

M 67

MIKSZÁTH
KÁLMÁN
ÖSSZES
MŰVEI

MIKSZÁTH KÁLMÁN
ÖSSZES MŰVEI 6.

MIKSZÁTH KÁLMÁN ÖSSZES MŰVEI

SZERKESZTIK:

BISZTRAY GYULA   KIRÁLY ISTVÁN

6. KÖTET

REGÉNYEK
És
NAGYOBB ELBESZÉLÉSEK

VI.

1894

1957

MIKSZÁTH KÁLMÁN

BESZTERCE OSTROMA

FÜGGELÉK:

NYÍLT LEVÉL NAGY MIKLÓSHOZ,
A »VASÁRNAPI UJSÁG« SZERKESZTŐJÉHEZ

1957

Sajtó alá rendezte:
BISZTRAY GYULA

Lektor:
RUBINYI MÓZES

© *Akadémiai Kiadó, 1957*

A költőterv Csillag Vera munkája

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója
Szerkesztőségért felelős: Zrínszky Lászlóné Műszaki felelős: Fülöp Antal
A kézirat beérkezett: 1957. március 4. Példányszám: 15 250
Terjedelem: 20¹/₄ (A/5) ív + 12 melléklet

41777/57 Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Puskás Ferenc

BESZTERCE OSTROMA
(EGY KÜLÖNC EMBER TÖRTÉNETE)

1894

20424

BEVEZETÉS

Eszkendők sora óta együtt szoktam vacsorálni az István főherceg vendéglőben az én igen t. barátommal, gróf Pongrácz Károly képviselővel és tábornokkal. A hosszú téli estéken sokszor csak ketten ülünk a szokott asztalnál, lenge fátyol alatt, mely szivarjaink füstjéből szövődik, s ha már kifogyott az aktuális beszélgetési anyag, szívesen csúszunk kijebb a jelentől, az élményekben, színekben duzzadó múlt felé. Egymást ilyenkor szinte nem is látjuk, hanem csak a múltat.

Sok, sok év alatt egyszer is, másszor is fölemlegette *Pongrácz István grófot*, az ő vitézi cselekedeteit, hadjáratát, egész excentrikus lényét. Rokonok jöttek az asztalhoz; azok ismét új meg új vonást fedtek fel előttem Pongrácz Istvánról. Egy napon rájöttem, hogy a megboldogult gróffal magam is találkoztam volt egy ízben, láttam szemtől szembe és beszéltem vele. Most már érdekelni kezdett az alak, a *megírás szempontjából*. Kérdezősködtem utána, fürkésztem lelkének rugóit; akik őt közlelről ismerték, mind azt mondták:

— István grófnak volt esze, de nem sok, ambíciója is volt, de sok; szerepelni akart mindenáron, de látta, hogy mint okos ember nem szerepelhet, megpróbálta tehát mint bolond ember.

Ebben igen sok ráció van. Nálunk a buták és okos emberek egyaránt akarnak szerepelni. Roppant konkurrencia van. István gróf a hálásabb térre vetette magát; beállott bolondnak. S itt gyönyörűen hagyták nagyra nőni, nem előlgetett senkinek.

A Pongrácz-család története tele van középkori fényvel, ragyogással. Szentmiklósi Pongrácz, kinek fejedelmek voltak adófizetői, Pongrácz Péter, a legszebb magyar levante, ki iránt egy királyné gerjedt boldogtalan szerelemre, a nagy-pallosú Pál, török fejek lekaszabolója, megannyi vitéz ős, annyi délceg Pongrácz-kisasszony, harmatos arcú, tollas kalapú, aranyos cipellőjű, nagy történelmi alakok anyái később, fehérruhás várkísértetek a legkésőbb. .

Olyan ez a családi történelem, mint egy mélységes tó. Aki belenéz, aki belemereng, ha nincs erős feje, megszédül. És István grófnak nem volt erős feje, és nagyon mélyen belenézett. . .

Elhatároztam, hogy egy elbeszélésre terjedő anyagot kiszakítok az életéből — mint mikor egy vég posztóból kihásít valaki egy mellényre valót.

Csak még az engedelmet kellett megnyernem a család tagjaitól, mert a történet igen friss, hőse nem por, még csak az első álmát alussza a varini sírboltban ; még el sem száradtak a koszorúk, amikkel a koporsót befedték a temetés napján.

A család azon tagjai, akiknek szólottam, szívesen beleegyeztek, s mikor az volt a kérdés, hogy költött nevet adjak az elbeszélés hősének, így szólt Károly gróf, a legidősebb Pongrácz :

— Csak hadd legyen az ő valódi neve alatt. Ha ma felkelne a sírjából, ő maga örülne a legjobban, hogy a dolgot nyomtatva olvashatja. Hiszen alkalmasint valami effélére vágyott.

Így aztán, isten nevében, belekezdhetek ebbe a középkori történetbe, melynek egyes szereplői még ma, a XIX. század végén is élnek,

Gróf Pongrácz Károly
képviselő és tábornok, Mikszáth Kálmán barátja
(1832 — 1897)

Gróf Pongrácz István, a nedeci várúr
(1835 — 1886)

ELSŐ RÉSZ

ESTELLA

Az emberek igazságérzete nem áll valami kifejlett fokon. Ősmertem valaha egy öreg cincárt (görögöt), a Dugali bácsit, aki mikor a török-görög harcok epizódjait mesélték előtte, hogyan dőfi le a török könyörtelenül a görögöt, ahol találja, elszörnyűködve pattant fel:

— Oh, a gaz pogány, a gaz pogány!

De mikor aztán az elbeszélő egy kanyarodással arra tért rá, hogy ha meg a görög fogja el a törököt, felkoncolja, olajba süti, szelíden morogta:

— Mit tudja tenni szegény!

(T. i. mit tudja tenniszegény görög! Hát persze olajbasüti. Hiszen csak nem sütheti pampuskaszírba, szegény görög.)

Az emberek igazságérzete ilyen mindenütt, még a történelem-írásnál is. A labanc-kuruc világ eseményei is ilyen kétféle igazságérzeten keresztülszűrve maradtak ránk. Nem feszegetjük hát azokat, nem is igen tartoznak a történetünkhöz.

Hanem az az egy bizonyos, hogy mikor a kurucok mind elfogytak, úgy gondolá a király Bécsben, hogy most már azokat is ki kellene irtani, akik csak ezután születhetnének. A király túlmént a Herodes ideáin is. De mit tudta tenni szegény!

Meghozták az 1715 : 42. t.-cikket a várak ellen, lerontatni rendelvén azokat, mert úgy kell annak lenni, hogy a sasfészekek szülik a sasokat. Hát ne legyenek sasfészekek.

Nincs már a sasokra többé szükség, csak egy sas maradjon : az örökkévaló sas, a két fejével.

A várakat le kell rombolni, de . . (ilyen »de« mindig van a magyar törvényekben s még ha nincsen is, megtalálják) *de a kastélyok maradhatnak*. Hát mármost mi történt? Hiszen világos. A várra azt mondták, hogy kastély és kegyelmet kapott, ha befolyásos familiáé volt ; a kastélyt pedig, föltéve, hogy gyámoltalan özvegy vagy árvák kezén lógott, meztették várnak és pusztulnia kellett.

Nedec vára is azon a címen menekült, hogy kastély. Igaz is, hogy nem fekszik hegyen, mogorva sziklán, hanem két hatalmas négyszögben terül el közönséges módon, mint egy óriási kaszárnya. Egyebekben valódi vár bátyákkal, felvonó-híddal, toronnyal, tömlőccel, kápolnával, földalatti utakkal, sülyesztőkkel. Még régi muskétás ágyú is volt hozzá vagy nyolc darab.

Ebben a várban lakott néhány év előtt (még tíz év előtt is) Pongrácz István.

Zsolna és Várna között fekszik a Semiramis-hegy, melyen valaha Ludmilla királyné, »a tót Semiramis« palotája állott. Utálatos, kopár hegy, kiélt, kifáradt, nem terem azon semmi élő növény, csak egy-egy szál árvalányhaj, némelykor éjjel elhallatszik a bömbölése egész Budetinig. Mert azt mondják, hogy a belsejében zúg-morog valami, sejtik is a környékeliek benne a tűzokádót. No, iszen csak azt lessék. A Semiramis még okádni is lusta.

Hanem a csúf Semiramisért kárpótlásul ott van a gyönyörű vadregényes út Sztrecsnó és Óvár között. Szeszélyes alakzatú sziklák nagy üregekkel (ezek egyikében lakott a hatalmas Nohták madár, aki a Szvatopluk király kisebbik lányát elragadta, feleségül vette, gyermekeket nemzett vele), ezeréves fák, a völgybe száguldó patakok váltakoznak egymással tarkabarkán.

Várnak és várúrnak való hely ez ; itt még az őskor szörnyetegei élnek, nem a jelenkoré. Itt nem prűszköl a vonatok gőzgépe, hanem ehelyett az erdei szellem, a Jarinkó köhécsel, akinek csak egy szeme van, az is hátul a nyakcsigolyáján ; egyre köhög, s mindenik köhintésénél eltűnik a föld színéről két bocskor, ami összesen egy tótot jelent.

Mindenik köhögésénél meghal egy tót. Hát még mikor náthája van a Jarinkónak kolera idején!

Hej, ha a Jarinkót sikerülne valahogy agyonütni, elpusztítani, mindjárt be lehetne vetni zabbal a temetőket.

Mélységes csönd van itt, megdermesztő méltóság, fönség ül a hegyek, sziklák tetején. Kuss! Ide ugyan be nem tolakodik a XIX-ik század.

Azért élt itt kedvére Pongrácz István, s mintha valami hasonlatosságban lenne a Jarinkóval, bár elől volt a szeme, mint a többi emberé, mégis hátrafelé látott, mint a Jarinkó a magáéval.

Különben derék szál legény volt, magas, daliás, fel-tűnő piros arccal, hetyke bajusszal. Nem volt más hibája, csak hogy sántított egy kicsit. Azt is ő maga akarta így. Mikor egy vitézi roham alkalmával megbotlott a lova egy sáncban, oly szerencsétlenül bukott le, hogy eltörte a lábát.

Persze rögtön elhítták hozzá a gbelai javasembert, a vén Sztrelnyik Matykót, aki értett az eltört lábak helyre-állításához, ebmarás gyógyításához s mindenféle kuruzs-lásokhoz. István gróf rárivallt:

— Meg tudod-e gyógyítani a lábamat?

— Olyan lesz, mint a másik — felelte Matykó.

— No, hát fogj hozzá. De ha nagyon fáj — látod ezt a pisztolyt —, menten keresztüllőlek; ha nem fáj, öt aranyat kapsz.

— Jaj, az nem lehet, hogy ne fájjon — ellenveté Matykó —, csak ha a helyére nem igazítom, de akkor örökre sántítani fog méltóságod.

— Szamár vagy, Matykó! — nevetett a fiatal főúr. — Hát mi szüksége van az úrnak a lábára? Az csak a parasztnál numerus, te ostoba. Nem látom be, mit keressen az én lábam a régi helyén, ha kellemetlenséggel jár az odaköltözése? Gyógyíts engem, öreg, fájdalom nélkül!

Így maradt egész életére sántán, nagy sopánkodására az asszonyoknak, akik mikor meglátták, rendesen felsóhajtottak: »De kár, hogy biceg!« Azok a bolondos asszonyok mindjárt a táncrea gondolnak, s a táncnál még az úrnak is a maga lábaira van szüksége. Erre bizonyosan nem gondolt Pongrácz István.

Hanem iszen az asszonyokra sem gondolt sokat, hiába vetették ki rá hálójukat a szomszédos kastélyok kisasszonyai, menyecskéi. Mars miatt hozzá nem férhetett Ámor. A folytonos háborúzások. . .

Hogyan a háborúzások? Hiszen a közeli emberöltőben nem ivott a mi vizeinkből ellenség lova, sem odakünn nem jártunk hódítóban.

Úgy, de Pongrácz István a maga szakállára viselt háborúkat. Montecuculli szerint eddig a háborúhoz három dolog kellett: pénz, pénz és pénz, és a pénzmagon kívül is kellett még hozzá két összeveszett hatalom. De Pongrácz enélkül csinálta. Ő saját maga ellen viselt hadjáratokat.

A nedeci várhoz csinos kis uradalom járult, annak a földjeit, rétjeit kiadta használatul a parasztoknak hadiszolgálatok fejében. Valahányszor feltűzték a vár fokára a harci zászlót a Pongrácz-címerrel, a kürtöt tartó kézzel kék mezőben, s megfűjták a kürtöt a vártoronyban, gyülekezniök kellett a parasztoknak a várudvarra, ahol is egyszerre átalakultak katonákká. De különben is gondoskodtak róla Pongrácz hajdúi, akik báránnyvérbe mártott karddal járták sorba a parasztházakat:

— Vojna bude ludja! (Háború leszen, emberek!)

A vár fegyverterme tele volt régi vitézi ruhákkal, páncélokkal, jelmezekkel, a Mátyás korabeli fekete-sereg egyenruhájától kezdve le egész a vasas németig. A szegény tótokat ezekbe a ruhákba bújtatták. Volt ott török spáhi, Rákóczi-féle brigadéros, Svehla vitéz, keresztes lovag, s mintha egy középkori katonai temető alakjai egyszerre ugrottak volna ki Mihály arkangyal trombita-szavára a sírjaikból és valamennyien tótul beszélnének, még Gara palatinus is, akinek a ruháit Nedec várában őrizték, és most Moravina Petro, a gbelai molnár izmos tagjait fedték.

— Na dve stranke chlapeci! (Két pártra szakadjatok, fiúk!)

Egy nyugalmazott csász. kir. őrnagy, Forget nevű, volt az ellenség vezére, ki Gbelán lakott s ezért a vezéri hivatalért ötven pozsonyi mérő búzát és egy hízott ártányt húzott évenként Pongrácztól. A két részre osztott sereg egyik felét ő vezette a kocka szerint, vagy ostromra, vagy védelemre.

Mert Forget és Pongrácz közt kocka döntött, vagy a levegőbe dobott pénzen a »sas« vagy »írás«. Aki jót dobott, az választotta a pozíciót, vagy kimenni és ostrommal bevenni a várat, vagy bent maradni és nem engedni az ellenfelet a falak közé. Sokszor napokig, hetekig tartott az ádáz ostrom. Kirohanások, nyílt ökölközetek a vár előtt, az egész környék nagy derült-ségére, s bizony a fizetett ellenség, Forget uram, úgy elagya-bugyálta néha Pongrácz Istvánt, hogy ágyba kellett feküdnie. Mindez a maga középkori formájában ment ; a háború után, ha a gróf győzött, Te deum-ot tartottak a várkapornában, amelyre a környékbeli urak és hölgyek is hivatalosak voltak. A Te deum után magnum áldomás következett, ökörsütés a hadaknak, bál fent a termekben az úri résznek.

Ámbátor a rangbeli emberek nem igen engedték a maguk feleségeit és leányait a nedeci várba. A kurtanemesi házakból teltek ki a női vendégek, a rangbeli urak azt mondták :

— Nincs asszony a háznál, hát nem vihetjük mi sem a fehérszínűket.

Amire aztán felkacagott Pongrácz István :

— Hát majd szerzek asszonyt a házhoz.

És a legközelebbi zsolnai vásáron, ahol valami kopott cirkusz-társulat mutogatta magát, mikor meglátta Donna Estellát kurta kétarasos atlaszszoknyájában és annak a csodálatos produkcióit, magához intette a cirkusz-igazgatót.

— Hogy adod nekem azt a kisasszonyt?

Az igazgató lekapta fejről a sapkáját és mély alázattal mondá :

— Hatszáz forintért.

István gróf kivette a tárcáját és fizetett.

— Hadd szálljon le a lóru az a személy. Azután vitesd el a kocsimra, direktor ; ott áll a nagyvendéglő udvarán.

Donna Estella csinos leány volt, pompás idomokkal, nagy mellel, hajlékony, mint az acélpenge, vörhönyeges haja jól illett vakító fehérségű, kissé szeplős arcához. Szemei nem voltak sem egészen kékek, sem feketék. Éppen a szemek különös alakja és színe tette a leányt érdekessé. Mintha két besztercei szilva villogna, csillogna a rőt pillák alatt.

Sajátságos japán típus volt, bár a direktor nehezen hozta Japánból, de Granadából sem, mivelhogy Donna Estella, azonkívül hogy németül, tótul tratyogott valamit, csak magyarul beszélt, azt is gömöri akcentussal.

Nem sokat ért. Látszott a szemeiből, az arcából, egész lényéből, hogy már nagyon *sokat tapasztalt*. A sok tapasztalat pedig csak a férfiúnak ékesség.

De nem is valami gyöngédebb érzelmek húzták feléje István grótot, csak egy ötlet, hogy valami asszony legyen ezentúl a várban. Egy várasszony.

Az ördögbe is, ez pompásan fog festeni. Az ódon szekrények a vár folyosókon úgyis tele vannak aranypaszomántos szoknyákkal, asszonyi kacabájokkal, piciny karmazsin csizmákkal, gyöngyvarrottas cipellőkkel, hadd viselje őket valaki. Bolondságnak is elég bolondság lesz, de ezenfelül ki is fizeti magát.

Így került Donna Estella a nedeci várba és lassan-lassan nélkülözhetlen lett a grófra, — ki tovább élt az ő különökéseinek. Délelőtt kisebb hadgyakorlatokat tartott cselédjeivel és az újonccokkal, akiket lépni tanítgatott. — Szeno — szlama, szeno — szlama! (Szalma- és széna-csutak volt lábaikhoz kötve.) Estella, mint markotányosnő, rövid ruhában, csinos patrontáskával, két kulacsból bort és rozspálinkát szolgált fel a katonáknak. Aki jól viselte magát, szabad volt neki az Estellát megcsókolni. A hadjáratoknál mint amazon lovagolt és verekedett a gróf balján. Pont délben messze, egész Moisiig, Podzámekig elhangzó kürtszó jelentette a környéknek, hogy Nedec várának ura ebédhez ül. Minden program szerint ment. A hatalmas ódon lovagterembe, mely ebédlőül szolgált, már úgy nyitott be Estella, mint egy középkori várasszony, brokátselyem-ruhában, tollas barettel; széke mögé szőkefűrtös, selyemharisnyás apród állt, ezüstvirágos kék bársony rokokó frakkban, egész térdig érő, skófiummal kivarrt fehér atlasz mellényben.

Az asztalhoz ülők kezét csókoltak az úrnőnek, elsőbben maga Pongrácz István, lovagi módon térdeplőre hajlítva a jobb lábát, amelyikre nem bicegett, utána az »ezredes« (voltaképpen tisztartó), Pamutkay János, azután Holub Mihály udvari káplán és a »hadsegéd« (voltaképpen Kovács

János várnagy), majd a »saját lengyelem«, ahogy Pruzsinszky Szaniszlót nevezte, s végre az íródiák, Bakra Ferenc, ki a hadjáratok történetét írogatta tornyos cellájában, szép kalligrafikus betűkkel, pergamen levelekre, úgy, mint réges-régen volt szokásban.

Minden ételt előbb a várnagy kóstolt meg, s ha őkegyelmén nem látszottak mérgezési tünetek, akkor sorba ment a tál. A pecsenyénél felállott Pongrácz István s egy felköszöntőt mondott Ferenc József király egészségére (mindennap azt az egy felköszöntőt), amikor is három mozsár-lövés dördült el odakünn. A következő tálnál a többi urak közül emelkedett fel valamelyik, aki soros volt, ékes szavakban kiemelve Nedec urának érdemeit és hadi vitézségét, mire újra három mozsár pukkant el a vár előtti sáncban.

Ebéd után csibukra gyűjtött a várúr s környezetével kiült az erkélyre, egy nap úgy, mint másnap, intvén a várnagynak :

— Hozza elő kegyelmed a kincstárt!

Kovács János elő is hozta a »kincstárt«, körülbelül egy rőfös zacskót, mely tele volt rézkrajcárokkal, imitt-amott úszkálván köztük egy suszter-tallér.

Künn az erkély alatt már össze voltak gyűlve a környék gyerekei, koldusai és léhűtői, várván a mindennapi pénzszórást. Különös öröme telt ebben István grófnak, amint belemarkolva a zsákba, két kézzel hajigálta le a garasokat és krajcárokat olyanformán, mint mikor búzát vetnek, hogy a pénzek minél szélesebb ívben szóródjanak el az árokba, a bozót közé, a tövises bokrok alá. No, volt ott zsibongás, lárma és dulakodás, amint egymás hátán bukfencezve rohantak a zsákmány után. István úr úgy kacagott, tapsolt, mint egy gyermek.

Az erkélyről, miután a pipák kiégtek, a csontterembe vonultak az urak, kivéven a káplánt, annak nem volt szabad.

— Az úr szolgája ne mászkáljon az ördög vermeibe — figyelmeztette István gróf mindannyiszor.

A káplán nem ment be a csontterembe, ahol minden csontból volt (minden bútora szarvasagancsokból készülvén), de a leggonoszabb csont volt Estella, aki már ott várta

őket trikóban, kurta tüll szoknyában, mely a csípőit verdeste kacérol, mint a lepkeszárny.

A terem át volt idomítva trapéz-mutatványokra, s Estella kedvvel csinálta nyaktörő produkcióit, mígnem István gróf végigheveredve a pamlagon, elszenderedett. Akkor azután beszüntek a mutatványok, az urak és Estella kiosontak lábujjhegyen, és csak az apród maradt benn, hogy egy-egy zöld gallyal a legyeket kergesse s az alvó főúr arcára hús szellőt hajtson.

De még ezzel nem telt be a napirend. Mikor a gróf fölbredt, kikocsizott, ha ugyan Estella megengedte, mert Estella úgy tett, mintha szerelmes volna bele, mintha őrzöngne utána. Valószínű, hogy csak ravaszkodott, hogy csak a szerencséjét akarta megalapítani. Azt gondolta magában: »Ez a bolond gróf utoljára is feleségül vesz, ha okosan viselem magamat.«

És próbálta magát okosan viselni. Mikor át akart kocsizni valamelyik szomszéd kastélyba, ahol kisasszonyok is voltak, Estella a kellő pillanatban odaugrott és a négy prüszkölő ló elé vetette magát, szétszórt hajjal, a szenvedélytől égő arccal kiáltva:

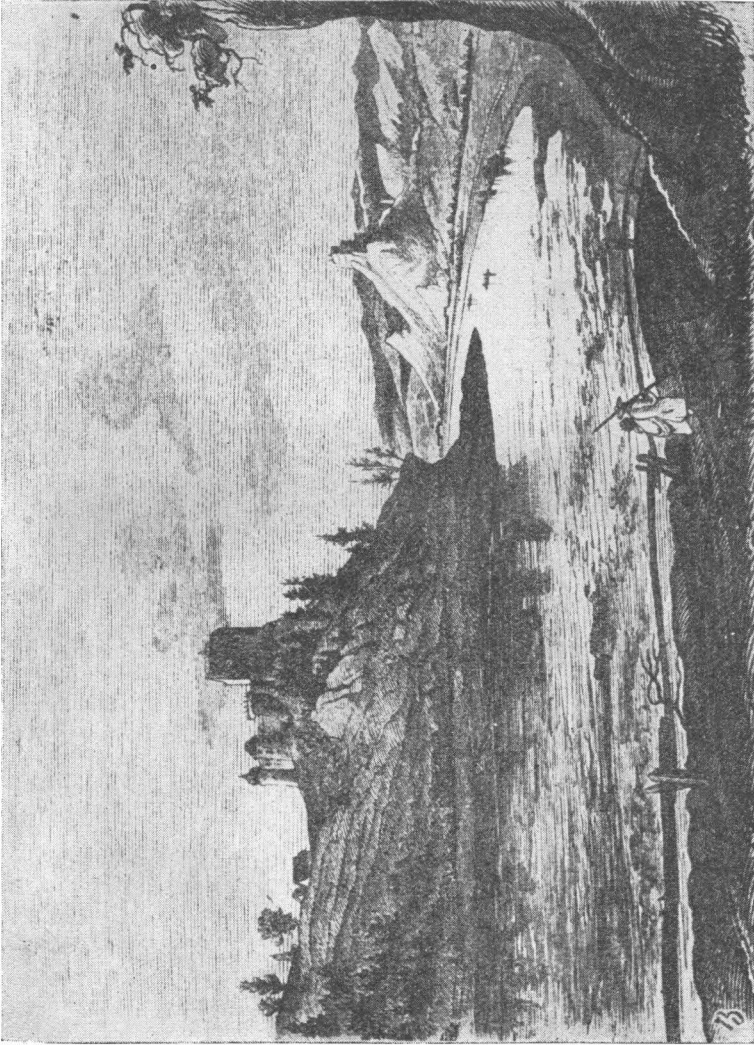
— Csak az én holttestemen keresztül megy ön oda!

Máskor pedig, amint megindult a négy ló, egy hirtelen iramodással felugrott az ostorhegyes hátára és ott ült a szőrén, hosszú kék ruhája úszni látszott a ló balján, mint egy felhő, kivette a zsebéből a kötését, s míg a ló száguldott alatta, hányta-vetette a kevély fejét, ő egész nyugodtan kötögetett. Igazán olyan szép volt ilyenkor, mint egy boszorkány. A népek útközben, ha így látták, ugyancsak vetették magokra a keresztet.

István gróf pedig részint nevetett, részint bosszankodott. »Csak nem mehetek így szégyenszemre Motesiczkyékhez!« Otthon azután vette a korbácsot és, mint valami makrancos gyereket, ütötte, verte Estellát, hogy kék foltok maradtak a vállain napokig.

Az csak összeszorította az apró egérfogait és gondolta magában:

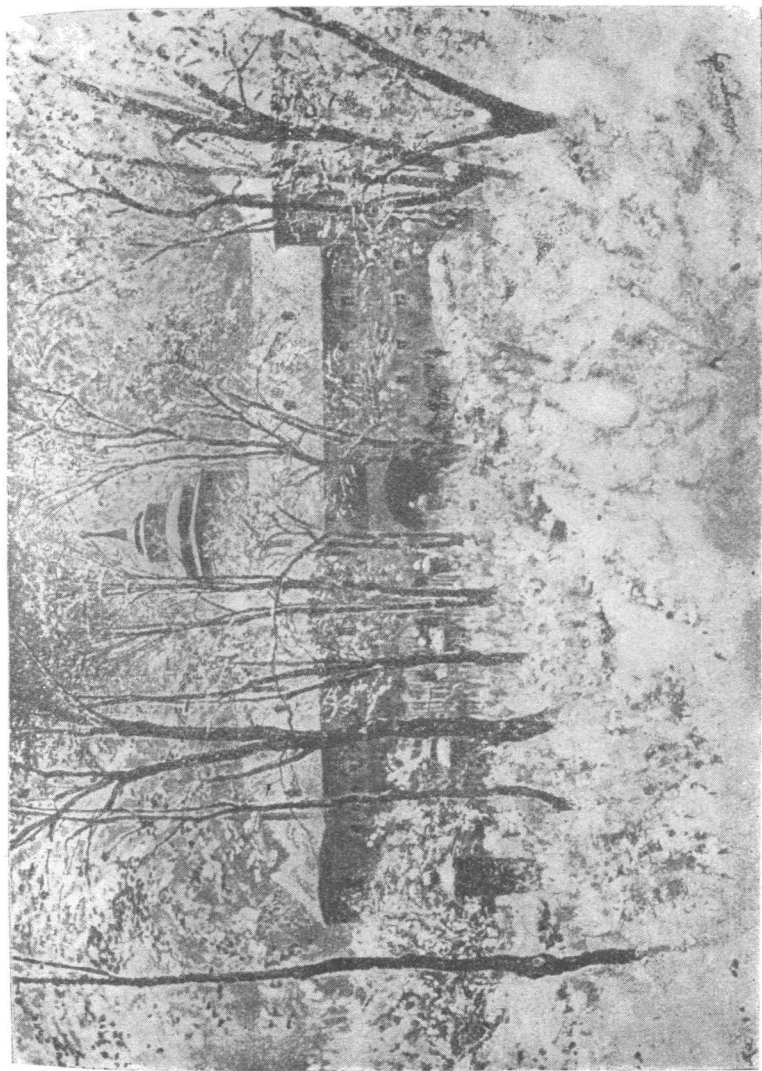
»Jól van, csak üss, de azért mégis Pongrácz Istvánné lesz belőlem.«

Nedec vára

Nedec vára
Mednyánszky László rajza

Ez ugyan nem látszott valószínűnek, mert Pongrácz István csak úgy szerette Estellát, ahogy egy állatot szokás, egy ügyes kutyát; meg se látta benne a nőt. Hiába várta a szép komédiásné évekig, hogy egyszer csak vacsora után mégis kedve támad kifűzni a saját kezével a ruhaderekrét.

Nem, nem. Hisz vacsora után más volt a programon. A vacsora után együtt borozgatott a lengyelével, Pruzsinszky Szaniszlóval (hiszen minden jóra való várban kell, hogy legyen egy lengyel). Pruzsinszky anekdotákat beszélt neki és mindenféle történeteket, amiket jártában-keltében föl-szedegedett.

Mikor a tizenegy órát ütötte, megveregette a Szaniszló vállait:

— Derék ember vagy, lengyelkém, soha ki nem fogysz a beszédből, hanem most már eredj a szobádba és fekjüdj le. Az inas majd bevisz egy kulacsot a párnád alá, hogy ha éjjel fölébredsz, húzhass belőle egyet.

Azután maga is bement a hálószobájába, levetkőzött és behívta az apródját, meg a diákokat.

Az apród a lábait vakarta, a diák pedig ősei történetéből olvasott fel fejezeteket. Az ősök elringatták a hóhortos unokát, ki tovább szötte azt álmában, amit ők megkezdték, s ki tovább csinálta másnap ébren, amit éjszaka ő közöttük álmodott.

Hogy bolond volt-e Pongrácz István? Ki tudja! A vélemények megoszlottak efelett a környéken. Bolond-e valaki azért, hogy úgy él, mint egy király? Hogy az emberi akarat erejét tovább nyújtja, mint a többiek. »Én nem akarok a XIX. században élni, visszamegyek a XVII-ikbe, mert nekem úgy tetszik. Az idő jöhet, mehet, de engem nem visz, oda állok, ahova akarok.«

Normális agyvelő volt-e, egy kis különködéssel, vagy pedig tényleg hiányzott az egyik kereke? Nyegle allűr volt-e nála ez a váruradi, vagy betegség? Hisz minden egyébről okosan, rendszeresen beszélt és gondolkozott.

Meglehet, hogy az embereknek nemcsak a sorsát gyúrják át a viszonyok, hanem az agyvelejét is. Ha nem örökölt volna egy várat Pongrácz István, talán lett volna belőle ügyvéd, orvos és nem tudom én mi; de mert egy várat

örökölt és egy várhoz való nevet, hát lett az »utolsó várúr«, ahogy magát a leveleiben aláírta.

De különben az örültség relativ dolog. Az abnormis embernek a rendes ember látszik különösnek. S ha az abnormis emberek volnának többségben, akkor talán a rendes eszüké volna a Lipótmező.

Nem, ezekbe én nem avatkozom, egyszerűen úgy beszélem el Pongrácz István dolgait, ahogy történtek.

Ő maga is tudott arról, hogy bolondnak tartják, s szinte jólesett neki. Egyszer Podzámeken megszólított egy cseperedő parasztleánykát:

— Hogy hívnak?

— Ancsurkának — szólta a leányka reszketve, haloványra váltan.

— Ugye félsz tőlem? Ugye azt mondták neked, hogy bolond vagyok? No, ne hazudj, valld meg, hogy azt mondták. Itt van az ujjam az orrodon, megösmerem, ha nem szólsz igazat.

— Hát igaz, azt beszéltek.

— No látod. Ezek az emberek! (Szomorúan mosolygott.) Pedig lásd, senkit se bántok. Jó ember vagyok én. (Még simogatta a gyermekleány szőke haját.) De te is derék leány vagy. Mit hozzak neked a városból?

A gyermek elpirult, fölemelte köténykéjét az arca elé s az alól selypíté szégyenlősen:

— Egy kis festéket hozhatnál, uraság!

— Ejnye, te kis ringyó! — kiáltá a gróf hirtelen megdühödve s úgy vágta pofon két oldalról, hogy majd kicsattant az orcája a vörösségtől. Nem kellett ahhoz már festék.

Undorodott némelykor az emberektől, a mostaniaktól, az élőkől. Szíve ott volt a régieknél, órákig elnézte a Medicis Katalin arkéjét (abba volt szerelmes), gyakran hozott neki virágot is, teletűzdelve a kép rámaját szegfűkkel, jácintokkal. Hiszen a jácintokat szerette Katalin!

Így élt, semmit se törődve a jelennel (újság nem járt a várba), mindennap az az élet, és soha abban évek hosszú soráig semmi változás; reggel mise, aztán hadgyakorlatok, délután a pénzszerzés, trapéz-produkciók a csontteremben, este korhelykedés a lengyellel. A körülötte lévő emberek is

maradtak a régiek és apródonkint olyan bolondok lettek, mint az uruk; kezdtek komolyan elhinni, hogy egy középkori oligarchát szolgálnak a középkorban és hogy mindez egész rendben van, csak a káplán, Holub kötötte ki magának a jövő évi konvencióban, hogy ő is bejárhasson ezentúl a *csontterembe*. (Hát igaz is, miért ne gyönyörködhetne ő is a művészetben?)

Nem, talán sohasem történt volna semmi változás a várúr életében (s én most meg se írhatnám ezt az elbeszélést), ha olyan bolond szomszédjai nem lettek volna, mint Behenczy Pál báró és a fia, Károly.

A lapusnyai szelíd-gesztenyeerdő fölött, egy kődobásnyira a fűrge Vágtól, amelyen a »tót flotta« jár (fát és terményeket szállító tótok talpakon), egy völgyhajlásnál kibukkan a Behenczyek várkastélya. Van az tán ezer esztendő is; olyanok a falai, mint a korom. Elhagyatva, dűlőben áll itt, lakatlanul, a balszárnya össze is horpadt, csak a jobboldal áll a hatalmas toronnyal, melyben csak akkor kondul meg a harang, ha egy Behenczyt temetnek valahol a világon.

A Behenczyek roppant gazdagok voltak; mikor Pál úrnak az apja meghalt Bécsben, így szólt fiához halálos ágyán:

— Annyi aranyat hagyok, fiacskám, ha megolvastva leves helyett eszed, bor helyett ha iszod, még se bírsz rajta túladni.

Két nagy uradalom volt Trencsénben (a vitéz Thurzók után), egy az Alföldön, palota Bécsben, Pesten, tömérdek készpénz, műkincs.

S mégis mind elfogyott. Mert hát Behenczy Pál nem levesre és borra olvastotta fel az aranyakat (így nem bírt volna velök), hanem asszonyi csókokra, az az igazi nektár.

S amit azok a dámák meghagytak, akik magukat festik, azt aztán segítették elvinni azok a többi dámák, akiket Giergl festett a kártyalapokra.

Egyszóval minden elúszott. Behenczy Pálnak negyven éves korában nem maradt egyebe, csak egy Károly nevű kamasz fia és a Vág melletti ócska kastély, ahonnan a predikátum van, de az uradalom nélkül. Az a zsidóé.

Nem volt egy talpalatnyi földjük se, csak amin a kastély állott, s hogy mégsem voltak földönfutók, azt Behenczynének (egy gróf Czobor-leánynak) lehet köszönni, ki férjétől elhagyatva halt meg Grácban, s tíz-tízezer forintnyi évi vitaliciumot hagyott fiának és férjének.

A vitaliciumot félévenként kapták, s volt akkor hegyenvölgyön tivornya, muri, míg az összegből tartott. A fiú Bécsben lumpolt, az apa Pesten vagy megfordítva, de sohasem együtt. Hanem iszen mennyi ideig tartott nekik ötezer forint! Tíz-húsz napig! A félév első hónapjának végén már összehozta őket a nyomor a trencsényi ősi kastélyban, ahol aztán úgy tengették életüket öt hónapig (mire ismét eljön a kiröplés ideje), mint Toldi Miklós lova.

Egy vénasszonyuk volt ott, aki a kastélyra felügyelt, az főzött volna nekik, de a vénasszonyhoz egy éléstár is kellett volna, s az már nem volt. Úgy éltek, mint a nomád népek. Vadakat ettek, ha lőttek és halakat, ha a Vágban fogtak.

De ha vad nincsen, olyankor jó a szelíd állat is. Hiába, az ember olyan különösen van alkotva, hogy az éhségét még az a tudat sem csillapítja le, hogy ő báró. Sok eltévedt falusi tyúk és liba halála pecsételte meg ezt az alapigazságot. Sőt Károly úrfi egyszer esti szürkületben egy ártatlan borjút is lőtt a Szlabi Miklós lucernásában.

A borjú, a tyúkok és a libák szegény parasztké voltak, akik sok galyibát, sok lármát csináltak emiatt; jártak panaszra fűhöz-fához, de én istenem, ilyen csekélységekért csak nem lehetett Behenczyéket kikérni a főrendiháztól!

Végre is a környék vénei lecsillapították a haragos utódokat:

— Ugyan ne panaszkodjatok, szamarak, hogy a Behenczy urak szegények, éhesek, és hogy valamit ehessenek, azért pusztítanak benneteket. Ez a jó. Ez a természetes. Egy-két tyúkocska nem a világ! De láttátok volna őket gazdagon, negyven év előtt, mikor jól voltak lakva. Akkor volt meg a jó étvágyuk. Az volt csak a pusztítás, amit akkor műveltek közöttünk.

Jó időben, nyáron még csak eljárógattak ide-oda vendégnek a közellakó apró nemesekhez és papokhoz, de a téli

félév keserves szokott lenni — a vígan töltött elejét kivéve. A négy-öt pénztelen hónap valóságos örökkévalóság egy ilyen odúban, hitel nélkül, mód nélkül, elzárva öles hóval, járatlan utakkal a világtól.

Nyáron a nyomorúság úgyszólván incselkedik az emberrel, de télen őszinte, kiállhatatlan. No, de egy jó oldala mégis van, hogy közel hozza azokat, akik benne leledznek. Lám, amint megkapják a pénzt, a félév első napján, a bőség, mint ahogy a fazék széttolja a parazsat a tűzhelyen, elszakítja az apát és fiút, míg a nyomor aztán újra összehozza őket, mint a lapát a hamut.

Egy ilyen téli campagne alatt istennek tetsző egyetértés volt köztük. Megosztották barátságosan az életgondokat, s gyakorta szólt így az öreg :

— Mindenünk fogytán van, borunk, dohányunk, élelmünk. Láss valami után!

Károly báró ügyes, élelmes, ötlet-gazdag s csinos fiatalember volt. Egy kis svihákságot sem kellett kérnie a szomszédból; ha nekiindult, többnyire sikerrel járt s egy-pár napra valót beszerezett. Hiszen mindig akad valaki, akin lehetséges egy kis eret vágni. Az isten bölcsen rendezte be a világot, — nem ok nélkül teremtette az ostoba embereket. Ezek a leghasznosabbak.

Mire a Károly szerzeménye elfogyott, addig az öreg Pál báró (ámbar még nem volt öreg, csak negyvenhét éves) okvetlenül kieszelt valamit, önként ajánlkozván: »Most rajtam a sor«, s ez a kölcsönös támogatás apa és fiú között igazán megható volt. Mert a kölcsönösség az igazság. Semmi sincs ingyen. Lári-fári, hogy Illést egy holló táplálta. Vagy ha táplálta is, bizonyosan volt rá valami különös oka.

Hanem egyszer, tél vége felé, nagyon megnehezedett ez az élet. Ilyenkor van a felföldön az inség, kivált ha ősszel nem adott nekik a föld elég krumplit. A gondviselés a tótokkal a krumpli útján beszél. Ha sok krumpli van, az annyit jelent: »Szeretlek, tótockák, szaporodjatok!« Ha nincs krumplitermés, akkor az istenke haragszik: »Minek vagytok ti a világon, tótockák?« És a *Jarinkó* ilyenkor még jobban elkezd köhécselni.

Az általános szegénység még jobban megszorongatta az ócska kastély lakóit. Bolond egy matézis. Ha az egyik semmihez egy másik semmi jön, hogy az akkor még kevesebb! Pedig úgy volt. Rozsákné egy napon kikaparta fakanalával az utolsó maradék zsírt is a bödönből, mikor az utolsó galambfiókot megsütötte, azután odaállt a báró urak elé és ünneplésesen lekapcsolván a gazdasszonyi kötényét, azt kérde:

— Hát holnap mit eszünk?

— Azt maga tudja, Rozsákné. Hát mi van még?

— Főzni való semmi.

— Hát sütni való? — kérde Pál báró.

— Ez a csíz itt! — felelte Rozsákné gúnyosan, a kis fakalítkára mutatva, ahol egy sovány csízecske gubbaszkodott. — Nincs már itt egyéb élő állat. Mert a macskánk, a cirmos is elvándorolt, nem bírta tovább a koplalást, felszedte szegény a sátorfáját.

— Kár érte, mert szükség esetén meg lehetett volna enni.

— No, csak ne nyugtalankodjék, asszony néni (nagy ínség idején mindig *asszony néni* volt Rozsákné, a bőség napjaiban ellenben »vén boszorkány«). A baj kétségtelenül a nyakunkon van, de majd lerázzuk . . kiokoskodunk a fiammal valamit. Inkább nézzen le kend, nénike, a pincébe és turkálja fel jól gereblyével a homokot, hátha találna még ott valahol egy palack bort.

Rozsákné lement a pincébe, de könnyebb lyukas hídon aranyat találni, mint abban a pincében bort, hát persze nem is talált.

Azalatt a bárók elfogyasztották a három galambfiókot (csak már legalább töltelejkük volna), aztán meghányták-vetették a legközvetlenebb jövőt, s abban állapodtak meg, hogy Károly báró legott átmegyén Krivánkára a paphoz (aki iskolatársa volt) és vagy tíz forintot kér tőle kölcsön. De ha öt lesz, akkor is jó.

Rögtön is útra kelt a fiatal báró, s nagy aggodalmakkal, reményekkel várta az öreg, ráhagyván, miket vásároljon útközben. Egy verdung dohányt a zsidótól, vásároljon két font húst a mészárosától, egy kis cukrot, kávé a lapusnyai boltostól.

Az est is beköszöntött, de Károly nem jött, az öreg éjfélig várta, csak egyre nem jött. Minden neszre fölriadt, nyugtalan lett, végre felköltötte Rozsáknét is.

— Képzelve csak, a kis báró nem jött haza.

— Hát bánom is én — szólt Rozsákné nagyot ásítva és a másik oldalára fordult a vacokban. — Rossz pénz el nem vész.

— Félek, Rozsákné, nagyon félek.

— Mitől fél?

— Hogy, teszem azt, megették a farkasok.

Erre aztán a Rozsákné is felkelt, felöltözött és el-pityeredett.

— Csakugyan, a farkasok. Meglehet, uram, meglehet. Kivált, ha olyan éhesek voltak, mint mi vagyunk.

Pál báró bement a szobájába, lehajtotta a fejét az asztalra, úgy látszott, mintha egészen össze volna a lelke zúzva, mintha sírna. Mindenféle gondolatok kavargtak a fejében. Hátha nem kapott pénzt? Hátha kapott és elköltötte? Vagy ha valami baja esett útközben?

— Szegény uram, mégis jó ember! — sóhajtott Rozsákné, mikor így látta. — Mennyire szereti ezt a fiacskáját!

Azután addig nógatta, míg befeküdt az ágyába.

— No, nem lesz semmi baja, no, csak feküdjék le a méltóságos úr. Ne vesztgesse azt a drága testi erőt a lelki töprengésekre. Pihenjen le, uram. Én majd ébren várom a kis bárót, és ha eljön, felébresztem.

Pál bárónak rémes álmai voltak. A farkast látta álmában, aki megtámadja Károly úrfit a lapusnyai erdő szélén és széttépi, fölfalja. Egyszer csak, amint lakmározik belőle, ráakad a zsebében a dohánnyra, amit a zsidótól hoz, megszagolja s egy nagyot prüszszent, de olyan nagyot — hogy erre fölébredt Pál báró.

Fényes nappal volt már, és voltaképpen ő maga, Pál báró prüszszentett, olyan füst-macska ment az orrába Károly úrfi pipájából, ki apja ágyánál ült és kedélyesen pöfékelt.

— Hát itt vagy? — kiáltá az öreg örvendezve. — No, kutyamája, csakhogy itt vagy. Hát mármost beszélj! Megvan-e a pénzecske?

Károly úr megcsörgette feleletül a zsebeit.

— Mennyit adott?
— Tíz forintot — mondá vidáman.
— Derék iskolatárs! Mégis veszed hát valami hasznát, hogy iskolába jártál. Talán, ha húszat kértél volna...
— Lesz több is — felelte a fiú rejtélyesen. — Ez csak előleg.

— Hogy-hogy? — kérde az öreg tompán.
— Ez egyszer fülön fogtam a szerencsét.
— Ne beszélj!
— A krivánkaiak templomot építettek, amint tudod, a tornyuk is készen van már, csak a harang hiányzik bele. A pap elbeszélte, hogy együtt van a pénzük a harangra, kerek hatszáz forint, s hogy holnap indulnak Besztercebányára megvenni. Bárcsak olyan harangot kaphatnának — mondá —, mint ez a mienk a toronyban. Szóból szó lett, atyám, eladtam nekik a harangunkat!

Az öreg Pál csak úgy nyelte a szót egy darabig, hanem az utolsó mondatnál előntötte a harag, vörös lett, mint a skarlát posztó, és kiugrott az ágyából.

— Alávaló korcs fajzat! — kiáltá rikácsolva, az öklével rohanván a fiúnak, ki az ajtó felé hátrált. — Hát volna lelked elpocsékolni a szent harangot, mely ősatyáidat el-síratta? Nem! Soha, soha! Takarodj ki a házamból, elfajzott utód. Sohasem akarlak látni többé. Én kikergetlek innen és megátkozlak.

Kezeit átokra emelte fel, szemeiben s arcán a Behenczy bárók arisztokratikus gögje fénylett.

Rozsákné rémülettel rohant be s aztán a saját testével fedezte a Károly báró menekülését, ki leakasztván köpönyegét, fogta a hegymászó botját, félreacsapta a kalapját, s fütyörészve indult el vándorútjára, egyenesen Nedec felé, gróf Pongrácz Istvánhoz.

Dél felé lassan-lassan lehült a Pál báró haragja, s megszólítá a sírdogáló Rozsáknét:

— Hát kend, vén banya, mit pityereg? Öltözzön inkább fel, húzza fel a csizmáját, aztán menjen át íziben Krivánkára és mondja meg a papnak, hogy tiszteltetem, és ha lehet, még ma *jöjjenek el a harangért.*

A vén asszony ijedten vetett magára keresztet.

— Én uram teremtőm, hát akkor miért haragudott annyira Károlykára?

Pál báró elmosolyodott.

— Nem volt az harag, Rozsákné, hanem csak egy kis politika.

Hát igaz is, nem való a gyereket rontani, hogy most a hatszáz forintot megossza vele; elég nagy a világ, hadd menjen és keressen magának valamit.

Az elkergetett fiú egyenesen Nedeczvárába tartott, beállítván Pongrácz Istvánhoz, megvedlett ruháiban, lucskosan, zúzmarásan, veres orral, veres fülelkel, úgy nézett ki nagy smaragd zöld köpenyében, mint egy garabonciás diák.

A várúr csak nagynehezen ösmert rá:

— Ohó ne, te a fiatal Behenczy vagy. Hát mit kívánsz tőlünk? (Szerette használni a fejedelmi többest.)

Károly úrfi pszichológus volt, mindig arra törekedett, hogy ad hominem beszéljen; kihez-kihez a maga hangján. Színészi pózba vágta magát.

— Vitéz bátyámuram! Eljöttem udvarodhoz, hogy itt oldaladnál megtaláljam a szerencsét...

Minden szó olyan volt, mintha hájjal kennék a hátát, de mégis közbevágott:

— Rossz helyen jársz, öcsém, itt nem a szerencse lakik, de a becsület.

— Éppen azért hoztam ide kardomat — folytatá a kis báró pátossal — a te szolgálatodra.

— Ősi kardodat? (István gróf felkacagott és kacagása ijesztő volt, mint az örülteké.) Ezt a dorongot, hahaha!

Az úrfi nem jött zavarba, mosolyogva lógatván kezében pónaszzerű botját.

— A bot is kard a vitéz ember kezében, bátya, míg ellenben a kard se más piszkafánál a gyávánál.

— No, ez derekasan van mondva, leülhetsz. (Még csak most kínálta meg üléssel). És most már mondd meg nekem, mi szél hajtott ide?

Károly elbeszélte, hogy az apjával meghasonlott, az öreg el akarta adni a tornyukbeli Rákóczi-féle harangot Krivánka községének, a fiú nem tűrhette, hogy az elődök

örömének, bánatának hirdetője arra degradálódjék, hogy szurtos parasztokat sirasson s pizskolábú tót leányokat hivogasson misére, vecsernyére, s elkeseredésében elbujdosott a meggyalázott ősi hajlékból.

— No, ez derekasan volt téve — kiáltott fel Pongrácz ; — itthon vagy itt, öcsém, ezentúl. Hanem hát lássuk csak, milyen foglalkozásban. Mert énnálam mindenki dolgozik. Mihez értesz?

Károly úrfi elgondolkozott.

— Mindenhez — mondá kis vártatva.

— Azaz semmihez. Tehát lengyelnek volnál alkalmas. De lengyelem már van. Milyen tudományt tanultál?

— A doktori tudományt. Orvosnövendék voltam.

— Báró létedre?

— Anyám óhajtására történt. Anyám idegbeteg asszony volt, víziói, hallucinációi voltak. Valami hóbotos szellem azt súgta neki, »fiad fog meggyógyítani«, s ezért aztán erőnekerejével orvosnak neveltetett.

István gróf felsóhajtott.

— Hallottam erről valamit: Anyád az utolsó Czoborlány volt. S igaza lehetett neki. Azt beszélik, hogy temiattad való bánatában halt meg, s ha meghalt, meggyógyult. Te gyógyítottad meg.

Az utolsó Behenczy bűnbánóan horgasztotta le fejét, nagy fekete szeméből könnyek szivárogtak. Kész színész volt.

— Egy gyermekkori stikli volt. Szánombánom.

— Anyád nevét írtad egy váltóra. Igaz?

— Igaz — szólt reszketeg hangon, zokogásra fakadva.

Pongrácz István nem szerette a síró férfiakat, idegesen dobolt ujjaival az asztalon, aztán rápattant indulatosan :

— Ne bőgj, te csacsi! Nem vagy te asszony! Hanem igyekezz észre térni. Gyerek voltál, amit csináltál, nem számít. A gyerekek ostobák, csak a csecsemők okosak. A csecsemők igazi zsenik. Nem ösmertem még tíz éven aluli gyereket, aki ne lett volna lángész. Az emberi lény tízesztendőös korában kezd számár lenni, és némelyik nagyon sokáig folytatja. De nem erről van most szó, Behenczy, beszéljünk a te jövődről ; ha az orvosi tudományt tanultad, hát megfogadlak udvari

orvosomnak. Ezentúl te fogod megkóstolni az asztalnál az ételeket, nem a várnagy. De értesz-e valamit a doktorsághoz?

— Értek.

— De ne hazudj, mert rajtakaplak.

— Nem hazudtam.

— Hm.

A várúr felkelt, nyugtalanul járt fel s alá a nagy dolgozó teremben, aztán megállott a Medicis Katalin képe előtt, háromszor meghajtotta magát előtte, azután visszatért az ifjúhoz s nagy, szőrös kezét a vállára tette:

— No, ha értesz a doktorsághoz, hékás, vizsgálj meg engem s állapítsd meg, örült vagyok-e én vagy sem. Mutassam a nyelvemet?

S ezzel ráöltötte a nyelvét, mint egy piros pengéjű pallost. A fiatal Behenczy nevetve tiltakozott.

— Ne a nyelvedet mutasd, bátya. A nyelved jó, egészséges. Hanem számolj tízet *visszafelé*.

Nem vette tréfára, számolni kezdé folyékonyan: »Tíz, kilenc, nyolc, hét, hat, öt, négy, három, kettő, egy.«

— Bravó! Nagyon jól van, István gróf. Nincs a te eszednek körömfeketőnyi baja se, ne félj semmit, olyan józan az, mint akár a Deák Ferencé.

— Igazán mondod?

— Becsületemre.

— S ezt ezekből a számokból látod? Magyarázd meg az okaidat.

A fiatal Behenczy sietett okos, komoly képet vágni.

— Hát látod, a megbomlott elme kerekei még járnak, a bolond ember is beszél még, gépiesen, szavakat, mondatokat, amikben összefüggés is van, amiket megszokott, órákig el lehet vele beszélni, anélkül, hogy csak egyet is zökkenne a logikája. A bolond ember számolni is tud, mert már megszokta, hogy az egy után a kettő jön, majd a három és így tovább, de a *visszafelé számoláshoz* már a megbomlott elmépezet nem elegendő; ahhoz az elmének bizonyos *feszeje* kell. Ez csalahatatlan módszer. Az egyetemen nem tanítják, de a kuruzsoló aggastyánok a nép közt erről ismerik meg a beteg elmét.

István gróf melegen megrázta a kezeit.

— Te okos fiú vagy, Károly. Ezentúl nálam maradsz mint várorvos, s esetleg hadi szolgálatokra is használlak. Úgyis nagy dolgok lesznek a nyáron — tette hozzá felcsillanó szemekkel, agyagsárgás szakállát meglegedetten simogatva.

— A háború meg van üzenve!

Valóban nagy dolgok készültek. A budetini vár, mely hajdan a jeszenici Szunyoghoké volt (most gróf Lazsánszky-birtok), ez idő szerint honvédkaszárnya. A parancsnok (szintén egy Pongrácz gróf) derék, kedélyes ember, egy nap meglátogatta Nedec urát és így szólt hozzá.

— Kedves István. Mi hadgyakorlatot tartunk a nyáron ; s minthogy valamely pont bevétele a kitűzött feladat, engedd meg, hogy egy igazi várat vehessünk be, a te váradat, a te katonáid ellen.

A gróf majd a nyakába borult az őrnagynak örömeiben. Igazi háború. Igazi honvédek. Igazi királynak az emberei. Ez már valami!

— Hurráh! Elfogadom a hadüzenetet!

S ezzel másnap egy lovas herold által, ki mellén a Pongrácz-címert viselte, egy fehér kesztyűt küldött a budetini tisztikárnak.

A vártoronyban pedig egész nap kongott a vészhirdető harang, s felváltva harsogott a kürt.

A gyülekező katonakötelezett parasztoknak aztán a tornacról kiáltozta le a »hadsegéd« :

— Katonák! Péter-Pál napján háború lesz. A mi urunk öméltósága hadserege fegyverre kel a király öfelsége budetini legényeivel!

Az összegyűlt tótok vidáman, katonásan ütötték össze a bocskoros bokáikat és tovább adták a harci jelszót :

— Megyünk a király ellen!

Négyszáz és egynehány esztendeje múlt már, ahogy ez a szó *komolyan* hangzott ezekben a völgyekben, mikor Szentmiklósi Pongrácz, a nagy oligarcha, üzente a hadat Ulászló királynak, meg azután később az öreg Hunyadinak. . . Azok az ős tölgyfák a felvonó-híd mellett még talán hallották csemete korukban.

Péter-Pál napja még messze volt, de már addig is hadi zajjal, készülődéssel telt meg a vidék. A »Rákóczi vojna« óta nem volt még ilyen felfordulás erre felé. István gróf kölcsönt vett fel a birtokaira. Pozsonyban megbukott egy szintársulat; legott odasietett a várnagy; megvette a vitézi darabok kosztúmeit az árverésen, hogy a hadi ruhatár szaporodjék. A »Klojka« nevű szép darab birtokát, a rét-séggel együtt, az önkénteseknek osztotta ki használatba, a hadi létszám gyarapítása végett. A Beszkid-hegységből egyre szállingóztak le a bonyikok a jó pecsenye hírére, s a várban csakugyan menedéket, szolgálatot találtak, katonaruhába öltözködtek.

A harci mámor átragadt az egész vidékre, mert szép a háború, mihelyt ki van belőle zárva a halál. Hiszen még a pokol is csinos hely lehet, csak a katlanokat kell kihajigálni belőle, amelyekben a bűnösöket főzik. Az orgonafa rügyezésétől a mályva-rózsa hullásáig, tavasz kezdetétől a nyár derekáig folytak a hadgyakorlatok nemcsak a várudvaron, hanem a falvakban is a káplárságokra felosztott csoportok közt. Még a gyerekek is ellopdesták a félszerekből az üres pálinka-hordócskákat, s egész napokon doboltak és exerciroztak.

A felnőtt tótok éppen úgy hittek és gyönyörködtek a »játékban«, mint a gyerekek a magukéban.

— A nagy urak komoly dolgában sok a bolondság — mondta a gbelai pap, tiszteletes Melitorisz Pál úr —, bizonyára a bolondságaikban is kell valami komolyságnak lenni.

— Ki tudja, milyen dolga, baja lehet a királlyal! — okoskodának mások — de akármi legyen, urunkat ne hagyjuk.

A bálványozásig szerette a röghöz ragadt nép. Hiszen nem verte élére a pénzt, sem nem vitte elkártyázni Budapestre, mint a többi mágnások, hanem őrájuk költötte, amije termett, még azt is, amije nem termett. Mert amikor az isten nem ad, a zsidó mégis csak ad. Bizony, bizony tele volt már szántva a telekkönyvi lapja barázdákkal.

Ezalatt a várban az erődítési munkálatokat lázas sürgéssel vitték keresztül Forget uram tervei szerint, de amellet rendes medréből ki nem tért a napi élet. A fiatal

Behenczy, ki az »előlkóstoló« címét és szerepét viselte, mindjobban megmelegedett az új otthonban. A szeretetreméltó kalandor lassankint be tudta venni a szíveket, ebéd és vacsora fölött oly szeretetreméltó volt szellemes ötleteivel, lebilincselő modorával, hogy a gróf akárhányszor felkiáltott :

— Ez a fickó valóságos kincs.

S különös elismerése fejében piros pünkösdi napján kinevezte a Beszkidről leszökdösött zsványezred tulajdonosának és vezérének. Az »ezred« elnevezés természetesen csak egy olyan szólam volt, mert éppen még kilencszázkilencvenkét ember hiányzott az ezredhez. Nyolc szemenszedett gazemberből állt a létszám, akiket a vármegye mindenfelé köröztetett, de Forget uram szerint éppen alkalmasak lesznek az ágyúk esetleges elsütéséhez, mivelhogy ezek az ódon hadi szörnyetegek sokkal veszélyesebbek azokra, akik elsütik, mint azokra, akikre rácéloznak.

Az új ezred-tulajdonos úgy élt Nedecen, mint a pók, de mivel mindinkább közeledett július elseje (s vele az ötezer forintos ráta), kezdte nem sokra nézni a szép karriert, amit csinált. (Pedig ha így kedvez a szerencse, még táborszernagyságig is fölvihetne volna.) Mind szemtelenebb és vakmerőbb lett, utoljára már ő kezdte dirigálni István grófit. Csipkedte, szurkálta, bosszantotta, de az úgy tett vele, mint egy nagy kutya, ha valami apró dongó molesztálja, csendesen kitért előle.

— Te voltaképpen nevetségessé teszed magadat, István, ezekkel a sületlen katonai komédiákkal. Hiábavalóságra pocskolod el az életedet.

A várúr lenézően, nyugodt fenséggel mosolygott, csak Shakespeare vághatna olyan arcot, ha azt mondanák neki : »Ne rontsd hiábavalóságra a papirost!«

— No, no — szólt Pongrácz István és egy barackot nyomott hálátlan kedvence fejére. (Volt valami ebben a bolondban a nagy emberből, mint ahogy minden nagy emberben van valami a bolondból.)

Egy nap azonban egy új esemény adta magát elő ; a gróf a kertjében sétált s egy gyönyörű rózsát látott kinyílván az üvegházban. A kertész nagyra volt vele, magasztalta :

— Arra való, hogy egy királyné keblén hervadjon el!
Pongrácz bosszúsan morogta:

— Hallgass, oktondi! Hol vegyek én a te rózsádnak egy királynét!

— Van a környéken elég szép leány. Ott van a Motesiczky kisasszony — jegyzé meg Pamutkay ezredes, aki szerette volna megházásítani urát a vagyonos kisasszonnyal —, különb az, mint egy királyné.

— Hát küldjétek el neki, mit bánom én.

A tisztartó-ezredes kapott a kicsikart parancson, rögtön lóra ültetett egy lovászt és a rózsaszálat elküldte a szépséges Motesiczky Erzsébetnek Bardoncára.

A lovász visszatért és csomagot hozott viszonzásul a grófnak. Erzsébet kisasszony elfogadta a rózsát, de visszaküldte a töviseit. Egy könyv volt a csomagban, a Cervantes: Don Quijote de la Mancha-ja.

A lengyel, aki nem szerette volna, hogy a gróf meg-nősüljön (itt akart már ő meghalni), figyelmessé tette a dologra: »No, ez bizony célzás attól a gonosz leánytól, úgyis olyan, mint egy ördög.«

— Célzás? No, akkor elolvassuk.

S meghagyta a diáknak, hogy esténkint ez lesz az olvasmány a családi krónika helyett.

A könyv nagy hatást tett István grófra. Olvasd, olvasd! Egész éjjel olvasta a diák. Reggel búskomoran szedte fel magára a ruháit, s kiment a várkertbe. A tavasz üde pompája ragyogott füveken, fákön. Éppen akkor nyíltak az almafák, halaványpiros virággal beborított gallyaik csendesen ringatóztak a reggeli szélben. István gróf nekiesett e kis asszonyitest-színű virágoknak, tépdelte lázasan, szorgalmasan, mint ahogy a hernyókat szokás leszedni.

Egyszer csak ott termett Estella a háta mögött, markotányos ruhában, s gyöngéden, nyájasan megszólítá:

— Mit csinál ön?

István gróf összerezcent, aztán dült arccal felelte:

— Azt, amit Herodes. Ölöm ezeket az almasecsemőket. Birkózom az istennel! Aki valamit elront, az az istennel száll perbe.

— Jöjjön fel, feküdjék le, hallom, nem aludt az éjjel, azért olyan kedvetlen.

— Nem vagyok én kedvetlen, hanem csak bolond. Mert lásd, Estella, az okos ember a pondrót szedi le a fákról, hogy a gyümölcsben kárt ne csinálhasson a pondró, én pedig magát a gyümölcsöt tépdeselem le virág korában, hogy a pondrónak ne legyen mit ennie. A dolog majdnem egyre megy. Igaz-e, Estella? No, felelj hát, de okosan, mert ha nem, pofon ütlek.

Végtelen keserűség, düh ömlött el szavain, s homlokán sötétlő fellegek húzódtak. A hozzá intézett kérdésekre visszas feleleteket adott s általában furcsán viselte magát. Pamutkay előtt olyasvalamit mondott, hogy fel fogja osztatni a katonaságot.

A káplán szemrehányást tett neki, hogy elmulasztotta a misét. Először történt két évtized óta.

— Hát van isten? — kérdé tétova tekintettel.

— Van — felelte a káplán kenetteljesen.

— Láta? — förmedt rá a gróf és hátat fordított neki.

A bárányszelíd ember eddig is gyakran vált a hókaeszével minden ok nélkül rabiátussá, kötekedővé, de most még valami végtelen lehangoltság s megbánás járult ehhez. Ebéd előtt felült a Mókus nevű rőtsárga kancájára és ellovagolt Budetinbe a honvédparancsnokhoz, aki felette nyájasan fogadta :

— Isten hozott, kedves rokon, mit hoztál?

— A békét. Eljöttem neked megmondani, hogy a háborúból semmi se lesz.

— Ugyan! De hát miért nem?

— Mert megszólnának miatta.

— Mióta lettél oly skrupulózus?

— Beállottam okos embernek.

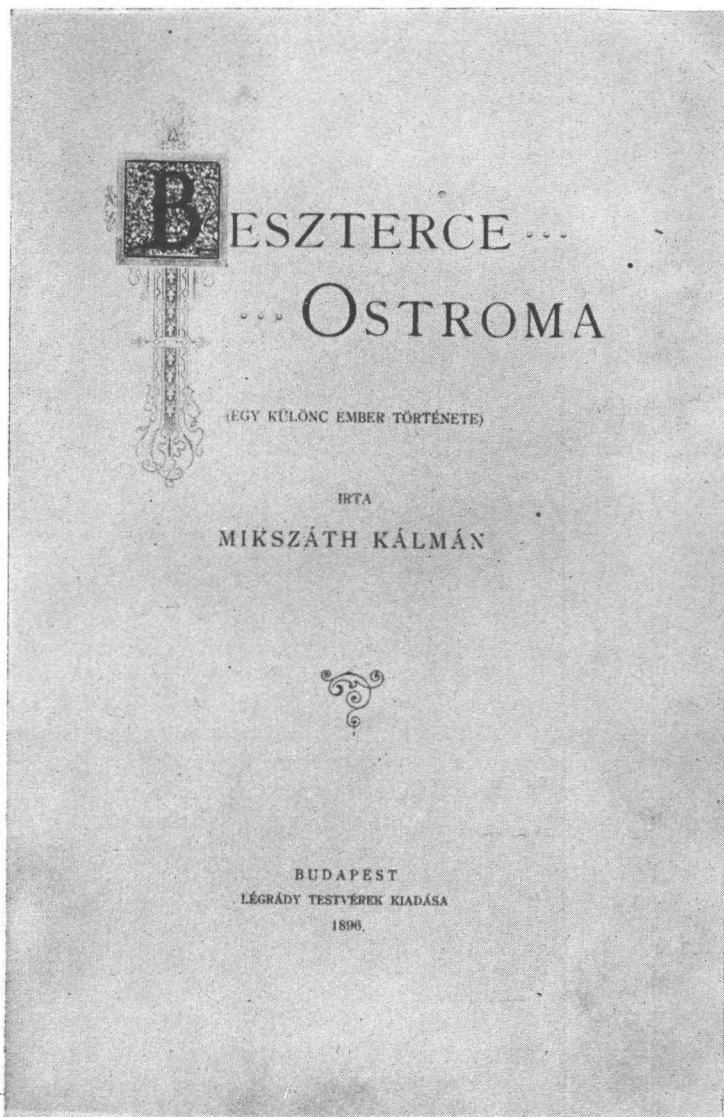
S ezzel elrohant, hasztalan kiáltozta utána a parancsnok

— István, István, gondold meg, mit csinálsz!

Éppen idejében ért haza az ebédhez, mely ma is úgy folyt le, mint mindég, a szokott tósztokkal és mozsárdurrogásokkal, csak Behenczy kósztolgatta szórakozottabban az ételeket. Amint hivatal valami, megunja az ember. Aztán

A regény első kiadásának címlapja
1896

a sok kóstolgatásban egy idő óta másra támadt kedve. Az Estella piros, duzzadt száját szerette volna egyszer megkóstolni.

Hiszen nem lehet az nehéz dolog — de mégis vannak előzményei. Még arra a hitvány levesre is rá kell fújni előbb s csak azután viheti az ember a szájához.

Károly úr elkezdte a negyedik-ötödik pohár bor után az Estella lábait nyomogatni az asztal alatt, míg a káplánnal az égitestekről diskurált, a kis medvéről, a nagy medvéről, a sánta kaszásról, a fiastyúkról.

Estella csak állta egy darabig, de aztán felpattant:

— Ugyan, Behenczy, hagyjon békét! Mit nyomogatja a lábamat? Szóljon nyíltan, ha valami baja van. Akar valamit?

Vidám hahota támadt e váratlan szavakra, csak a káplán pirult el szemérmesesen, Pamutkay a hasát fogta nevetésben, a lengyel pedig felkurjantott: »Hej, kópé, kópé«, s éppen meg akarta a fejbűbját veregetni tréfásan mikor egyszerre megfagyott benne a vér a csodálkozástól, látván, hogy a Behenczy helyén (a mellette való hely) senki sem ül.

— Jézus Mária! — sikoltott fel Estella, s halotti halaványság borította el még csak az imént pajzán arcát.

Ő vette észre legelőbb, hogy a föld megnyílt, s egy szempillanat nem sok, elnyelte zaj nélkül Behenczyt székestül, szalvétástól, mely a térdére volt terítve, még csak annyit se tudott mondani, hogy »mukk«.

Dermesztő hangulat támadt. A várúr homlokán vészjósló piros foltok ütődtek ki.

— Így szoktak bánni a Pongráczok azokkal — mondá fagyosan, mogorván, mintegy magyarázatul —, akik a női szemérem ellen vétenek asztaluknál.

Egy darabig senki sem szakította meg a kínos csendet, melyet a meglepetés okozott, mert csak a várnagy ismerte az épület titkait s tudott az asztalon levő gombról is, amelynek megnyomása mozgásba hozza a sülyesztőt.

Ah, ravasz kis Estella. Bizony nem igen volt az ő szeméreme megsértve, nem is igen botránkozott meg a csinos Behenczy fiú *kezdeményező lépésein*, ő csak Pongrácz Istvánnak akarta

tudtul adni: »Vedd már észre, te mamlasz, hogy szép vagyok, hogy kívánatos vagyok, lám, mások észreveszik.«

Ördögös Estella, most végre ki volt elégítve a hiúsága. Pongrácz István fölindult és elsüllyesztette a vakmerő vállalkozót, a vetélytársat. Oh, milyen diadalmasan tombolt a szíve, s hogy sietett vissza arcába a pillanatnyira eltűnt vér, szeméibe a kacér zománc. Hiszen ez egy kis vallomás volt.

Hangja játszi lett, hajlékony, enyelgő.

— Ej, ej, uram, ön nagyon kegyetlen. Így bánni ezzel az emberrel. Azért a csekélységért.

— Hát valami csekélységet akart? — kérde a lengyel alamuszi bambasággal.

— Nem mondta meg, mit akart — felelte Estella gyermeket naivitással. — Hiszen nem adtak neki rá időt. Nem tudom. Honnan tudnám?

S ez a kedves, tréfás affektálása az ártatlanságnak éppen őtőle, oly igéző, olyan kecses valami volt, hogy az ember szerette volna agyoncsókolni.

— Akármit akart — fűzte odább a társalgást a lengyel—, de ezt bizonyára nem.

— Persze. De hát hol is van ő most voltaképpen?

— Lent a várbörtönben — felelte István gróf, kihez a kérdést intézte Estella.

— A börtönben? Szent isten! (Ijedten csapta össze a kezét.) És meddig marad ott?

— Amíg ki nem eresztem, vagy

— Még vagy is van?

— Vagy amíg le nem fejeztetem.

Az asztalnál ülők összenéztek. No, ez lenne még csak a komédia. Valóban, a grófon gyanús tünetek kezdtek mutatkozni tegnap óta.

— Nem, az nem lehet — rebege Estella önkénytelen.

— Hogyne lehetne — veté ellen a gróf könnyedén s némi csodálkozással, hogy mért ne lehetne —, hiszen van pallosunk a fegyvertárban.

— Persze, persze — válaszoló szelíden, csillapítóan Pamutkay —, de nincsen már pallosjogunk.

— Östobaság! Nem a jog szeli el a nyakat, hanem a pallos.

Asztalbontás után elmaradt a mai pénzszerzés, a várúr rá se gyűjtött, ki se ment a tornácra, hanem a szobájába zárkózott. A visszamaradt urak aggodalmasan bújtak össze, hogy megbeszéljék a különös incidenst.

— A gróf szerelmes önbe, kisasszony — vélte a lengyel —, s könnyen elkövet valami országra szóló skandalumot. Egy raptus és megvan, olyat talál tenni, hogy arról koldulunk valamennyien. Mintha percenkint borulna az elméje. Valamit csinálnunk kell. Menjen ön utána és kérjen Behenczynek kegyelmet.

— Ha tudtam volna, ha csak sejtettem volna — tördelte a kezét Estella, de a sopánkodásain keresztülvilágolt az öröm. — Ha úgy van is, de eddig eltitkolta.

— Eltitkolta-e? — vigyorgott a káplán gonoszul.

Bármennyire érezte is Estella szerencsését, nem titkolhatta önmaga előtt másrészt, hogy a gróf elméje bizonyos megfeszített állapotban van. Egy húr elpattanhat, egy sróf kieshet, tény, hogy a viselkedése meglepő és borzadalmas.

Hamar átöltözött talpig feketébe. Volt a ruhatárban egy kosztüm, szakasztott a Medicis Kataliné, hosszú, uszályos bársony ruha, gyöngyökkel rakott dudoros derékkal és ujjakkal, malachit gombocskákkal, szép ametiszt-köves diadémmal. A Pongrácz grófnők színdarabokat játszottak itt valaha. Estella felöltözött, átidomította a fürteit a diadém alá, s aztán parancsolá, hogy az apród fogja az uszályát (tudta, mennyire hatnak István grófra a ceremóniák), és lassú, méltóságteljes léptekkel benyitott a szobájába.

A gróf gondolatokba mélyedve, meredten, hülyén nézett maga elé, majd, amint fölpillantott, összerázkódék:

— Katalin! — susogta.

— Én csak az Estella vagyok, uram!

— Mit akarsz? — förmedt rá keményen a gróf.

Estella intett az apródnak, hogy távozzék; akkor aztán közelebb lépett hozzá és térdre vetette magát előtte.

— Kegyelem Behenczynek! Kegyelem!

— Ugyan ne ízetlenkedj — felelte István úr teljesen közömbös hangon. — Hadd lakoljon a jellemtelen kutya.

— De hiszen nem tett, uram, voltaképpen semmi rosszat.

— Hálátlan. Ide vettem a házamhoz, mint földönfutót, s ő mégis hozzád nyúlt, pedig azt se tudta, hogy nem vagy-e te a szeretóm? És mégis meg merete cselekedni.

Újra megjelentek homlokán a veres foltok; a szemei szikráztak és egész testében reszketett a dühtől, míg a sánta lábával görcsösen ütögette a padlót.

Estella érezte, hogy elérkezett a helyzet magaslatára, most erről a pontról kell betörnie a szerencse kapuját. Egy villámgyors modulattal a grófra vetette magát. Nem térdepelt már, hanem a gróf nyakát tartotta átnyalábolva.

— István, te szeretsz engem!

István gróf felkacagott, undorszerű mozdulattal igyekezett menekülni.

— Ugyan eredj! Ne dörgölődj hozzám a testeddel! Hát megőrültél, azt hinni, hogy szeretlek. Estella, te ostobább vagy egy libánál. Ugyan no, ereszd el a nyakamat. Ejnye, hol az a korbács, te rongy!

A leány sértődötten szökött fel, megszisszent, mintha egy kígyó marta volna meg, elöntötték szemeit a könnyek, de e könnyek alatt már gyúladoztak a villámok.

Az ajtónál hirtelen visszafordult:

— Igazán nem szeretsz?

— Takarodj! — kiáltá utána a várúr közömbösen, könyörtelenül.

Elment, s künn, túl az ajtón, letörülte a könnyeket, átment a várnagy lakására.

— Nagy baj van, Kovács bácsi — mondá —, Behenczyt le fogja az úr fejeztetni.

A szegény, becsületes Kovács János íziben gyomor-görcsöket kapott a hír hallatára. Jaj, hamar az ágyba, hozzanak zabzacskót, melegített tányért a gyomrára!

— Jaj, lelkecském — nyögte —, hisz akkor mi mindnyájan a börtönbe kerülünk. Istenem, istenem, hát már csakugyan megen az esze? Eddig se volt sok, eddig is csak egy csepp volt, amennyi csak nekünk volt elég. De most már az sincsen. Hát mit tegyünk, édes galambom, kis-asszonykám?

— Hát semmit se tegyen, János bácsi — felelte Estella —, csak hunyja be a szemét, de hunyja be jól, aztán ki ne nyissa jó sokáig. És a többit bizza rám. Mindent én vállalok.

Az öreg úr egyszeribe pedzeni kezdé a dolgot, behunyta a szemeit és a falnak fordult, Estella pedig felágaskodott a feje fölé és leakasztá nagy fürgén a drót karikáról a rozsdás, öreg börtönkulcsot.

Estella lábujjhegyen kiosont a szobából, hosszú uszályát maga körül tekerve, lement a nyirkos lépcsőkön a börtönig. Nem volt éppen nehéz ráakadni a Behenczy földalatti ocellájára, mert éktelen lármával dörömbözött.

A nehéz ajtókulcs megcsikordult a zárban, Behenczy rekedt ordítása kihallatszott a földalatti folyosóra.

— Nyisd ki már, bátya, mert dühbe jövök.

Estella benyitott, de a sötét lyukban sem ő nem látta a foglyot, sem az őt.

— Micsoda buta tréfa volt az. Kikérem magamnak.

Behenczy azt hitte, hogy István gróf nyitja rá az ajtót.

— Lassan, Behenczy — szólt Estella csendesen.

— Én vagyok. Ne lármázzon olyan nagyon. Mert a dolog nem éppen tréfa.

— Hogy-hogy? Csak nem vagyok talán komolyan börtönbe vetve? Én, egy magyar főnemes. Ilyen még nem történt, mióta a világ áll.

— Hallgasson. A világ régen áll. Azóta sok történt. Még az is megtörténhetik, hogy István gróf lefejezteti.

— Engem? — szólt meghökkenve, s a fogai vacogni kezdtek. — De hát istenem, miért? Azért, hogy a lábait nyomogattam?

— Azért, mert az elméje elmenőben van . . .

— De hisz ebbe beleszól a törvény, az országgyűlés.

— Beleszólhat, de a fejét vissza nem ragaszthatja a nyakához. És miután csak egy feje van . . .

— Bizony, csak egy.

— A régi királyok — sajnos — nem adtak kettőt vagy hármat a báróknak sem.

— Ha adtak volna is — hasadozott ki az akasztófa-humor Behenczyből —, hol lenne az én többi fejem már azóta! Oh, Estella — tört ki most siránkozó hangon —, oh,

édes Estellácska, mentsen meg. Hiszen úgyis maga az oka. Vagyis az én nagy szerelmem. Vagyis, hogy megszólalt az asztalnál.

— Hagyjuk ezt most, hiszen éppen azt jöttem megbeszélni, de úgy látszik, nem lesz könnyű dolog. Mert csak a szökésről lehet szó. De innen nem lehet kijutni, csak a várudvarra, s mit ér, ha a várudvarról szinte nem lehet kijutni a kapuórség miatt. Hanem talán kigondolok valamit.

— Oh, Estella — kiáltá most pátozzal —, feleségül veszek, ha megmentesz. Báróné lesz belőled.

Kár, hogy a sötétben nem lehetett látni Estella arcán a hatást, de a felelet hangjában volt valami gúnyoros.

— No iszen, nagy boldogság is a maga feleségének lenni, bárónénak, éhes macskának selyem pántlikával a nyakán. Ej no, hát mit ígér még?

— Örök hűségemet, Estella.

— Hm, az örök hűség szép dolog lehet, hanem megfőzve, megsütve nem táplál el két jó étvágyú embert.

— Hát az én tízezer forint járandóságom? Egy hét múlva lesz július elseje. Fölcsípem a félévi ötezrest, s úgy élünk belőle kettecskén, ha jól beosztjuk, mint két gerlice egy ágon.

— De ha az ág letörik?

— Ne kínozz, Estella, adj inkább egy csókot. Huh, egy undok varangyos békára hágtam. Tele van ez a hely békákkal, patkányokkal. Ne fuss hát, Estellácska!

Behenczy Estella után iramodott, hogy átkarolja, de Estella elugrott és az ajtó felé menekült.

— Hát meg sem csókolsz? — lihegte Behenczy.

— Nem.

— Hát nem szeretsz és meg sem szabadítasz? — sziszegte tompán, hörögve.

— Várj — susogta Estella. — Eljövök.

Ezzel tovailleség, rácsukta újra a börtönajtót, s a földalatti folyosóru kijutott a másodík várudvarra, ahol a cselédek, lovászok, katonák csoportokba verődve beszéltek az elsüllyedt Behenczy esetét. Egész regekor volt már akkor kiásva az emlékezetekből az ördögös csapóajtóru. Még az

ős várurak, még talán a Nedeczkyek csináltatták azt az ebédlőben.

Mert hát, ahol vár volt, mindég akadtak afféle legyekedő lovagok, akik lanttal kezdték először az ablak alatt s aztán eljutottak az ebédlőig. Azok a tündérszép városszonyok, akiknek a képeik ott függnek a mennyszinű teremben, bizony azok is szerettek belekóstolni az almába (tisztelet a kivételeknek), s néha ők kínálták, mint Éva Ádámot, néha pedig hagyták magukat rábeszéltetni. Ha aztán a várúr észrevette, bezzeg jó volt a csapóajtó, melyet nem ok nélkül alkalmaztak oda, ahová az asszony a legkedvesebb emberét ülteti az asztalnál.

— Nyergeld fel a lovamat, Matykó! — parancsolá Estella az egyik lovásznak.

Míg a kis fekete bontalábú lovat nyergelték, azalatt átöltözött szokott háziruhájába, kurta, gránátszín dolmányt vett, tengerzöld hosszú szoknyát, s könnyedén pattant a nyeregbe, be se téve lábát a kengyelbe.

Künn a kapunál odaszólt a tisztelgő strázsának.

— Nini, Makovnyik! (Makovnyik József káplár volt a strázsálók egyike). Egy zsák rózsakrumplit rendeltem a faluból. Ha valaki elhozná, át ne vegyék, míg én nem látom. Mert a múltkor is megcsaltak.

— Értem, kérem alássan.

— Várjanak meg velem, vagy ha nem akarna várni az illető, jöjjön el holnap reggel.

— Igenis, értem.

Pici sarkantyújával megszurta a Fecskét és elvágtatott. Még utána nézett a szép teremtsnek a strázsa egy kicsinyég. Makovnyik hamiskásan sodorgatta a bajuszát: »Uraknak való maszlag«, aztán elnyelte az út pora, mely a délutáni napfény szikrázó morzsáival összekeveredve, fehéres, csillámló föllegnek látszott. Ki-kibukkant néha a ló és úrnője alakja, de csak halaványan, úgy messziről, mint egy tejben úszó légy.

Estella megállt a legszélső falusi háznál; egyetlen ablaka volt, kék szegéllyel körülfestve, s rozmaring-cserép volt benne.

Aláhajlott lován és bezörgetett:

— Itthon vagy, Ancsura?

Csinos, kackiás parasztnyecske dugta ki a piros-pozsgás arcát.

— Itthon vagyok, »nagyasszonyka«. (Ez volt az Estella titulusa.)

— Hát az urad itthon van-e?

— Az uram fát fűrészelt az erdőben.

— No, az jó — felelte Estella, leugrott a lováról és bevezette a kapuajtón az udvarra.

— Kösd be ezt a lovat az istállóba, de szaporán, Ancsura, nincsen veszteni való időnk, aztán gyere a szobába és vetkőzz le.

A lovat bekötötte Ancsurka mihamar, de a vetkőzés furcsának látszott előtte. Lesütötte a szemét és zavartan nézett maga elé.

— No, számár. Hiszen nem vagyok én férfi!

— De mikor mégis szégyenlem magam.

— De lásd, én is vetkőződöm. Ruhát akarok veled cserélni.

Ez aztán felbátorítá s még inkább két fényes arany, amit Estella a markába nyomott. Egymásután hullottak le a szoknyák, egyre jobban szépült az egész formás alakja, minden szoknyával nyert. Az üde, egészséges női test illata, vagy a rozmaring virágé, betöltötte az egész szobát.

— Az ingvállat is levessem?

— Persze.

— Jaj, de legalább ide ne nézzen, nagyasszonyka.

Mikor átöltöztek, Estella lett a parasztnyecske (ejnye, de helyes egy jószág), s Ancsura lett az úriasszony.

— Mármost hozd elő a kordován csizmádat is, meg a kisingelt nagy, fehér gyolcskendődet, hadd kössem be a fejemet!

— Teremtő istenem, mi lesz ebből?

— Semmise, te bohó. Átmégysz azután a kamrába és megtöltesz egy hosszú zsákot krumplival. De indulj is, egy-kettő-három, szaporán.

Indult volna, de a hosszú úri szoknyában nem tudott mozogni, minduntalan megbotlott, elesett, olyan ügyetlen lett a munkában, mintha egész életében kávéban élt volna; utoljára is maga Estella rakta meg a zsákot krumplival,

aztán fölhajította könnyedén, mintha csak egy kásmir sál lenne, a vállára (pehely volt ez az ő acélizmainak), és megindult vele ruganyos, hetyke léptekkel a vár felé.

— Pochválem pan Jézis Krisztus — köszönté a strázsát a kapunál.

— Mindörökké ámen, édes hugom — felelte az egyik őr —, nincs itthon a »panicska«, kilovagolt, de azt üzente, hogy várd meg.

A csintalan Makovnyik még bele is kötött:

— Hopsza, valami hernyó van a hátadon — s ezen ürügy alatt egyet csipett a habfehér vállán, amelyről a zsák miatt mélyebben lecsúszott az ingváll.

A menyecske nem jött zavarba, visszafelelt nagy dévajkodva, kackiásan ringatván a derekát mozgékony csipőin.

— Ha kend hernyó, én akkor macska vagyok, ha kend csíp, én karmolok. Nézze meg az ember, milyen csúf nagy hernyó!

Ezzel eltűnt a kapuboltozat alatt, a két emberből álló strázsa pedig járt a magasra emelt lándzsákkal tovább is fel s alá, nézegetve alant a varini kéményeket. Legjobban füstölt a paplaké. Vajon mit főzhet most a tiszteletes asszony? A vidék álomra látszott készülődni. A kihűlt, szelíd tekintetű égbolt éppen csak hogy még mosolygott, honnan pedig még egy órával előbb táncoló szikraszemerkek szóródtak szét az az erdőkre, a barna falusi szalmafedelekre. Az alkonyat tompa nyugalma közelgett nesztelen lépteivel, s a nap bágyadtan, aléltan ereszkedett a hegyek cikcakkos kék palánkja mögé. Nem volt az már az az előbbi izzó, tündöklő égitest. A melege nélkül, a fénye nélkül az is elvesztené a tekintélyét. Olyan haszontalan cifraság volna az égen, mint egy vándorló tojássárgája. . .

Jó félóra múlva újra mutatkozott a menyecske a boltíves kapu alatt, hol buzogányok, csákyák és bőrvedrek lógtak a falakról. Künn a varini toronyban megkondult az esteli harang. Talán szándékosan ezt a percet várta, mikor a strázsa imádkozik és rá nem ér incselkedni.

— Nem jön még az »asszonyka«, bátyikák? Mert már nem várhatom tovább.

— Hát csak eredj isten hírével, fiacskám. Hátrahagyta az asszony, hogy gyere el reggel.

Szive hangosan dobogott a félelemtől. Jaj, ha valamelyik megtapogatja a zsákot! .

Már künn volt, szabadabban lélegzett fel s nekibátorodott léptekkel ereszkedett le a várkaputól a keskeny gyalogösvényre, mely mogyoróbokrok és páfrányok között vezetett a Roch-erdőbe. Szeretett volna sietni, de a zsák nehéz volt, még neki, az akrobatanőnek is. Csak bent az erdőben, a fenyők közt, eresztette le lihegve, fújva.

— No, gyere ki már. Oh, de borzasztó nehéz vagy.

A megoldott zsákból Behenczy Károly bújt elő. Legelső dolga volt az összekuszált haját, bajuszát megigazítani, aztán teleszívní tüdejét a málnaillatos erdei levegővel.

— Majd megfúltam ebben az átkozott zsákban. No, csakhogy itt vagyunk, de már most hova, merre? Mit gondol a báróné?

Estella a szeme közé mosolygott, míg a kendőjével a verejtéket törülgette felhevült arcáról. Csurom-csap volt a szép rőt haja is.

— Amerre akarsz, te cudar. — S tenyerével megveregette, megpaskolta szerelmesen, incselkedően a balpofáját.

Köröskörül mély csend volt. Az erdő költészetet lehelt. Néha egy madár mozdult meg a gallyon vagy a fészekben, az erdő füvei között egy gyík suhant, s újra csönd támadt. Mintha hallani lehetne a föld páráját. . . ha nem zavarná a lapusnyai kenderáztatókból idehangzó békakuruttyolás. Az az időpont az, mikor a természet ruhát vált. Kocsonyaszzerű vonalak ereszkednek alá az égből lassan, szinte láthatlanul. A legszemérmesebb asszony se tudná annyira észrevétlenül átcserezni az ingét, mint a természet. A színek jönnek, mennek, illannak gyorsan, mind-mind barnábbnak adva helyet. Mintha egy láthatatlan, óriás kéz a festékeit keverné ebben a nagy tégelyben (amit mi világnak mondunk), s addig vegyítene a fehérbe barnát, barnábbat, legbarnábbat, míg egyszer csak hopp — éjszaka van.

— Gyerünk, siessünk, báróné, mert hátha üldözőbe vesznek.

* * *

És most már térjünk vissza a *bolond* Pongrácz Istvánhoz. De hát igazán bolond volt-e?

Az isten tudja. Mi nem. Mit tud az ember, hogy ítélkezni merjen egy koponya tartalma felett, a maga koponyájának az erejével.

Valóságos szemtelenség volna. A legbölcsebb ember is húzza meg magát szerényen. Mert miből áll a nagy bölcsesége? Talán abból, hogy legfeljebb egy félrőffel tovább lát a másiknál, a közönséges eszűnél, egy félrőffel, egy olyan horizonba, amely egy billió mérföldre terjed. Az egész mély látás csak egy valamivel kisebb vakság. Hát érdemes ezért a csekélységért annyi hühót csinálni? Szétosztályozni az embereket, hogy ezek az okosak, emezek a nem okosak, azok a bolondok, mintha a mákszemeket szétraknék: kis mákszemek, nagy mákszemek.

Megállapodott határozatot akarnának hozni Pongrácz felett, hogy mi van a koponyájában; zűrzavar van-e ott, a szerkezethen rendellenesség vagy vízzel van-e elöntve az agyvelő?

Ugyan, — hát látunk mi oda? Hiszen ti böles emberek, nem hogy egy fejet belülről, de egy a fejről levett cilinderkalapot ha megnéztek, de jól megnéztek (magam tapasztaltam akárhányszor), nem vagytok képesek a falon *még körülbelül sem* eltalálni, hogy az a kalap a földre téve meddig ér fel — s ti akarnátok meghatározni, mekkora nagy és mekkora kicsiny egy koponya *belülről*?

Könnyű kimondani könnyedén Pongráczról, hogy a bolondokházába való, de biztosak vagytok-e abban, hogy ma az lenne a véleményetek róla, akkor is, ha ezelőtt négy-száz esztendővel él, s húszezer katonája lett volna?

Ugye nem? Ugye csak annyit lehet megállapítani higgadtan, hogy Pongrácz István egy visszamaradt bölény, egy későn született ember, mint ahogy vannak *előre született* emberek, akiket szinte hajlandók a bolondokházába küldeni szükséges kortársaik.

Íme tehát az a hübnere a ti óriási bölcsességteknek, hogy mindenelőtt kíváncsítik *pontos, alkalmas időben való megjelenés a világon*. Ez a nagy archimedesi pont, ahonnan ítélkeztek.

S még jó, aki előre születik — mert azt még megérti, megbecsüli egy eljövendő kor és szánón mosolyog felettetek, bolondokon, akik fölfogni nem tudtátok, de mit tegyen egy *elkéssett lény*, például a mi Pongráczunk ; annak a kora vissza nem térhet tanúságot tenni a józansága mellett. Azért kell az elkéssett embert nagyobb óvatossággal tárgyalni, nagyobb kíméléssel elemezni.

Éppen lefeküdt volt már későn este és a lábait vakarta az apród, mikor Ferenc diák, hóna alatt a krónikával, azt a hírt hozta, hogy Estella délután kilovagolt és még mostanáig se tért haza.

»Hadd fújja ki magát a szabad levegőn« — gondolta a várúr, eszébe jutván az ebédutáni jelenet, s nyugodtan intett a diáknak, hogy olvasson.

De még két-három lapot se fordított, mikor egyszerre csak megkondult a vártoronyban a lármaharang, szaggatottan, féloldalra verten : bim-bum! bim-bum!

Fürgén ugrott ki ágyából a várúr. Ez a veszély szava! A veszély gondolata gyönyörűséget okozott neki, visszaadta kedvét, ruganyosságát. Bezzeg a diák ijedtében még fület se csinált a könyvben.

Egy perc alatt felöltözött s künn termett a gyülekező, megriadt várnép között.

— Mi a baj? — szólott le férfias, csengő hangon.

— Megszökött a rab — hörögte Kovács várnagy.

— Semmi az — felelte a várur hidegen, nyugodtan —, arra valók vagytok, hogy elfogjátok. Nyolc »kozák« azonnal lóra üljön és visszahozza.

Egy perc alatt már nyeregben ültek a kozákok. Tetszett a gyorsaság István grófnak, a zaj, a harcias kép az éjben, a megcsillanó lámpások, a fegyvercsörgés, az induló paripák lábdobaja, mindez szinte visszacsérelte a vígabb lelkét, jókedvően petyegetett az ujjáival.

... De hogyan szökhett meg Behenczy? Ez volt az első fölmerült kérdés. Nosza, hamar törvényszéket ülni, vizsgálatot tartani, tanúkat kihallgatni. Meg kell gyűjtani a fáklyákat. Költsétek fel a káplánt, hadd hozza el a feszületet. Eskü alatt tegyen vallomást mindenki. Jaj a fejének, aki vétekben leledzik.

No, ugyan nem volt nehéz az igazságot utolérni, föl-
ösmerni. Ott terpeszkedett, mint egy keresztbe tett gerenda
a találgatás útján. Az örök láttak bejönni egy parasztasszonyt,
krumplis zsákkal a vállán, a várnagy látott a börtönben
egy zsáknyi krumplit szétgurulva, az örök újra láttak egy
asszonyt kimenni teli zsákkal. Hát vagy az történt, hogy
Behenczy átváltozott a börtönben burgonyává, de ez nem
valószínű, vagy az, hogy őt vitte ki a zsákos asszony, aki nem
lehetett más, mint Estella. Olyan világos ez, mint a napfény.
Ilyen vakmerőség, ilyen furfang! Maguk az ördögök ringat-
ták annak a perszónának a bölcsőjét.

— E leányzónál kettős büntény forog fenn, ezredes —
mondá István gróf Pamutkayhoz, megelegetten simogatván
a szakállát. — Egy az, hogy megszöktette a rabomat, hűt-
lenség és árulás; a másik büntény az, hogy ő maga meg-
szökött.

— Ő nem volt rab.

— De a patvarba, az én tulajdonom volt. Pénzért
vettem. Hatszáz forintot fizettem érte. Számítsa csak ki,
Bakra barátom, mennyi volna az most hét év múltán a
kamatok kamataival.

Ferenc diák futott a kancelláriába a számításokat
megtenni, a várúr pedig másik nyolc kozákot rendelt
küldeni az első után, hogy ne csak Behenczyt fogják el,
éppen úgy Estellát, visszahozván őt poklok-poklából is
vasra verve.

— De jól megmagyarázza nekik kegyelmed, Kovács
uram, mert ha most valamit elfelejtünk, nincs többé harma-
dik nyolc kozánkunk utánuk szalasztani.

(Tizenhat veres nadrágos »kozákból« állott az állandó
lovasság.)

Majd Pruzsinszkyhoz fordult s barátságosan veregette
meg a vállát.

— Tudtam, hogy történnie kell valaminek, éreztem,
mert lásd, lengyelkém, már nagyon üres színtelen volt a
világ, egészen elposványosodva. Már azon gondolkodtam,
hogy talán elválunk egymástól.

— Már hogy éntőlem? — kérde a lengyel megriadva.

— Nem, éntőlem a világ.

— Ne beszélj így, István! — hebegte a lengyel elrészénél ülve — mit csinálnék én nálad nélkül?

— Most már szó se legyen róla, hanem lefekvés előtt igyunk meg egy kupica bort, Pruzsinszky. Mit szólasz hozzá, vén cibora?

— Hát bánja a szösz!

Bort hozatott a dolgozószobájába s billikomokat; az elsőt ráköszönté Medicis Katalinra s kiüríté egyhuzamra. A második billikkommal felköszönté Lengyelországot. Pruzsinszky sírva fakadt a tószta alatt, mint egy gyermek. Istvánnak megesett a szíve rajta s elkezdte vigasztalni.

— Ne bőgj, te vén kappan, mert megharagszom.

— Szegény édes hazám, szegény Lengyelország — zokogta egyre keservesebben Pruzsinszky.

A várúr egy hatalmasat ütött öklével az asztalra és a szemei lázas fényben ragyogtak.

— No, csak ne sírj hát. visszaállítom. Ha megharagszom, visszaállítom.

A kabát ujjait felgyúrte s hatalmas izmú ökleit meglóbázta. Ereiben a vér szilaján kezdett nyargalni s halántékai lüktettek. E percben szentül hitte, hogy csak akarnia kell és visszaállítja a Szaniszló kedvéért Lengyelországot.

Pruzsinszky a nyakába borult s mennyre-földre esküdözött, hogy ilyen hősi, vakmerő szív még nem dobogott emberi testben I. Napóleon óta.

Így ittak-iddogáltak egész hajnalig, akkorra már egyenkint szállingóztak vissza a kozákok, hogy a szökevényeknek még a nyomát se találták.

— Pedig meg kell keríteni a leányt. Ha a föld mélyéből ásatom is ki. Szamarak vagytok, kozákok.

Másnap Ferenc diákot küldte ki, mint kémeket. Ferenc diák ügyes fickó, beutazza a szomszéd városokat és kiszimatolja, hol vannak.

A lengyel is erővel vele akart menni (gondolta, egy-két görbe napot csinálhat Zsolnán, Teschenben), s tíz aranyat kért a várúrtól kölcsön.

— Nem lehet — felelte István gróf nagy ravaszul. — Hová gondolsz, Szaniszló? Ne légy, kérlek, olyan könnyelmű.

Minden garast össze kell raknunk a nagy célra, ha vissza akarjuk állítani a hazádat.

Pruzsinszky azonban könnyelmű volt, s sok rábeszélés és huzavona után (mert készpénzt nem szeretett kölcsönözni István gróf), akként lett meg az alku, hogy adjon hát legalább öt aranyat — és inkább ne állítsa vissza Lengyelországot.

Ferenc diák és Szaniszló egy egész hétig oda voltak, míg végre meghozták a hírt, hogy Behenczy Estellával Besztercebányára ment, és most ott éldegélnek, mint két turbékoló galamb.

— Nem soká éldegélnek — felelte nyugodtan Pongrácz István. — Írjon, domine, azonnal egy levelet a besztercebányai magisztrátusnak, hogy a leányzót, mint tulajdonomat, ezen levelemet átadó emberemtől küldjék vissza. A stílusra nézve vegye mintául vitéz elődünknek, Szentmiklósi Pongrácznak a pozsonyiakhoz írt levelét. Aztán hozza be aláírni.

Kerek malacfark módjára kunkorodó, ódon betűkkel, vörös tintájú pompás iniciáléval írta meg a levelet ekképpen :

»Óvári és Szentmiklósi gróf Pongrácz István, Nedecvár örökös ura, üdvözetét küldi Besztercebánya magisztrátusának! Báró Behenczy Károly nevű ifjú Estella nevű, tulajdonunkat képező leányzóval, kit hatszáz o. é. forintokért vettünk vala a zsolnai komédiásoktól, megszökvén, tartózkodása Besztercebányán vagyon, ennek folytán tehát felszólítjuk a nemes várost, hogy a leányzót haladéktalanul letartóztatván, e levelet átadó megbízott leveinknek, névszerint Szurina Pál őrmesternek és Komár György káplárnak kezeibe szolgáltassák. Kikhez is hajlandók maradtunk.

Gr. Pongrácz Istv.»

István gróf átnézte az iratot s meglegedetten bölíngatta fejét és csettentett a nyelvvel :

— Jó, nagyon jó, hanem még szúrja be ezt : *»egyéb-ként kő kövön nem marad Besztercén, mivelhogy a földdel tételik egyenlővé.»* Legszebb, amice, a világosság, az őszinteség. Nem illik zsákban macskát árulni.

A diák beírta a fenyegető passzust is, István gróf aláírt a a nevét ; beporozta, ráütötte aztán pecsétgyűrűjével a

sígillumot, trombitát tartó kéz, fölötte egy csillag, s személyesen vitte le a már nyeregben ülő Szurínának és Komárnak.

—Adják ezt át kendtek a város polgármesterének, sehol se pihenve.

Egy harmadik lovat is vittek magukkal, egy kis szürke kancát vezetéken, sárga asszonynyereggel; ez lesz az Estelának.

Érdekfeszülten várta a vár népe, míg visszatérnek; különösen a káplán volt izgatott. Az eléjük is ment titokban, várni őket másnap, egész a zsolnai hídig; mert hát a megtért bárány mindenha becses az úr előtt, illő, hogy a szolga is megbecsülje.

De sajnos, a lány nélkül jövének vissza a követek és csak harmadnapra. A toronyór messziről tülkölt, mikor a két lovas alakja feltűnt a varini úton.

A vár népe kicsődült a kapu elé, maga István gróf is ott várta a követeit.

— Hát a leány hol van? — kiáltá eléjük zordonan.

Szurina leugrott a lováról és előadta remegő hangon, hogy megérkezvén Besztercebányára, átadá a levelet a polgármesternek a városházán, aki is föltevén pápaszemét, elolvasá azt és ezt az üzenetet küldötte:

— Mondjátok meg az uratoknak, vigye szegény fejét valami hideg zuhany alá, ahelyett, hogy ilyen leveleket firkáljon.

Pongrácz István homlokán megjelentek a szokott piros foltok.

— Azt mondta? — hörgé tompán. — Igazán azt mondta?

— Szóruí-szóra mondta és sorba adta a levelet a többi uraknak, akik hasukat fogták a kacagástól. Mi a Komár komámmal nem akartuk ennyibe hagyni és kijelentettük, hogy a lány nélkül egy tapodtat se megyünk, mire aztán ránk rivallt haragosan: »Kikorbácsoltatlak benneteket a városból a hajdúim által.«

Szentmiklósi Pongrácz ivadéka felordított, mint a sebzett oroszlán.

— Kikorbácsoltatja az én követeimet! Borzasztó!

Aztán felkiáltott a toronyórhöz:

»Feltűzték a vár fokára a harci zászlót»
(*Beszterce ostroma*, 1896. kiad.)
Mühlbeck Károly rajza

»A hadba induló tábor«
(*Beszterce ostroma*, 1896. kiad.)
Mühlbeck Károly rajza

— Kongasd meg, Korenyák, azt a vészharangot!
Kongasd! Kongasd!

Majd a várnéphez fordult:

— Mindenki készüljön! Köszörüljétek a kardokat, tisztogassátok ki a fegyvereket, az ágyúkat. Reggelre indulunk Beszterce ellen!

Teljes két óráig zúgott a harang, azalatt összegyűltek a katonakötelezett parasztok a környékről.

— Reggelre indulunk Beszterce ellen! Mindenki búcsúzzon el a családjától s hajnalra itt legyen fegyverbe öltözni!

Jaj neked, Beszterce! Csak volt, többé nem lesz ilyen nevű város. Megehetik a mappáikat a könyvkereskedők! Szegény könyvkereskedők! (Pruzsinszky fogta fel erről az oldaláról a közelgő katasztrófát.)

Egész éjjel folyt a lázas hadi készülődés, egy lélek se hunyta le a szemét. Maga István gróf ügyelt, tett, rendelkezett, egy percet se vesztvén. Zaj, elevenség, nyüzsgés verte fel az ősfalak csendjét a lobogó fáklyák fényénél. De készen is lett reggelre minden. A fölkelő nappal végigkigyózott a hadba induló tábor a budetini úton. Ha le nem csapták volna Marst az istenek közül (mert még az se állandó foglalkozás a gonosz földi férgék miatt), bizony élvezete lett volna az égből ezt a hadi népet látni.

Elöl maga Pongrácz István lépkedett Waterloo nevű fekete angol kancán, Zrínyi-nyakú magyar köntösben, kócsagos kalppal; villogó, kivont kardján pajkosan futkostak a napsugarak.

Mellette balról Kovács várnagy ment széles fringióval, a »Palkó« remondán.

Utánok Mravák Mátyás vitte magasra emelve a Pongrácz-család zászlaját; játszi szellő vígan suhogtatta a finom selymet, hol begöngyölgette, hol kibontogatta negédesen a kéklő címerpajzs kevély jelvényeit.

A zászló nyomában két apród poroszkált két zömök pónin, hosszú, szőke hajuk végighullámzott ezüstpaszomántos dolmánykáikon; kis gyíklesőt viseltek; azonfelül az egyik a várúr kulacsát vitte, a másik a rubinttal kirakott kötésű imakönyvét.

Méltóságteljesen kidüllesztett mellettsé vitte a szép művű ezüst családi buzogányt az óriás termetű Kral Demeter.

Egy filozófi kinézésű szamar egy dobot húzott nagy flegmával. Semmi indulat, semmi harag nem látszott rajta Beszterce ellen.

Mögötte két boeskoros tót, baktatott gyalog, póznákra kötött lámpákkal, ezek voltak a lámpavívők, éjjeli menetek esetére.

Egy szekéren ócska napernyő alatt ült balról a szakács, jobbról a káplán. Szemben velök két röhögő konyhaszolgáló.

Most következett a híres lapusnyai banda trombitás hangszerekkel. Nyolcan voltak, csinos, fekete zsinórzatú halinákban, újdonszerű boeskorokban, kalapjaik körül madzagra fűzött közönséges csigák képezték a nagyobb díszet.

Jaj, de most kavargó rémséges porfelhő. Még a nap is mintha elbújna félelmében. Jönnek a kozákok! Hogy táncol a lovuk . . . hogy csillognak-villognak a patkók. Hát még a lándzsáik! Tizenhat derék, válogatott lovas, egy-egy lilium mindenik. Piros leffentyús kalpagjuk, piros dolmányuk, nadrágjuk miatt úgy néznek ki messziről, mintha egy csomó pipacs szaladna a búzák között.

Hej, amerre mennek, nyíljatok ki arra muskátlis ablakok!

A kozákok rendjét nyole muskétás ágyú váltja fel kis kerekeken, apró hegyi lovak által vonatva; mindenik ágyún egy beszki di zsvány ül pipával az agyarán. Ez, úgy látszik, a tüzérségi uniformishoz tartozik.

Vidám kurjongatás, ének-szó, röhögés hangzik fel.

Az egyik gyalogos (mert az ágyúk után a gyalogosok masíroznak) egy békát látott a garádban és hirtelen a lándzsájára tűzte, torkaszakadtából kiabálván:

— Az első halott! Az első halott!

Szerencse, hogy messze a vezér, mert el nem engedné ezt a minden komolyságot nélkülözö tréfát.

A daliás Bakra vezeti a gyalogságot, számszerint száz és néhány embert. Itt vonul el az egész nemzeti történelem, az ősök katonái, fegyvernemei. Makovnyik nehéz páncélba van öltözve, tollas sisakkal a fején, a mellén egy kereszt Bouillon Gottfried korából. Szurina a Mátyás fekete-seregé-

ből való, ott a halálfej a kalpagján. A Szlimak János uniformí-
sát Csák Máté valamelyik katonája viselte, a Barinka Gyuro
nagy fején egy színehagyott sárga turbán ül, míg a hosszú
kaftán leér a bocskor felkunkorodó hegyéig. A Kovács Pali
izmos tagjaira hasított ujjú zöld atilla simul. Kontopok
Andráson a hajdani kék drabantok habitusa lötyög, — de
győzné azt az ördög elszámolni. Holta napjáig volna mit
tanulni ezeken egy jóra való szabónak.

Ahol a sereg véget ér, két sárga-fekete szekérnek nagyon
kezdődése: ezek a kimustrált tölténykocsik, amiket a
budetini honvédségtől vásárolt István gróf. A koci mindenik
oldalán három-három lyuk van kivágva, s ezek mindenikéből
egy-egy mozsár félelemgerjesztő, sötét toroka néz ki.

Minden szekér elé hat ökör van fogva, különös talál-
mánnal a szarvaikon. Ez egy a szarvra húzott vasgyűrű,
s abból csillagszerűen apró, éles lándzsák meredeznek.
Az ökröket Beszterce kapujánál kifogják s ráeresztik öldök-
lésre fegyverzett szarvaikkal a lakosságra. De iszen nagy hadi
talentum Forget uram, lévén ez az ő találmanya.

Leghátulra maradt az élelmezési társzeker, négy akós
pálinkás hordóval, egy garmada cipóval és néhány zsák
krumplival megrakva. A krumplis zsákok tetején Pruzsinszky
Szaniszló szunyókál hanyattfekve. A koci minden löcésére
kívülről egy-egy oldal szalonna van akasztva. Véték isten
ellen, mert a hozzá súrlódó kerekek egész vályút ásnak a
becses csemegében, s útközben a kutyák egész falkában
rohannak és ugatnak az »ízletes« jármű mögött.

De azért a menet egészében méltóságteljesen, fönségesen
kigyózik a budetini úton. A szűzies napfény nevetve táncol
a kopjákra, lándzsákra s átsiklik enyelegni a karabélyokra, a
puskákra, a szél a hadi sisakok tollaival, forgóival pajkoskodik,
a búzavetések ijedten futnak, futnak, a fenyveserdők, amerre
mennek, azt látszanak huhogni-zúgni:

— Jaj Besztercének! Jaj Besztercének!

Míg az anyaföld remegve dobban az ágyúk és lovak
dübörgésétől.

MÁSODIK RÉSZ

KEDÉLYES ATYAFIAK

Az árkados piacú Zsolna városában élt sok-sok esztendővel ezelőtt egy Trnowszky nevű vaskereskedő, akinek három fia volt, Péter, György és Gáspár. Mikor a fiúk fölcseperedtek, a haldokló öreg úr pályaválasztásra szorította őket. Péter, a legidősebb, azt mondta: »Én a méhekre vetem magam. Ezek a derék, szorgalmas állatkák majd engem is táplálnak.« És lett Péterből viaszkereskedő. Egy egész országrészből ő vette meg a sejteket és a mézet. Egy egész országrész méhei voltak az ő rabszolgái.

A középső fiú, György, másképp okoskodott:

— Én orvos leszek, apám. Az én elementumom az emberek. A méheknek csak mézők van; igaz, hogy abból lehet pénzt csinálni, de az emberek harisnyáiban már készen állnak a szép lázsiás tallérok. Én ezekre utazom. Amikor beteg az ember, kutyába sem veszi a pénzt. S egyszer valamikor mindenki megbetegszik.

Erre az okoskodásra is helyeslően bólintott a vén Trnowszky. »Jó, hát tanuld ki a doktorságot!« A harmadik fiú, a Gáspár, más nézeten volt, mint a testvérei:

— Az összes élőlények közül a legtisztéletreméltóbb, apámuram, a birka: húsa is van, gyapja is van, teje is van. És ha egy garast teszünk bele, visszaad helyette egy forintot. Hát én juhokkal fogok gazdálkodni.

Az apa mindenik fiának háromezer forintot hagyott, — mondván a halálos ágyán:

— Helyeslem a terveiteket, csináljátok! Én majd az égből nézni fogom.

Nézte-e, nem nézte-e, nem az én gondom, de hogyha nézte, hát láthatta, hogy az a fia is meggazdagodott, amelyik mézzel-viasszal (»vostyinával«, ahogy a tótok mondják) dolgozott, az is, aki a birkákra vetette magát. — Könnyű volt ez, kivált azokban az időkben, mikor még a legelő nem volt elkülönítve.

A tót városokban és falvakban a szegény embereknek nem voltak birkáik. Néhány darab birkát talán szerezhetett volna egyik-másik, de azért nem érdemes juhászt tartani. Ha aztán valaki sok birkát összeszerzett, szabadon legeltethette a közös legelőn. A birkákat az egész város kosztolta, de a birkák azért csak Trnowszy Gáspárt jutalmazták.

Ami a méheket illeti, a méhek meg éppenséggel *szocialisták*. Bliktri azoknak birtok-viszonyok, telekkönyvek. Ahol egy virágot találnak, legyen ebben vagy amabban a határban az útszélen, vagy a pap kertjében, vagy a Vietorisz-kisasszonyok nyitott ablakában, az az övék — s aki ezek kiélvezésében meg akarná őket karhatalommal akadályozni, abba egyszerűen beleeresztik a fullánkjukat és punktum; nincs ellene apelláta.

A két testvér egy idő múlva megtollasodott, s jól elhelyezvén a pénzeiket, idők folytával Zsolna város leggazdagabb, legtekintélyesebb polgárai lettek — rettentő gyűlöléssel viseltetvén egymás iránt; nem volt az a piszok (a »Matica« által kiadott szótárban), amit egymásra ne kiabáltak volna, — de a nagy antagonizmus dacára is mind a ketten inkarnátus pánszlávok voltak s mind a ketten eljártak Turócszentmártonba a gyűlésekre, melyeket — zárjelben legyen itt megjegyezve — a múlt évben akként zavart meg a nedeci gróf Pongrácz István, hogy négylovas társzekeren állított be a főpiacra, ahol a gyűlés folyt szabad ég alatt (éppen az ifjú Hurban szónokolt); lerakatott pedig az inasáival a szekérről húsz ebet, nyakukra, farkukra kötött csörgettyűkkel. Széteresztették azokat a szónoklatot hallgató tót hazafiak közé, melyhez fogható ugatást és csörömpölést tanúk állítása szerint még nem hallottak emberi fülek.

De bocsánat a kitérésért, mert nem a Pongrácz gróf *kultúrmissziójáról* van itt szó (ahogy ő nevezte e rossz tréfát), sem arról, hogy az ifjú Hurban és a következő szónokok beszédjeit valóságosan a kutyák nyelték el (végre is, aki jobban győzi a szájával), hanem a két testvér egyenetlenségét volna feladatomban kiszínezni, amely mindenben nyilvánult; követválasztásnál, ha az egyik Deák-párti jelöltet támogattott, a másik akkor okvetlenül Tiszáékra szavazott (akár megengedte Kubicza, akár nem), ha az egyik rétet vagy házat akart vásárolni és azt a másik megtudta, okvetlenül odament az eladóhoz, inkább ráígért egy csomó pénzt, csak hogy elkaparíthassa az orra elől.

Péter, a viaszkereskedő, sohasem házasodott meg, azt hozva fel indokolásul:

— Nem vagyok számár, hogy amit keservesen szerzek, azzal az asszonyom az utcákat sepergesse (Péter selyemrokolyákra célzott).

Gáspár pedig szinte nem volt számár, ámbátor háromszor házasodott meg, ekképpen vélekedvén:

— Az asszony mindig hoz valamicskét!

Két asszonyt temetett el, de csak egyszer keresztelt (jó is, mert az efféle sokba kerül). Az első feleségétől, Petrás Zsuzsannától maradt egy fia, akit úrnak taníttatott Selmecbányán.

Hogy a harmadik testvérről is számot adjunk, hát bizony a Gyuri számár volt. Kitanulta a doktorságot, de el is költötte, amíg tanult a háromezer forintnyi örökségét (elnyelték a könyvek és a nagy leckepénzek az egyetemen), s azután se boldogult. Az emberek gyógyítása hálátlan mesterség Zsolnán. Micsoda idea is volt az tőle! Zsolnán, abban a jó hegyi levegőben, hol venné magát a beteg ember? S azonfelül is jó, szelíd nép a tót, ha jön a halál, nem kötekedik az vele, nem disputál, nem erősködik, hogy »nem megyek, maradni akarok, iszom azt, iszom ezt, még amazt is megpróbálom«, nem szalajt orvoshoz, patikába, hanem megadja magát »pod szmrtyl« (gyere halál!) és behunyja szemeit az örökkévaló álomra. Ha éppen próbálna is valamit, hát legfeljebb áthajtat a rajeci fürdőbe, hogy egy pár marasztaló köpölyt tegyenek a másvilágra kérezkedő testére.

Szomorú, végtelenül szomorú viszonyok ezek orvosi szempontból. A paraszt mindenekelőtt nem beteg, de ha mégis beteg, nem gyógyíttatja magát, de ha mégis gyógyíttatja magát, nem fizet, mert nincs pénze. Ami az urat illeti, az ugyan szokott beteg lenni, és az néha gyógyíttatja is magát, és pénze is van néha, de mégse fizet néha se, hanem inkább azt mondja a doktornak jutalom fejében :

— Legyünk, barátocskám, ezentúl pertu.

Dr. Trnowszky tehát szerzett sok jó pertubarátot egy életen át tartó praxis alatt, de olyan szegényül halt meg, hogy a temetés is alig futotta ki a vagyonkájából, hátrahagyván egy csomó cók mókot, néhány rossz bútort, orvosi szerszámokat és egy tizenegy éves kisleánykát, Apollóniát.

Gyönyörű leány-palánta volt, nemes, ovál arcán valami édes, szomorú kifejezéssel, hosszú pilláktól árnyékolta szemei üde, nedves fényben kéklettek ; hát még az a szépséges kalászsín hajkoszorú a fején! Egy arra csatangoló híres festő meglátta, eszébe ötlött, hogy a Mi Asszonyunk, országunk patrónája, körülbelül így nézhetett ki gyermekkorában, lefestette, s képét (mely most egyik nemzeti gyűjteményünkben van) »Mária gyermekkorá« címen sokat magasztalták akkoriban a hírlapok.

A szegény doktor halála napján Blázy Miklós uram, a polgármester, találkozott az utcán Trnowszky Gáspárral s annyira ellágyította, beszélgetvén a gyászsesetről, hogy az késznek ajánlkozott a kis Apollóniát magához venni s gyámságát elvállalni ; amiért legott dicsérni kezdték városzerte. Lám, mégis van a fősvény kutyában egy szemernyi szív.

Nosza, meghallván ezeket, dühbe jött Trnowszky Péter, rohan a városházára lóhalálban, hogy ő akarja a gyámságot elvállalni, neki úgy sincs gyermeke, de meg annál a gazembernél úgyis tönkre menne a gyermek stb.

Mire Blázy uram megnyugtatta.

— No, hát ön lesz a gyám. Gáspár úgyis csak immelámmal vállalkozott.

Híre ment Gáspárhoz a Péter lépéseinek. No iszen, az kellett, ízében csörtetett a városházára, miután ő vállalkozott elsőnek a lánykáról gondoskodni, magának követeli a gyámi

tisztet, vagy különben vonja le ebből a konzekvenciákat a városi magisztrátus.

A polgármester, mint minden opportunistá, zavarba jött, nem bírta magát többé elhatározni. Mind a két Trnowszky egyaránt hatalmas oszlop volt Zsolna városában, ha ők nekidőltek egy-egy tiszt széknek a közgyűlésen, ugyancsak ropogott, ha össze nem tört.

Tehát egyszerűen érintetlenül függőben hagyta a véletlen támadt, kínos ügyet. Sok mérges pattanás múlik el önmagától.

De ez nem múlt el — mert a temetési szertartás végeztével, visszajövet a temetőből, kézen fogta Gáspár nagybácsi a kis árvát, ott az egész gyászoló gyülekezet szemeláttára.

— Jöjj velem, gyermek!

Még el se mondhatta az utolsó szót, már odaugrott Péter nagybácsi vörös paprika-arccal, vasvilla szemekkel, s kiszakítá a gyermeket Gáspár kezéből.

— Ne érintsd a gyámleányomat, te farizeus! Szeretnéd a becsületes testvért játszani ugye? Ez ni! (Füget mutatott neki az ujjával.) Egy, kettő, három, lépkedj előre, Apolka!

A lányka szemeiből zápor módra ömlöttek a könnyek. Hagyta magát rángatni érzéketlenül. Nem tudta, miről van szó, nem hallotta szavaikat. Még mindig azoknak a röögőknek a dübörgése zúgott a fejében tompán, zsibbasztón, melyek a koporsóra zuhogtak.

— Add ide azt a leányt, mert összetörlek! — hörögte Gáspár.

— Azt szeretném én látni, hogy közelebb jöjj! A szemed közé köpök, te uzsorás.

— Huh, te tolvajok orgazdája! — ordítá Gáspár és rávetette magát Péterre, megmarkolva a fekete selyem nyakendőjét, fojtogatni kezdte.

Nagy dulakodás támadt köztük, piff, paff, hullottak a pofonok és ökölütések, az istenfélő népek botránykozására.

Ilyen széken, éppen a temetés órájában! De jól járt az a szegény elköltözött lélek, be jól járt, hogy kitette a lábát. Oh, hogy nem nyílik meg nyomban alattuk a föld!

— Hát nem kellene az istent is sequestrum alá vetni — sopánkodott az istentelen vén eretnek Domák Mihály —

»Nagy dulakodás támadt köztük«
(*Der Graf und die Zirkusreiterin*, 1955)
Paul Rosié rajza

hogy ilyen embereknek hajigál le vagyont, tekintélyt, szerencsét?

Egy szegény írnokné (akinek férje, Klivényi József, rokonságot formált az Apollónia elhalt anyjához), miközben a két összetépett ingű, kékre öklözött testvért szétválasztották a barátaik, cipelve őket erőszakkal külön-külön lakásaik felé, felkapta Apollóniát a kezébe.

— Ne sírj, kis rubintom. (Megtörülgette a lányka szemeit gyöngéden, a saját ünneplő fekete kötényével.) Ne menj egyikhez sem. Mit keresnél, szegény pihegő galambka, gonosz ölyvek között! Gyere inkább hozzám. Szegény vagyok ámbár, mégis puhább ágyat vetek éjszakára, mert a szívem puha, kicsikém, tehozzád!

Megsimogatta a sárga hajú fejecskéjét, homlokán csókolta és a báméskodó sokaság közül szinte észrevétlenül vezette el haza Apollóniát, míg a két nagybácsi mindenike dühtől zihálva, tajtékozva rángatta magát a békéltetők vasmarkától, hogy újra egymásnak rohanjanak, éktelen szitkokkal, fenyegetésekkel fújva, élesztve a bosszú tüzét:

— Kutyák isznak még ma a véredből!

— Pozdorjává törlek, pióca!

— Megmutatom, hogy én leszek a gyám,

— Az ugyan én leszek, ha az ég összeszakad is.

De ezalatt persze a gyermek eszükbe sem jutott. Csak másnap sürgette meg egyik is, másik is a polgármesternél, hogy váltsa be a szavát vagy különben vele gyűl meg a baja.

— Akarom a gyermeket, punktum. Meg kell lenni — követelte Péter. — Nekem van megígérve.

— Ha Péter lesz a gyám — üzengette Gáspár —, lelvöm a polgármestert, mint egy hazug kutyát. Én ajánlkotam elsőnek.

Ily nehéz viszonyok között ült össze harmadnapra az árvaszék, s tekintettel a Trnowszyak versenyzésére (no, de ilyen parádét csapni egy mihaszna lány-kölyökért), tekintettel továbbá arra, hogy a Trnowszyak hatalmas emberek, akiket a város ügyeitől elidegeníteni kár volna, s tekintettel végre azon körülményre (mely azonban nem említendő meg a jegyzőkönyvben), hogy a leányka haza-

fiatlan nevelésben részesülne a boldogult Trnowszy fivereinél, magasabb motivumokra visszavezethető nemzeti szempontokból is határozatba hozatott, hogy inter duos litigantes egy harmadik személy, Trnowszy Apollónia anyai rokona: Klivényi József városi írnok neveztetik ki gyámnak, felkérve az árva nagybátyjai, hogy miután a gyám szegény ember, nemesszívű rokoni gondoskodásukkal járuljanak a gyermek neveltetési költségeihez és fenntartásához.

Mikor megkapta Trnowszy Péter a végzést, mérgesen szakította szét száz darabra.

— Egy krajcárt se adok. Hát bolondnak néz engem az árvaszék? Süssék meg most már a gyereket!

De haragja hamar elpárolgott; mert jól esett arra gondolni, hogy legalább Gáspár se lett a gyám.

Gáspár is éppen így gondolkozott és ő sem adott az Apolka fenntartásához egy garast sem.

Klivényi írnok, ez a vén korhely, ki a gyámságot azért vállalta, hogy a két gazdag testvértől csurogni fog a jóság, s abból neki is jut, csalódásában a gyermekkel érezte bosszúságát. A szegény árvára szomorú napok vártak. Rongyokban járt, sokszor mezítláb, enni is csak lopva kapott néha a Klivényi nénitől, aki nem volt rossz szívű asszony, de a férjével, ezzel a vadállattal, ő se bírt.

A szegény kis Apolka, aki olyan szépen fejlődött az apja házában, lesóványodott, elsatnyult; mert dolgoznia kellett napestig. Klivényi elbocsájtotta a szolgálóját s vele végeztette a ház körüli dolgokat.

— Hisz ingyen tartlak, te rongyos!

A sovány, vézna teste tele volt kék foltokkal, mert az írnok, mikor este részegen jött haza, mindig megverte őt is, a feleségét is. S az írnok mindig részegen jött haza. A szünnapok csak azok voltak, amikor nem jött haza és valahol a kocsmában aludt el az asztal alatt.

Két hosszú esztendeig nem történt az árvával semmi nevezetes eset; ki törődne egy kis féreggel? Az emberek egy ideig szidták a két pogány nagybátyát, de azután *másért* szidták, és a kis féregről mindenki elfeledkezett. Úgy elvegyült már ő a többi szegény gyerekek közé, akiknek a piciny

lábai öreg emberek levetett cipőiben tipegnek-topognak a földgolyóbison, hogy már benne is csak mint homályos álom élt az apai hajlék. Azt még hallotta néha-néha, hogy ez meg amaz a gazdag ember az ő nagybácsija, de ez is csak egy közömbös fogalom volt neki, nem egy olyan forrás, amiből keserűséget merítsen a jelenre vagy reményt a jövőre. Tudta is ő, mi a nagybácsi, és mi a jelen vagy a jövő. Semmit se tudott. Csak élt, mert még meg nem halt. Élt, mert reggel felrángatta Klivényiné: »Tisztítsd ki hamar, fiacskám, a bácsi csizmáját«. Elaludt, mert elnyomta este a fáradság. Sírt, ha megütötték, mert fájt neki. De az életről nem tudott semmit, azt hitte, így kell annak lenni, csak a halált sejtette, hogy az rejtelmes, különös. De hogy örök-e, arról nem gondolkozott. Talán ha Klivényi néni felráncigálná a halottat: »Tisztítsd ki hamar a bácsi csizmáját«, az is fölkelne. Talán a szegény apa is fölébredt volna.

A gyermek egy napon a nagy piacról jött, egy tőköt cipelve, mikor a Volek csizmadia inasa (aki megfódott csizmákat vitt Buronka szenátorhoz) oldalba lökte.

— Eredj, Apolka, ott megy a bácsikád, csókolj neki kezét.

Csakugyan Trnowszky Péter jött a templom táján, jókedvvel lóbázva csontgombos sétabotját, mert egy jövedelmező üzletet bonyolított le a várossal, mikor eleibe kerül a leányka, és az inasgyerek szavára abban a hitben, hogy annak úgy kell lenni, elkapja a füttyürésző öreg úr gyűrűkkel rakott szőrös kezét és megcsókolja.

Az öreg ránéz a rongyos gyermekre s fölismervén Apolkát, hümmög egy darabig.

— No, no, hát te vagy? Ejnye adta, adta.

Keresgél a zsebében az aprópénzek között, de nincs egyetlen ezüstpénz se, pedig illenék ilyenkor egy fényes hatos. Kinyitja a tárcáját, hátha találna benne egy szép ropogós egyforintost. De csak ötösök vannak. Az sok, nagyon sok. Mit csinálna ez a gyerek egy ötforintossal?

Szerencsére éppen szemben van a mézeskalácsos bolt. Hopp! Ez jó lesz.

— Gyere utánam, te kis fruska!

Bementek, az ajtó tündériesen csengett, s a mézeskalácsos a nagybácsi egyetlen szavára egy nagy paksaméta mindenféle formájú nyalánkságot összerakott, zsinórral összekötött, és mindez az Apolkáé volt. Végtelen örömet érzett szívében. Azt gondolta, hogy mindjárt elájul a boldogságtól. Szemei meghomályosodtak és a homályban egy farka kutyát látott csörtetni maga felé, akik megrohanják, szétmarcangolják, kihúzgálják a kalácsokat a pakétból.

De mindez nem volt igaz, a nagybácsi hangja fölrezzentette:

— A kezedbe is válassz egyet-kettőt, leányocskám, amit útközben megeszel.

Künn az ajtónál aztán elváltak. Péter nagybácsi a vendéglő felé ment, Apolka pedig hazafelé és mindenkinek eldicsekedett útközben, hogy a jó nagybácsi mit vett neki, és ebből mindenki valami szerencsét jósolt, csak otthon Klivényi mondá sötéten:

— Mutasd, hogy mit vett a gazember.

Felszakította a spárgát, kibontotta a mézessüteményeket és elkezdte őket falánk étvággal ropogatni, egyiket a másik után, minden falatnál felkiáltva:

— Oh, a gazember, a gazember!

Zsolna városában ez a nevezetes esemény csakhamar szájról-szájra járt azon megjegyzés kíséretében: »Kezd már a világ felfordulni«, s eljutván Trnowszy Gáspár füleibe, nagy bosszúságot okozott neki. Egész éjszaka nyugtalanul hánykolódék fekhelyén s reggel korán a Klivényiék lakása előtt leste az árvát, kit is megkerítván, vitte egyenesen egy cipészhez, egy szabóhoz s egy fehérenemű-áruhoz, összevásárolván annyi portékát, hogy két boltoslegény cipelte az Apolka után, mialatt Gáspár nagybácsi meglegedetten mormogta:

— Egyél most mérget, utálatos fősvény kutya. Ez aztán a tromf!

Hanem iszen nem könnyű lefőzni Péter urat sem, ha egyszer »virtusra« kerül a dolog. Alighogy tudomására jutott a »tromf«, felbizsergett a kevély, gonosz vére:

— Micsoda, te akarsz itt szuszogni? Egy pár ronggyal akarsz port hinteni a világ szemébe? Velem akarsz kikötni? No, gyere hát!

Rögtön elküldött a leánykáért és elvitte egyenesen az aranyműveshez, összeválogatván gyöngyöt, smaragdgyűrűt, aranynásfát, karperecet, függőket egy halommal, ami csak szép és drága volt az üvegszekrényekben. Egy kastélyos kisasszony sem kap annyit a kelengyéjében.

E fordulatok megjavították egy kicsit a leányka sorsát, de jobban a Klivényiét, mert az értéktárgyak többnyire folyékony anyagokká változtak át, de nem csodamódon, egyszerűen a zsidó közvetítésével, kihez a derék gyám rendre elhordozgatta zálogba.

Volt dinomdánom az »úri-vendéglőben«, bor, puncs, muzikaszó, forintos bankók a Gongoly cigánynak, akivel aztán éjjelenként bejárta a pánszláv házakat s elhúzatta ingerkedésül az ablakok alatt:

Cserveni kantár, bjeli kvon!
Predav szom ország, Bozse moj!

(Veres kantár, fehér ló! Eladtam az országot, istenem!)

Ez a merész célzás Szvatopluk király őfelségének szomorú kalandjára mindenha erősen bosszantotta a zsolnai tót urakat. De éppen ezt akarta Klivényi, aki magyar érzésű volt és e magyarságból élt, táplálkozott. Mert már százszor is ki kellett volna tenni a szűrét (soknemű hivatali vétség és apró visszaélés terhelte Klivényit), de lehet-e egy nagy magyart elcsapni bűnhődés nélkül? Klivényi ügye mindig a haza ügye volt. Klivényi nem volt ostoba; mindig jól tudta, hogy mitől döglük a légy. Annak a bizonyos »veres kantárnak« bizony több hasznát vette ő, mint Árpád vezér; ez volt az ő immunitása.

Az árvára most már nagyobb gondot fordított és iskolába is küldte. Egy napon, mikor a rubintos karperecet adta a zálogba, hozott a kicsikének egy darab kókusz-szappant.

— Zsuzsanna — szólt a nejehez —, ma jól megnéztem a gyermek arcát. Tudod-e, hogy nagyon szép lesz, vesztül szép lesz, ha megnő. S végre is, miért ne lenne szép? Mondtál valamit, Zsuzsanna? Hogy, semmit se mondtál? Okosan is teszed, ha hallgatsz. Mosdasd, fésültesd a gyermeket és járasd tisztán. Azt akarom, hogy csinos legyen. Az nem lesz

nekem rossz, ha szép lesz, még talán neki se. Van valami átkozottul kellemes az arcában.

Aztán behitta Apolkát a konyhából, sokáig nézegette és átadta neki a selyempapírba göngyölgetett szappant.

— No, kutyamája — fordítá a hangját szelidre, enyelgőre —, mit hozott a gyámapa az ő báránycájának. Ide hamar kezet csókolni.

A lányka kezet csókolt és kitakarta burkából a tárgyat; s amint megösmerte, hogy szappan, édesen elmosolyodott. Nem a gyermek mosolya volt ez többé, mely a mézeskalácsoknál hasadt volt ki arcán, hanem a szüzé. Ah, szappan! Szagos szappan. Arcra való szappan. Elpirult egész a füle hegyéig és elfutott. Az a kis szappan-kocka annyi mindent mondott, finom ingerlő illata szállt, szállt, az orrán keresztül, betölté egész lényét, minden porcikáját, átszivárgott az erein a véérébe és dörömbözött a szívéen, felkeltve, életre ébresztve azt a kis szörnyeteget, mely, mint a karikába tekergőzött kígyó, dermedten, élettelenül alszik még a bakfisban, — a kacérságot. Éva leánya, kopogtatnak. A szappan beszél hozzád. Hallod-e, sejtéd-e?

Apolka a tizenegyedik évébe lépett és szemlátomást szépült, — midőn egyszerre még váratlanabb fordulat állott be életében.

A polgármester, látván egyrésről a nagybácsik jóindulatát, másrésről, hogy az írrok a Trnowszyak ajándékait — a polgármester hivatalos megjegyzését idézve — a saját céljaira fordítja, említést tett egy ízben a leány helyzetéről a főispánnak (kinek a megboldogult dr. Trnowszy háziorvosa volt); őméltósága élénken méltóztatott érdeklődni és megígérte, hogy az árva ügyét szívére veszi s kiragadja a korhely írrok kezei közül.

A legközelebbi főispáni ebédre mind a két Trnowszy meghívást kapott, s ebéd közben a pezsgőnél, mikor minden szív ellágyul, ravasz diplomáciával előhozván az ügyet, rávette a testvéreket, hogy a leánykát ne hagyják gonoszul veszni, vegyék magukhoz, mégpedig egyenlőképpen felváltva, mindenik egy-egy félévig tartsa és neveltesse.

Bezzeg lett ebből ismét világraszóló spektakulum.

Péter nagybácsi, akihez először került a leány, nyomban egy professzort hozatott hozzája Turócszentmártonból, egy francia leány játszópajtást Genfből, selyemruhákat, kalapokat cipőket Besztercebányáról, sőt képeskönyveket halomszámra Prágából, s olyan fényben, pompában nevelte, mint egy hercegkisasszonyt, hogy az egész városnak elállt a szemeszája. A félév elteltével aztán elküldte a professzort, meg a kis bonne-t, elcsukta a szép szalagos ruhákat, csecsebecsüket a szekrénybe, ráadta a Klivényiektől hozott foltos perkál szoknyácskát, a rongyos cipőt, a színehagyott pepita kendőt és maga kísérte el a Gáspár házáig, egész a kiskapujtóig, ott érzékenyen megölelte, megcsókolta.

— No, eredj mármost ahhoz a gazemberhez.

Gáspár nagybácsi még nagyobb káprázatba hozta a várost; nemcsak rálicitált Péter úrra, mert ő Bécsből rendelte a gyermek ruhaneműjét s egy póni-fogatot vásárolt neki Galiciából, hanem azonfelül vérig megbosszantotta Pétert, egy olyan lépésre határozván magát, mely bár meggyőződéssel ellenkezett, de szíven találta az ellenséget. Nem Turócszentmártonból hozatta a nevelőt a leányka mellé, hanem Debrecenből egy tősgyökeres magyar tanítót, akire szigorúan ráparancsolt, hogy *magyar szellemben* kell nevelni a kis Apolkát. Egy elveszendő lélek ide-oda. Többet ér, hogy az a föld szemetje mérget eszik egy félévig.

A nevelő, Szabó Pál, el is követett mindent, hogy a gyermek szívét megnyissa a magyar rokonszenveknek s elutáltassa vele a tótokat.

Tromf tromfra. A harmadik félévre Péter nagybácsi megtudván Bécsben, hogy ott a kontesszeknek egy kis szerencsenjök is van, nosza rögtön ő is kerített egy szerencsent, a mellé háttas lovat, társalkodónőt, divatos ruhákat Párisból és Turócszentmártonból két nevelőt, akik belecsepegtessék a szláv szellemet és elutáltassák a magyarokat.

De ez még mind semmi ahhoz a pazarláshoz képest, amivel erre Gáspár úr visszafelelt a következő félévben. Ezt tessék aztán utána csinálni!

Gyönyörű női fogatot vásárolt a Csáky grófnőktől, kékselyem bélésű baldachinnal a kocsi tetején; a bakon magyar kocsis, a lovakon cifra, sallangos magyar szerszám.

Társalkodónő, nevelőnő, két apró inas nyalka huszárruhában, mind magyarok, s mind az Apolka szolgálatára rendelve. A nagykertjében egy kis palotaszerű villát építtetett neki, locsogó szökőkutak előtte. Rózsabokrok, pálmák, egzotikus növények köröskörül; drága brokát selyemmel bútorozott szobák bent, melyekbe minden héten össze voltak hívva az egész városka előkelő leányai játszótársaknak. Csak egy királyleány ragyoghat, dúskálhat ilyen pompában. Ámbátor tetszett ez a Gáspár úr Miloszláv fiának is, aki éppen vakáción volt otthon a prágai egyetemről s igen jól érezte magát a feszlő bimbók, bakfisek között.

A jogász urat eleget ingerelték az ösmerősök az apja ellen: »Megőrült az öreged, mindenedet elveri arra a fruskára! Ki látott már valaha ilyen számaráságot a világon!«

De a kis fruska olyan szép volt! Karesú, nyúlánk, olyan előkelő úri volt a drága selymekben, csipkéken s olyan szépen tudott ránézni azokkal az édes szemeivel mindenkire, még a Miloszláv gyerekekre is, hogy csak helyeselni lehetett, ha nem hagyják szükségét szenvedni semmiben.

Az apát is váltig figyelmeztették a pánszláv barátjai, ismerősei:

— Ej, ej, Gáspár! Hová lett az eszed, vén Gáspár! Tréfa, ami tréfa. A leánykáért nem kár, de hátha a fiadra is ráragad az a veszedelem, amit a Péter bosszantására a házadban összehoztál.

És csakugyan, a fiatal Trnowszy nagy barátságban látszott lenni mind Apolkával, mind a debreceni nevelőjével, Szabó Pállal. Némelykor ott üldögélt a leckék alatt a leányka szobájában.

De az öreg Trnowszy mégis csak makacsul rázta azt a nagy, kopasz fejét és vállat vont:

— Az mindegy. Ha az ember ló, hát ló. A serétekből oldalvást is eshetik valami... oldalvást is. De azért mégis csak ló. Hát én is csak lövök arra a zsványra, míg csak el nem pusztul, meg nem pukkad a mérgében.

Az egész város kíváncsi volt, hogy mitévő lészen most Trnowszy Péter, ha újra hozzákerül Apolka? És hogy mi lesz mindezeknek a vége? Meddig győzik ezt az oktalan

licitálást? Annyi egyszer áll, hogy alig következhetik magasabb skála. Rothschild kellene már ahhoz.

A jó isten tudja, mi lett volna, ha egyéb események nem jönnek közbe. Az például, hogy a zsolnai pánszlávok az Apolka magyar szellemű neveltetése miatt orrolván, Péter által is felizgatva egy este macskazenét adtak Gáspárnak és bevették az ablakait. Mire dühbe jött Gáspár és másnap mindjárt folyamodott, hogy nevét és törvényes örökösét *Tarnóczyra* változtathassa. (Jaj, megfordulnak sírjaikban a becsületes Trnowszky ősök csontjai.)

S így fokozatosan belekergetve a magyarságba, a fia pályáján is fordított egyet: ahelyett, hogy elküldte volna, mint előbb tervezte, még egy évig a szentpétervári egyetemre, bevásárolta Zsolna városánál vicejegyzőnek, mondván.

— Szagold meg egy kicsit itthon a közügyeket, fiacskám; két év múlva jön a követválasztás, s te mégy fel Budapestre a parlamentbe, ha én mondom. — S kevélyen ütött a mellének azon helyére, ahol a bugyellárisát tartotta, a mellény belső oldalán levő zsebben.

Tarnóczy Miloszláv tehát otthon maradt Zsolnán és hozzászagolt némileg a közügyekhez, de ki tehet arról, hogy a közügyeknél is édesebb illata volt az Apolka hajának.

Hát ott legyeskedett a lányka körül, labdázott vele a pázsiton, a kertben, együtt lovagoltak ki a budetini erdőcskébe, segítette tanulmányaiban is, bogarakat gyűjtött, lepkeket fogdosott a gyűjteménye számára, kirándult a hegyek közé, hogy ritka növényeket hozzon lenyomtatni, megszáritani az Apolkának. A lányka rajongott a természetrajzért. Szabó Pál, aki nagy botanikus volt, csepegtette bele ezt a tudományt.

Miloszláv úrfi pedig valóságos üzletet vitt a talált ritkaságokkal. Minden szokatlan kinézésű növényért kapott egy közönséges rózsát vagy szegfűt, ami éppen akkor a hajában volt Apolkának; egy hibiskus-virágért, minthogy az egy soha nem látott csoda-szépség volt, kapott egy szőke hajtincset. De én istenem, mennyi huzavonába, alkudozásba került ez, míg végre megtörtént a vásár.

Szinte nem tudott betelni örömeiben a sáfrányvörös virágfürttel.

— Hol jutottál hozzá, Miloszláv?

— A nedeci várkertben szakítottam.

— Jaj, de nagy ördög vagy! (És rámosolygott hálsán arra a nagy ördögre.) Jaj, de kár volt letépni szegénykét.

— No, csak meg ne sírasd, hiszen nő majd a tövén másik.

— És mennyi idő alatt nő meg a másik?

— Esztendőre ilyenkor.

Apolka elkezdett tapsolni, ugrándozni széles jó kedvében az udvaron, mennykék köntösének hasított, bő ujjá libegett-lobogott kétoldalt, mint két tündérszárny.

— Hiszen akkor én jól megcsaltalak téged, te Miloszláv, te csacsi, mert az én hajam két hét alatt is kinő.

Miloszláv mosolygott és nemsokára szerzett valami besztercebányai professzortól egy amerikai skarabeust; egy akkora bogarat, mint egy csíz. Egy igazi óriást a bogárvilágban; két fényes gránátszín szarva van; barna, kétfelé osztott felső teste olyanformán néz ki, mintha a mi cserebogarunk ükapja lenne, az pedig mellette csak szopósgyerek.

Mikor Apolka meglátta a bogarat, oda lett szenvedélyében:

— Meghalok, Miloszláv, ha ide nem adod.

Miloszláv pedig játszotta a makacsot, sopánkodott, esküdözött, hogy oda nem adhatja, mert így, mert úgy, ő is bolondja a bogárnak, de meg olyan bogár kettő sincs Magyarországon. Amerikai bogár! Az ördögbe is, az nem tréfa. Mennyi ideig kellett annak utazni, míg idekerült Zsolnára! Az igaz, hogy holta után tette meg az utat, és ilyenkor kisebb fáradság, hanem azért mégis valami. Még ha esetleg odaadná is a bogarat Apolkának, bizony nem teheti olcsón.

— Hát mit kívánsz érte, Miloszláv?

— Nem tudom én. (Pedig már tudta, mert mosolygott a selyma.) Hát mit adnál?

— Nem tudom én. (Pedig már sejtette, mert elpirult.)

Végre is aztán egy csókban történt a megállapodás, sok titkos, néha megzavart tárgyalások után.

Először csak elvben lett elfogadva az alku. Azután jött az első kérdés, hogy hol? A kertben. De hátha látják? No, és ha látják is. Hát nem ér meg ez a bogár egy csókot, még ha látják is?

A skarabeus az Apolkáé lett. (Bolond ez a Miloszláv, gondolta Apolka, hiszen talán ingyen is megcsókoltam volna.) S azontúl minden »régi pénz« kivétellett a forgalomból. Beállott a *csókvaluta*. A jelentéktelen bogarak és növények is, amiket Miloszláv talált, csókokra váltattak fel. S az is mind kevés volt. Miloszláv eleget sopánkodott: »De szegényes, de hitvány ez a felsőmagyarországi flóra!«

Az öreg Tarnóczy nem sokat vett észre ezekből a dolgokból, mindössze a fia növénygyűjtő szenvedélyére tett néha egy-egy cspős megjegyzést:

— Gyerek vagy, nagy gyerek vagy, Emil. (Utóbb már a fiú szláv hangzású keresztnévét is átfordította — hátha ez is bosszantaná Pétert.) Milyen ostobaság! Egész nap bogarak és növények után mászkálni. Hát egyáltalán nem gondolsz arra, hogy innen-onnan képviselő lesz belőled s akkor nem növények, hanem helyiérdekű vasutak után kell futkároznod?

Nem, az öreg Gáspár semmi mást nem sejtett, és csak az utolsó napon világlott ki minden. A félév utolsó napján. Amikor is Péter emberei: egy társalkodóné, »szlecsinka Skultéty« (Skultéty kisasszony) egy vén talp, a már említett kis néger (azóta se láttak Zsolnán szerecsent) és egy angol komornyik nagy pofaszakállal, hosszú, vállig érő hajjal, megjelentek Gáspár házánál, hogy a kisasszonyt elvigyék a másik nagybácsihoz. Künn a régi póni-fogat várt, a régi kocsissal, ki vígan pattogott ostorával, míg a kis pónik lesütötték okos fejeiket, mint tavaly ilyenkor. Semmi se volt új, csak a méltóságos, komor magatartású komornyik, csatos cipőkben, térdig érő harisnyákban. Csak olyankor látni ilyeneket Zsolnán a marquisek körül, ha valami francia vígjátékot adnak a színpadon.

Apolka elsápadt, midőn beléptek a tornácra, lassú reszketegség fogta el a lábait, kénytelen volt leülni.

— A kisasszonyért jöttetek? Űgy van, válunk kell — mondá Gáspár nagybácsi nyugodtan, egy gyűlölt pillantást

vetve a testvérbátyja cselédjeire. — Hát eredd fiam, Apolka, a szobáidba, vedd fel a legrosszabb gúnyádat, azután menj isten hírével és vigyázz magadra, gyermekem, hogy abban a zsitványfészekben el ne pusztulj egy félév alatt.

Apolka lehajtott a fejét az asztalra, zokogott és nem mozdult.

— No, hát mért nem mozdulsz? Mért sírsz? Hiszen majd visszajössz.

— Itt szeretnék maradni — lihegte a leány csendesesen, tompán.

— Ej, lári-fári — mondá keményen a nagybácsi —, menned kell, punktum. — Mire visszajössz, már hosszú ruhák fognak rád várni. Hallod-e, Apolka, hosszú ruhák!

Ezt azért mondta és tótul mondta, hogy a cselédek megértsék és elmeséljék otthon Péternek, s hogy Péter, aki már megvarratta a félévre való holmit, új költségbe ugorjék, csakhogy őt megelőzze. Vidáman dörzsölte a kezeit e jó ötlet felett.

Apolka föltápáskodott, kitörülte szeméből a könnyeket aztán odatántorgott a nagybácsihoz, kezét csókolt neki, az visszacsókolta homlokán, majd a Miloszlávnak nyújtott kezét, aki az apja mellett állt, sápadtan, szótlanul:

— Ej, no, Miloszláv — mondá és még mosolygott is, de fájdalmasan —, most már úgylis tél van, nem szerezhetnél nekem növényeket.

— Hát persze — motyogta a fiú síri hangon.

Pedig dehogy volt tél, már éppen kezdődött a tavasz. A télikertté alakított folyosó üvegein az első szűzies nap-sugarak mászkáltak kívülről, mintha bekéredzkednének a fűtött helyiségbe. Bent a sorjába rakott kaktuszok, fikuszok és leanderek álomból látszottak ébredezni. A külső melegtől mintha észlelni kezdenék, hogy egész eddig rá voltak szedve. Szegény hiszékeny virágok!

A macska kint az udvaron nyújtózkodott, a napfényen melengette öreg hátát. Egy gesztenyeszínű tyúk ma vezette ki először kicsinyeit s gangosan sétálgatott velök a hó alul kiszabadult különféle száraz kórók, csutkák között. Olyan egyformák most, a fehér hó mind sárgára festette. Ki bírná megkülönböztetni, hogy melyik himbálta tavaly a tulipánt,

melyik a basarózsát, vagy a pimpót. Szegény rövidéletű virágok

Mindenütt a tavasz langyos lehelete suhogott, csak az Apolka szívében volt tél, azért mondta a Miloszlávnak: »Most már úgys téli van«.

És azután indult, tántorgó léptekkel, elöl eresztve a hosszú folyosón a Péter nagybácsi oselédjeit, csak az ajtóban fordult meg s nézett vissza még egyszer.

— Elfelejtettél valamit? — kérde Gáspár úr közömbösen.

— Nem, semmit — susogta elhaló hangon, s nyúlánk termete kigyóyszerűen meggömbült, mintha össze akarna törni. Szeme behunyódott, mintha két nap aludna elegerre, és a két nap helyén két patak nyitódnék.

Oh, de szép volt így. Nem is bírta ezt tovább megállni Miloszláv; egyszerre felugrott s utána kiáltá:

— Megállj, gyere vissza, Apolka.

A lányka néhány lépést tett befelé, önkéntelenül, gépiesen, mintha egy láthatatlan, erőszakos hatalom kényszeríténé:

— Mit akarsz?

Miloszláv arca égett, szemei fénylettek, hangjában soha nem hallott ére csendült meg.

— Én felejtettem el valamit, Apolka. Elfelejtettem megmondani apámnak, hogy te nem mehatsz el többé innen.

Az öreg Gáspár megnyomkodta pipájában a hamut:

— Miféle beszédek ezek, te fickó? Hogy azt mondd, nem mehet? Hát hogyan mehetne?

Skultéty kisasszony, ki az ajtónál állt, meleg, cobolyprémes bundát tartva a karján, átadta a finom ruhadarabot a komornyiknak, s maga Apolkához közeledve, megrángatta kissé a szoknyáját.

— Gyerünk már, kisasszonyka! A pónik fáznak odakünn.

— Mindjárt, mindjárt!

Miloszláv odalépett az öreg elé, lehajolt és kezét csókolt neki.

— Apuka — mondá behízeglőn, azon a régi gyermekes hangján, mellyel mindent ki tudott vinni.

— No, no, ne érzékenyíts el, kölyök, mert pofon ütlek, beszélj világosan, mit akarsz?

— Azt akarom, hogy az Apolka ne menjen el többé tőlünk.

Az öreg csodálkozó szemeket meresztett rá.

— Ne menjen? És ugyan miért ne menjen?

Miloszláv lesütötte a szemeit, mint egy leányka. Hiszen csak huszonhárom éves volt, bajusz még csak most kezdett serkedni ajkai fölött. Zavartan keresgélt a feleletek közt, végre is ezt az egy, gyerekes, makrancos mondatot találta :

— Hát csak.

— Ez nem felelet.

— Megmondjam?

— Meg.

— Igazán megmondjam, apuka?

— Természetesen.

— De ígérd meg, hogy nem haragszol meg.

— Jó, nem haragszom.

— De látod, még neki sem mondtam meg.

— Kinek?

— Az Apolkának.

— Mit?

— Azt, hogy elveszem feleségül.

Mondjam-e, ne mondjam, hogy lett erre a szóra Apolka bíborpiros s hogy rohant el egyszerre, feldöntve vázát, virágcserepet, futott-futott végig az üvegfolyosón, ki az utcára, kis kezét szívére szorítva, az öreg Gáspár pedig az indulattól hörgő hangon ordított fel :

— Hol a korbácsom, hol a korbácsom!

Hanem iszen nem várta a korbácsot Miloszláv, futott ő is az Apolka után, kit éppen akkor emelt fel a kocsira Skultéty kisasszony. A komornyik is elhelyezkedett már a bakon, hanem jó szerencse, a szerencsen még nem kapaszkodott volt fel a koci hátuljára.

Miloszlávnak volt még ideje megkérdezni suttogva izgatottan :

— Mikor láthatlak, Apolka? Mikor válthatok veled egy pár szót?

— Jaj, minek volna az, Miloszláv? Minek tettél olyat, te rossz fiú?

Apolka teste reszketett a meleg cobolybundában, melyet Skultéty kisasszony ráterített.

— Mikor, mikor? — sürgeté a fiú kétségbeesetten.

Apolka lehajolt hozzá és magyarul súgta, hogy ha hallanák is a cselédek, meg ne értsék :

— Tíz órakor este Péter nagybácsi le szokott feküdni, akkor kinyitom az ablakot s beszélgethetünk, ha odajössz.

— Szeretsz? — lihegte vad szenvedéllyel.

— Nem tudom — felelte a leányka elhaló hangon, végtelenül szomorúan.

A kocsis megsuhintá ostorát, s a két kis póni megindult vígan kocogva, keresztül a piacon, a Trnowszky Péter háza felé.

A kíváncsiak, az ácsorgók, akik meglátták útközben a fényes fogatocskát, a fejedelmi szolgaszemélyzettel, egymást figyelmeztették :

— Ni, ott megy a »hercegekisasszonyka«, az egyik bolondtól a másik bolondhoz.

A főpiacról betértek rézsút a Búza-utcába, átmentek a kis kőhídon, ahol már hallani lehetett a nyíló kapu csikorgását a Trnowszky-portán.

— Itthon vagyunk — selypíté Skultéty kisasszony.

Apolka szétnézett, hogy merre van Péter bácsi, de ezúttal nem várta az udvaron a cselédek között, mint máskor. Az angol komornyik segítette le a kocsiról, azután elől eresztve végigvezette a szobákon. Skultéty kisasszony utánok tipegett s kesernyés arccal szórta az útbaigazításokat.

— Ez az ön lakosztálya, kisasszony.

— Tavaly is ez volt.

— De most szebb.

Csakugyan remekül volt bútorozva a budoár; pici rokokó-székek, faragott apró asztalkák, szekrények. Minden oly kedves, olyan liliputi volt. Babának való szobák.

— Ezekben a szekrényekben vannak a kisasszony ruhái.

— Jó, jó, a ruhákat ráérek megnézni, de hol a bácsika, édes Skultéty kisasszony?

— A bácsika? Nem tudom, kisasszony.

— Keresse fel, édes Skultéty néni. Talán nem tudja, hogy már megjöttünk. Vagy talán nem akar engem látni?

Az öreg kisasszony elcsoszogott, csak a hosszú hajjú, zordon angol komornyik állott ott némán, miután szépen lerakta a kocsiról lehozott plédeket.

— Ön is elmehet már!

— Nem gondolnám, te kis kígyó — szólalt meg dörgő hangon, s egy rántással letépte magáról álhaját, fekete pofaszakállát.

— Szent isten — sikoltott fel Apolka, elfehéredve — maga az, Péter bácsi?

— Nos, igenis én vagyok, kisasszonykám. — S gúnyos alázatossággal hajtotta meg magát. — Persze, én vagyok, a jó bolond Péter bácsi vagyok. És a jó bolond Péter bácsinak az az ötlete támadt, hogy csinál egy rossz tréfát és megnézi az ő szeretett öcsécskéjének a háztartását színről-színre, úgy, hogy azt soha senki se tudja meg. A testvéri szeretet vonzott. S azonfelül gondoltam magamban, a húgocska fészket is megnézem, a szegény ártatlan gyermekét. Látni, hallani akartam egyet-mást. De nem ennyit, nem ennyit.

Apolka egy székbe roskadt.

— Csak kelj fel, leány — förmedt rá, a gúnyolódó hangból egyszerre átosapva a haragosba. — Ebben a házban nincs helyed többel!

A »Dudu« papagáj a mennyezetes nyoszolyácska feletti kalitkából rikácsolni kezdte e percben: »Jó, napot, Apolka, jó napot«. Az óra csendesen, kimérten ketyegett.

— Hát azért hizlaljalak én itt könyörületből, hogy azé a gézengúzé légy, a halálos ellenségem fiáé? Láttam, hogy sirattad, hallottam, mikor az ablak alá hittad. Szégyen, gyalázat! Az utcán nem akartam botrányt csinálni. De nem tűrlek itt egy percig sem, hálátlan teremtés. Fel is út, le is út, takarodj rögtön a házamból!

A szegény Apolka keserves sírásra fakadt, még összetette a kis kezeit, még ráemelte könyörgő tekintetét, de szólni nem bírt; hasztalan is lett volna, az öreg kegyetlen kézintéssel mutatott az ajtó felé.

Mit tehetett, ment, ment úgy, amint jött, ki az ajtón, ki az utcára egy szál kendő nélkül, egyetlen szó nélkül. Még a koldus is visz valami kis batyut, de neki semmije nincs. Elfogta a bizonytalanság rémülete. Lábai megcsuklottak, alig

»No, hát eljöttél? — szólt Klivényi.«
(*Der Graf und die Zirkusreiterin*, 1955)
Paul Rosié rajza

bírt lépkedni. Mintha még mindig várná, amint végigment az udvaron, hogy visszahívja az öreg. »Gyere no vissza, Apolka, ne bolondozz«, hiszen csak kell szívének lennie. Zsibbadt piszmogással nyitotta ki az utcaajtót, még mindig figyelt, de semmi hang se szólította, csak a papagájé: »Jó napot, Apolka, jó napot!«

Künn volt az utcán, a széles, nagy világban. Hogy háborgott, hogy zajlott az a szegény szíve. Úgy érezte, hogy mindjárt meghasad.

Az utcaajtó félig nyitva maradt. Visszanézett önkéntelenül, talán minden utógondolat nélkül, vagy talán remélte még, hogy kinyílik az ablak, s a nagybácsi inteni fog. De egy lélek sem mutatkozott az ablaknál, a nyitott ajtón is csak a Garam kutya sompolygott utána nagy lomhán, hozzáért, körülszaglálta és visszafordult morogva. Ez a morgás volt a búcsúztató.

Hát mármost hová menjen? Azok a többi házak két sorjában olyan ismeretlenül, idegenül meredtek rá. A kémények hogy füstölögnek. Mindenik házban főznek ilyenkor a városban. Hát neki hol főznek? A füst vidáman szállt, szállt a felhők közé. Minden kéményből oda szállt a füst, minden füst tudja az útját, csak ő nem tudja, hová menjen.

Hova egyebüvé, ha nem a másik nagybácsihoz?

Meggyorsítá a lépteit, mert fázott, didergett. Vékony májszín ruhácska volt rajta, s bár a napfény nyájasan nevetgélt, még annyira nem vitte, hogy elkergette volna a telet. Makacs kutya az, kivált itt a felvidéken, harapdál, incselkedik, nehezen jön, még nehezebben megy: vissza-visszafordul, s mikor már a tavasz azt hiszi, hogy ő az úr s zöld selyembe öltözteti a vidéket, még akkor is megteszi azt a hőbortos tréfát, hogy bekukkan s nagy hirtelen bemeszeli fehérre.

Futva érkezett a Tarnóczy Gáspár házához s megrántotta a kapuajtón a csengettyűt.

Gáspár nagybácsi éppen künn az udvaron ógyelegvén, maga jött ajtót nyitni s óvatosságból kinézett előbb a kémélyukon. Csodálkozva pillantotta meg Apolkát, de csak félig nyitotta ki az ajtót.

— Mit keresel itt? — kérdé haragosan, de egyszersmind csodálkozva.

— Eresszen be, bácsikám, eresszen be!
Halk nyöszörgő hangja szívrepesztő volt.
— Mondd meg előbb, mit akarsz?
— Könyörögni akarok, hogy fogadjon be; a Péter nagybácsi elkergetett a házából.

Gáspár úr méregbe jött, a szemei szikrákat szórtak.
— Ügy? Elkergetett a zsvány? És most ide akarsz jönni végképp az én nyakamra? Persze, persze. Hát olyan nagy számárnak tartasz te engem? Ugye jó volna, még jobban behálózni a fiamat? Nagyon korán kezded a mesterséget, kis pondró. Elpusztulj innen, mert a kutyákat uszítom rád. Hallani se akarok többé felőled.

Ezzel becsapta az ajtót, s Apolka künn maradt a hidegben.

Még egy óra előtt irigyelt kisasszony volt, a két testvér gyűlölködő szeszélyének eszköze. Még fényes fogaton robbogott az imént, most félénken lapul meg a házak mellett, amint a mellékutóakon át egyenesen Klivényiek felé tart. A korhely írrokban van egyetlen reménye. Talán befogadja. De hátha az sem fogadja be? Több rokon, ismerős már nincsen, csak még a Vág, az örökké siető vén folyam. A Vág befogad mindenkit, a Vág nem válogatós. Akiknek földanyánk azt mondja: »Nem kellesz itt, mit keresel itt, nincs számodra semmim« — vízanyánk sokkal jobb, gyöngéden odainti: »Hát gyere hozzám!« s ezüst-fodros ágyat vet az elfáradtnak.

Klivényi otthon volt és amint megösmerte Apolkát a küszöbön, elébe futott, összecsókolta, a néni pedig sírva fakadt örömében.

— No, hát eljöttél — szólt Klivényi. — Meglátogattál. Szép volt tőled. Kutyamája, de megszépültél. Hallod-e Apolka, olyan vagy, mint egy fésző liliom. Hát mit hoztál nekünk, édes galambocskám?

A leányka szomorúan rebegte:

— Bizony csak magamat, csak magamat.

S aztán elbeszélte egész terjedelmesen, hogy bántak el vele a nagybácsik. És irulva-pirulva bevallotta azt is, hogy a Miloszláv az oka mindennek. A szegény Miloszláv, aki azt mondta az apjának, hogy feleségül veszi; ezért haragudott

meg Gáspár bácsi s a komornyiknak átöltözött Péter bácsi. Jaj, olyan gyerekes ez a Miloszláv; micsoda bajt csinált, istenem, istenem.

Az írnek csak hallgatta, hol összeráncolt homlokkal, hol föl kacagva. »Oh a zsványok, a zsványok« — azután így szólott nyájasan:

— Okosan tetted, fiacskám, hogy derék gyámatyádra gondoltál. Nagy szatiszfakció az nekem. Ezentúl megint a mi leányunk leszel, punktum.

Szép agátköves ékszert pillantott meg a füleiben. Vigan dörzsölte meg a kezeit, míg ellenben a szemeit az égre emelte:

— És így minden nélkül eresztettek el a zsványok, így minden nélkül!

— Dolgozni fogok, bácsika.

— Ugyan ne izélj! Dolgozni, ezekkel a te remek fehér kezeiddel. Hiszen csak ösmerek talán istent, hogy ne hagyjam.

— De hisz a bácsika szegény és nem tarthat el ingyen.

— Szegény az ördög, gyerekecském, mert lelke nincs; de nekem van lelke s meg tudom becsülni, mi mire való. A csizmatalpba a király se veret aranyszöveget. Az volna, fiacskám, a nagy pénzpocsékolás, ha dolgoznál s kemény munkában rontanád a karcsú derekadat, finom varrásokban a ragyogó szemeidet. Az volna a nagy pénzpocsékolás, kutyamája!

A lányka csak hallgatta, de nem értette meg, mosolygott is hozzá.

Apolka Klivényiéknél maradt, és most a korhely sokkal szelídebben bánt vele, mint két év előtt. Miloszláv mindjárt másnap kiszimatolta hollétét és sokat ögyelgett a ház körül, hogy egy-egy percre láthassa, hogy egy pár szót válthasson vele titokban, mert Klivényi ellenezte a találkozásokat.

— Meglövöm a fattyút, ha itt látom, sóval lövöm meg — fenyegetőzött minduntalan. — Nem hozzád való, ha mondom. Vigyázz, vigyázz, Apolka, ez nem úr, ez tolvaj, ez lopni akar.

— De bácsikám, hiszen unokatestvérem — és szemérmesen elpirult.

Klivényi fölemelte ökleit s ajkai rángatóztak.

— Nem engedem, hogy engem meglopjanak, azaz hogy téged, azaz hogy engem is. Nem, nem! Ha még egyszer látlak azzal a tacsköval beszélni, Apolka, abból baj lesz.

De a szerelem leleményessé teszi az embereket. A szerelemhez ravasztságot is ád az isten. Az Amor nyila mézzel van megkenve, de e mézbe az égiek egy kis rókaszirt is csöppentenek.

Klivényi szívéhez könnyű volt hozzáférni, és Miloszláv csakhamar eltalálta ezt az utat. Ez az út egy pompásan kiszivott szivarszipkán keresztül vezetett. Az írnoknak ugyanis többféle mellékkeresete volt. A város fősvény, nem ad elég fizetést, de az embernek azért van esze, hogy használja. Klivényi az átírt bélyegekből ki tudta venni valami vegyi szerrel a tintát, s ez is hozott valamicskét a konyhára, de a főjövedelmét a tajtékszipkája képezte. »Körülbelül annyit hoz — szokta mondani —, mint egy kisebbfajta falusi birtok.« A szipkát minden hónapban kijátszatta száz ötvenkrajcáros numerusra. Ez ötven forint havonként, csinos kis összeg és nem verheti el a jég, nem moshatja el a víz. Biztos jövedelem. Mert aki nem tesz, az egyszerűen pánszláv és komisz ember, abban egy egész hónapig turkál a Klivényi gonosz nyelve.

Ami a szipkát illeti, azt gondolnátok, valami műtárgy, valami remek. Dehogyan; hisz akkor nem érne semmit, mert aki megnyerné, zsebre vágná és vége lenne, de a Klivényi szipkája egy koromfeketére szítt, török pasát ábrázoló locskos, szutykos jószág, amit úriember utálna a szájába venni. A nyerő tehát ősidőktől fogva mindig visszaajándékozta a szipkát Klivényinek, mert mindig valami kényes, finnyás úr nyeri.

Egy nap Miloszlávhoz került az ív, ez az örök vándor, s a vicejegyző úr ötven numerusra írta rá a nevét. Ötven numerus nagy dolog! Hisz akkor kétszer is ki lehet játszani a szipkát ebben a hónapban! (Éppen a szép május volt.) Klivényi ezen szipka szerint osztályozta az embereket; aki két számot tett, arra már azt mondta, hogy jó ember, a három szám azt jelentette: »ritka becsületes ember«. A négy számból nagy jövőt jószolt az illetőnek, de ötven számot

megtenni, ez olyasvalami volt, ami elkápráztatta, ami minden haragját, epéjét elsöpörte.

— Ohó! — kiáltá — hisz ez egy fenomenális fickó, egy aranylélek! — s mikor este meglátta az úri vendéglőben, nyakába borult elérzékenyülve, asztalához ültette, »pertus« lett vele. Természetesen Miloszláv fizette a borokat.

És azután mindennap találkoztak. Elválhatatlan barátok lettek. Néha most már elmehetett Miloszláv az írnek házához is s beszélgethetett Apolkával (ámbár Klivényi Argus-szemmel figyelt). Apolka teljesen beletörődött az új állapotba, s ha kérdezték, elfelejtette-e már az elmúlt fényt, mosolyogva vont vállat: »Hisz az csak komédia volt«.

A nyár elejével színészek érkeztek Zsolnára, Lengeffy Elemér kitűnő társulata, kik egy deszkából összetakolt nyári színpadon játszottak. A város megelégnékül általuk, a vidékről be-bejöttek az előadásokra az előkelő urak, a budetini honvédtisztek meg éppen mindennaposak voltak.

Klivényiné már hetek óta beteg volt, negyven fokos lázban feküdt, midőn egy délután füttyörészve jött haza az írnek a hivatalból.

— Apolka, — szólt — egy derék, finom úrral ösmerkedtem meg a napokban. Egy igazi főúrral, aki az utcán látott téged és nagyon megtetszettél néki. Azt mondja, olyan vagy, mint Tündérszép Ilona. Egy kedves, jó bácsi az, aki két jegyet vett a mi számunkra a színházba. Csinosítsd fel magadat, Apolka, mert elmegyünk. És légy nyájas iránta, gyermekecském.

Apolka szabadkozott, hogy a nénit kell ápolnia.

— Igaz-e, néni?

De a néni nem felelt, a szegény, kiaszott asszony át-látszó sárga arcborrel, öntudatlanul feküdt vánkosain.

— Csitt, egy szót sem, meg kell lennie — felelte Klivényi keményen. — A szomszédasszonyt, a Kubiknét elhívjuk, az fog vigyázni a betegre. Mi haszna volna annak, ha itt zörögnénk az ágya mellett? Ha az isten akarja, hát nélkülünk is meggyógyítja. No, hát nem igaz?

Kubikné, egy bagolyképű özvegy tímárné, eljött este.

— Vigyázzon, Kubikné — rendelé az írnok —, és ha vizet kérne, adjon a betegnek, ha pedig egyebet kérne, azt is adjon, ha talál.

Azután karon fogta Apolkát és elmentek.

— Szépen, magasan tartsd a fejedet, délcegen lépkedj, szívecském, hogy lássanak, hogy bámuljanak. Kijebb dülleszd egy kicsit a melledet... Hm, értem azt a selyma Ádámot, hogy ilyen nagy étvágya volt az almákra. Így vagy te gyönyörű.

Zártszékjegyeik voltak, mindjárt az első sorban. Az idegen úr már várta őket; finom arcú, előkelő magatartású férfiú volt, már egy kicsit idős, de élénk és ruganyos. Nagyon, nagyon kedves úr volt, minden szava ropogott és olyan édes volt, olyan kellemes volt, mint a cukor.

Felkelt, mikor az Apolka jött és bemutatta magát: — Én báró Behenczy Pál vagyok.

S mindez olyan előkelően, finoman csengett, a cipője talpa recsegett, a monoklija fénylett, ragyogott a szemén, s a zsebkendőjéről, az egész ruhájáról rezeda-illat áradt szét a környéken.

A leányka félénken húzódott el tőle, lopva tekintett rá és megborzongott, ha megszólította, pedig egyre megszólította; összeresztett, felelt kurtán, idegenszerű hangon, olyan furcsának tetszett neki a saját hangja, hogy rá nem ösmert, aztán figyelt, figyelt a darabra, melynek az volt a címe: »Mátyás király lesz«. Ah, milyen szép volt a kis Mátyás virágos, szoknyás köntösében, hát még anyja, a fölséges Szilágyi Erzsébet, ki egy közönséges paraszthalinát viselt, mely arany papiros-szalagokkal s apró, szinte papírból kivágott csillagokkal volt díszítve.

A második felvonás utáni közben eltűnt a báró és csakhamar egy csomag bonbont és cukros mandolát hozott Apolkának.

A leány Klivényire nézett, hogy elfogadhatja-e, az beleegyezően hunyorított a szemével. Apolka azonnal ropogatni kezdte a mandolákat, fogacskáit az alabástrom fehérségével ragyogtak a sötétpiros színű ajkák között.

— Ah! — sóhajtott fel minduntalan. — Haza kellene már mennünk, bácsika. A néni talán nagyon is rosszul van.

Klivényi bosszúsan felelt rá:

— Úgyan ne prézsmítálj örökké! A néni olyan szívós, mint a macska; nem lesz semmi baja, ha a házon hajítod is át. Ha már itt vagyunk, nézzük végig a darabot. Sőt tovább megyek; ha a néni beteg, az annyit jelent, hogy nincs otthon vacsora, vacsorálni tehát elmegyünk a vendéglőbe.

— Én is, bácsika? — kérdé félénken.

— Te is, fiacskám.

A színházban ott volt Miloszláv is, aki a felvonások között átjött beszélgetni; előre mondott egyes részleteket a darabról, hogy negyvenezer ember fogja kikiáltani a kis Mátyást királlyá a Duna jegén.

— Oh, de gyönyörű lesz! — kiáltá Apolka elragadtatva, ki együtt érzett a rabságban levő Hunyadi-gyerekekkel.

Azt is megújásolta Miloszláv, hogy a primadonna miatt holnap párbaj lesz a Szmialovszky Antal és Kalina Gyuri között, és hogy ma az egész színész-trupp ott fog vacsorálni az »úri vendéglőben«.

— Mi is oda megyünk, Miloszláv. Reménylem, velünk tartasz?

— Természetesen.

— Ha megengedik — szolt közbe Behenczy Pál —, én is önökhöz csatlakozom.

— Nagy szerencse lesz — felelte Klivényi és bemutatta Tarnóczy Miloszlávot a bárónak.

Előadás után négyen foglaltak el egy sarokasztalt. Behenczy francia pezsgőt hozatott és »Zsolna legszebb virágáért« üritette poharát.

— Istenemre mondom, szeretnék még egyszer huszonöt-éves lenni. Mit szólana hozzá, szépséges kisasszonykám?

Apolka semmit sem szolt, csak a szemeit sütötte le.

— Annyi idős az ember — mondá az írnök vidáman —, amennyinek érzi magát. Igyunk, urak. Szervusz, Miloszláv! Te is kóstold meg, kis egérkém, legalább a szájaeszkádat nedveítsd meg. Ugye jó? Mi? Hopp, nini, lebomlott a frizurád, Apolka.

Egy fél hajkéve hullt le a vállaira, az írnök megfogta és megdörzsölte az ujjai közt, mint a szövetet szokta a kereskedő, aztán jelentőségteljes pillantást vetvén Behenczyre, a nyelvvel csettentve mondá:

— Finom dolog!

Miloszláv felugrott indulatosan :

— Klivényi, pofon ütlek!

Ez a szó vérig fölháborítá Klivényit ; olyan vörös lett, mintha karmazsinbőrből volna az arca.

— Te? Engem? Egy Klivényit? Egy tejfelszájú fickó egy Klivényit? És miért? Hát mi közöd neked a leányhoz? A leány az enyém, én tartom, azt teszem vele, amit akarok. (Felgyúrte a kabátja ujjait.) No, gyere hát, ha mersz!

E feleselést csak részben hallotta Behenczy, mert a budetini honvédparancsnok elmenvén asztaluk mellett, megszólítá :

— Jó estét, Pali! Hol veszed itt magadat?

Behenczy fölkelt az asztaltól és udvariasan rázta meg kezét.

— Eljöttem egy kicsit szórakozni Zsolnára.

— Úgy? — tréfálózott a parancsnok, egy oldaltekintettel a pezsgősüvegekre. — Te már, amint nézem, benne vagy a *júliusban*.

— Nem még. A július érintetlen. Jó gazda vagyok. Most csak a várharangokat adtam el. Abból tart még. Mert csak rátában fizetik azok a gazemberek.

— Az ördögbe is — kacagott a parancsnok —, erről már hallottam valamit a fiadtól.

— Ah — szólt cinikus mosollyal, néhány lépésnyire kísérve a parancsnokot, ki a tükör alatti asztalhoz tartott, ahol a tiszték ültek —, hol találkoztál a pulyámmal?

— A nedeci várban van, az unokatestvéremnél.

— A bolondnál. Haragszik?

— Mulat. De úgy látom, te is azt teszed, vén selyma. Ejj, no, hol szedted fel azt a kis virágot?

— No, ugye, fölséges egy csirke. Úgy véletlenül bukkantam rá.

— Olyanféle?

— Az lesz. És istenemre mondom, ha most a kezemben volna az ötezer forintom... De nézd meg csak jól, milyen termet, milyen arc, milyen idomok...

Oda tekintettek, de már akkor az egész közönség is oda bámult az ádáz jelenetre, mely már-már harciassá kezdett

kifejlődni. A fiatal Tarnóczy felkapott egy poharat és a Klivényi arcába vágta, erre Klivényi se rest, felhorkant, mint egy megvérezett bika, fölemelt öklökkel rohanva Miloszlávra. »Jaj, ne bántsa, ne bántsa!« — kiáltá elhalványodva Apolka és Miloszláv elé vetette magát.

— Agyon taposlak, te béka! — ordítá az írnok s fel-döntvén széket, asztalt, megragadta a lány haját és a saját keze körül fonva a csillámló arany fonalat, ellódítá a szegény gyermeket, ki zokogva tántorodott a falnak, a másik kezével pedig fojtogatni kezdte a fiatalembert.

A korcsmáros, a csaposlegény és a vendégek közül is néhány ismerős odaszaladt, a verekedést megakadályozni, mikor egyszerre felrántotta a vendéglő-ajtót az öreg Kubikné, a tímárné, s utat törve magának Klivényihez, lihegő hangon kiáltá :

— Meghalt a nemzetes asszony, meghalt, meghalt.

Rögtön megösmerte a Kubikné huhogó hangját s eleresztette zsibbadtan a Miloszláv nyakát. »Meghalt«, motyogta és bambán nézett maga elé.

Látta képzeletében a kiaszott hullát, a sovány kezeket, a vékony arcot, mintha egy jégcsapot húzgálnának keresztül a derekán, eszébe jutottak a temetési költségek s elkáromolta magát. Azután Miloszláv felé fordult, s újra kigyúlt szemeiben a düh. »Szerencséd, hogy meghalt«, hörgé.

Majd lehajtotta a fejét, alázatosan, mint egy keresztényhez illik, s lassú léptekkel ment a ruhafogashoz a kalapjáért.

— Menjünk, Kubikné! (Kihúzta löfejekkel mintázott zsebkendőjét, megtörülgette izzadt homlokát, mintha hirtelen eszébe jutna, a szemeit is.) Isten akarta így! Bizonyára ő akarta. Jer, Apolka!

A leányka keze után nyúlt, de az hidegen húzta el a magáét.

— No, ne haragudj, ne okoskodj, hiszen nem akartalak bántani.

Megfogta a vállát és erővel vonszolta, nem bánta, mint egy fadarab, nem érzett, nem gondolkozott, csak sírt, sírt, hangosan, keservesen. A szegény Miloszlávnak majd a szíve szakadt meg miatta.

Behenczy utánok szaladt az ajtóig.

— Igen sajnálom, Klivényi úr, igen sajnálom. A viszontlátásig, szép Apolka.

Apolka nem felelt, hanem az írnök visszafordult s egy pillantással két pezsgőspalackra a hűtőben, fájdalmasan felsóhajtott :

— Szegény Zsuzsanna, szegény Zsuzsanna, de rosszkor haltál meg!

Künn sötétség volt, barna felhők úsztak az égen, az eső lába lelógott, és minthogy a naptár szerint holdvilágnak kellene sütnie, még a piacon se voltak meggyújtva a petróleumlámpák ; de a levegő langyos volt, majdnem fülledt, egy levél se zizzent a fákon. A toronyóra tizenegyet ütött vastag, kongó hangon. Ilyenkor már semmi élet nincs Zsolnán, csak ahol betegnél virrasztanak, ott ég gyertya. Az utcák néptelenek, csak egy-egy egerésző macska suhan el világító fényes szemekkel, kinyújtózott testtel.

— Nem ártana egy lámpás, Kubikné! — szólt az írnök a vénasszonyhoz, ki minduntalan megbotlott a hepehupás talajon. — Te pedig, Apolka, kapaszkodj a karomba, mert én úgy tudom az utat, hogy bekötött szemmel is hazafutnék, olyan gyakorlatom van.

(Hogyne, húsz év óta mindennap megteszi ezt az utat holtrészegen is.)

Apolka félt. Még sohase látott halottat és a néniire gondolt, aki most halva fekszik, de a lelke elröpült. Úgy érezte, hogy amint lép, mindenütt mellette húzódik egy árnyék és az is lép egyet : a néni lelke. Ösztönszerűleg oda-kapaszkodott a férfi karjába.

— Így, így — mondá az írnök lágyan —, ragaszkodj hozzám, hiszen már nekem sincs senkim. A Zsuzsanna itt hagyott. Jó asszony volt, türelmes asszony volt, de úgy látszik mennie kellett, hát elment. Talán, ha tartóztatom szegénykét, ha orvos lett volna kéznél, ha megboldogult apád életben van, ki tudja, talán maradt volna. Egyébiránt mit tudnak az orvosok? Semmit se tudnak. És végre is, mit ért volna Zsuzsannának a maradás? Semmit. Szinte azt mondhatom, hogy jól járt, és ha meggondoljuk a dolgot, Apolka, még talán te is jól jártál, mert... mert...

A leányka karját közelebb szorította magához és megállt a Wurda-ház előtt, mint aki valami fontosat mond, titokzatos lassú szavakkal.

— Mert látod, azelőtt semmit sem adhattam, nem volt semmim, de most már, ha akarom, *nevet adhatok neked*.

Apolka, bár nem igen figyelt a szavaira, mintegy ösztönszerűleg hökkent meg, s szinte akaratlanul kérdé:

— Mit tesz az, nevet adni?

E pillanatban a Wurdáék kőrifáján, melynek ágai áthajlottak a szomszéd utcába (ahol Klivényi lakott), egy halálmadár kezdte kiáltozni borzalmasan: »kuvik, kuvik«. Az írnok a ruháján keresztül is érezte, hogy a leányka reszket. Lehajolt hirtelen és egy követ vett fel a földről, aztán a fára hajította:

— Hess, gyalázatos! Ne ugass! Hiszen már elvitted!

De a leányka nem a kuviktól reszketett, attól az előbbi egy szótul fázott, annak a rettenetes magyarázatnak az előszelétől, ami következett.

— Hogy mit tesz az: nevet adni? Hát az azt teszi, szívecském, hogy valaki légy a világban. Hogy állásod, rangod legyen. Mi vagy te most? Egy porszem, egy semmi, akit eltaposhatnak. De ha én nevet adnék neked, akkor volnál nemes Klivényiné, és az már valaki. Hát érted-e már?

— Nem értem, bácsika — dadogta a leány —, mert hiszen csak a felesége lehetne Klivényiné.

— Hát persze. Hiszen éppen arra gondoltam, kis bolondom, ha már te veszed ki a szájamból.

— De az nem lehet... nem lehet — rebegte fojtott, elhaló hangon.

— No, ugyan miért? — pattant fel az írnok. — Beszélj őszintén.

Egy hangot se volt képes Apolka kiejteni, melle zihált, levegő után kapkodott.

— Hát mégse szólasz? Akarom, hogy felelj...

— Hát azért, bácsika, hát azért, mert én még nem vagyok nagyleány. Hiszen még én kicsi vagyok és... és...

— Értelek, azt akarod mondani, hogy én meg öreg vagyok. Persze, hogy persze. De iszen én ezentúl is csak apád maradok, te kis csacsi. Apád, aki rólad gondoskodik.

Miattam azt szeretheted, akit akarsz, én csak a nevedet adom, én csak egy áldozatot hozok neked... Jó lesz-e így?

Egy-két lépést mentek szóltanul, éppen a halottasház kerítéséhez értek már, a néni árnyéka még mindig ott lépkedett, ott suhogott a leányka balján.

— Nos, jó lesz-e? — kérdé újból Klivényi türelmetlenül, míg elől Kubikné a kapuajtócskát nyitogatta —, mi a feleleted, Apolkám?

— Ez — kiáltott fel hirtelen elhatározással.

De már akkor kirántotta karját a Klivényiéből, s rohant, rohant lélekszakadva az éjszakában. Kip, kop! dobogtak a kövek kis cipői alatt, amerre futott.

Az írnok alig bírt szóhoz jutni meglepetésében. — Megállj, megállj! — ordítá azután. És ő is utána iramodott. De pocakos teste nem volt a futásra berendezve, meg-megállt kifújni magát, biztató szavakat hangoztatva utána:

— Hiszen csak tréfáltam! Semmi se igaz. Becsületesem mondom, nem igaz. Gyere vissza, kis rozmaringom!

Majd újra szaladt egy sort és újra kiáltá: »Hiszen csak tréfáltam, nem igaz semmi sem!«

A karsú alakot elnyelte a sötétség, sehol se látszott, sehol se hallatszott már semmi nesz. Ki tudja, hol fut már! Vagy talán meghúzódott valahol a kapuk alatt, a sövények mellett.

— Gyere, gyere, Apolka!

Hallgatódzott minden felhívása után. Mély csend volt. Semmi válasz sem jött, csak a Trnowszky Péter udvarából felelte gúnyosan egy kakas: kikiriki!

* * *

Rebernyik János, a Blázy polgármester úr hajdúja, vidra-fogásra indult az éjjel. Ő találta meg Apolkát elájulva a Vág partján. Mikor felloccsolta, a leány rimánkodott neki, hogy hagyja beugrani a Vágba.

Rebernyik azonban nem engedte.

— Nem hagylak, kis lányom, mert én keresztény katolikus ember vagyok, s ezt a vallásom tiltja. Te tán lutheránusnak néztél engem? Nem, nem, hazajössz velem.

Jobban szerettem volna egy vidrát vinni haza, de így is jó. Hogy nem jössz? No, azt szeretném én látni! Hát tudod te, hogy kivel beszélsz? Rebernyikkel, a hatalom emberével.

Elvitte erővel a városházára és a polgármester úr szobájában terített Apolkának ágycsészét a hajdúkőpenyegéből.

Mikor aztán reggel a mai vásár miatt a szokottnál is valamivel korábban döcögött be hivatalos helyiségébe a polgármester, ezüstgombos botjával ütögetve maga előtt a földet és garádicsokat, hogy előre érezzék, ki jön, bezzeg felette elcsodálkozók vala, hogy valaki fekszik a díványon. Talán valamelyik szemtelen korhely írnok? Hanem, amint jobban odanézett, látta, hogy ilyen gyönyörű írnokot isten még nem pingált erre a világra; de meg a csapadékos, nedves perkiál szoknyácska is kilátszott lent a pokróc alul. A formás, keskeny lábacskák egymáson keresztbe téve pihentek. Az egész szobát betöltötte a szűz, üde test kilehelése, a frissen szűrt tej illatához hasonló.

A polgármester becsengette Rebernyiket és halkán kérdé:

— Ki az ott, te? Nem merem felkölteni.

Rebernyik aztán elbeszélte, hogy az bizony a Trnowszy doktor árva leánykája, az Apollónia, hogy miként találta meg, és miként akarta magát előlni a Vágba.

A polgármester lelkiismerete megmozdult: »Egy kicsit könnyelműen vettük a sorsát«, mormogta, majd megdicsérte Rebernyiket:

— Derék fickó vagy, öreg, hogy megmentetted. Ne, itt van egy szivar!

Kihúzta a tárcáját, de szivarjai közt hiába keresett kurtát, hát egy portorikót volt kénytelen adni, de hozzátette: »Ilyet a király se szí!».

A beszélgetésre felnyitotta szeméit Apolka. Nagy, fényes szemek voltak azok, mosolygók, frissek, édesek, mint a hajnal, arcán fényes, szelíd pír ömlött el, mint a hullámokból kelő Aphroditeén, — mert ő is a hullámokból jött, ragyogó álmok közül. A »tegnap« csak egy régmúlt volt, messze az álmok mögött. S amint a rózsás álmok oszlottak, szálltak, még ott csillámlott visszaverődésük arcán, ajkai körül; csak midőn végképp elillantak, kapcsolódék össze hirtelen

a »tegnap« a mához, és Apolka elkezdett egyszerre hangosan sírni.

A polgármester odaült hozzá s gyöngéden kikérdezte élete sorját. Apolka mindent elmondott őszintén. A becsületes öreg úr meg volt hatva és fel volt háborodva.

— No, semmi az — vigasztalá. — Minden jóra válik, még ma gondoskodom, hogy elhelyezzelek valahová, valami becsületes emberekhez, ahol jó dolgod lesz. Tudsz-e dolgozni?

— Senki se tanított — felelte szomorúan.

A polgármester nagy fejkakarások között vette a kalapját, botját (mint mindig, ha halaszthatatlan dolga volt).

— Hát csak maradj itt, míg nem intézkedem. A Rebernyik majd reggelit hoz a kávéházból. Én meg addig nyakamba veszem a várost.

Lement mély gondolatokba merülve, kavargó tervekkel fejében, a piacra. Az úri vendéglő előtt néhány úr sörözött és a budetini tisztikar. A honvédparancsnok megszólította. Éppen panaszkodni kezdett, hogy milyen furesa eset történt vele, egy szép leány hogy akarta magát a vízbe ölni, akit most már el kellene helyeznie (így van az, ha az embernek nincsen családja; mindjárt magamhoz venném), mikor egyszerre csak óriási csapat gyerek, asszony és ember kezd futni Budetin felől a piacnak, örült lármával, jajveszékéssel:

— Jaj, jön a muszka! Jön a muszka!

— Megbomlottatok? — kiáltott rájuk a polgármester.

— Nyakunkon az ellenség! — csörtetett most elő egy városi hajdú és jelenté: — Egy egész tábor jön!

S valóban e percben a toronyban is elkezdte félrekongatni a harangot a vén toronyőr, Hrubcsó Pál.

A polgármester bosszúsán intett fel neki a kendőjével, hogy hagyja abba.

— Nem szégyenlitek magatokat, szamarak! Bizonyosan egymást bolondítjátok el.

Egyre több-több ember jött futva, némelyek batyuban cipelve hátukon a holmijukat, siránkozó nőket szétszórt hajjal, megrémült gyermekeket, mankóval szaladó aggastyánokat lehetett látni. A gyolcsosok, vargák és mézes-

kalácsosok, akiknek a budetini úton voltak a sátraik, kezdték portékáikat nyakra-főre behányini a ládáikba.

— Nézzen csak oda, polgármester uram!

S ím, a fölhevart porfelhőből csakugyan kezdett kibontakozni egy magyar ruhás vitéz, ágaskodó paripán, kivont, villogó karddal. Utána valaki egy zászlóval, s a háttérben beláthatatlan barnaságban gomolygott valami tömkeleg. Ágyúszekerek nehéz, tompa dobaja lüktetett messziről...

A honvédparancsnok felkiáltott:

— Macska legyenek, ha ez nem az én rokonom, gróf Pongrácz István, a hadaival!

HARMADIK RÉSZ

A TŰSZ

Igen, ő volt, s utána húzódék gazdag színpompában, hadias mozgalmasságban az egész tábor; gurultak a nehéz szekerek, ficánkoltak a paripák, csillámlottak a dárdák és löszerszámok, s pergett a dob, felharsantak a lapusnyai híres trombiták.

Minden lélekemelő volt és zordon, csak az élelmezési szekér lőcseiről csüngő oldalszalonnákban tett kárt a ragyogó verőfény, mert azok megolvadva csurogtak, két egyenletesen futó zsírvonalat hagyva az út porában.

Pongrácz gróf a vendéglő elé érve, kardjával tiszteltgette a honvédparancsnoknak, aki már messziről integetett neki.

— Hová, hová, István? — kiáltá rá vidáman a honvédparancsnok, ki hozzá volt szokva, hogy a gróf hadgyakorlatokat tartson. De hogy egész Zsolnáig eljött, ez mégis feltűnt neki.

Pongrácz István megállította szép fekete lovát, s kemény, ropogó hangon felelte, amiképpen illik egy haragvó hóshöz, villámló kardjával megfenyegetvén a messze kéklő zólyomi hegyeket.

— Beszterce ellen megyek, rokon.

— Ne beszélj!

— És vissza sem jövök, míg kő kövön marad, míg nem lesz egyenlő a földdel, s míg a területét sóval be nem vetem, hogy még fű se nőjön az egykori helyén.

A honvédparancsnok megijedt, mert szerette István grófot, de megütközését elárulni nem volt célszerű; egykedvűen látszott hát simogatni agyagsárgás harcصابajusztát.

— No, ez komoly dolog, de miért haragudtál meg annyira Besztercére?

— Megsértettek, vérig sértettek — felelte István gróf —, és még egyéb is van a dologban.

— Egyéb is? — kérdé rendkívüli érdeklődéssel.
— Ugyan no, szálj le egy kicsit, igyunk meg egy pohár sört és beszéld el a sérelmedet.

István gróf hüvelyébe dugta a szablyáját, azután lepattant a nyeregből és odaszólt Kovács uramnak, az adjutánsnak:

— Nyargaljon végig kegyelmed és közölje a hadakkal a parancsot, hogy legyenek vesztég egy darabig, és mivel-hogy békeséges városba érkeztünk, harácsolni, zsákmányolni nem szabad. Senkinek se bántsák se ökrét, se szamarát, se szolgáló leányát és semminemű jószágát.

Ezzel kezét fogott sorba a tisztekkel, a jelenlevő Blázy polgármesterrel, aki régi barátja volt, és akit most is legott biztosított, hogy Zsolna városának semmi bántódása nem történik, majd karonfogta, és mindnyájan megindultak a vendéglő különszobájába. De bár a hátulsó szekeren guggolt Pruzsinszky Szaniszló, hamar észrevette éles sas-szemével a történendőket s nem sajnálta elindítani lábát, hogy ő is odaérjen s hozzájuk csatlakozzék. Nemsokára jött Kovács várnagy is jelenteni, hogy a parancsot kiadta, úgyhogy az extra-szoba küszöbénél még elcsíphette a budetini parancsnokot egy bizalmas suttagó szóra.

— Jaj, beszélje rá, méltóságos uram, valahogy az urunkat, az isten megáldja, hogy ne menjen, hogy mondjon le az eszeveszett tervéről (de istenem uram, hogy is ragadhat meg ilyesmi az eszében), mert isten úgy segítjen, megfogdosnak bennünket Besztercén és egyenesen Budára visznek a bolondokházába.

— Magam is azon töröm a fejemet, Kovács uram. Majd meglátjuk, hogy mit csináljunk.

Utánuk nyitott. Egy nagy tágas szoba volt ez, egyetlen óriási asztallal: a vendéglős, Jágovics Bogdán, egy lelógó

bajuszú, fényes olajbarna arcbőrű örmény, egészben olyan kinézésű, mint egy szurokba mártott patkány, ezt a feliratot csinálta rá: »Úri söröde«.

Jágovics úr élelmes ember volt, ami már abból is kiátszott, hogy a szokásos Gambrinust (a legismertebb királyt a földgolyóbison) úgy »gazdálkotta« meg, hogy a saját édesapját festette le egy habzó sörserleggel a falra, így érvén el kettős célt az öreggel, aki amellet, hogy mint tiszteletreméltó ős tündökölt a falon, öröme az unokáknak, egyszersmind fia üzletét is szolgálta, mint sörivásra ingerlő agent provocateur. De, minthogy a néhai Jágovics úr híres kereskedő volt Zsolnán, meghagyta a piktornak, hogy kereskedői volta is okvetlenül meglátszassék, ami aztán akként oldatott meg, hogy a nyakába egy mérő serpenyő volt akasztva, az ölében pedig egy váltó-ürlap. No, már nagy kópé lehetett az a piktor.

De még nagyobb volt Pruzsinszky, mert amíg a sört elhozták (»Ex frissibus« — kiáltá az élő Jágovics úr a nagy urak láttára a pincéreinek), addig egy széket húzott magának, hogy a magasan lógó néhai Jágovics urat elérje, s kihúzáván zsebéből a ceruzáját, egy hirtelen ötlettel odaírta a váltó-ürlapra: »*Elfogadom: Pruzsinszky Szaniszló.*«

Lett nagy derűtség, István gróf hahotázott, mint a zuhogó patak, még a könnyei is megeredtek, s mire a friss csapolású sört behozták, egész vidáman kezdte elbeszélni Estella szökését a Behenczy-fióval, akik Besztercére menekültek, de a város nem akarja őket kiadni, meg kell tehát fenytetni stb.

No, ez úgy volt elmondva, hogy lehetetlen nem inni egy pohár bort a Pongrácz-fegyverek győzelmére. A sör csak a németnek való, koccintani se lehet vele. Hozassunk egy kis vörös bort! Finom vágújhelyi van a Jágovics pincéjében.

A villogó, szikrázó gránátpiros bornál aztán szó szóba fűződék. »Ej, ej, az a gonosz Estellácska!« A honvédparancsnok az asszonyokról kezdett mesélni. Egyik nagyobb pillangó, mint a másik. Nagy téma ez. Kivált ha a honvédparancsnok kezeli, kinek kapitánykori híres kalandjait roppant szerette hallgatni István gróf. A velencei esetet a Canal Grande-n,

mikor a férj léptei közelednek a kontessz budoárjához s a kapitány kénytelen kiugorni mezítláb az ablakon a kanálisba. Hanem ehhez persze hozzá kell képzelni legalábbis — az olasz eget.

A tisztek sokszor hallották már, István gróf is, de azért mégis tetszett nekik, Pruzsinszky meg éppen el volt ragadtatva.

— Bravó! bravó! — mondá István gróf és koccintott. — Világéletedben nagy lurkó voltál, édes rokon! Hanem most már halljuk a pozsonyi asszony történetét.

— Restellem a polgármester ősz haja miatt — évelődött a parancsnok, bajuszát pödörgetve.

— Hagyd el, bátya — vágott közbe István —, jól esik a mellének. Igaz-e, Blázy?

Blázy ráhagyta mosolyogva.

A kedv nőttön-nőtt, a palackok ürültek, a poharak csengtek, István gróf az ablakhoz ment és kikiáltott valamelyik emberére, hogy küldjék a lapusnyai bandát.

A parancsnok azalatt odahajolt Blázy fülébe súgni:

— Itassuk le mindenáron. Van egy jó tervem.

Az visszahunyorított a becsületes macskaszínű szemeivel.

— Hollá, urak, halljuk már azt a pozsonyi asszonyt!

— Halljuk, halljuk!

— Bogdán, bort! A legénységnek egy hordó pálinkát.

De mármost igazán halljuk a pozsonyi asszonyt!

— Adjatok előbb egy cigarettát! Így, mármost jól van. Pozsonyban feküdtünk, nem is emlékszem már, hányadik esztendőben. Gyönyörű huszár voltam. Pruzsinszky megmondhatja. Igaz-e, Pruzsinszky? Mert Pruzsinszky ösmert akkor. Ösmert, mert sok pénzem volt. Elég az hozzá, egy tisztességes családnál voltam beszállásolva, bizonyos Vinkóczynál, ha jól emlékszem. A vámnál hivataloskodott a szegény ördög. Szép, fiatal asszonya volt, karcsú, mint az őzike, fitos orrú (az orroknak ez a fajtája mindig ingerlően hatott rám), de olyan szende, ártatlan és szemérmes, mint egy madonna. Már hetekig voltam ott s alig láttam, de ha láttam is, észrevétlenül tudott elsuhanni előlem; ha köszöntöttem, biccentett a fejével s lesütött szemekkel menekült megszólításom elől... Rá sem gondoltam többé, midőn egy nap Bécsbe rándulok. A kupében egy gyönyörű asszony ült,

teljesen kifejtett szépség, a hervadás bizonyos poézisével. A Balzac asszonyaiból egy kedves darab, a harminc és negyven közt, a tudás minden bájával megkent asszonyka. Higgyétek meg, fiúk, hogy nagyon beleszerettem. Pedig az nagy szó, ha én mondom, abból az időből, mikor úgy szálltak rám az asszonyok, mint a legyek a mézre. — Hiszen te ösmertél, Pruzsinszky.

— Tovább, tovább!

— Elkezdtem neki udvarolni, egyre tüzesebben, hevesebben. Csak fogadta, fogadta eleinte és maga is visszakacérkodott egy kicsit, de mikor aztán látta, hogy nem tréfálok, bevallotta, hogy ne fáradjak, mert őneki egy imádoztja van Bécsben, éppen most is ahhoz megy. S olyan ügyesen tudott lehűteni s átterelni a beszélgetést közönyös dolgokra, hogy csoda. Megkérdezte, hogy hínak, mint vagyok meglegedve Pozsonnyal, s hol, kinél lakom. Megmondtam, hogy ki vagyok és hogy valami Vinkóczyéknál lakom. »Vinkóczyéknál? — szolt meglepetve — hiszen ott igen csinos asszonyka van«. Mit ér — feleltem bosszúsan —, az egy szent, azzal semmit sem lehet kezdeni. A szemem közé nevetett: »No no, csak próbálja meg, kapitány!« A fejemet ráztam, hogy hasztalan, de ő csak egyre mosolygott hamiskásan és midőn kiszálltunk Bécsben az indóházban, odasúgta fülembe: »Jobban tudom én azt, kapitány, mert az én leányom a Vinkóczyéné«.

— Pompás história! — lelkesedett Pruzsinszky.

— Rosszabb vagy Boccacciónál! — vélte nagy hahotával István gróf.

— De hát a folytatása! — sürgették a tisztek.

Mire a parancsnok leöblíté torkát egy pohár borral, megtörülgette óvatosan a nagy bajuszát; csillogó, kékes szemei kialudtak, mintha egy bántó szó koppantaná el lángjukat, homloka redőkbe gyűrődött, széles tenyerét szívére tette bűnbánón, s méltóságteljesen, de mégis szemrehányon förmedt a tisztekre:

— Uraim! Én tetőtől talpig gavallér vagyok.

Erre a mondásra megint koccintani kellett, s István gróf intésére ráhúzta a lapusnyai hadi banda a Rákóczi korából maradt híres nótát, magyarba vegyített tót szöveggel:

Mikor még én kuruc voltam Rákóczi vojnában,
Jártam szattyánból varrt cserveni csizmában.

Ilyen vigadozás közben elmúlt a dél és megéhezének mind az urak, mind a hadak. Kovács jelentette, hogy a hadsereg enni akar.

— Hát vonuljanak valami térségre és főzzenek gulyás-húst a katlanokban. Egy ökröt ki kell fogni valamelyik társzekérből és meg kell enni.

A Vág mellé vonultak a hadak, annak a hancsikos, hompos partján gyűjtöttek tüzeket s ütöttek tanyát. Az urak pedig a vendéglőben ebédeltek, megoldott nyelvekkel folytonos rózsás humorban, mely csak fokozódott ebéd után. Aranyos köd szállott alá a dib-dáb földi bajokra, keservekre, mikor a feketét is behozták és rágyújtottak a Jágovics által *megnemesített szivarokra*. Jágovics ugyanis rendesen megvette a Motesiczky úrfiaktól a finom havanna szivarok dobozait, tíz krajcárért darabját, s e dobozokban, melyek évekig tele szedték magokat a drága havanna-illattal, kassai négyeseket nemesített. (Ilyet is csak egy örmény eszelhet ki.)

Ha a bor gőze sírásó, a jelen bánatát elföldelő, piktor a szivarfüst, a jövő képét verőfényesen színező. Csak úgy bugyborékkolt a jókedv. Pruzsinszky ledobta dolmányát és egy ingujjban kezdte jární a »podzabucskit«. Hip-hop! Hip-hop! A parancsnok egyre biztatta a tisztjeit: Hajrá, mulassunk, bajtársak! S egyre tartotta szóval, adomákkal Istvánt, ki, mint otthon a várában minden ebéd után, most is lehozatta a társzekérről a pénzeszsákot és az ablakon kihajolva, szórta a járó-kelők közé a kétgarasokat, ami itt még jobban ütött ki, mert a talaj a fogadó ezen ablaka alatt csátéval, csalánnal és »Mária koronájával*» volt benöve, s ugyancsak mulatság volt nézni, hogy a pénzre rohanó pór nép mint szurkálja össze magát a harapós növények között.

Ebben a pompás hangulatban kezdte Blázy is, a parancsnok is, nagy diplomáciával rávenni, hogy mondjon le a jóra-

* Gleditschia.

való bányaváros lerombolásáról. Végre is egy olyan fehér-
személy, mint Estella, nem érdemes arra, hogy egy várúr
felcihelődjék a seregével. Olyan perszónáért bizony nem való
Besztercéig menni, piros vért ontani, dúlni, pusztítani.
Hiszen minden nyomon akad olyan száz is.

De István gróf csak a fejét rázta gúnyos mosolygással :

— Nem az Estella kell. Utálok a nőket. Soha életemben
egyet sem csókoltam, egyhez se vonzódtam (mert úgy van
az, urak, Zrínyi Ilonával eltemették az utolsó asszonyt),
de a jogomat nem hagyom a nyakukon, a sértést nem tűröm
a címeremen ; meg kell aláznom Besztercét.

Összehordtak aztán hetet-havat, mindent, hogy az
okosabb enged, és arra is gondoljon István gróf, hátha Besz-
terce talál lenni erősebb, milyen szégyen éri a Pongráczok
pajzsát.

Addig-addig beszéltek neki, egyik nagyobb elokvenci-
ával, mint a másik, hogy lassankint elnémult. Kifogyni
látszott az ellenvetésekből, mintha meglágyulna, mintha
kezdené magát megadni, de csak a végén látták, hogy biz az szép
csendesesen elaludt. Elnyomta a sok bor, meg a sok beszéd.

— Makacs koponya — mondá Blázy. — Ezzel nem
boldogulunk.

— Szép spektakulum lesz belőle, mondhatom, ha meg
nem akadályozzuk — sopánkodott a parancsnok, ki Pru-
zsinszkyt is odaszólitá egy szögletbe tanácskozni. — Ki kell
valamit gondolnunk, urak. Okvetlen tennünk kell valamit.
Hátha sikerül.

A polgármester hitetlenül rázta a fejét :

— Én rátok bízom, urak. Bennem úgy sincs lelemény.
És időm még kevesebb van ; gondoskodnom kell a lány-
kámról. Ebédet küldtem ugyan neki, de most még el kell
valahová helyezni. A kánya vigye a dolgomat, kisvárosban a
polgármester még helyszerző is. Nemsokára visszatérek,
uraim !

Blázy uram kicsoszogott az ajtón, piros, mosolygós
arcával, apró, húsos lábaival, és sorra vette a jobb házakat,
Apolkát ajánlgatva, csak estefelé tért vissza a vendéglőbe
bosszúsan. A tiszték még mindig ittak, István gróf még
egyre aludt.

— No, hát sikerült? — kérde a parancsnok.

— Dehogy! Hiába koptattam a csizmámat. Egy helyen nem kell, mert már nem elég kicsi a gyerekekhez játszópajtásnak, más helyütt nem kell, mert még nem elég nagy a munkára. Kurka fiskális a Róza lánya mellé keres társalkodónét, de az Apolka nem alkalmas, mert — úgymond — nagyon konfidens lenne, minthogy idáig barátnék voltak. Luby uraméknál nem fogadják be, mert nagyon szép és a fiok már lányok után nézeget. Egy ötödik helyen (Sztraka Györgyéknél) az asszony féltékeny. Egy hatodikon a férj kikapó. Szegény gyerek, no, azt ugyan megverték az istenek azzal a nagy szépségével.

— Tehát nem adtál túl rajta? — kérde a parancsnok.

— Mindenütt kikosaraztak.

— Hála istennek!

— Hogy-hogy?

— Mert a leány a tervünkhöz kell.

— Nem értem.

A parancsnok kihívta Blázyt a mellékszobába.

— Nagy dolgot fundáltunk ki azóta. Ez a Prunzsinszky nagy mester. Istvánt meg kell menteni. Istvánnak vissza kell fordulnia, de ezt nem teszi meg másképp, ösmerem a dölyfét, hacsak Beszterce egy hódoló küldöttséget nem meneszt elébe és nem hoz Éstella helyett tús gyanánt egy másik leányt; hogy ez addig nála legyen, míg a másikat visszaadják.

— De hisz ez lehetetlen! István gróf lehet bolond, de Beszterce nem az. Hol vegyünk mi neki besztercei küldöttséget.

— Hol? Nagyon egyszerű. Magamra vállalom, rendelni egyet estére.

Blázy nagy szemeket meresztett.

— Küldöttséget? Még ha ma belemenne is a város a tréfába, ide nem érhet már estére.

— Csak bízd rám. Este tizenegy órára itt lesz.

— Küldöttség Besztercéről?

— Nem éppen Besztercéről, de az mindegy.

— Nem értelek. Hát hol veszed?

— Egyszerűen megrendelem a színigazgatónál, Lengeffynél. Öt tagból állhat, tehát bele kerül huszonöt forintba.

Ámbátor három színész is elég lenne. Az egyik füvet hoz tálcán, a másik földet, a harmadik lesz az orátor. De csak hadd legyen mégis öt. A hatodik lesz a tús, az Apolka.

— Nem, nem, az Apolkát nem adhatom — kiáltott fel, kellemetlenül érintve Blázy. — Kegyetlen játék lenne az ártatlan gyermekkel.

A budetini parancsnok kelletlenül vágta rosszul szelőlő szivarját a falhoz, amelynek semmi nemesítés se használt, azután megfogta a polgármester kabátgombját.

— Ne okoskodj, Blázy. Azt szeretném én látni, hogy nem adnád a leányzót. Ha a Szent Erzsébet kötényébe esne, jobb helyre akkor se esne. Tudod, milyen István; erkölcsben szigorú, lélekben tiszta. Ételben, ruhában nem lát nála szükségét, nevelteti, még férjhez is adja. Jobban fog rá vigyázni, hidd el, mint a tulajdon szemefényére, hogy a hadi túsznak baja ne történjék.

— Hiszen igaz, igaz — hagyta rá Blázy —, de mikor mégis bolond. Bolondoktól sok bolond telik.

A parancsnok a fejét rázta:

— Nincs az ő elméjének más baja, csak a *vesania*; gyakran találkozol idős asszonyokkal is, akiknél egész betegességgé fajul a cicomázási ösztön. Átmegegy a szertelenbe. István agyvelejét az ősök életmódja és fényessége impregnálja. Káprázatok uralkodnak fölötte. De ebben mi végre is laikusok vagyunk; csak egyet mondok neked, Blázy, hogy például a keresztes hadjáratok után mint ragály mutatkozott Európában e hadjáratok eszméje, levegője, fanatizmusa. Aachenben száz meg száz ember kapta egymástól a Szent Vitus-táncot. Ami valamikor ragály volt, hogy azt *ne* mondjam, *divat*, az ma sem lehet őrültség. Ne félj te Istvántól, nem bolond az!

— Jól van, jól — mosolygott Blázy —, a kedvedért most már nem félek attól, hogy bolond, de mit nyertél vele, mert most már attól félek, hogy nem bolond. S ha nem bolond, előbb-utóbb rájön, hogy megesaltuk.

— Nem fog vele törődni, mint ahogy minden mániátikus ember tenné. Ott vannak a kleptománia betegei. Ha megakadályozzuk a kleptománikust valamelyes módon a lopásban, utána már nem bánja, mert nem az ellopott tárgyat

akarta, hanem a pillanatnyi élvezetet, hogy lop. A rábeszélésnek nem enged, hogy ne lopjon, ha alkalom nyílik rá, de a lopás meggátolásáért nem haragszik, ha utólag tudja meg. Ősmertem egy püspököt Besztercén, akinek az anyja lopott, bár maga az öregasszony is jól tudta, hogy minden boltban lopni engedik a püspök meghagyásából, s hogy az ellopott tárgyakat egy óra múlva visszahordják az inasok a kereskedőknek. Lopott, mert egy csodálatos kényszer ösztökélte. Istvánt is egy csodálatos kényszer vezeti Beszterce ellen.

— Úgy beszélsz, parancsnok, mint egy doktor. Én végre is nem bánom, de semmi felelősséget se vállalok.

— No, én elvállalom. Hiszen okvetlenül bezárnák a bolondokházába, ha Beszterce alá eresztenők. S hogyan akadályozzuk meg egyébbel? Az okos beszédre nem hederített, hát szóljunk hozzá a *saját nyelvén*.

— A hódoló deputációval?

— Azzal; te pedig, édes öregem, eredj haza, és tanítsd ki a szép Apolkát, akit természetesen fehér ruhába kell öltöztetni, nemzetiszín pántlikákkal.

— Igen, de hol vegyük a fehér ruhát?

— Azon te ne búsulj. Majd mindent elvégez Pruzsinszky. Nagy lurkó az. Már azóta ott jár a színi-direktornál és nyilván nyélbe ütötte az egész parádét.

* * *

Míg vidáman fürdött a nyári délután verőfényében a szelíd Garam partján a szép öreg Beszterce város, nem is sejtve, nem is álmódva a feje fölé tornyosuló veszedelemről (talán csak most éntőlem fogja megtudni), addig Pruzsinszky Szaniszló mindent elkötetett a megmentésére. (Isten küld barátokat a szorongatottaknak.)

Lengeffy Elemér (hajdani nevén Nawratil Samu) kalandos természetű ember volt, aki még maga fizetett volna azért (ha pénze lett volna), hogy valami nevezetes csíny elkötetéséhez jusson, mert örökösen ilyenek után szomjazott, természetesen örömet vállalta a feladatot, Beszterce város magisztrátusát eljátszani, de amint látta, hogy itt valami

haszon is lehet, föltette cvikkerjét, összeráncolta a homlokát és így szólt :

— Van-e hozzá valami szöveg?

Ha azt mondta volna Pruzsinszky, hogy van szöveg, ő azt felelte volna : »Hja, az nagy baj, mert azt meg is kell tanulni, az nehéz dolog, az sokba kerül, mert a többi négy színésznek is fizetnem kell, minthogy proporcióra dolgozunk.«

De Pruzsinszky így szólt :

— Szöveg nincs, de minek is? Mindössze egy pár szót kell mondani a szónoknak, hogy a nemes város meghódol, kegyelmet kér s addig is, míg az onnan elmenekült Estellát megkeríti, ezt a másik leányzót hozza túszul.

A Lengeffy szemöldökei felszaladtak egész a homloka közepéig.

— Tehát nincs szöveg. Hja, az nagy baj, mert akkor komponálni kell. Hiszen ha legalább szöveg volna. Aztán a négy színésznek is fizetnem kell, minthogy proporcióra vagyunk.

— Hiszen a többi négy színésznek egy szót sem kell szólniok. Azok csak szenátorok lesznek, átnyújtják a vizet a földet és a füvet, meg a leányt.

A kis eleven, vézna emberke méltatlankodva terjesztette az ég felé a kezeit.

— Az isten áldja meg, kedves uram, egy szót se szóljon többet. Ön nem ismeri a színészeket. Hiszen ha én azt mondom az embereimnek, hogy egy-egy szerepet kell eljátszanotok, amelyikben egyetlenegy szó sem fordul elő, hát meglincselnek és felrúgnak, hogy minek nézem én őket. Az émyegésig gögös nép ez! Jupiterre mondom, halálos veszedelemben forgok, uram. Vagy pedig fizetnem kell, mint a köles, legalább öt-öt forintot egynek-egynek. De még a kellékek beszerzése is pénzbe kerül.

Pruzsinszky dühbe jött :

— Ne prézsmítáljon annyit, Lengeffy, hanem mondja meg egyszerűen, mit akar. A kellékek megszerzése? Ne tegye magát nevetségessé! Földet, füvet és vizet. Ön egy fiskálisnál is rosszabb, Lengeffy. És azonfelül együgyű, mert azt hiszi, hogy egy balekkel van dolga. Pedig tudja meg, hogy már én is voltam komédiás. Nézzen csak meg jól.

Lengeffy csodálkozva meresztette rá a szemeit, azután egyszerre felordított és a nyakába borult :

— Oh, no! Jaj, no! Az ördög ismert volna rád, cimbora, Tarcsay László, ha nem szólasz. Persze, húsz éve, hogy elváltunk a Pataký József társulatától. Sok felhő vonult el azóta Albion felett. Egy tenger feküdt közöttünk és egy szakáll. Mert szakállt növesztettél, cimbora. Oh, én azóta is szerencsétlen vagyok. A természetben nincsen más vesztes, csak én, csak én.

— Jól van, jól, öreg — mondá Pruzsinszky, kibontakozva az ölelésből és elfogadva a pertut —, de térjünk a dologra, vállalod-e a dolgot vagy nem?

— Vállalom, hogyne vállalnám, de bizonyos föltételek mellett.

— Hadd halljam őket.

— Hát igen olcsón csinálnám meg a komédiát, sokat engednék az árból, pedig szabott ár, barátom, szabott ár, ha az a súlyos föltétel nem volna, hogy az árva lánykát visszük a Pongrácz grófhhoz túszul. Tudod, az emberben mégis van valami, ami megmozdul, van egy kis lelkiismeret. Én ugyan nem ismerem a hajadont, de a szívem fáj, igazán fáj. Nem lehetne-e mással pótolni?

— Például?

Lengeffy elgondolkozott, hegyes borostás állát nyomkodva, azután behunyta apró szemeit és szelíden mondá.

— Például a feleségemmel.

Pruzsinszky kirúgta maga alól a széket és elkezdett kacagva keringeni a szobában.

— Jaj, üss hátba, hamar üss hátba, Lengeffy, mert asztmatikus vagyok, mindjárt megfúlok. Oh, akasztófára való kékszakáll! Hát a feleségedtől akarnál megszabadulni a mi révünkön? Nos, lássuk mennyi esztendő és csinos-e? No, már nagy zsvány vagy, Lengeffy. De reménylem, nem igazi feleséged.

— Tudod, amint nálunk szokás; most harminc éves, elég csinos, de.

— De meguntad, és már más van kinézve; értelek, Lengeffy.

— Látni akarod? Behíjjam?

Felugrott és kikiáltott: »Katharina!« — de Pruzsinszky a szájára nyomta a kezét.

— Nem, ne bántsdl Maradjunk egyelőre az eredeti terv mellett. Meglehet, hogy reflektálni fogunk ajánlatodra, meglehet, de most még a kisleánnyal együtt megy az alku. Hát mit kérsz?

— Ötven forintot.

— Egy garast se többet harmincnál.

— Becsületemre mondom, nem lehet.

Pruzsinszky megfogta a kilincset:

— Hát ördög vigye, legyen harmincöt.

— Lesz negyven — szólt a direktor, a Pruzsinszky tenyerébe csapva.

— Harmincöt nál nem mehetek tovább, csak annyira hatalmazott fel a budetini parancsnok. Így is öt-öt forint jut a színészekre, neked magadnak tíz, s mondjuk, hogy apró költségekre öt, összesen harmincöt forint.

— Hát a titoktartásért? — vágott közbe Lengeffy.

— A titoktartás se lehet ingyen; azért is számíts öt forintot.

Pruzsinszky a fejét rázta.

— A titoktartásért semmit se fizetünk, hékás. Majd bolond vagyok én, ugye? Bátran beszélheted a dolgot holnapról kezdve.

A lengyel (aki színész is volt valamikor) ravaszul mosolygott, jól ösmerte ő a maga emberét: olyan általános hazug hírében állott Lengeffy, hogy annak a fecsegése nem veszedelmes. Csodaszerű kalandjaival azon időkből, mikor mint szerződés nélküli vándorszínész végigkóborolta az országot, azon táplálkozván egész nyáron, hogy ahol legelő tehenet látott a mezőn, alájakuporodott és megszopta úgy elrontotta örökre a szavahihetőségét, éppen csak az szükséges, hogy ő mondjon el valamit, arra nézve, hogy azt senki se higgye.

Megállapodván a részletekre is, Pruzsinszky vígan sietett a vendéglőbe. Éppen jó szerencse, hogy az ébredő István gróf ott látta a környezetben.

A nap már alacsonyán járt, a Jágovicsék óráján kijött a kakukk és hetet kiáltott egymásután.

— No, ez bolond dolog — káromkodott a gróf, kitörölve szemeiből az álmot —, átaludtam az időt; de a »menetelés« végre is kellemesebb éjjel, mint nappal. Eredj, Pruzsinszky, add ki a parancsot, nyergeljen a tábor!

A honvédparancsnok közbeszólt:

— Megálljatok! Megállj, Pruzsinszky, nem mehettek! Nem eresztelek.

István gróf felugrott és a kardja után szaladt, mely egy szögletbe volt támasztva. Aztán felfortyanva kérdé:

— Mit akarsz ezzel mondani? Erőszak ez, vagy mi?

A honvédparancsnok ünnepélyes pózba vágta magát:

— Üdv a fegyvereidnek, kedves rokon! Nem arról van itt szó, hogy én akadályozzalak, csak a hadi szokásokra akarlak figyelmeztetni, a lovagi erkölcsökre. Biztos forrásból jelenthetem, hogy Beszterce város táviratilag értesülvén haragodról és hadaid közeledéséről, még azon órában hódoló követséget menesztett elédbe Zsolnára. A követség útban van, azt tehát itt kell bevárnod.

Szemlátomást gömbölyödött arca, majdnem olyan pufók lett, mint a Báthory Istváné a Matejko képén, s a szemeiben is megcsillant valami zöldecs, diadalmas zománc.

— Megszeppentek hát a gyávák! Tudtam. Gondoltam. Nos, tehát bevárjuk őket a hadi szokások értelmében.

Egészen felvillanyozta a hír; mintha kicserélték volna, tett-vett, rendelkezett, legott összehívta Bakrát, Kovácsot és hadnagyait, haditanácsot ülni. A honvédparancsnok is részt vett a megbeszélésekben, ahol is sok szó és még több bor ontatott, a körül forogván az eszmék, hogy hol és miként fogadják a hódoló követeket. Pruzsinszky a hricsói dombot mondta a legalkalmasabbnak, ott a festői várromok mellett, lobogó fáklyák fényénél impozánsan venné ki magát a sereg, mert úgy lehetne elhelyezni, hogy nagyon soknak látszassék. Kovács uram a Vág partját ajánlotta (ahol most fekszenek a hadak), és ahol az égő fáklyák kísérteties fénysávokat vetnek majd a Vág tükrére.

Végre is szavazattöbbséggel a Kovács indítványa győzött, azon indokolással, hogy ez már azért is alkalmasabb hely, mert ha a követek netalán illetlenül viselnék magokat, mindjárt ott be lehet őket hajigálni a folyamba. De felmerült

ott sok más kérdés is, a ceremóniára nézve. Csatarendben legyen-e a sereg, lovon üljön-e István gróf, vagy valami fatönkön? Igen ám, csak hogy a fatönkhöz tigrisbőr kellenék, amivel be lehetne teríteni. Az pedig nincs, hát csak hadd üljön a vezér nyeregben. Meghányták, megvetették a legapróbb részleteket. István gróf előre megy, seregét elrendezi és élére áll, míg ellenben Pruzsinszky és Kovács uram a vendéglő előtt várják meg a beszercei követeket és elvezetik a táborhoz.

Úgy elröpült az idő, mintha madár volna, leszállott az éj csendesen, andalogva, kacérkodón, nem a nagy, nehéz, sűrű fekete palástját hozta, hanem lenge fátylát, melyen átlátszanak a föld bájai, a buja fák, füvek, virágok.

A Vág kéklő vizén ott szaladgál egy ezüst emberi képmás, a hold. Mintegy odalehelve reszket a fűzek árnyéka a fodros habokon. A parton lobogó tábortüzek égnék. Néha egy-egy paripa nyerít fel. A tábortüzek körül marcona alakokra veti fényét, amint kékszegélyű piros lánggra lobban a megbolygatott zsarátnok. Csend, nyugalom ül azonkívül a tájon, csak egy-egy tovaúszó, fával rakott tutaj hallat csobogást, mintha selyem vásznat hasogatnának suhogással, midőn egyszerre lódobogás hallik, megcsillan a lópatkó szikrája az éjben. A város végére kiállított őrszem lihegve hozza István grófnak a hírt.

— Méltóságos gróf úr, érkeznek a követek.

— Nyeregbe! Rendbe! — kiáltja a gróf. — Meg kell gyűjtani a fáklyákat.

Egy perc alatt talpon van a sereg, kozákok, gyalogosok, két sorjában a muskétásagyúk. István gróf paripájára pattan; a két apród fogja a lova kantárját.

Azután, mintha kétfelé hasadna a sötétség, egyszerre kibontakozik a beszercei küldöttség, elöl egy vézna, fürge alak, a nagy kucsmájából alig látszik az arca, csak az ősz hajából lengedez ki néhány fürt. Menté lóg a vállán panyókásan; lehajtott fejjel jó, lassú méltósággal, fringiját hóna alá fogva, hogy a csapadékos fűben be ne sározdják.

Utána két hosszú szakállas aggastyán lépdel, ezüstkorsót hoz az egyik (voltaképpen a Trnowszy Péter kölcsönkért teás-kannája) vízzel megtöltve, a másik fület tart egy

tálcán ; közönséges réti lóhere, de egy kis *lúdnyelvű fűvel és ördögcérnával** keverve.

A negyedik követ is fehérhajú öreg úr volt. (Már jó levegője lehet annak a Besztercének, hogy ilyen sokáig élnek benne az emberek.) Rókaprémes csurapét viselt, rezes végű egyenes kardot, mint a katonarvosok és ezüst tányéron egy maréknyi földet hozott, de olyan meggörnyedve, mintha egy házat cipelne maga előtt.

Mi több, még az ötödik ember is egy megtört, megtöpörödött, ráncos agg volt. (Ejnye, talán már nem is szülnek az anyák Besztercén hetven év óta.) De bezzeg megfejtődött a rejtély, mihelyt a fáklyafény odavetődött a sugár leányalakra, akit az ötödik követ vezetett a kezénél fogva. Világos dolog az, hogy ez a gyönyörű teremtés csak aggastyánokra volt bízható. Van ám ész a besztercei magisztrátusban!

Istenem, de szép volt azzal a leeresztett hajával, mely mint az olvasztott arany, csurgott le hátul végig a derekán, végig a szoknyáján, majdnem egész földig. Hát még az a finom arcocska, azzal a szomorú homlokkal, azokkal a nagy szempillákkal. Őzike tekintetében ijedelem és elszánás, szoknyája suhogásában varázslat volt, mintha egy hús fuvalom jönne és illanna el. Minden szív megdobbant szorongva. Így visznek egy mesebeli királyleányt a fekete posztóval bevont városokban a sárkánynak.

Az utolsó sorban a mieink jöttek, a honvédparancsnok, Pruzsinszky, Kovács uram és egy kicsit kótyagos állapotban a zsolnai polgármester, ki egyre biztatta a leánykát, nyájas szeretettel :

— Csak ne félj semmit, Apolka. Csak ne törődj semmivel, fiacskám. Mindenben úgy tégy vakon, ahogy mondtam, meglásd, jóra fordul a szomorú sorsod.

István gróf lova egy pár lépést tett előre, amint az apródok vezették, azután megállt, csak a fejét hányta nyugtalanul és az első lábaival kapálózott, túrva fel a földet úgy, hogy szerteszét frecegett a közelállók szemei közé.

* Botanikus nevén *Plantago lanceolata* és *Lyceum barbarum*.

— Jöjjenek kegyelmetek közelebb — mondá a várúr emelt, méltóságteljes hangon, kivont kardjával is intve. — Mit kívánnak *tőlünk*?

A követek közelebb jöttek és meghajoltak.

Az apró, öreg emberke egyet köhintett és elkezdé szavalni kopott jambusokból összeállított dikcióját, nagy pátosszal, stentori hangon :

Hatalmas várúr! Nagy s nemes vezér!
Vizet, füvet, földet hozánk neked,
Előtted hódolók. Kegyelmezz Besztercének!
A kívánt hölgy helyett, míg kicseréljük.

— Mert nem lehet kérem alásan megtalálni! — szólott közbe az ezüstkorsós aggastyán.

A vezérszónok dühösen fordult hátra: »Ej, ugyan hallgasson, szenátor uram!«, s aztán zavartalanul bömbölte odább :

A kívánt hölgy helyett, míg kicseréljük,
Fogadd e mást, az istenek remekjét,
Túszul s kegyelmezz városunknak!

Ezzel leoldá kardját a szónok, hogy a ló lábaihoz tegye a földre, a többiek is azonképp kezdtek lekötözgetni, de Pongrácz intett nekik, hogy nem szükséges, látható módon hatotta meg e néhány mondat, középkori emlékeken élő lelke megittasodott a daliás idők e kirívó ügyetlenséggel mázolt képétől is. A káprázatok közt, amelyekben fiatal kora óta élt, ez volt neki az első valóság. Igen, ez. Ez a nagy hazudozás. Szíve tombolt a diadalérettől, szeme kevélyen siklott végig a hódolókon, míg hirtelen rajtaveszett az utolsó látományon, Apolkán. Hah, mi ez? Csoda ez! Mintha Beszterce város búbajos címere lenne megelevenedve. A négy folyamoss pajzsból kiemelkedő szent női arc. Ó az, ó. Csak a pajzs hiányzik alúla és a szárnyak a vállairól. . .

— Hogyan — szóló mintegy felocsúdvá, szeliden, csendesen —, Estellát nem tudták kegyelmetek megtalálni?

Lengeffy (mert ő volt a vezérlő szónok) újra meghajolt a földre és felelt :

— Nem, nem, uram, pedig kerestük éjjel és nappal. Leskődve rá, mint úzótt vadra.

— De hát hová lett?

— Ég tudja azt!

— Pedig szeretném tudni, hová vitte onnan az a perna-hajder Behenczy.

— Előkerítjük, bár a föld alól.

— S addig e gyermek marad nálam túsul, ha jól értettem?

Lengeffy erre is keresett egy feleletet, hirtelen végigfutott esze az összes színdarabokon, de nem talált egyetlen illő mondatot sem, hát csak a fejével bólingatott alázatosan.

— Ám jól van — felelte Pongrácz István jóakarató korholással —, bár az a sértés, ahogy levelemmel bántak, példás büntetést érdemelne, én mindamellett kegyelmet adok ez egyszer városuknak és hadaimat visszavezetem.

Lassan, ünnepélyesen bedugta kardját hüvelyébe és leszállt a lóról, hogy a hódolati jelvényeket átvegye.

A kancsó után nyúlt, megízlelte a benne levő vizet; rossz, poshadt víz volt, csak éppen hogy a száját nedvesítette meg vele, a többit kiönté a gyepre; Lengeffy rémült tekintetet vetett rá, hogy hátha az ezüst kancsót elviszi zsákmánynak. Minden hajaszála égnek meredt. Teremtő úristen! Ennek a meggátlására aztán csakugyan nincsen idézet a világirodalomban. De a győztes vezér visszaadta a kancsót és a füvet vette el a tálcáról, odatartva azt a harci paripájának; a lovacska tenyeréről falta fel és megelégedetten majszolta, ropogtatta, jobbra-balra csapkodván a farkával. Most már rákerült a sor a besztercei földre, melyet leszórt és a lábával megtaposott a legyőzetés jeléül. Mire távolabb, a hídfőnél eldördült három mozsár és a lapusnyai legények megfújták a harsonákat.

Végre a túsához lépett; az remegett fázékonyan, mint széltől meghimbált liliomszár, mikor maga felé látta közelegni és behunyta a szép, szomorú szemeit, talán egy imádságot is rebegett halkan, titkon; úgy érezte, hogy az utolsó pillanata jött el, talán fejét vágja le most mindjárt az a fényes ruházatú vezér, akihez került, azt se tudja, miért, azt se tudja, hogyan; mindez valami megfoghatatlan volt előtte;

de a különös hadvezér éppen nem bántotta, csak a fejét simogatta meg gyöngéden.

— Hogy hínak? — kérdé.

Kinyitotta a szemeit és csodálkozott, hogy semmi baja se történt; amint lopva ránézett a vezérre, már nem talált rajta semmi ijesztőt. Hiszen ez is csak olyan, mint más ember. S amint körülhordozta álmatag tekintetét a festői csoportokon, a fényes jelmezekbe bújtatott alabárdos katonákon, mintha megannyi királyok állnának ott, ama hamupipókék egyikének képzelte magát, kikkel most egy mese történik. Csak mikor már ezt mind elgondolta, azután jutott eszébe felelni:

— Apollóniának hívnak. — Úgy mondta ki, mintha restellné, hogy így hívják.

És ahogy látta az aggastyánoktól, ő is éppúgy meghajlott, olyan mélyen, de mégis másképp; mennyi kecs, mennyi grácia volt abban. És amint meghajlott a baltérde, milyen szemvesztő vonalakat nyomott ki a láb a harmonikás-ráncokra szedett szoknyácska szövetén.

— Szép neved van, báránycám — felelte István gróf. — Ne félj semmit. Nem haragszom rád. Ki meghoztad az áldozatot városodért, leszel a váramban illő tiszteletben.

Pongrácz István most újra a követekhez fordult, kik még mindig ott állottak félkaréjban, üres edényekkel, mereven; kezének egy királyi mozdulatával mondá:

— Vigyék a békét és jóakaratomat küldőiknek!

Mire az apródok poharakat hoztak fehér borral töltve és megkínálták a besztercei urakat is, mert úgy volt a programban, meg kellett inni a békepoharat.

Lengeffy fölemelte a magáét és így szólott:

— Uram, uram, tekintetes Blázy polgármester uram, szállok az úrnak.

— Állok elébe!

Lábait szétvetette, karjait kiterjeszté befelé görbítve, úgy nézett ki most a derék besztercei vezérszónok, mint egy kinyitott olló, aztán elkezdte mondani a tósztot:

Lement a nap. De csillagok
Nem jöttenek. Sötét az ég.

Közel, távolban semmi fény nincs,
Csak mécsvilágom s honszerelmem ég.
Szép csillag a honszeretet,
Gyönyörűségesen ragyog.
Szegény hazám, szegény hazám te,
Neked kevés van olyan csillagod...

mint gróf Pongrácz István úr öméltósága, akit az úristen az emberi kor legvégső határáig éltesse!

— Gyönyörű! — kiáltá elragadtatva az odafurakodott káplán s majdnem a nyakába borult a szónoknak.

Felhangzott lelkesen a »vivat«. István gróf összeütötte a poharát az övékkel.

— Nagy szónok, roppant nagy szónok! — bólingatott álmosan a fejével Kovács uram.

Az apródok újra töltöttek, most Pongrácz Istvánon volt a sor, viszonzni a felköszöntőt.

— Emelem poharamat Beszterce város békés fejlődésére és jólétére.

Kitört a rivalgás: »Éljen Pongrácz, éljen!« A mozsarak újra megdördültek, a banda megszólalt, s miután előbb egy kirendelt csapat elkísérte az elbúcsúzott követeket fáklyákkal, zeneszóval a város szélső házáig, táncra kerekedett az egész tábor, s lett széles jókedv, olyan dinomdánom, győzelmi lakoma, hogy a Kinizsi Pálé is csak azzal különbözött hajdan a Kenyérmezőn, hogy ő két törököt tartott a kezében és azokkal táncolt, míg ellenben Makovnyik két oldalszalonnát tartott és azokkal táncolt, — márpedig, ha úgy vesszük, két holt töröknél testvérek között is többet ér két oldalszalonna.

Bezzeg emelgette a szíveket a győzelmi mámor, mint a fazékfödöket a gőz. István grófba is beleszállott a hejehuja kis ördöge, erőnek erejével le akarta inni Blázyt és a parancsnokot, aki nagy csoportnak mesélte a tűz körül az olaszországi kalandjait, asszonyok csókjáról, csapodárságáról.

— Eredj, kis Apolka, ne hallgasd ezeket. Vessetek neki valami ágyfélélet a kocsiban.

A káplán szintén jól ki volt »készítve« — világi nótákat énekelt. »No, abból se lesz soha püspök!« — vélte Bakra Ferenc és ivott ő is, szalonnát pírítva a parázson.

De ki győzné leírni az egészet? Annyi tény, hogy a legjobban mulatott a Krizsán Katka, a pirospozsgás gömbölyű szolgálóleány, aki a szakáccsal és káplánnal jött a kocsiban; egymaga lévén a szépnemből, képzelhetni, a megindult táncban mennyire kapós volt, minden katona megforgatta egyszer: elég volna ennyi szerencse, ha fel lehetne osztani, otthon Varinban húsz farsangra. De az is tény, hogy a legrosszabbul mulatott Szlimák János (a Csák Máté-korabeli vitéz), kit fényes egyenruhája és a pálinkában lakó kígyó bujtogatása arra a vakmerőségre vitt, hogy a szép Apolkát kérte táncra, átcsípve őt derékon, — amiért aztán ott mindjárt vasra verette ökelmét Pongrácz István. (Úgy kell Szlimák, úgy kell; a macskának is körmére koppintanak, ha az egér helyett a kanárira pislant.)

Száz szó is csak annyi volna, mint egy; valamennyi csillag pislákolni kezdett álmosan, már a hajnal, ez a hú futár is előjött jelenteni, hogy Nap úr közeledik, mikor végre a várúr megfuvatta az indulót, előre küldvén nyargoncnak Sztercso Miklós kozákokat az otthon maradt Pamutkayhoz, híradással a győzelemről, s hogy mihelyt feltűnnek a varini dombon, húzassa meg a vártoronyban a harangokat.

Így indultak vissza, ugyanolyan rendben, amint tegnap jöttek; csak hogy az egyik pónin most az apród helyett Apolka ült (vittek volt női nyeret is az Estella részére), elmélázva, álmodozva nézte a tájéket, a suhogó kukoricákat, a rozsvetéseket nevető pipacsaikkal; míg a lovacska csendesen lépkedett, gondolatai zűrzavarosan nyargaltak. Mi lesz belőle? Hová viszik? Miért viszik?

Egyelőre csak annyit tudott, hogy valami várba mennek. Igen, egy várba! Még sohase látott igazi várat. A kíváncsiság elűzte a félelmét. Hiszen még gyerek volt. Egy várat fog látni. Vajon milyen lesz? Kacsalábon fog-e forogni, vagy lúd-lábon? És türelmetlenül kérdezgette csengő hangján a mellette lovagló Rátky Pál apródtól: »Messze van-e még a vár? De nehezen várom.«

* * *

Nagy harangzúgás közt vonult be Pongrácz István a nedeci várba, magával hozván a szép túszt. A felvonó-híd

előtt örömtüzeket gyújtatott Pamutkay uram, ő maga a kapuban levett főveggel üdvözölvén a vár urát szép latin orációval, melynek az volt a magva, hogy valamiképp Caesar ment, látott és győzött, azonképp ment Pongrácz István és győzött, mégpedig erősebben mint Caesar, mert őneki látnia sem kellett Besztercebányát.

István gróf megköszönte vidám fejbiccentéssel; üdvözetet intett a szintén ott várakozó Forget őrnagynak, aztán a várudvaron leszállott a lováról és a kis pónihoz lépett, saját karjaival vette le arról Apolkát.

— No, most már itthon vagyunk, kis »hadizsákmánykám«. Fölvezetlek a szobáidba.

A kulcsár előre ment csörgő kulcsaival és az Estella volt lakását nyitotta ki.

— Nem, nem — ellenveté István gróf összerázkódva. — Nem akarom, hogy azt a levegőt szíja.

S szeretetteljes pillantást vetett a hadizsákmányra, akinek a képét rózsapirosra marta a csípős reggeli levegő. Diadalának élő jelképe volt most ez a gyermek.

— Keveset aludtál kicsike — mondá gyöngéden, aztán a kulcsárhoz fordult: — Balra tarts, öreg Matyko, nyisd ki a Pongrácz kontesszek szobáit.

— Sok por van ott, méltóságos uram.

— Tisztogassátok meg azonnal, addig pedig elvezetlek az én szobáimba, Apolka.

Egész napi gondja a leányka körül forgott. Minduntalan eszébe jutott valami, s jött új rendeleteket kiadni.

— Vigyetek fel virágot a szobáiba. Rezedát, rózsákat, de mégis inkább sok rezedát...

Barokk fényel berendezett szüzi szentélyek voltak ezek, hófehér muszlin függönyökkel, filigrán selyem székek, öltöző asztalkák, aranycirádás szekrények, szentképek, bársony imazsámolyok, velencei tükrök s a sok mindenféle csecsebecse közt imakönyvek szétszórva az asztalokon, beljük nyomtatott levendula-levelekkel. (Talán minden ilyen száraz levél egy-egy érdes regény.) A falakon szöszke, barna grófkisasszonyok arcképe, vagy négy generáció sorjában. Ezekben a szobákban éltek egykor. Ebből a fészekből repültek ki a világba. Még talán itt suhog mostan is a lelkük.

Apolka úgy érezte magát, mikor bevezették, mintha templomban lenne (még oltár is volt az egyik szobácskában), szinte félt itt, de a fáradtság mégis elnyomta, elaludt.

István gróf nem győzte figyelmeztetni a cselédeit :

— Lábujjhegyen járjatok, ti marhák. Úgy kopogsz te, Jutka, mintha egy medve lépegetne. Hadd aludjék a hadisákmány. El van fáradva szegényke.

Estefelé ébredt fel. A szakács beküldte neki az ebédet a kulcsárnétól. A kulcsárné volt szolgálatára rendelve.

Apolka jóízűen evett, azután kijött a folyosóra és félénken nézegette a komor falakat, a puszta udvart, az ismeretlen embereket, akik az udvaron járkáltak. Minden olyan idegen, hideg volt. Csak fent az északi négyszög fedelén mászott a torony felé egy iromba macska. Apolka szinte megörült neki. Olyan ismerős volt ez a macska. Trnowszky Gáspáréknál is éppen ilyen macska volt. A macska is ránézett, mintha ösmerné. Apolka a kendőjével integetett neki üdvözlötet.

— Hogy érzed magad, Apolka? — rezzenté fel e pillanatban egy hang.

István gróf állt a háta mögött.

— Jól — felelte tétovázón, elpirulva.

— Mégis olyan szomorú vagy. Nem akarom, hogy szomorú légy. Tudod, nem akarom.

Apolka szelíden hajtotta meg fejét.

— Nem leszek szomorú.

— Hiszen még a hangod is az. Talán unatkozol, Apolka?

— Meglehet — mondá kurtán —, de mindez talán azért van, mert még nem szoktam meg a helyet és hogy olyan egyedül vagyok . . .

— Hát nem leszel egyedül.

István gróf egy pár nap alatt összeszedett Varinból, Lapusnyáráról, Podzamekről nyolc egykorú leánykát játszópajtásoknak. Elhozatta Trencsénből a női szabót, Kotlányi Sámuel három legényével, két láda mindenféle kelmével; azok azután ott varrtak négy hétig éjjel-nappal, míg minden elkészült az utolsó öltésig, s meglett az *Apolka udvara*.

Gyönyörűség volt elnézni, mikor a szobából kivonult sétálni a kertbe, vagy a rétre, s mint egy kis királynét, nyolc

kicsiny udvarhölgy követte egyforma ruhában ; csak az övé volt még finomabb kelméből, aranyos csipkékjű, módosabb szabású. Egyik a kendőjét vitte, másik a labdát hozta, harmadik a labdaütőt.

István gróf most már igazán csendesesen éldegélt, a lányka nevelésével bajlódván. (Bakra és a káplán felváltva adtak neki a tudományokból órákat.) A nedeci várra nyugalmas epocha látszott kezdődni. Az volt az ambíciója István grófnak, hogy a túszt kicsiszolva adja vissza Besztercebányának.

— Milyen kiköszörült gyémánt lesz ebből — mondogatta —, elcsodálkoznak majd a besztercei urak, ha érte jönnek.

Szokott hóbortjaival alább hagyott (hosszú szabadságra hagyván hadi népét), ehelyett természetesen másutt ütöttek ki az elmebeli pörsenések. Hozzáfogott a gazdálkodáshoz, mert a nyomasztó adósságok sarkantyúzták, de sajátságos észjárását ide is áthozta. Durvasága csodálatos gyöngédséggel volt összekeverve. Az állatokhoz való nagy vonzódás egész betegességgé fajult néha. Az volt a vesszőparipája, hogy az állatokat össze kell hozni és egy állat-társadalommá fűzni ; különösen a háziállatokat. Azért minden eke elé egy lovat, egy szamarat és egy ökröt kellett fogni. Hadd szokjanak össze az állatok.

Pruzsinszky, aki minden ideáját támogatta, még egy tehenet is javasolt, de arra dühbe jött Pongrácz István :

— Pfuj, Pruzsinszky! Nálunk a tehenek nem dolgoznak. A tehenek nőnemű állatok, tejet adnak, borjút szoptatnak. Elég az tőlük. A magyar paraszt gavallér arra, hogy a tehenet dolgoztassa.

Az állatok magasztalásában kifogyhatatlan volt.

— Látod, milyen szép az, hogy a tyúk kikölti a kacsatorjásait és felneveli a kis kacsákat, anélkül, hogy valami haszna lenne belőle. Ingyen teszi a beleoltott becsületesség-nél, jósnágnál fogva. Az ember sokkal hitványabb, mintsem megtenné.

De bár valószínűleg jobbak az állatok az embereknél, még ezek is rászedték István grófot és visszaéltek jószágával.

Két szamara volt, Juci és Rebeka, akik a sajtot szállították be a várba a közelfekvő aklokból, minden pénteki napon. Fölséges úri dolguk volt, éppen megfordítva az embere-

kével ; hat napon legelésztek, pihentek a várkastély melletti pagonyban és csak a hetedik napon dolgoztak. Meg is tették ezt a kis robotot egy ideig becsületesen, hanem azután nem tudni, hogy hol kerítették kalendáriumot, hol nem, egyszer csak egy pénteki napon nem voltak találhatók sehol sem. Elvándoroltak a nagy makkos erdőbe és csak másnap kerültek újra vissza, mikor a sajtot már behordták az igás lovak. A következő pénteken és azután is minden áldott pénteken újra megtette Juci és Rebeka ezt a csínyt István gróf nagy mulatságára, aki összecsapta kezeit álmélkodásában.

— Mennyi eszük van, mennyi eszük! A szamarakat okvetlenül rehabilitálni kell a világ előtt.

Ekkor fogant meg eszében nagy munkája, melyet esténkint tollba mondott Bakrának : »A szamarak talentumáról«.

De igaz is, talentumos állat a szamár, sokkal különb a lónál, mert a ló ostoba ; ha a kovács beleveri a szöveget az eleven húsába, mikor patkolják, azért csak szépen odább megy a megnyilazott lábával s jár, fut vele a kocsi előtt, míg csak meg nem gyúlik, de a szamár makacsul megköti magát s a herkópáternek se mozdul a kovács-műhelyből, okos szemeivel mintha csak mondaná : »Nem megyek, dehogy megyek addig, míg ezt a szöveget a kovács ki nem húzza, mert másképp, isten úgy segítjen, baj lesz a lábammal«.

Aztán amilyen egyszerű, szürke, igénytelen állat, józan az életben, minden képmutatás nélkül való (nem játssza ő magát se gyorsra, se erősre), éppolyan tapintatos a halálban. Minden más állat szeret valami nagy écalat-val kimúlni. A beteg oroszlán bőgésétől reszket az erdő, az eb fájdalmas vonítása kísértetiesen veri fel az éj csöndjét, a hiú hattyú egyet énekel a halála előtt a nagyobb parádé végett (azokról az állatokról nem is szólok, amelyek nem szoktak természetes halállal kimúlni, mint az ökör, a birka stb.), de a tapintatos szamár senkinek sem akar kellemetlenséget, bánatot okozni s úgy elmegy, úgy eltűnik haldokolni erdők sűrűjébe, hegyhasadékok közé, emberi lábnyomoktól messzire, hogy igazán finom dolog tőle. Innen van aztán, hogy ritka ember látott holt szamarat.

István gróf művében egy egész külön fejezet volt szentelve a szamarak tapintatosságának.

— Tegye oda, jegyzet alatt, amice Bakra, hogy az emberek társadalmában is a szamarabbak erénye a tapintatosság.

Ilyenforma mulatságnak élt ezentúl a nedeci várúr. Csendesebbé, szelidebbé vált egész lénye. Vadászott, lovagolt s látogatásokat tett a szomszédos kastélyokban.

Apolka ezalatt gyönyörű, nyúlánk hajadonná fejlődött. Szépségének híre messze eljutott, túl Trencsén határain, még a gazdag Nyitrában is sokat emlegették a »nedeci rózsát«. Fiatal emberek sáskaszámra környékeztek a várat. De Pongrácz István gróf olyan féltékenyen őrizte, mint egy nagy gyémántot, alig lehetett hozzáférni. Legfeljebb az ebédnél láthatták egy percre. A fiatal embereknek nővéreik voltak, a nővéreiket rávették (mert a nővér jó közbenjáró), hogy azok is látogassanak el Nedecre, a leányaik kedvéért eljöttek a mamák is, és a nedeci vár, mint azelőtt régen, újra megtelt a környék előkelő nemességével, selyemtopánkájú kisasszonyokkal, déleog, kevély tartású matrózákkal. Nagy tivornyák helyére vidám bálók jöttek és a lapusnyai banda feje elfelejtette lassankint a harcias indulókat, bocskortalpak alá valókat; — csárdásokat és négyeseket tanult meg játszani a podzameki vén cigánytól.

Honnan került a várba Apolka, hol vette Pongrácz, senki se tudta bizonyosan.

Ködbe veszett az igazság fele, a sok fecsegésbe fúlt a másik fele. Igazi mítosz támadt belőle. S ez a rejtelmesség, ez a sejtelmes homály még csak ingerlőbb volt a fiatal nemeseknek.

A kényes, csinos gavallérok, akik ott legyeskedtek a várban, könnyű kalandot reméltek. Nem nehéz a galambot kivenni a dúcból, ha magasan van is, — csak meg kell vele előbb kóstoltatni a búzát. Az első szem édes belőle, a második kívánatos, a harmadikért már leszáll és a tenyeredről eszi meg.

Az egyik Ordódy-fiú, huszártiszt, próbálta megkóstoltatni Apolkával a szerelmet, az első szem búzát.

Egy keringő alatt szerelmet vallott neki, a leány fehér lett, mint a hó, az ifjú izzó lett, mint a tűz, és öntudatlanul lehajolt a vállához, ahhoz az almavirág-színű vállához és megcsókolta.

Apolka fölszisszent, mintha kígyó marta volna meg, kiszakította magát a táncosa karjából s István grófhoz rohant reszketve panaszkodni.

— Mi bajod? — kérdé ijedten a várúr. — Mi történt veled?

Apolka a fülébe súgta :

— Jaj, nagy bajom történt. Az a katona megcsókolt.

István gróf nem vette valami tragikusan a dolgot, mintha közönyös lenne egészen, megsimogatta a gyémántdiadémmal leszorított hajját.

— Ej, ej, te kis árulkodó! No, lássa meg az ember. De csak nem csókoltad vissza, mi?

— Hogy gondolhat olyat felőlem? Hiszen nem szeretem.

— Látta-e valaki? — kérdé csendesen.

— Nem tudom — felelte a leányka bizonytalanul.

— No, semmi az. Gyakran történik ilyesmi fiatal leányokkal, ha egy kicsit csinosak.

Egy szót se szólt többet. Apolka újra a mulatók közé keveredett. Vége is lett a bálnak, szét is oszlottak a vendégek, mégse vett észre senki semmit, csak hajnalban kerekedett aztán nagy láрма a várban, amikor véresen hozták haza István gróft a pagonyból egy saraglyán.

Apolka felriadt álmából a zajra s felnyitván az ablakot, leszólt :

— Mi történt?

— Az úr meg van löve, megsebesült.

Hirtelen magára rángatta szoknyácskáit, a papucsokat sehol se találta, rohant ki mezítláb, s gyertya helyett (mert még sötét volt a folyosón) ijedtében felkapta az ezüst állóórát, azt vitte maga előtt, ámbátor annak sehogya sem akaródzott világitani.

Szembe találkozott a kulcsárnéval, aki a kezeit tördelve siránkozott.

— Oda van, vége van! Már az isten se jó, hogy mindent megenged.

— Hogyan történhetett a szerencsétlenség? — kérdé Apolka és ő is elpityeredett.

— Jaj, ne is kérdezze kisasszonyka, mert maga miatt volt a dolog.

Mintha leszögezték volna, rémült tekintettel meredt a kulcsárnéra.

— Énmiattam? — motyogta. — Hogy énmiattam?

A kulcsárné megröstellte, hogy kibőfentette, mentegetőzni kezdett:

— A Pruzsinszky úr mondta, lelkecském. Ne ijedjen meg azért. Hiszen nem mindjárt igaz minden, amit a Pruzsinszky mond. De ha úgy volna is, bizony maga nem tehet róla. A nagy urak bolondsága is a szegény emberek bűne legyen? Ha úgy tetszik neki, hogy kiáll az Ordódyfiúval életre-halálra, gyilkos golyóbisra: hát itt van ni az eredmény, itt van a pecsenye. Jaj istenem, csak bele ne haljon. De bizony minék is emészténé magát szívecském emiatt, hát tehet-e arról, hogy olyan csinos, olyan takaros és megtetszett az urunknak? Hja, mondtam én mindig, hogy minden, élő palánta előbb-utóbb kinyílik egyszer; ha nyáron nem hát ősszel. Lássá, galambocskám, még az a vén áloe is kivirágzott a kertésznél, pedig még a mostani kertész öregapja ültette, s azóta nem mutatott semmi kedvet a fakadásra. Tudtam én azt, kisasszonyka, mihelyt magát idehozták, hogy ez lesz a vége. De nem így gondoltam, jaj, dehogy így. Verje meg az Isten azt az Ordódy-gyereket.

Apolka szédülni kezdett attól a világosságtól, mely a fejébe áradt. Azért az egy csókért történt. Azért az egy csókért volt ez.

A kulcsárné csak egyre sírt, vinnyogott és a garádicsok piros foltjaira mutogatott.

— Ehol ni az áloe virága!

Frissen hullott vércseppek voltak; ezen vitték István grófot.

Apolka feje zúgott, kusza gondolatok nyargaltak benne és a szívét összeszorította valami titkos félelem. Újra előtte állt végzete. Mikor már azt hitte, hogy megtalálta a nyugalmát, íme a nyugalom egyszerre leveti a hófehér köntösét, és a veszedelem áll előtte fekete ruhában, mintha fény és árnyék vívna fölötte folytonos csatát, és mindig az árnyék győzne.

Tehát semmi kétség, hogy szereti István gróf. Életét is kockára tette érte a párbajban.

— Istenem, de szerencsétlen vagyok — rebegte.

De mindezekén alig gondolkozhatott, még egy-két lépés és ott volt a sebesültnél, akit már akkor a vár összes léhűtői körülálltak. A budetini katonaeorvos, dr. Breke Nep. János éppen akkor keresgélte bent a jobb bordák közt, ahol a lövés a léket ütötte, egy kutaccsal a golyóbist. Az öreg Kovács sírt, Pamutkay uram pedig mérges szemet vágott a közeledő Apolkára, a káplán egy vizestálat tartott az orvosnak, míg ellenben Pruzsinszky izgatottan járt fel s alá, egyre ezt hajtogatva :

— Mi lesz belőlünk, mi lesz belőlünk?

Az orvos végre is megsokallta, csúnya nyelvű, goromba ember volt (s ennél a mesterségnél a gorombaság kiegészítő eszköze a tudománynak), Pruzsinszkyra förmedt :

— Az ördög bánja az urakat, inkább azon töprengenének, hogy mi lesz a sebesülttel? Hopp, itt vagy, kutya!

Ott volt a golyó, végre ráakadt és kihúzta.

Apolka lábujjhegyen közelgett, de Pamutkay nem bocsátotta a sebesült ágyához, aki hörgött, ordított, káromkodott és azzal fenyegette a doktort, hogy pallos által végezteti ki, ha valamikor fölépül.

— Menjen a szobájába, kisasszonyka, nem magának való látvány ez. Minket kemény férfiakat is megrendít.

— Hiszen megyek, uram, de legalább azt mondják meg, nincsen-e veszedelem?

— Sohase kellett volna ezt a kis békát idehozni — morogta Pruzsinszky.

A sebesült meghallotta a leány hangját.

— Te vagy, Apolka? Nem, ne küldjétek el. Gyere ide, Apolka, tedd ide a kezedet a homlokomra (hideg verejték gyöngyözött azon a kintől). Így ni. Jaj, de jó puha kezed van. Szorítsd fiacskám a homlokomat, még jobban, még jobban . . .

A leányka megtett mindent, amit parancsolt, s a beteg csodálatosan lecsillapodott, hagyta a sebét nyugodtan kimosni, bekötözni.

— Mégél-e? — kérdék az orvostól, mikor eltávozott.

Mire dr. Breke Nep. János a maga széles, fontoskodó modorában felelt :

— Az Isten sokat hagyott tudni az embereknek, szétosztogatta köztük a tudást, a mérnök ezt tudja, az építész azt

tudja, az orvos is tud valamit, a pap is . . . azaz, hogy a pap semmit sem tud, egyszóval az isten sokat elosztogatott, de ő is gondolt a maga tekintélyére és magának is meghagyott egyet-mást a tudásból. Nos, ez az ügy éppen azok közé tartozik, amik önála vannak.

— Tehát nem lehet tudni.

— Csak reményleni lehet, ha jó ápolása lesz. Ha, teszem azt, a kisasszony meghozza azt az áldozatot . . .

— Örömmel — felelte Apolka.

Estefelé bekövetkezett a láz, elvesztette eszméletét s három álló hétig hányódott élet-halál közt. Apolka híven, ernyedetlenül ápolta, virrasztott felette, tűrte a szeszélyeit. A huszadik napon kijelentette az orvos, hogy a beteg túl van a veszélyen.

Apolka reszketett attól a naptól, mikor teljesen felgyógyul és esetleg bevallja szerelmét, és mégis szerencsétlen lett volna, ha sebébe belehal. Ragaszkodott ehhez a hőbortos emberhez, mint jóltevőjéhez, s mindig erősebben, jobban, pedig gonosz és kegyetlen volt betegségében. Az orvosságos üvegeket hozzávagdalta a környezetéhez. Egyszer odaintette magához az örültek álnokságával Pruzsinszkyt, megfogta a kezét, simogatta és hirtelen beleharapott, de oly erővel, hogy vér buggyant ki a fogak helyén, még most is be van kötve a keze. A katonadoktort hasba rúgta, hogy elájult; csak az Apolka simogatására szunnyadt el benne a vadállat. A doktor nem titkolta, hogy István gróf, úgy lehet, teljesen elborult elmével lábad fel.

A huszadik napon elmúlt a láz, s a beteg mély, jótékony álomba merült. Az orvos megparancsolta, hagyják magára, hadd aludjék, hadd gyűjtsön erőt.

Ez volt az első eset, hogy Apolka elhagyta. De a beteg, aki megszokta szabályszerű lélegzését hallani maga mellett, ennek a kimaradásán fölébredt.

A szokatlan csendesség megdöbbenetete. Azt hitte, már a sírban van. Szétnézett és megösmerte a szobát. Élek tehát, gondolta magában. De nagy fantáziája egy percig se pihent, az a sajátságos gondolata támadt, hogy be van itt zárva és éhen kell elvesznie. (Éppen akkoriban volt friss a befalazott apáca: Ubrik Borbála története.) A várbeliek összeesküdtek ellene és elpusztítják.

Felvánszorgott az ágyból s gyenge, ingadozó léptekkel, a bútorokhoz fogózkodva botorkált az ajtóhoz, kinyitotta nesztelenül és a másik szobában ott látta térdepelni Apolkát a szűz Mária képe előtt, amint a kezeit összetéve hangosan imádkozik.

— Oh, szent anyám, aki az égben vagy s édesanyám helyett énám is vigyázol, köszönöm neked szívemből, hogy a szegény István grófnak már visszaadod az egészségét, de ha egészséget adsz neki, add vissza kérlek az elméjét is. Mert látod, ő jó ember, és én úgy szeretem, mintha tulajdon apám volna.

A napfény beömlött a nyitott ablakon s igazi glóriát fűt a leány feje körül, éppen olyan volt most, szinte megdöbentőn hasonlított hozzá az a szelíd, szent arc a falon, amelyhez imádkozott, csak valamivel idősebb, mintha a mamácskája lenne.

— Apolka! — nyöszörögte egy gyenge hang kimondhatatlan lány érzéssel.

Összerezzenve fordul hátra és elpirul a hangos imádsáért, megpillantván István grófot, ki dideregve állt egy szekrényhez fogózva s szemeiben könnyek csillogtak.

A bibliai legenda ismétlődött, Apolka vizet fakasztott a fénylő, piros erekkel befuttatott szürke kövekből.

— Az istenért, mit csinál? — kiáltott fel halálos aggodalommal. — Hogy mert fölkelni? Ezért most én kapok ki az orvostól. Lássá, milyen engedetlen! De ilyet tenni! Szent isten, az ablak is ki van nyitva.

Csípős, nyirkos őszi levegő özönlött be, s a betegen nem volt semmi felső ruha. Hirtelen hozzáugrott s visszavezette a szobájába olyan szeretetreméltó duruzsolással, mint egy kedves fecsegő mama az ő engedetlen gyerekét.

— Menjen! Milyen bánatot szerzett most nekem. Nem is tudom, mit csináljak magával? Támaszkodjék hát a vállamhoz, hiszen olyan gyenge, hogy nem tud menni. Lássá, lássa, mit tett.

A beteg pedig nem bánta ezeket a szemrehányásokat; mosoly jelent meg viaszkszínű arcán. Olyan boldog volt, de olyan boldog, hogy őt valaki szereti. Ilyen se történt vele még soha.

Apolka visszafektette az ágyába, a beteg megfogta a kezét.

— Ülj te is ide. Nem, nem a székre, ide az ágy szélére.

— Leülök, de csak úgy, ha megígéri, hogy elalszik, mert az orvos azt mondta hogy aludnia kell. Oh, istenem, ha megfázott.

— Nem lesz kutyabajom sem. Nem akarok meghalni. Tudod-e, mit tesz az? Ha én nem akarok meghalni, szeretném tudni, ki kényszeríthetne rá? Dolgom van, most már dolgom van a világon, temiattad.

Az ablaküveget egy fehér pillangó verdeste kívülről.

Hess! Mit keresel itt? Mit kéredezkedel be? Tán valamit hoztál?

Az óra kísértetiesen ketyegett a falon. A pillangó pedig csak egyre kopogtatta kopott szárnyaival az ablakot.

— Énmiattam? — kérde a leányka bágyadtan, haloványan és bársony tekintete rémülten siklott végig a beteg arcán.

— Úgy van, miattad. Komolyan akarok veled beszélni. Már eddig is hiba volt tőlem, hogy halogattam, mert mi lett volna belőled, ha például meghalok, ha teszem azt, lelőtt volna az a gazember . . . Vagy hova is beszélek. Oh, hát nem vagyok én futóbolond? Álmodtam valami bolondságot és most összekeverem a valósággal. Magam vigyázatlansága okozta a sebemet, mert ügyetlenségéből sült el a fegyverem, de betegségem alatt azt képzeltem a lázban, hogy lelőtt valaki.

— Mindent tudok — szólt a leányka tompán.

— Ne beszélj, ne beszélj! No, hát mi az, amit tudsz?

A leány lehajolt, megcsókolta azt a fonnyadt, aszott kezét. Ebben volt a felelete.

— Jó, jó, hát mindent tudsz. Ugyan eredj, ne csókold a kezemet, mert megütlek.

S csakugyan ütésre emelte fel a kezét, de bizony csak megsimogatta vele azt a gyönyörű állacskáját. Följebb már nem bírta emelni.

— Bontsd ki a hajadat, Apolka. Az egyik varkocsot aztán add ide, terítsd szét a paplanon, hadd gyönyörködjem benne, hadd babráljam. Így ni, de ki ne ne vess . . . Azután

beszélgessünk, mert nagyon fontos mondanivalóm van, nagyon fontos.

Hiszen éppen ettől fázott Apolka.

— Meg kell állapítani a jövődet, férjhez kell menned, punktum.

Szavak tolakodtak fel a leány vonagló ajkaira, de nem bírta elmondani. Leesett a feje, mint egy letört liliom-virágé.

— Ugorj csak fel, fiam, és csengess — folytatá a beteg —, hogy jöjjön azonnal Pamutkay.

Csengetni sem kellett, hiszen ott pikettirozott az előszobában Pruzsinszkyval; rögtön bejött.

— Ezredes! — szólt hozzá István gróf — fogasson be kegyelmed azonnal és hozzon Zsolnáról egy fiskálist.

— Melyiket?

— Mind egyforma ördög — felelte a várúr és a sok beszédétől kimerülve dőlt a fal felé.

Úgy aludt el, hogy az Apolka haját a kezében tartotta; az aranyszálak csillámlóan folytak ki az ujjai közül.

Mély, üdítő álomba merült. A leány kötött mellette kis kosárkájával az ölében, melyben ott volt a pamutgombolyag, a gyűszű és a szabadító fegyver, az olló. És elgondolta, hogy nem jobb volna-e, míg a beteg ember alszik, hozzányúlni ahhoz a fegyverhez, elvágni vele azt a szép hajkévét, hogy föl ne ébredjen, ott hagyni a markában emlékül és elmenni, elfutni innen, amerre a két szeme viszi és a két lába bírja. Hiszen nagy a világ, csak elférne benne valahogy, de hát mit szólana hozzá ez a szegény beteg, aki csak őt szereti. Taián bele is halna.

Érezte, hogy nem hagyhatja el álnokul, csalfa módon, hálátlanul, hanem inkább megmondja a szemébe őszintén, hogy nem tud, nem akar a felesége lenni. Úgy van, megmondja. Már miért ne mondaná meg? »A macska fél, nem én« — ismételte magában a bátorító mondatot. »Behunyom a szememet és megmondom neki, történjék velem akármi.«

Hanem mikor aztán arra gondolt, hogy Pamutkay már valahol Zsolna felé jár, vagy tán már vissza is fordult és hozza magával a fiskálist, s hogy a fiskális bizonyosan az ő jövődő sorsával van összekötetésben, — szorongató érzések marcangolták. István gróf furcsa ember. Hátha

rögtön ideparancsolja a káplánt, mihelyt az ügyvéd megjön és meglesz az esküvő. Vajon lesz-e ereje ellentmondani? Lesz, lesz! — kiáltá egy hang a szívéből, egy bűgő, érces hang, mint a harangé.

A beteg sáfrányszínű selyem paplanján apró ördögöcskék táncoltak, pajzánkodtak, vigyorogtak az Apolka szeme közé: Hahaha, hahaha! Ne hencegj, Apolka, mert gyáva vagy. Elfakadsz sírva és nem fogsz mondani semmit. Bizony semmit.

Hosszú órák múlva ébredt fel a beteg és enni kért. Apolka el akart sietni, de nem bocsátotta.

— Csak maradj te itt, mert unnám magamat nélküled. Majd behozza a szakács, vagy a kulcsárné, vagy a leánykáid. Igaz, mit csinálnak a leánykáid?

— Táncolni tanulnak.

— No, az szép lesz, szeretném őket látni.

— Majd, ha jobban lesz.

— Nem; mindjárt most ebéd után.

Egy kis csirke-becsináltat evett és egy pohár vörösborot ivott meg.

— Most pedig hozz nekem hamar egy szivart!

— Nem hozok.

— Parancsolom neked — mondá haragosan.

Apolka a lábával toppantott:

— Nem kap s vége.

A beteg nagy szemeket meresztett rá s aztán nyöszörgő, szelíd hangon szólt:

— Hozd ide, kérlek alássan, a tükrot, hadd nézzem meg magamat, én vagyok-e Pongrácz István, hogy így mertek velem beszélni.

— Bizonyára ön Pongrácz István, a hatalmas Pongrácz István, de most a doktor parancsol és az nem engedte meg. Mit szólana nekem a doktor?

— Ej, mit a doktor! Hiszen mondtam már, hogy lefejezetem a gazembert; nagyon megkínozott.

— Hálával kell lennie iránta, ő gyógyította meg.

— Jó, hát hálával leszek a kedvéért, de adj akkor egy szivart.

— Nem.

— De ha nagyon kérlek.

— Akkor se.

— Ne légy olyan zsarnok, kis férgecském.

Végigment a gyerekes könyörgések minden skáláján, de szivart mégse kapott. S ez az eset, hogy egyetlen-egyszer nem történt meg az akarata, egészen félénkké, szelíddé tette. Ezentúl semmit se követelt, hanem bizonyos reménytelen félénkséggel fejezte ki a legtermészetesebb kívánságait. Mert, mint a betegek rendszeren, minduntalan kívánt valamit.

Ahogy az Apolka kis udvarhölgyei eljárták fehér ruhában a táncot, az az ötlete támadt, hogy a kedvenc paripáját, a »Waterloo«-t szeretné látni. Hozzák fel neki a Waterloot ide a hálószobájába. Hasztalan próbálták lebeszélni, hogy a paripa nem szereti a garádicsokat. Azután Pruzsinszkyt kívánta és Kovácsot, kikkel a gazdaságról és a vagyoni viszonyairól beszélgetett, mindenféle rózsás terveket eregetve a jövődökre nézve.

— Szeretnék gazdag lenni — sóhajtá —, nem magamért, hanem e miatt a kis zsvány miatt, aki nekem szivart se adott. Hidd meg, Pruzsinszky, hogy ómiatta. De hiszen majd meglátjátok. Még ma meglátjátok. De miért is ne lehetnék én még gazdag? Hozd ide csak fiam, Apolka, a »pénzügyminisztert«, hadd lássuk, mit operált azóta.

Apolka elszaladt a negyedik szobába és elhozta a »pénzügyminisztert«, az egyetlen komoly faktort, akire István gróf anyagi helyzete javításánál számított.

Egy üvegedényben, melyben valamikor befőttek lehetek, volt a pénzügyminiszter bezárva, t. i. egy keresztes pók, kinek az volt a hivatása, hogy a hólyaggal betapasztott üvegben remete-életet élve, unalmában hálót kössön s abba az üveg aljára szórt kilencven parányi papírkockából, melyek mindenikén egy szám volt felírva, felhúzzon spekulatív ésszel ötöt, amit aztán Zsolnán vagy Trencsénben a lutriba lehessen tenni.

István gróf megnézte a pókot, ki az üveg felső részére szötte finom hálóját, melynek láthatlan szálain nagy himbálózást, futkározást vitt végbe.

— Szorgalmasabb is lehetne — motyogta. — Még csak két számot húzott fel a lusta kutya.

Valóban, mindössze két kis papír-kocka fityegett alá a hálóból.

E pillanatban kocsirobogás hallatszott künn.

— Pamutkay uram érkezett meg a fiskálissal — vélte Kovács uram.

— Hadd jöjjenek be — szólt felvillanó szemekkel a beteg s eltolta egykedvűen a pók üvegpalatáját a medicinás üvegek közé. — Hídd be kérlek, Pruzsinszky, a káplánt és Bakrát is . . . Legyetek itt mindnyájan. Mert fontos lépés az, amit most akarok elkövetni, illő, hogy mindnyájan tanúi legyetek. Te pedig, Apolka, ülj ide mellém a székre. De mért sápadtál úgy el, miért reszketsz? Valami bajod van, férgecském? No, ne ijessz meg, mosolyogj, hiszen mosoly való most, majd meglátod.

— Hát nem látja, hogy már mosolygok.

De nem volt már ideje se mosolyogni, se reszketni, a mosolyt, a rémületet egyszerre elfújta a meglepetés, megnyílt az ajtó, és belépett rajta Pamutkay uram, elől bo-csájtva Trnowszy Miloszlávot.

Az ám, a Miloszláv az, — ha nem álom. De már azért sem lehet álom, mert a bajusza is nagyobb, a szakála is megnőtt, úgy, hogy már mégsem a régi Miloszláv, akit az álom rajzol, hanem egy másik, csinosabb.

Apolka rögtön megösmerte, csupa láng lett az arca, fel akart ugrani, de azért mégis csak ülve maradt, mohón falta a kedves, ismerős vonásokat a szeme, de azért mégis behunyta. Csak a szíve ugrált, dobogott olyan hangosan, hogy megijedt, talán mások is meghallják, leszorította a kezével, meg akarta állítani. No, iszen jóval kezdett ki. Lehet is a szívet megállítani! Józsua is csak a napot tudta.

Ezenközben előre tuszkolta Pamutkay a jöttet, bemutatván őt illőképpen.

— Dr. Tarnóczy Emil köz- és váltó-ügyvéd.

A fiatal ügyvéd meghajtotta magát és csak most pillantotta meg Apolkát, sietve lépett hozzá.

— Jó napot, édes húgoeskám! Ejnye, de megnőttél!

A gróf különös szemeket meresztett rá, félkönyökre emelkedve. Apolka halkán, elfátyolozott hangon felelte :

— Régen láttuk egymást, nagyon régen . . .

Volt valami fájó szemrehányás ebben a csengés nélküli, szürke hangban.

— Úgy? — kérde a beteg a leányka felé fordulva.

— Valami ismerősöd a fiskális, Apolka?

— Rokonok vagyunk — felelte helyette az ügyvéd.

— Közeli rokonok, együtt töltöttük a gyermekévek egy részét.

— Hát úgy is jól van. Üljön le, kedves fiskális. Melyik Tarnóczyakból való ön?

— Az ötforintosakból — felelte az ügyvéd mosolyogva. Valóságos rémület ült ki a főúr arcára.

— Csak talán nem...

— Nem, nem — sietett az ügyvéd felvilágosítani. — Nemes ember vagyok, azelőtt Trnowszkyak voltunk.

— Hála istennek! (Nagy kő látszott leesni a szívéről.)

— Az a nevünk volt, ami az Apolkáé, de a megboldogult atyám megmagyarosította.

Apolka élénken kiáltott közbe:

— Hát meghalt a szegény Gáspár bácsi? Istenem, nem is tudtam. Engem nem is értesítettek.

S egyszerre megeredtek szemeiben a könnyek. István gróf fitymálólág intett a kezével.

— Ugyan ne pityeregj. Ha meghalt, meghalt. Mi közöm neked az atyafiaidhoz, nem szeretem, ha a szemedet rontod miattuk. Hát kedves fiskális, tudja-e miért hívtam? Ámbár iszen nem is hívtam. Jobb szerettem volna, ha Pamutkay uram valami öregebb embert hoz. Mert az öreg róka mindig többet tud, mint a fiók róka. De ha már itt van, maga is jó.

— Parancsoljon velem a méltóságos gróf.

— Írt-e már maga valamikor instanciát a királyhoz?

— Írtam.

— No, az derék, akkor hát tudja a módját, mert képelem, hogy sok hókusz-pókusszal jár.

— Ügye válogatja, gróf úr.

— Hát arról van szó — mondá ünnepélyesebb, emeltebb hangon, Apolkára mutatva —, hogy én, szentmiklósi és óvári gróf Pongrácz István, ezt a leányt a magamévá fogadom, ősi nevemet reáruházom és a többi, meg a többi. Érti-e a fiskális úr?

A jelenlevők ajkáról a csodálkozás elnyomhatatlan moraja szakadozott fel. (Oh, te nemes lélek! — kiáltott fel Pruzsinszky, szeméit az égnek fordítva.) Az ügyvéd arcán egy felhő húzódott, csak az Apolka pattant fel székéről örömteljesen s térdre vetette magát a gróf ágyához, úgy csókolta a nagy, lelógó kezeit, ahol érte, majd az egyiket, majd a másikat.

— Mivel érdemeltem én meg ezeket, mivel, mivel?

A beteg kiszabadította az egyik kezét és megsimogatván vele a fejét, szeretetteljesen mondá:

— Keljen fel, *Apollónia grófné*. Csak semmi érzékenység, semmi érzékenység . . .

De bizony mégis elfakadt Apolka sírva a nagy örömtől. Ezt a megoldást meg se merte volna álmodni, mert nemcsak a veszedelemtől szabadult meg, hanem még grófkisasszony is lesz belőle. Ez már csakugyan sok volt. Kicsordult a szíve, nem bírt tovább vele, odaborult egész önfeledten az ügyvéd nyakába.

— Látod, látod Miloszláv, milyen jó az isten.

— Micsoda modor ez, Apolka? — kiáltott rá ingerülten a gróf. — Nem szeretem, ha csak egy percre is elfeledkezel ezentúl, hogy *ki leszel*.

Az ügyvéd hamvas barna arcát előntötte a pír s némi heveséssel emelkedett fel székéről:

— Méltóságos uram, mindenekelőtt szíveskedjék engem kihallgatni.

— Hát beszéljen, amice. Hiszen éppen azért hívtam, hogy beszéljen.

— Amit én akarok mondani, ahhoz nem kell annyi tanú.

— Az ördögbe is, mit akarhat mondani? Nos tehát, menjetek ki, Pruzsinszky! Apollónia, menjen be ön is a szobáiba.

— Nem, ő itt maradhat.

Mind eltávoztak, csak a leány maradt.

— Hát mármost mit akar?

— Azt akarom tudtára adni méltóságodnak, hogy én nemcsak mint ügyvéd vagyok itt.

— Hanem?

— Hanem mint kérő is.

— No, no — kérdé a gróf csodálkozva —, és mit kér?

— Az Apolkát.

— Az Apolkát és mi végre?

— Hát feleségül — felelte egyszerűen.

Apolka a kezeivel fedte be az arcát. Azt hitte, mindjárt összeomlik ez az egész nagy vár a fejük felett ettől az egy szótól, szakadt is már a bolthajtás és hullani látszott a vakolat. . . A beteg pedig felugrott dühösen, meg akarta ragadni torkánál fogva az ügyvédet, de visszatántorodott az ágyba.

— Hát megbolondult maga? — rikácsolá. — Honnan veszi azt a vakmerőséget?

Tarnóczy egy csöppet sem ijedt meg, egykedvűen játszott a kalapja pántlikájával.

— Egyszerűen szeretem őt, ez az én bátorságom forrása, és azt hiszem, ő is szeret.

— Az lehetetlen! — hörögte Pongrácz István. — Felelj neki, Apolka!

Apolka leejtette a gyűszűjét és elkezdte keresni mindenfelé, mintha nem lenne annál most fontosabb dolog a világon, az ágy alá is lehajolt, nagy sópánkodva: Ugyan hova is gurult? Ej, ej, te csúf gyűszű!

— Hát nem felelsz, Apolka? Hagyd a pokolba azt a gyűszűt, ne bújkálj most utána! Hiszen csak nem ment el az eszed! Itt hagynál engem, kis férgecském? (és egészen érzékenyedett, meglágyult a hangja). Egy fiskális vegyen el? Oh, dehogy adlak, dehogy. Ha adlak, egy hercegnek adlak. Az se valami apró oláh vagy német hercegnek, legalább is egy Esterházy legyen, aki a kezed után nyúl. Még az is köszönje meg. Hát mégse felelsz, Apolka?

Bizony nem jött ki annak a torkán egyetlen hang se, csak egyre kereste azt a gyűszűt a lesütött szemével a padlón.

— Apolka, — szólítá meg az ügyvéd fájdalommal, szívben lopózó hangon — hát csakugyan nem szeretsz többé? Légy bátor, mondd meg az igazat.

A leányka megrázkódott, fölemelte azt a szép fejét és így szólt megdicsőülve, szinte mámorosan:

— Szeretlek, mindig szerettelek. Mindennap terólad gondolkoztam, felhőtől, fecskétől neked üzengettem.

Miloszláv édesen, boldogan bólingatott :

— Felhőtől, fecskétől mindennap megkaptam.

— Szamárságok! — mordult bele István gróf. — Ebből semmi se lehet. Gyerekkori szerelem, ostobaság, olyan, mint a márciusi hó. Igen sajnálom, hogy effélével fárasztotta magát. Pamutkayt jól össze fogom szidni, amiért éppen önt hozta ki a zsolnai ügyvédek közül, pedig annyi van, mint a tarka kutya. De ön tán nem is ügyvéd?

— Az vagyok, atyám halála óta, de Pamutkay úr nem hibás, hogy elhozott, magam ajánlkoztam neki, minthogy beszélni akartam önnel, gróf úr, és hazavinni innen a menyasszonyomat .

Olyan vakmerőség volt ez, hogy most már mulattatni kezdte Nedec urát. Az ördögbe, hiszen ez egy eredeti ember! Érdekes objektum. Szép história fejlődhetik, ha ez így megy.

— No, ebből ugyan semmi se lesz, ön kosárral megy haza.

— De hiszen hallotta méltóságod, hogy szeret.

— Az mindegy, én oda nem adom, punktum.

— Uram, — szolt az ügyvéd a szenvedélytől fojtott hangon — Magyarországon törvények vannak.

A főúr ajkán gúnyos mosoly szaladgált.

— Persze, persze.

— És nincsen joga visszatartani; ön se apja, se gyámja.

— De igenis, visszatarthatom. Ó nálam haditűsz. Csak cserébe van egy más hölgyért. Elhozta ön magával azt a hölgyet?

— Úgy? Haditűsz?

És most az ügyvéd mosolya lett irónikus. Úgy látszik, ösmerte a tűsz történetét.

— Igen, most haditűsz, nemsokára pedig gróf Pongrácz kisasszony lesz. Tehát távozzék, fiatalember, azt tanácslom.

Tarnóczy makacsul rázta meg a fejét.

— Egy tapodtat se, uram, a leány nélkül. Gyere, Apolka, fogd a kezemet. Kövess!

S odalépett a nagy üvegszekrényhez támaszkodó leányhoz, ki olyan fehér volt, mint azok a porcelán edények bent az üveg alatt.

— Nem jó vége lesz ennek, domine — figyelmezteté a főúr kedélyesen. — Mire való az a nagy lelkesedés?

De Tarnóczy nem tágitott. Átölelte félkarjával a leány nyakát és úgy vonszolta az ajtó felé. Apolka bizonytalanul tett egy-két lépést, mint az alvajáró, majd visszafordult, s megtört fényű tekintettel mintegy bocsánatot kért a betegtől:

— Ne haragudjék rám. Nem tehetek másképp. Szeretem. Az övé vagyok.

Pongrácz fölvetette a fejét az örültek idegbántó, száraz kacajával, s aztán kivett a vánkosa alól egy fehér csontsípót és belefűjt.

Az éles süvítésre villámhirtelen megnyílt két láthatatlan tapéta-ajtó s mindeniken két-két alabárdos vitéz toppant be szinte észrevétlenül.

— Testőrök! — parancsolá nyugodtan — fogjátok el ezt az embert és vessétek tömlöcbe. Az életeddal játszol érte, Makovnyik!

Makovnyik és társai rávetették magukat az ügyvédre, hiába tiltakozott az a személyes szabadság ilyen eklatáns megsértése ellen, hiába ütött szét ökleivel az alabárdosok közt, ámbátor Makovnyiknak olyan pofont adott, hogy valami érnek kellett megpattanni a halántéka táján, mert a bal szeme tele lett vérrel és kijjebb ugrott, de azért mégis legyűrték a markos fickók, s Apolka minden könyörgése dacára elhurcolták abba a börtönbe, ahonnan évek előtt báró Behenczy Károlyt szöktette meg Estella.

A dulakodás robajára előrohantak a várbeli urak. Pruzsinszky a roskadozó Apolkát kísérte át a szobáiba, Pamutkayra pedig a gróf förmedt rá:

— Számár kend, ezredes. Hozzon hamar másik ügyvédet.

A jó úr tehát szép csendesen kifordult az ajtón, felült újra az urasági brieskára, de most már okosabb volt, mert mindjárt két ügyvédet hozott Zsolnáról, akik elkészítsék a kérvényt a királyhoz az Apolka adoptálása iránt.

*
*
*

Minden kisváros bizonyos vonásokban egyforma, van egy híres prókátora, akinek az eszét csodálják, van egy legszébb háza, amelynek falai fönséget, méltóságot látszanak lehelni a járókelők előtt, vannak kikapó asszonyai, vannak szépek és hozzáférhetlenek, van egy gazdag kereskedője, akinek vagyonáról beszélnek, van egy gavallérja, akinek az öltözködését, modorát utánozzák, s ha nagy volt, még halála után is él egyes mozdulataiban, amint a sétabotját lóbázta, amint a kalapjával köszönt a hölgyeknek. S éppen úgy megvan a hatása emberöltőkön át, mint egy szónoknak, vagy színésznek, szokásai, formai allűrjei, sőt még az arcfintora is tovább élnek.

Minden kisváros, akármilyen icipici legyen, még ha Zsolna is, egy egész bevezétt világ, ahol minden megvan, ami az öt érzéket foglalkozásban tartsa. Az események, tragédiák, konfliktusok igen kicsinyesek, de éppoly idegizgatók. Hogy például Malinák János városi tanácsos nem kapott meghívót a főispáni bálra, az volt olyan esemény, mint a porosz király inzultálása a francia követ által. Szegény Malinákné, majdhogy meg nem bolondult szégyenletében. Ennél csak a Pongrácz hadai tettek nagyobb szenzációt. Az Apolka eltűnéséről már nem is beszélt senki.

Azóta csak kisebb rangú dolgok történtek. Klivényi írrok elítélése (rajtakapták valami enyves dolgon, és most ott csücsül őkelme a trencsényi tömlőben), Tarnóczy Gáspár halála (egyébiránt nem nagy kár érte), s Emil fiának a leköszönése a városi hivatalról.

Bizony bolondot tett, mert polgármesterségig is fölvihetette volna, olyan becsületes, derék fiú. S még azt mondják, hogy az alma nem esik messze fájától!

Emil megkapta a vagyont és ügyvédi irodát nyitott, elhatározván, hogy amint a gyászév letelik, fölkeresi kis unokahúgát és feleségül veszi. Még egyre emlékében éltek a kerti idillek, még egyre melegítették a szívét azok a bogarakért, növényekért kapott csókok. Minden nyíló növény, minden röpködő bogár ezekről beszélt neki. . Hej, de nehéz volt azt az egy évet bevárni. S még más dolog is aggasztotta. Az öreg Blázy, akivel közölte a tervét, ráijesztett ezekkel a szavakkal :

— Nehéz lesz azt, öcsém, abból a várból kihozni.
— Talán hallott valamit a bácsi?
— Hallottam egyet-mást, éppen azért mondom.
— Jó, jó, de csak nem sárkány őrzi, mint a mesékben?
— A sárkánynak hét feje volt, azért volt veszedelmes, Pongrácznak ellenben az az egy feje se jó, ami van, azért aztán még veszedelmesebb a sárkánynál. Bolond embert nehéz kapacitálni.

— No, én mégis kihozom azt a leányt egy év múlva.

Hanem alig egy pár hónapra a Gáspár halála után, halálosan megbetegedett Trnowszky Péter is. Mintha csak azt gondolná magában: Utána megyek annak a gazembernek a másvilágra, hogy ott is üldözhessem, bosszanthassam.

Trnowszky rosszulétének gyorsan híre futott, még annak is, hogy délutánra magához hívatta Kurka ügyvédet (Kurka volt a leghíresebb prókátor Zsolnán), mert végrendeletet akar csinálni. Tudni vélték azt is, hogy mi lesz a végrendeletben. Némelyek szerint kibékül halálos ágyán testvéröccse szellemével s minden vagyonát Emilnek hagyja, mások szerint a Matica öröklí az egészet. De a legvalószínűbb verzió az volt, hogy a világba szórt Trnowszky Apolka lesz az általános örökös. Maga az öreg állítólag már pedzette is a környezetének:

— Ugyan ne sirjatok, bolondok. Tudom, hogy úgysem sajnáltok. Szép fehér kezecskékbe kerül itt a gyeplő, semmit se féljete!

No, ha így lesz a dolog és bár csak így lenne, micsoda parti lesz abból a leányzóból!

A becsületes Emilt nagyon megijesztette ez az eshetőség. A rosszhírú apák gyermekei, ha jók, sokkal érzékenyebbek a többi jó emberekénél, mert önekik megsúgja az ösztönnük, hogy a szüle hibáit is expiálni kell, s hogy óróluk emiatt jobban lerí minden szenny.

Szinte belesápadt abba a gondolatba, hogy ha Apolka öröklí Péter nagybácsi vagyonát, mely jóval nagyobb volt a Gáspárénál, akkor talán hozzá se megy, nagy nevű nemes urak versenyeznek a kezéért, de el sem veheti, hivatkozni se mer régi szerelmére, mert az egész világ kapzsinak tartaná. »Persze — fogják mondani —, előkereste a hamupipóké,

mert már rajta van a lábán az aranypapucs. No, ez is csak olyan cudar jellem, mint az apja.« Még talán az Apolka is azt hinné.

Pedig Tarnóczy Emil nemes érzésű ifjú volt, tele idealizmussal, aki úgy nézte a világot, mintha éppen most kelt volna fel az Arthur király kerek asztala mellől, mintha csak az imént koccintotta volna össze a kupáját Lancelot lovaggal.

Hiszen persze, minden csak hiúság, ostobaság, az élet, a világ, a törekvés, a tudás, a pénz és minden, de igazán minden. Csakhogy ezek az ostobaságok és hiúságok nem egyformák. Az élet például olyan ostobaság, amelyhez mindenki ragaszkodik. A többi apróbb ostobaságok közül azonban kiki az egyéni ízlése szerint választ. Egyiknek abban telik a kedve, ha gazdaggá lesz, egy másik arra dolgozik, hogy okosnak tartsák, másik a hatalom után fut. Van olyan csacsi is . . . akarom mondani van olyan ember is, aki abban találja az ambícióját, hogy ő jó. Találkoznak egyéniségek, akik a földi boldogság összes eszközei közül a »csász. és kir. kamarás« címet szeretnék. Sőt ennél is nevetségesebb alakban hegyeződik ki a hiúság. Ősmertem egy urat, aki arra volt hiú, hogy az ő sógora megveszett. Éveken át beszélte mindenkinek a kutyaharapástól támadt veszettség fázisait, amint azt megfigyelte rajta, hozzátevén nem minden kevélység nélkül: »A tulajdon sógorom volt.« Egyszóval mindenkinek van egy főbolondsága a mellékbolondságai mellett. A Tarnóczy Emilé az volt, hogy ő talpig becsületes.

És az is volt. Egyenes, nyílt, jóakarátú, tiszta lelkű, nemes érzésű. De ezzel nem elégedett meg; nem érte be, hogy ő valóban becsületes, hanem annak is akart látszani. S ez néha kényelmetlen feladat, mert éppolyan könnyű nem lenni becsületesnek és mégis annak látszani, mint becsületesnek lenni és nem látszani annak.

Tarnóczy, mihelyt nesztét vette a végrendelet-csinálásnak, átszaladt a kollégájához, Kurkához, s minthogy pár nap előtt vesztette el tifuszban Róza nevű hajadon leányát, mindenekelőtt meleg szavakkal fejezte ki részvétét a kedves kisasszony halála fölött, mire a híres prókátor szeméből kibuggyant a könny.

— Köszönöm, kedves kartárs úr. Igazán jól esik. Meghalt, meghalt. De hát mit tesz az? Hiszen nekem fáj, nagyon fáj, de a világ azért tovább megy.

Kivette a zsebkendőjét, megtörölgette a szemeit, de azok -újra átnedvesedtek. Kezeivel az ablakra mutatott, melyen át láthatók voltak a jövő-menő furmányos szekerek, káposztafejekkel megrakva, kofák a kosaraikkal, csintalan menyecskék enyelegtek a kapuajtókban a budetini katonákkal. Egy ember egy hordót gurított maga előtt a piac felé nagy énekszóval.

— Lássá, az emberek élnek, járnak és nevetnek. Ők semmit se tudnak arról. Rá se gondolnak. Fogadni mernék, hogy az a hordós ember ott nem is ösmerte a Rózát. Olyan nehéz a szívem, kolléga, olyan nehéz, pedig nincs igazam. Nincs, nincs. Mert mi az voltaképpen, hogy Róza meghalt? Hát meghalt. S minden egyéb maradt rendjében. Pedig úgy szeretném, ha valami nagy szög kiesett volna a világ küllőiből hogy valami történt volna. Mert számár vagyok, hogy ilyet, szeretnék. Miféle jupon? Hiszen Napóleon is meghalt. Az volt a nagy eset! Jézus Mária, csak kimondani is sok. Napóleon meghalt. És mégis meghalt. De Kurka Róza! Ugyan bizony! Hát nem mindegy az ennek az országnak, hogy él-e, vagy meghalt? Hát micsoda egy Kurka Róza? Semmi. Az már más, ha egy Deák Ferenc hal meg. Micsoda katasztrófa, micsoda csapás százezreknek, millióknak, és mégis meg kell benne nyugodni. De Kurka Róza! Az csak bliktri, kartárs úr. Az csak olyan, mintha egy morzsa leesik az ember tenyeréről és megint földde lesz.

Igyekezett magát elnyomni, legyőzni. Az emberi állapot küzdött a filozóffal és legyőzte a filozófot; zokogva borult az asztalra, amiért az a morzsa leesett a tenyeréről.

— Bocsássa meg, Kurka úr, hogy talán szomorítottam, de egy különös ügy hozott ide.

Ügy! Ügy! Az »ügy« szóra felemelte fejét az ősz ember, hosszú, nehéz lélegzetet vett, mint a harcsa, ha pálinkás kenyeret tesznek a szájába. Rózáját eltemette a földbe, magát pedig eltemette az ügyekbe. Nagy könnyebbülés volt ez neki.

— Beszéljen, kartárs úr.

— Ön ma délutánra, úgy tudom, Trnowszy Péter nagybátyámhoz van elhíva végrendeletcsináláshoz.

— Hm, igen. De nem látom át, mit segíthetnék én ott önnek?

— Oh, nem is azért jöttem, Kurka úr. Én nem törődöm a végrendelettel.

— No, no. Hisz ön esetleg örökséghez juthat ezen a réven.

— Az kevésbé érdekel, hogy én kapom-e, vagy más valaki. Ha valami óhajításom lenne, az nem oda vág, hogy melyikünk kapja, hanem, hogy melyikünk ne kapja.

— Ugyan? — kérde Kurka úr kíváncsian. — Ki lenne a kitagadott, ha öntől függne? No, persze, mindjárt eltalálhattam volna, hogy a Matica.

— Nem, a Trnowszy Apollónia lenne az.

— Ah! — szólt meglepetve a vén ügyvéd. — Az a boldogtalan árva leány. Isten ellen való véték lenne. Tehát ön is kartárs úr? Igazán csodálkozom. Nagyon, de nagyon csodálkozom. Mit vétett önnek szegényke? Hiszen persze akadémikus diskurzus az egész, mert se nem tőlem függ, se nem öntől függ, hanem egy harmadik személytől, akinek minden dolgát egész életében egy negyedik személy súgta. Ez a negyedik személy.

— Csak nem ön volt?

— A negyedik személy az ördög volt. Énreám, bár fiskálisa vagyok, sohasem hallgatott, hát most se fog. De önt nem értem, kartárs úr, hogy miért tenné ezt a gyermekkel, ugyan miért?

— Mert el akarom venni feleségül.

— Ön? A Trnowszy Apollóniát? És mégis őt zárná ki az örökségből? Hát azt hiszi, hogy most már értem önt?

— Mindjárt meg fog érteni. Ha unokahúgom kapja a nagybátyám vagyonát, akkor ő gazdagabb lesz nálamnál, de nem attól félek, hogy nem jön hozzám (ámbár az is megeshetik), hanem félek a világ nyelvétől, hogy pénzért vettem el, ha hozzám jön. Nos, én azt a leányt még ma meg akarom kérni feleségnek.

Az öreg prókátor gondolataiba elmélyedve játszott a kábatja csont-gombjaival.

— Hát énnekem ahhoz mi közöm van?

— Azt is előadom egymásután; most hallottam a vendéglőben, hogy a nedeci gróf gazdatisztje, bizonyos Pamutkay, azért jött, hogy ügyvédet vigyen a várba a beteg grófhoz, ahol Apolka is tartózkodik.

— Bolond egy világ — dohogta az öreg Kurka —, azelőtt a haldoklók a jövő világra gondoltak és papot kívántak, most az itteni világon jár az eszük és bennünket hívatnak.

— Pamutkay is önhöz készül, hallottam, amikor mondta, azért siettem annyira, hogy megelőzzem.

— Engem akar kivinni?

— Önt.

— Nem mehetek.

— Éppen arra jöttem kérni, hogy helyettesítse magát általam. Ez a véletlen úgy hullott le nekem, mint a mennyei manna. Okvetlen beszélnem kell Apolkával. S a várba bejutni, kivált a belső szobákba, mondják, nagyon nehéz. Tegye meg nekem ezt a szívességet.

— Hm — morgott az öreg —, jó, jó, én nem bánom, de hátha valami főbenjáró ügy, valami zsiros falat. Hát mindenekeelőtt tisztázzuk az eszméket, kartárs úr; mi lesz a honoráriummal?

— Legyen a honorárium az öné.

— Hova gondol? Én becsületes ember vagyok, gentleman vagyok. Hogy mer ön engem megsérteni? Hanem felezzük meg a honoráriumot, kartárs úr.

— Jó, ha így akarja.

E pillanatban kopogtattak kívülről az irodaajtón.

— Tehát a fele. Ebbe maradunk. Szabad!

Pamutkay uram volt a jött, s miután Kurka úr nagyfentosságú, sürgős teendők által volt akadályozva, Tarnóczy Emilt ajánlotta maga helyett, kit aztán, amint láttuk, el is vitt Nedecre Pamutkay.

De még aznap este visszatért Zsolnára Pamutkay, meghált a nagyvendéglőben és korán reggel újra beállított Kurkához, hogy jöjjön azonnal Nedecre.

— No, no. Ját Tarnóczy nem volt ott?

— Ott volt, de mind kevés,

Kurka csodálkozott. Kevés? Egy fiskális semmihez sem kevés. Nem olyan az, mint mikor ökröt ütnek le taglóval, vagy a bőrét nyúzzák, hogy még egy szelindek kellene hozzá, vagy még egy mézáróslégény. Az ügyvéd akár egy egész vármegyét meg tud nyúzni egymaga.

Még jobban álmélkodék azonban, mikor a brieskát, amin ültek, a temető-utcában megállította Pamutkay a Flóris János ügyvéd zöld sarampós háza előtt s odaszólt a kocsisnak :

— Menjen be, János, a tekintetes úrért.

S ezzel átült a kocsis mellé az első ülésre, hogy az érkezőnek helyet adjon.

Kurka úr apprehenzivus képet vágott :

— Hát nem vagyok én elég önöknek?

— Mind kevés, kérem alászan. Ha nagyobb volna a kocsí, még egy csomó ügyvédet vinnék magammal.

— Az ördögbe! — dűnnyögött Kurka úr. — Miféle ügylet lehet az? Nem tudja, tisztartó úr?

— Bizony, nem szolgálhatok vele.

Miután Flóris ügyvéd úr is elhelyezkedett egy Deák-köpenyegbe burkolózva, megindultak. De Kurka úr kíváncsisága csak nem tudott lelohadni, s mert Flóris kollégával úgyszem beszélgethetett (Flóris kolléga süket volt), folytonos kérdezősködéssel nyaggatta útközben Pamutkayt, úgyszem szokása lévén sokat kérdezni és keveset felelni.

— Tehát a Tarnóczy kollégát is ott találjuk?

— Nem gondolnám — felelte Pamutkay rejtélyesen.

— Úgy? Ő már végzett?

— Igen, ő már nem lesz ott.

Kurka úr egyre kíváncsiabb lett, az első kortyok még csak nevelték a tudás-szomját.

— Úgy? Már visszajött? Persze, csinos honoráriummal. A gróf gavallér ember, jól fizet, ugyebár?

— Túlságosan is — morogta a tisztartó.

— Tehát meg van elégedve Tarnóczy?

— Meg vagyok győződve, hogy kevesebbrel is beérte volna.

— Hm. És nem tudja véletlenül a tisztartó úr, hogy mi volt a honorárium? Nagyon lekötelezne e közléssel, mert...

Pamutkay uram zavarba jött, kelletlenül vakargatta vastag, vörös, kálvinista nyakát és szörcsögtette pipáját, látszott rajta, hogy tudja, csak nem akarja elárulni.

— Majd megmondja ő maga annak idején. Mire való az a nagy kíváncsiság?

Kurka úr egy kis burnótot szítt fel szelencéjéből, aztán bizalmasan hajolt a tiszttartóhoz, hogy a kocsis ne hallja :

— Őszinte leszek. Azért szeretném tudni, mert a fele engem illet, úgy egyeztünk meg.

Pamutkay meg nem állhatta, hogy el ne mosolyodjék :

— Jól teszi, ügyvéd úr, ha az egészet neki hagyja.

Erre azután Kurka úr elkezdett pattogni, hogy minek nézi őt a tiszttartó, tékozlónak-e, vagy bolondnak, de Pamutkay uram ezután is hajthatatlan maradt.

— No, én bizony mégis azt tanácslom.

Valami átláthatlan homályt, valami különöset szimatolt a Kurka úr orra, s minél tovább haladt oknyomozó elmélkedéseiben, a körülmények latolásában és a szálak összeszedésében, még csak inkább nőtt a homály.

Pongrácz István gróf egyedül fogadta a két ügyvédet, Apolka se volt most bent. Kurtán végeztek. A gróf előadta szándékát Apolka adoptálására nézve s megkérdezte őket, megcsinálják-e a kérvényt, igen, vagy nem? A sok beszédnek nincs értelme — mondá.

Mindketten vállalkoztak. (Flóris úr a magával hozott tubussal fogott el minden szót.) A ravasz várúr kiváló üzleti érzékről tett tanúságot (de iszen van annak elég esze), azt kérdezték tőlük :

— Nos, hát melyikük csinálja meg olcsóbban?

Mire a két ügyvéd, szégyen ide, szégyen oda, elkezdett lefelé licitálni, ami alapján igen mulatságos jelenet volt és jó kedélyre hangolta a beteget. Végre is Kurka úr annyit engedett, hogy már szinte ingyen volt, még talán a bélyegköltség se futja, mert Kurka úr többet tudott, mint Flóris úr (Kurka úr már azt is tudta, hogy a vármegye *leggazdagabb* kisasszonyát teszi most kontesszé — majd meglesz ennek a jutalma más oldalról), tehát Kurka úrra lett rábízva az adoptálás keresztülvitele, az okmányok beszerzése és a kérvény főszerelése.

Kurka úr különös beszélő kedvében volt, szeretett volna még csevegni a klienssel, egyetmást kikérdezni tőle, különösen az érdekelte, hogy Tarnóczyval mi történt, de a várúr aláírván a felhatalmazást, ridegen bocsátotta el őket. Odalent az udvaron már várta a friss fogat, mely visszavigye. Pusztá, kihalt volt az udvar, mint egy elátkozott váré; sehol egy élő lény, csak egy vizsla ógyelgett a kút körül és Pamutkay állt a kocsi mellett.

Elbúcsúzáván tőle, lépésben indultak meg a lovak a kapu-ívezet alatt; de amint a bricska derékig kibukkant a kapu alól, egyszerre valami csillámló tárgy pottyant a Kurka ölébe, mintha az égből hullana le.

Fent az emeleten egy nyitott ablak csapódott be.

Kurka hirtelen a fényes tárgy után kapott, hát egy kis ezüst gyűszű volt és a kis gyűszűbe belegyömészölve egy keményre összehajtogatott papírdarab.

Kibontogatta óvatosan, föltette pápaszemét és a következőket olvasta a finom női írásból:

»Tarnóczy Miloszláv börtönbe van vetve, itt ül a várban. Jólelkű emberek kéretnek a kiszabadítására.«

— Ehol ni — dünnyögte Kurka úr magában — kezdem már érteni Pamutkayt.

NEGYEDIK RÉSZ

AZ ÉJ

Villámhirtelen terjedt el Zsolnán, hogy Tarnóczy Emil fogságban ül, amihez a legkülönbözőbb hírek és kombinációk fűződtek, kivált néhány nap múlva, mikor Kurka úr újra átrándult Nedecre, hogy a fölszerelt kérvényt bemutassa és aláírassa, amely alkalommal azt kérdezte tőle a gróf, hogy mi az a »capitis deminutio«?

Van-e még a jus gladii-nak valami hatályossága? S hogy mi a büntetése, aki jogtalanul él a régi pallosjoggal?

— Bizony halál — mondá Kurka úr.

Pongrácz István rábámult bambán, merev, üveges szemekkel, és csak nagy sokára kérdé:

— Hátha egy örült teszi?

Ilyen vészjósló részletek szivárogtak ki ráadásul a meztelen tényhez, hogy fogva van, s addig-addig keringtek a Tarnóczy sopánkodó barátai közt, míg végre az egész eset belejutott, természetesen cikornyás hozzáadásokkal, valamelyik pesti lapba »Egy oligarcha garázdálkodása« cím alatt.

A lapközlemény éppen szűk időben jött, mindjárt nyakon fogta egy éhes ellenzéki képviselő és meginterpellálta a belügyminisztert, hogy tekintettel erre, meg arra, szándékozik-e valamit tenni?

A belügyminiszter azt válaszolta, hogy hivatalos tudomása nincs a dolgról, a lapoknak pedig nem lehet hinni (már akkor se lehetett nekik hinni s mégis olvassák

őket azóta is), hanem majd beszerzi a hivatalos adatokat s azok értelmében fog eljárni. (Élénk helyeslés jobbról.)

A ház, ez az óriási lomha test, egyet lépett tovább s ezzel vége volt — de a belügyminiszter még onnan az ülésből sürgönyözött a trencsényi főispánnak, hogy azonnal tegyen jelentést.

A trencsényi főispán már maga is hallott valamit a bebörtönzött ügyvédről, s nyomban lovas huszárt menesztett Nedecre atyafiságos levéllel Pongrácz Istvánhoz, hogy az elfogott fiskálist (ámbár csak örül az ember lelke, ha az effajta nép húzza a rövidebbet) haladéktalanul bocsássa szabadon, mert őtöle jelentést kíván a miniszter, s ezt úgy óhajtaná megkoncipiálni, hogy ez mindössze kedélyes vendégmarasztás volt a régi idők szellemében, és a nevezett fiskális ez idő szerint már nem is tartózkodik a várban.

István gróf elolvasta a levelet, kétszer, háromszor egymásután. Már akkor fent járt, de nagyon halványan nézett ki és a szemei zavart tükrében ott ült egy idegenszerű rém.

Egy egész óráig hiába várt választ odalent, toporzékoló lovon, a megyei huszár.

Pruzsinszky lépett be:

— Nem akarsz a levélre felelni?

Összerezent. A váll-lapockáit félénken húzta össze:

— Hát mit feleljek?

— Előbb azt kellene tudnom, hogy mire.

— Szemtelen vagy Pruzsinszky. Nem mondom meg, mi van a levélben. Mert mikor ezek a kutyák ugatnak, akkor az isten alszik. Lábujjhegyen jársz olyankor.

Tétova tekintete az ősök arcképein bolyongott. A szavai-
ban alig látszott valami helyes összefüggés.

— Üldöznek, Pruzsinszky — mondá és a levelet össze-
morzsolta. Majd az ősök felé fordult és rájuk kiáltott: »No
hát, mit csodálkoztok, apuskák!«

— Nagyon izgatott vagy, István.

— Ah, dehogy. Hát adj egy ceruzát, Pruzsinszky.

Prúzsinszky előkeresett neki egy ceruzát és egy levél-
papirost.

— Hahaha, milyen neveltség. Egy ceruzát! Ahelyett,
hogy azt mondanám, adj egy kardot. Milyen világ ez!

Az emberek megőrültek. De úgy kell lenni. Ide hallgass, Pruzsinszky! az éjjel azt álmodtam, egy öreg ember jött hozzám, ősz szakállal, ágyam fölé hajolt, szívemre tette a kezét, ezeket mondva: »Állj meg!« És azóta megállt a szívem, nem ver.

— Ugyan, ne képzelődj, az lehetetlen.

— Hát nézd meg, tapogasd meg, Pruzsinszky — és felgombolta a mellényét.

Pruzsinszky odatette a tenyerét és mennyre-földre esküdözött, hogy olyan szépen jár, akár egy malomkerék, ha sok vize van.

— Nem igaz. Megcsalsz. Esküdj meg!

Pruzsinszky elmondta az egész eskü-formulárét, csak-hogy megnyugtassa, de István gróf búsan, elcsüggedten rázta a fejét:

— Mégsem igaz. mégsem.

— Ne is gondolj arra, kedves grófom, hanem inkább valami egyébire. Felelj inkább arra a levélre.

— Igaz, igaz.

Megfogta a ceruzát és izgatottan írta fel a papírra kuszált betűkkel, ördögösen görbe sorokban:

A macska megfogja az egeret és megeszi, ha akarja, de a lajhár nem fogja meg a macskát, tehát meg sem eszi, ha a macska nem akarja.

Így szól hozzád, Kubicza, a cica. A prókátorból nem esztek.

IV Pongrácz István, de Óvár et Szent-Miklós.

Összehajtotta a papírost, aztán maga vitte le az udvarra, átadta a megyei huszárnak, de előbb megparancsolta a strázsán álló öröknek, hogy kerítsenek záptojásokat a kulcsárnétól és a főispán huszárját hajigálják meg vele, mikor a kapuból kilovagol.

Ahogy ezeket a szétfolyó betűket egyenkint felösmergette, összerakta és megértette a főispán, rögtön tisztában volt a szomorú helyzettel, de miután a fiskálist mégis csak ki kellett szabadítani a tömlöcből, a viceispánnal együtt

elrendelték a brachiumot, útnak indítva a végzéssel egy csapat pandúrt, a csendbiztos vezetése alatt, Nedec ellen.

A toronyőr messziről megpillantotta őket a fölvert porfellegben s jelentvén a grófnak, az bezáratni rendelte a vár kapuját s elsütetett elejükbe egy szakállas ágyút, mire azt jegyzé meg a csendbiztos a legénység előtt: »Furcsán csörög a szarka, fiúk!»

De azért mégis közelebb mentek. Hajh, vesztükre. Mert mikor a csendbiztos a delfint ábrázoló bronz ajtókopogatóval megütögette a kaput, mogorva felelet jött a kémlelő lyukon:

— Mit akarnak?

— Bebocsáttatást a törvény nevében.

— Majd ide hívom a méltóságos grófot — felelte az előbbi pöszögő hang belülről. (Akárki beszél is, mintha kása lenne a szájában.)

Várták, várták, jó félóráig várták a választ, midőn végre megjelent a várúr képiben Pamutkay és kiszólt a nyíláson:

— Mi járatban vannak?

— Nem léssen bántódása senkinek — felelte a csendbiztos —, mi csak a rabot akarjuk. Nyissák ki a kaput!

— Mindjárt, mindjárt!

Nemsokára megcsikordult sarkaiban a roppant súlyos, vasszögekkel kivert kapu, de mekkora lett a rémület ott künn, mikor nyolc dühös bika csörtetett ki rajta a pandúrok közé a szuronyos karikákkal a szarvukon. Uccu, vesd el magad! Futottak örülten a pandúrok, ki merre látott, néhányat felökleltek vagy letapostak a bikák, mások az erdő felé menekültek, némelyek a garádba lapultak meg, úgy-hogy a bikák nyomában kirohanó kozákok játszva verték aztán kékre, lilaszínre az alabárdjaik nyelével. »Csak a fejét paskold, csak a derekát üsd, hogy meg ne sántuljon!» — kiabálta Pruzsinszky nagy gyönyörűséggel az emeleti ablakból. Néhány pere múlva szétszóródtak mindnyájan, mint a polyva, csak a csendbiztost fogta el Szlimák János (mert annak az elfogatására tíz icce törkölypálinka volt kitűzve), megkötözték ketten Sztercsó Miklóssal és a várúr elé hurcolták, ki a toronyból nézte az ütközetet.

István gróf nyomban haditanácsot hitt össze a fogoly fölött a címer-terembe, ahol ő elnökölt egy trónszerű széken, de Pruzsinszky vitte a szót, ő maga szenvtelenül, mereven bámult egy pontra és egy szót se szólt. Kovács a csendbiztos szabadon bocsájtatását óhajtotta, Pamutkay uram ellenben odáig ment, hogy azt mondja, most már megvan a győzelem, megmutattuk, mit tudunk, legyünk nagylelkűek és tegyük szabadlábba Tarnóczy ügyvédet is.

István gróf vadul fölugrott erre, nekirohant Pamutkaynak és fojtogatni kezdte vérben forgó szemekkel s a körmeivel egészen benn vágkált a nyakában.

— Hallgass, gazember! hallgass, hallgass! Hát nem tudod — hörgé —, hogy az Apolkát el akarja tőlem venni.

S e nagy indulatkitörésből úgyszólván átmenet nélkül zokogásra fakadt, beült egy kuckóba, griffalakú vas-figurákkal megvasalt ládára és sirt hangosan, mint egy gyermek, a könnyei sűrűn folydogáltak le rótt szakállán.

Sápadtan, megdöbbenve néztek össze az emberei és összesúgtak: »vége van«. Néhányan átsompolyogtak a szomszéd szobába tanácskozni, hogy mit tegyenek vele.

A káplán azt tartotta, hogy az elmekór most már napok óta mutatkozik, jelentést kellene tenni a hatóságnak és értesíteni a rokonokat, vagy pedig meg kellene csalni és elvinni Bécsbe, esetleg a budai tébolydába.

— Hogyisne! — vágott közbe Pruzsinszky meltatlankodva. — Ellenkezőleg, el kell titkolni a dolgot, amíg lehet. Ha jelentést teszünk, vagy elszállítjuk, a rokonok rögtön ráteszik a kezüket Nedecre és elkergetnek ennünket. Nekem pedig semmi kedvem sincs tél idején az országúton találnom magamat. Ha az urak szeretik az ilyesmit, megtehetik. De én nem látom be, hogy ha ő megbolondult, mi is bolondot cselekedjünk. Csak a *lenfojtó vadóc* teszi meg, hogy ha len között él, olyan alakúra nő, mint a len, de még ez a hitvány plánta se butaságból teszi, inkább ravaszaságból, alalkodásból.

Azután példákat hozott fel: Ott van a XVI-ik században egy kassai prépost esete, kinek a holttestét egy félesztendeig tartották jégen a rokonai, hogy a jövedelmeket húzhassák.

— Higgyék meg, uraim — tette hozzá —, hogy a legokosabb, ha mindent eltitkolunk, s ha becsukjuk a kaput és be nem eresztjük az idegeneket, hogy semmi hír ki ne szivároгjék az állapotáról.

Az öreg Kovács helyeslőleg integetett a fejével, Bakra is ehhez a felfogáshoz csatlakozott, csak Pamutkay dörögte panaszkodóan :

— Hiszen igaz, igaz, de egészen felhasogatta a nyakamat. Becsületemre mondom, föl nem venném mástól ezért az egész várért.

Mire visszatértek a címer-terembe, István gróf már egészen élénk volt és szinte ruganyos. Gyorsan váltakoztak nála a kedélyhangulatok. Volt olyan lucidum intervallumja, hogy visszatért élénk szelleme, okosan beszélt és sziporkázó ötleteket eregetett. Különösen, ha sok feketekávé-t ivott. Egy nagy öblös ezüst ibrikkel állt mindig készen az asztalon, úgy hogy tizenöt csészényit is megivott egymásután.

— Nos, urak — szólt majdnem vidáman —, határoztam a fogoly csendbiztosra nézve.

— Várjuk a méltóságod parancsait — szólt alázatosan Kovács uram.

— Személyesen fogom elintézni.

Lement a várudvarra, megveregette a megkötözött csendbiztos vállát, mondván szelíd, kegyteljes mosolygással :

— A hadiszerencse forgandó, jó uram. Egy csöppet se restellje a helyzetet. Ön szabad lesz. Adja át alázatos tiszteletemet a méltóságos főispán úrnak és a tekintetes alispán úrnak.

Azután az ott álló kozákok felé fordult és elrendelé, hogy a foglyot, miután a lovát ledöfte az egyik bika, így megkötözve egy szamar hátára ültessék, s a hatodik határig kísérje két kozák, egy papír-táblácskát ragasztván a nyakára hátul, amelyre Bakra uram ezeket a szavakat írja fel, olvasható nagy betűkkel, tótul :

»Én vagyok a nemes vármegye.

Lovon indultam el, száma-ron érkezem«.

A csendbiztos fölszisszent, rimánkodott, könyörgött, hogy inkább löje föbe a nemes gróf, de ezt a csúfságot ne kövesse el rajta.

— Nem, nem — toppantott a lábával Pongrácz —, hadd olvassák azt a táblácskát a falvakban. Hadd lássa a világ, hogy mi lesz azokkal, akik egy Pongrácznak az akaratába belecsukorítják a kezüket.

A nemes vármegyét vérig háborította ez a violencia. Ez sok volt tréfának. Ezt nem lehet többé zsebre tenni. Erre már az aludttejes köcsög is felforrna. Megmozdult tehát a vármegye, pörbe fogván Pongrácz Istvánt a Tarnóczy jogtalan letartóztatásáért és a hatóság elleni lázadás büntetteért. De hát az hosszú nóta. Előbb még a bíróságnak ki kell őt kérni a méltóságos főrendiháztól, hogy engedje odaállítani a törvény sorompói elé? A főrendiház talán engedné is, de van annak egy mentelmi bizottsága, előbb ahhoz utasítja a dolgot, s e mentelmi bizottság tagjai arról nevezetesek, hogy nem szeretnek egymással találkozni. Bizony meg is öszülhet Tarnóczy, míg ezen a réven a levegőre kerül.

Hanem addig is, míg István grófort kiadja a méltóságos ház, katonai erőért fordultak a budetini honvédparancsnokhoz. Nem lehet másképp, ostrommal kell bevenni Nedecet és úgy szabadítani ki az ügyvédet. Nem az ügyvéd miatt — jegyezte meg az alispán —, mert piócát a nádasban is lehet kapni, de a rend és a vármegye becsülete miatt.

— Igaz — szólt a parancsnok —, az ügyvédet ki kell szabadítani. Különben is igen becsületes fiú, személyesen ösmerem.

— Eszerint a parancsnok úr rendelkezésünkre bocsátja a szükséges erőt?

— Természetesen, hiszen felsőbb parancs van erre a kezemben.

— És mikor?

— Most mindjárt.

— No, az derék, és hány embert?

— Hát egyet.

Az alispán idegesen mozgult meg a székén s különben is tudván a parancsnok rokoni viszonyát a nedeci várúrhoz, gyanakodva nézett a szemei közé.

— Egyet? Ön is gúnyolni akar bennünket?

— A világot sem. De a szükséges erő ehhez a hadi-
művelethez éppen egy ember, még az sem egészen.

S ezzel kiszólt az előszobába, hogy rendeljék ide a
»Vakarcsot«.

A Vakarcs volt a legkisebb honvéd, azért hitták így,
tömzsi, apró cigánylegényke egy posztócsillaggal az atil-
láján. Bejött és szalutált.

— No, ugye, nem egészen egy ember — szólt kedé-
lyesen a parancsnok —, valami híja van még, és mégis ki-
szabadítja a foglyot.

— No, azt szeretném én látni.

— Hát pedig igen, egyszerű, kedves alispán úr. Bude-
tintől Nedecig járható földalatti út vezet, amelyet a Vakarcs
igen jól ismer. Ha szorult a kapca hajdan az egyik várban,
ezen az úton menekültek a népek a másíkba.

— Ezer ördög — kiáltá az alispán —, hogy ezt nem
tudtuk előbb.

— Miért nem kérdezték tőlem? Hanem mármost
gyűjtsen rá, alispán úr, egy csibukra, te pedig, Vakarcs
barátom, rakd meg a tarisznyádat eleséggel, vedd a kul-
csokat, aztán menj isten hírével a föld alá és hozd ki nekünk
a fiskálist.

— De hogyan jut el a börtönbe? — aggódott még
mindig az alispán.

— Hisz éppen az egyik vár börtönéből a másik vár
börtönébe vezet az alagút, csak egy ajtót kell felnyitni,
amit a fogoly észre nem vehet a falban a szuroksötétség
miatt. Szunyogh István csináltatta valaha titokban a nedeci
börtönhöz, hol fogva tartották a szép Nedeczkyt, Czobor
Erzsébetet. Erre hozta ki a kópé. No iszen, érdemes is volt
egy ilyen lyukat ásatni egy asszonyért.

... Igaz, ami igaz, nagy bolondok voltak azok a régiek is.

* * *

• Szállj, szállj, zümmögő méh, aki ott szívod a nedeci
kertben vadszegfű édességét, veled mit beszéljek? Te már a
huszadik méhöltőben vagy, mit tudsz te már arról, hogy a
huszadik őseiddel még egy szép leány osztozkodott itt a

virágokon. Talán éppen erre járt, ezen a barázdán. Kis cipője nyomán hogy zörögtek azok a sárga, lapos kavicsok; de te nem tudsz erről. Ezek az öreg fák még talán hallották bánatos sóhajtásait: »Mikor megy el innen?« Később is hallották még bánatosabban: »Mikor jön el ide?« Bizony, nem értették, miképp búsíthatja az is, hogy itt legyen, az is, hogy ne legyen. Pedig volt értelme mind a kettőnek, mikor még Tarnóczy itt szenvedt rabságban s mikor már szabad lett, csodálatos módon eltűnve egy napon a börtönből.

Ezek a növények is milyen álnokok, hiúk, fennhéjázók. Valaha teljesek voltak e violák, ezerrétűek a rózsák, most már elvadultak, mióta nem nézi női szem, elhagyták magokat, elzüllöttek, *egy szoknyában* jár a virágjuk. Mind ezt te nem bánod, zümmögő méhecske, szállj, szállj, nincs kérdeni valóm.

De te, öreg bagoly, aki most ott huhogsz a düldező toronyban, ahol hajdanában a Korenyák kürtje hitta össze a hadi népet, te talán mindent tudsz, te már talán akkor is így huhogtál valahol a bástya-romokban és hívogattad azokat a kísérteteket, árnyakat, melyek a becsukott kapun át is, mikor már ide a madár se röpülhetett, belopóztak, besuhantak, rémitgették, üldözték a váururat, utána lépegettek, hitták, ingerelték.

Ki küldte azokat? Alaktalan árnyékok, fantazmagóriák, honnan jöttetek akkor és hová mentetek azóta? Mert ha egyszer vagytok, itt vagy ott, mindig lennetek kell valahol.

Milyen szelídek voltak azok a saskeselyűk, amelyek megették a Prometheusz máját, ti falánkok, az agyvelejét ettétek meg ennek az embernek.

És miért? Ej, hogy miért? Hát ki tudhatja azt, hogy a nagy fazekas, a végzet, mit miért csinál? Hiszen az ő fazekai az emberek. Az ő dolga az, hogy hol és miképp tetszik neki azokat összetörni.

Te talán többet tudsz, öreg bagoly, aki ott huhogsz most, ahol Korenyák kürtje szólt, de tőled sem akarom megkérdezni.

Hiszen csak az kell nekem, hogy mi történt, s nem, hogy miért történt.

A fogoly Tarnóczy kimenekülése, melyet senki nem tudott a várbeliek közül megmagyarázni, egészen összetörte Pongrácz Istvánt. Félelem fogta el és csodálatos sejtelmek kezdték kínozni.

— Elveszik tőlem a leányt — mondá és a fogai vacogtak.

Hiába magyarázták neki, hogy először nem veszik el Apolkát, de ha elvinnék is, hát az se lenne olyan nagy szerencsétlenség. De ugyan ki is venné el? Bizony örül Tarnóczy, hogy a saját irháját megmenthette, nemhogy még egyszer eljönne. Van annyi lány Zsolnán, mint pipacs a rozsban, talál magának.

De a várúr a fejét rázta; az ördög szabadította ki Tarnóczyt, az ördög segíti és nem földi erő. Az ördög bosszút áll, egyszer csak itt toppan és elviszi őt is, t.i. István grófot. Apolkához hozzá nem nyúlhat. Oh, hogy is nyúlhatna Apolkához. De Apolkáért eljön a szerelem, ami az ördögnél is erősebb. Rokonságban is van vele, unokaöccse az ördögnek anyai ágon (apain az égé).

Hallucinációi voltak, víziói; éjjel nem aludt, fel-felriadt és segítségért kiáltott, néha nappal is lefutott az udvarra egyszer egy rohamban teljesen ruha nélkül, s Kovács uram és Pruzsinszky utána iramodának, erővel lefogták és elvitték a szobájába, jeges borogatásokat rakván a fejére, ettől lecsillapodott.

Napról-napra soványodott, nem volt már emberi formája. Panaszkodott, hogy egy kígyó lakik benne, hogy érzi néha, s annyira félt, hogy a káplánnak mindenüvé utána kellett mennie, s ha leült a kertben vagy a folyosón, egy szentelt kört kellett csinálnia körülötte, amin az ördög át ne léphessen.

— Asmódi — szólíta meg egy-egy láthatatlan árnyékot —, ne okoskodj, ne gyere közelebb, mert megjáród.

Szánalmas volt ránézni erre az összegémberedett, megtört, együgyű alakra, aki még daliás, életerős volt nemrég. Napról-napra sápadtabb lett, a szemei beestek s valami tompa szürke réteg ült rajtuk, csak akkor villogtak rémletesen, zöld fényben, ha ingerült volt. A szemek alatt egyre nagyobbak lettek a kék karikák. Néha megnézte magát a tükörben és észrevette a foltokat: »Az Asmódi

csizmapatkói — panaszkodék —, egész éjjel rugdalta a pofámat.«

Csendes, nyugodt napjaiban (mert még voltak ilyen napjai) órákig merengett, nézett a semmibe és jó volt. Órákig elfeküdt hasmánt a szőnyegen, kártyát kevert, osztott s kiadogatott. Ha Apolka bejött és megkérdezte, hogy érzi magát, fontoskodva susogta: »Kártyáztam az istennel és nyertem.« Vigyorgott, víg volt, ha nyert, és végtelen levertség látszott rajta, ha veszített.

Kérdezte Apolka, hogy *mibe* játszanak. Lesütötte a fejét, olykor sírva fakadt, de nem vallotta ki. Jámbor hangulatában még dudorászott is, egészen ki lehetett vele jönni, nézte a keresztes pókját, hogy mit csinál (biz az semmit se csinált). Délutánonkint betekintett az istállóba, cukrot vitt a Waterloo-nak, simogatta a sörényét, veregette a lapockáját; néha meg is csókolgatta az okos, fehér lámpásos fejét; vagy lement a kertbe, hol hozzá nem nyúlt a nemes kertészeti növényekhez, a kaméliákhoz, a jácintokhoz, a magnoliákhoz, hanem ahol mezei virágokat látott a barázdákon, füvek között, azokat letépdelte, körültűzdelte vele a kálapját.

A bolondok rendszerint a mezei virágokért rajongnak. A mezei virágok a föld vad gondolatai, nyílnak maguktól szeszélyesen, összevissza. A bolondok gondolatai az érzésnek az ész által meg nem nyesegetett vadvirágai. Testvérek.

A várkert alsó részén, túl a filagórián, egy kiszáradt patak kavicsaiból kiválogatta a színeseket, teli rakta velök a zsebeit. Különösen a sáfrányszínűeknek örült, fenn aztán kiöntögette a címerterem közepére; már egy egész garmada volt, s mikor Pruzsinzsky jött vagy Pamutkay, kevélyen mutogatta, mintha India kincsei volnának.

— Hm, no, gyűjtöttem valamicskét a leányomnak. Lesz mit aprítania a tejbe, ha én behunyom a szemeimet.

Mindig arra a leányra gondolt. Sajátságos lázas ragaszkodás volt ez, mely kivált akkor nyilvánult, ha rossz napjai voltak. Ilyenkor zúzott, tört, borzasztó volt. Káprázatok kínozták, hangok támadtak a falból, a bútorokból, tompák, zuhogók. Alakok jártak-keltek előtte, akiket más nem látott, csak ő, ősapák szellemei szólították, csak ő hallotta

és beszélt velök, birokra kelt láthatatlan ellenségekkel, sorba vagdalta hozzájuk a drága vázákat és mindent, amihez ért. Ilyenkor aztán futottak Apolkáért, aki bejött és szemrehányóan megfedtte:

— Az isten szerelméért, negyedik István, mit csinál ön? Ej, ej, IV. István!

Különösen ez a »negyedik István« megszólítás imponált neki. Az Apolka tekintetétől megjuhászodott, lázban villogó szemei megteltek könnyekkel, karjai leestek, melle megszűnt hörögni és zihálni. A fenevadból gyámoltalan ember lett, akit a leányka kezén fogott s elvezetett, mint egy kezes bárányt, az előszobába, ahol mindig volt készen egy vödör jeges víz, amiből hideg borogatást tett a halántékaira. Iszonyodott a hideg víztől, de mégis állta, didergett, a foga vacogott, de mégsem mert ellenkezni, csak a kiaszott kezeit tette össze könyörögve:

— Kegyelem, Apolka!

A káprázatok és látományok csak kivételesen voltak némi összefüggésben a valósággal. Egy este azzal futott ki a szobájából, hogy a holdat lelopta az égről Makovnyik és Komár, éppen most lopták le, maga látta az ablakon át, mikor egy nagy létrán másztak fel érte. A zsvány Makovnyik a csizma sarkával lerúgott egy csillagot is. Egészen föl volt emiatt háborodva s elrendelé, hogy verjék vasba Makovnyikot és Komárt.

Hát biz azt meg kellett tenni, mert a hold csakugyan nem volt a helyén (valami apró felhő alá csúszott hirtelen). István gróf látni akarta, hogyan vasalják meg őket, másnap is kíváncsi volt, hogyan ülnek vasban, többször megnézegette, de mikor aztán a következő éjjel ismét feljött a hold, hanyatt-homlok rohant le, hogy kiszabadítsa őket, mert a holdat visszatették.

— Igaz, hogy egy jó nagy darabot már megettetek belőle, gazemberek!

Mikor aztán levették a vasat a lábukról, magához intette Makovnyikot és nagy hamiskásan, pajtáskodón kacsintott rá a bal szemével

— Nagy oktondik vagytok. A hold nem sokat ér se nektek, se a világnak. A hold a békák gyertyája. Hanem,

ha már valamit akartok — súgta a Makovnyik fülébe —, lopjátok el a napot. Hallod-e fiam, Makovnyik, a napot. Ez lesz a parádé.

A hú Makovnyik kezét csókolta engedelmesen és a fejével bólintott, hogy jó, el fogja lopni a napot, ha a méltóságos úr úgy parancsolja.

Ennek aztán annyira megörült, hogy behitta nagy bizalmasan a szobájába Makovnyikot és Pamutkayt is.

— Ez nagy dolog lesz, hallod-e! Ez egy kitűnő eszme. De persze, ezt maga nem érti, »ezredes«. Te ellopod a napot, Makovnyik, de nem holnap, se holnapután, hanem majd én megmondom, mikor. A Pamutkaynak sok pénzt adok, de igen sok pénzt, hogy ami csak kész gyertya van és faggyú a gyertyamártáshoz az országban, azt mind összevásárolja előbb, s mikor bekövetkezik az örök éj, akkor azt borzasztó áron eladjuk. Hát nem vagyok én furfangos ember, Pamutkay? Hát szóljon már, mi?

Tapsolt ugrándozott, hogy ilyesmit kigondolt, széles jó kedvében zsebébe nyúlt és megajándékozta Makovnyikot egy kék kavicsal.

— Itt van neked egy kis előleg, Makovnyik.

Látszott, hogy bizonyos vékony szálak még kötik az egyik gondolatát a másikhoz, de mennyire vékonyak. Jaj, ha azok is elszakadnak!..

Azontúl gyakran emlegette Makovnyikot, hogy hol van, mit csinál, mindig titkosan, suttogva, mint ahogy egy cinkos tudakozódik a másiktól. Amellett egynéhányszor szólott Bakrának és másoknak is a bekövetkezendő nagy változásról. Egyszer valami szó volt a kalendáriumról, komolykodva ütötte fel fejét, mint egy professzor.

— Ostobaság! Az emberek együgyűek, Pruzsinszky, a színek után számítanak. Egy darab fehér világ egy nap, egy darab fekete világ egy éj, a másik darab fehér világ két nap, a másik darab fekete világ két éj, de majd meglátnád, ha a világ mindig egyszínű lenne, hogyan számítanák össze a napokat. Mi is lenne az, hehehe! Pedig az így lesz, Pruzsinszky, neked megmondhatom, ha tovább nem adod.

Több ily jel mutatta a beavatottak előtt, hogy az agyrendszere még nem mondott fel minden törvényt. Az

egyik kerék küllője még itt-ott beillik a másiknak a rovatkáiba. Még örültek is neki, hogy olyan következetesen várja azt az örök éjt.

És jött is az lassan, lábujjhegyen és mégis biztosan, egyre közelebb-közelebb, de csak az ő számára.

A külső események csak elősegítették. Levél érkezett Zsolna polgármesterétől, Blázytól, hogy a Nedecen tartózkodó Trnowszy Apollónia megörökölvén az elhalt Trnowszy Péter vagyont, számára gyámul és a végrendelet végrehajtójául ő (t.i. Blázy) neveztetett ki, minek folytán felkéri a méltóságos gróft, méltóztassék a nevezett kisasszonyt a törvényes kezekbe kiszolgáltatni, joga lévén azonban felszámítani összes költségeit, kiadásait és a tartási díjat. Ellen esetben pört volna kénytelen indítani stb.

Pongrácz István fölkiáltott:

— Hát indítsa meg a pört, Blázy uram. Én az Apolkát ki nem adom, mert az nálam haditűsz és nem kosztos leány. Maholnap a saját leányom lesz, Pongrácz grófkisasszony.

S azzal tizenkét pálcaütést rendelt vágatni a levél hozójára és két-két fegyveres őrt állíttatott éjjel-nappal az Apolka lakosztályának ajtaja és kívül az ablakai elé, hogy el ne lophassák.

Most már aztán Blázy uramnak se maradt más útja, mint a törvény; összefogóztak Tarnóczyval, egyik a gyámleányát akarta, másik a menyasszonyát. A dolog egyre sűrűgősebb lett, amint kiszivárogtak a vészjósló tünetek a gróf elmeállapotában. Nem szabad tovább ott hagyni. Vétek volna. Ki tudja, mi történhetik. Mindenekelőtt meg kellett akadályozni az adoptálást. És ez könnyen is ment. A miniszter már magától nem terjesztette fel a kérvényt a felség elé, hanem egy széljegyzettel, mely valószínűleg a trencsénmegyei képviselők informálásából támadt, s melyet, pro memoria, maga öexcellenciája írt ceruzával ilyen bürokratikus formában: »Elméje részben távol van«, hevert az örök pihenésre szánt akták között.

Jártak ketten Bécsben a királynál, jártak a miniszteriumnál, a képviselőknél, de e szánandó alak, ez emberoncs, akinek már a saját cselédei is csupán kíméletből, meg a saját, ideig-óráig tartó jólétükért engedelmeskedtek,

még mindig nagy, félelmetes hatalom volt ott, ahol pedig egy szál ember olyan kis súllyal esik a latba. Hja, a *kilenc szarvú ember* másképp számít. A kilenc szarvával kilenc felé dőfhet.

Egy Pongrácz grófot kímélni kell. A kilencágú korona mögé nem üti be okos ember az orrát. S a magas állású férfiak mind okos emberek, vonogatták tehát a vállukat:

— Igaz, igaz, és ennél fogva majd meg is ítéli a leányt önöknek a bíróság.

Meg, de mikor? Egy egész halmaz vád került már együvé a bíróságnál Pongrácz István ellen, de mit ér, ha a főrendek mentelmi bizottsága schase bírt együvé kerülni.

Végre mikor már mindenfelé jártak, mikor már hírlapilag is szellőztették a »zsolnai fogolyleány történetét«, és az se használt, azt a jó tanácsot adta nekik a budetini parancsnok:

— Hiszen semmi sem könnyebb, mint a leányhoz hozzájutni, csak a módját kell eltalálni. Én ösmerem István öcsémet, most nem tudom, hogy van, mert engem se eresztenek be a kapuján hónapok óta, és ez gyanús körülmény, egyébiránt az egész környezete léhűtő, élősdni nép, de ha megmaradt valami az eszéből, akkor megvan a férfias karaktere is, egy bizonyos hóbortos becsület. A leány tús nála, hát ki nem adja, csak ha az Estellát hozza neki vissza a besztercei magisztrátus, de akkor, a fejemet teszem rá, szó nélkül kiadja. Fogadj erre, Blázy!

— E biz igaz lehet! — kiáltott fel a fiatal ügyvéd, mohón kapva az egyszerű gondolat után. — Hogy ez eddig eszembe nem jutott.

— Hm! — felelte Blázy. — Megpróbáljuk a dolgot. De hol találjuk meg Estellát?

— Egy gombostűt is meg lehet találni, ha az ember nem sajnálja érte a fáradságot. A besztercei magisztrátus előkerítése meg éppen könnyű. Tegnap olvastam valamelyik lapban, hogy Lengeffy Losoncon tart előadásokat.

A terv megtetszett Tarnóczynek s mindjárt másnap elindult Estellát fölkeresni Besztercebányára. Ott csak annyit bírt kinyomozni, hogy évek előtt elmentek innen lakni Érsekújvárra.

Egy tehetős varga beszélt neki róluk, odatevén a végére :
— No, ha találkozik vele, ugyan említse meg, hogy már megküldhetné a száz forintomat.

Érsekútvárt is csakhamar találkozott egy kollégájával, aki emlékezett rá, hogy régenten csakugyan lakott itt Behenczy egy figyelemre méltó hölgyecskével, hanem csak rövid ideig, később átköltözött Vágújhelyre. Neki magának is adósa maradt hetven forinttal.

— Ugyan említse meg neki, ha valahol megtalálja.

Tarnóczy ennek is megígérte, hogy megemlíti és Vágújhelyre ment. Ott arra a hírre, hogy valaki Behenczyt keresi, mindjárt összeszaladt vagy negyven zsidó, akiknek mind tartozott Behenczy. (Itt, úgy tetszik, hosszabb időt töltött öméltósága.) Ahelyett azonban, hogy ő kérdezősködhett volna a zsidóktól, azok rohanták meg ravasz kérdésekkel annak a kiszimatolására, hogy miért keresi.

A zsidók egyébiránt mindent tudtak. Hogy most éppen az az idő van, amikor a Behenczy bárók a Krivánka melletti ócska kastélyban tartózkodnak, bizonyosan ott lesz Estella is, ha azóta meg nem szökött valami katonatiszttel.

— Hogyan? Ismeretsége volt itt valami katonatiszttel?

— Nem is egygel.

— Tehát azt gondolják, hogy talán elszöktette valamelyik?

— Az csak rajta fordult meg.

Az egyik hitelező, Brüll Ármin, lovagiasan közbevágot :

— No, az nem igaz. Én még két év előtt láttam Kassán a Behenczy báróval.

— Bah! De hátha azóta szökött meg. . .

— Nem hiszem — felelte Brüll úr rossz magyarságával —, mert az most már a katonatiszteken fordulja magát.

Tarnóczy tehát minden pihenés nélkül azzal a reménnyel indult a krivánkai ócska fészket felkeresni, hogy Estellát megtalálja.

Egész Krivánkáig tengelyen lehetett utazni, de azon túl csak gyalogösvény vezetett szűk hegyhasadék közt, sziklákba vájt garádicsokon, hegynek fel, mélységeken át a Behenczyek kastélyához. Úgy el volt az rejtve, fellegbe

nyújtózkodó hegyek között, az ember szinte kiérezte, mire volt jó a Behenczyeknek hajdanta; valami kincset eldugni benne, teszem azt, egy szép asszonyt, akit szerettek, féltettek, de nem mutogattak, mert nem volt törvényes feleség.

Mélyen bent, a sztrahói völgyben volt egy púp, egy pörsenés, vagy négy holdnyi, beültetve szelíd gesztenyékkel. E domb közepén, néhány százados fenyőtől körülvéve, mintha szuronyok strázsálnák, állt ez a kis kastély. És éppen az volt a baja, hogy állt. A jelenlegi Behenczyek sokszor kívánták magokban, bárcsak minduntalan át lehetne tolni más vidékre.

Talán, hogy nem tetszett nekik ez a vidék? Dehogy. A vidék elragadó volt, de nekik be nem vágott, mert már nagyon ösmerték itt őket. Mindig más-más helyen vígan lehetett volna édegelni.

Tarnóczynak gyalog kellett indulnia Krivánkáról, ott hagyva a fogadott szekerst a falusi korcsmában, hadd bámulja addig az ivóban felakasztott Jánosik képét, ki itt valamikor népszerű zsvány volt és nagy gavallér: hét likra kapcsolódott a hasszija.

Egy suhancot vett vezetőnek maga mellé, aki azt állítá, hogy jól ösmeri az utat és a bárókat.

— Voltál már náluk?

— De hányszor!

— Hát azt a szép leányt is ösmered?

A legényke csodálkozó szemeket meresztett:

— Nincs ott más, csak egy gazdasszony, de az csúnya, ráncos.

— Tudom, tudom, hallottam róla, valami Rozsákné, de azonfelül...

— Ej no, a Rozsákné régen letette már a kanalat.

— Mit értesz ezalatt?

— Hogy már nem eszik többet. — Ámbátor akkor se evett őkelme, isten nyugosztalja, amikor még élt.

— Hát meghalt?

— Hiszen váltig azt beszélem. Alkalmasint azért halt meg szegény, hogy nem evett.

— Hát miért nem evett?

— No, mert nem adtak neki a bárók.

- És miért nem adtak?
- No, mert maguknak se volt.
- Úgy? És most új gazdasszony van?
- Az van.
- Más nő nincs a háznál?
- Nincs.

Tarnóczy kedvetlenül harapdálta a kis szőke bajszát, s nyakazta egyre-másra botjával a dércsípte fonnyadt növényeket az út két szélén.

- Az új gazdasszonyt hogyan hívják?
- Estellának.
- Akkor hát siessünk isten nevében.

S vígan, ruganyosan kettőztette meg lépteit, fel a »Kokol« hegyre. Innen már meg tudta mutatni a suhanc a kinyújtott kezével, hogy merre van a Behenczy-kastély.

- Ott, ahol az a füst látszik?
- Idébb. A kastélyban ritkán van füst. Az pásztor-tűzből való.

Kis negyedóra múlva elérték a »Blato« nevű fenyőerdőcskét, ahol egy kanyarodónál előbukkant egy torzonborz ember nagy csizmákban, kopottas télikabátban, a báránybőrsapka egészen le volt húzva a tarkójára.

- A suhanc megdöfte az ügyvédet.
- Ni, az öreg báró!

Tarnóczy ösmerte az öreget, látta egypárszor Zsolnán, de esze ágába se jutott, hogy ez legyen az az elegáns, finom monoklis alak, ezzel az elhanyagolt hajjal és szakállal. De amint közelebb jött és jobban megnézte, kezdett apródonkint ráösmergetni. Hm, persze, itt nincs kéznél se fodrász, se divatkereskedés.

- Jónapot, báró úr! — üdvözölte kalapját leemelve.
- Pszt, pszt! — sziszegett a báró és a kezeivel mutogatott, hogy menjenek odább.

Tarnóczy és a suhanc szót fogadtak, mire Behenczy is követte őket vagy negyven lépésnyire, ahol nyájas mosolylyal tette kezét a fiatal ügyvédébe:

- Kihez van szerncsém?
- Én Tarnóczy Emil zsolnai ügyvéd vagyok, azt reméltem, ösmer a báró úr.

— Hogyne, hogyne! — szólt örvendezve, bár látszott rajta, hogy nem emlékszik rá — isten hozta, isten hozta! Milyen szerencse, kutyamája! (És a kezeit dörzsölte.) Bocsássa meg, hogy olyan udvariatlan voltam... de félttem, hogy elhessenti a fenyvesmadarokat... pedig nagy fogás lesz, nagy fogás...

— Ah igen, a báró úr...

— Nos, igen, igen, félttem, hogy belelép a hurkokba, hogy elrontja a vesszőimet...

— A vesszőit?

— Ej, én istenem. Annyi az ürcs időm itt a birtokon. És valami sportot csak kell csinálni. Végre is nem vadászatok oroszlánokra. Egyszerűen abból az okból...

Végigtékintett piszkos kabátján, s ez megzavarta némileg, szóragozottan egészíté ki a mondatot:

— Abból az okból, mert puszkaporom nincs. Azaz, hogy ez nem volna elég ok... ámbátor az is elég ok volna, de az ördög vigyen el, ha nem azt akarom mondani, hogy azért, mert oroszlánok nincsenek.

— Hát persze.

— Azért hát csak a fenyvesmadarakra vetem magam. De az is igen szép mulatság. Az ember nem öl, nem ont vért. Ez a humánus század sportja. A madarak maguktól mennek be a hurokba. A többi főurak is az ilyen sportot csinálják Budapesten, a bankok, pénzintézetek élére állva. Hát nincs igazam, spektábilis? ... De ne beszéljünk erről, mondja inkább, hol veszi itt magát, ahol csak a madár jár?

— Éppen a báró urat keresem, azaz hogy inkább a fiatal bárót.

— No, no — szólt gyanakodva —, valami adósság?

— Oh nem, egészen más természetű ügy.

— Titok?

— Nem.

Behenczy a fiatal ügyvéd karjába fűzte a magáét, olyan bizalmasan, melegen, mintha örökké ismerték volna egymást.

— Hát halljuk. Hozott nekünk valamit? — unszoló finom mosollyal.

— Nem. Vinni akarok valamit.

De már erre meghökkent Behenczy, ez megzavarta; kereste elméjében, hogy mit vihetne ez el tőlük, de nem talált semmit.

— Az Estellát akarom elvinni.

A báró szája nyitva maradt báméskodásában. Az Estellát? Mintha azt mondta volna, hogy a mohot jött leszedni a kastély fedeléről, hogy elvigye. Azon gondolkozott, hogy mire való lehet az Estella valakinek?

— Az Estellát? — szólt és még egyszer a szeme közé nézett. — Igazán?

— Azért jöttem.

— Hm. És minek önnek az Estella?

— Boldogságom függ tőle.

A báró akaratlanul elmosolyodott, hajlandó lett volna a fejét csóválni, de csak mégis tartóztatta magát, végre is de gustibus non est disputandum. Vannak különös szenvedélyek a világon. Flugentius Artos a maga nagyanyjába volt szerelmes, James Clartont egy csonka lábú asszony gerjeszté gyöngéd érzelmekre, még talán Miss Pastrana is tetszett valakinek. És ami fő, a dologból valami jó is cseppenhet. Bizony, rájuk férne most egy »véletlen«, mert nagyon »gyengén« vannak. Sőt napok óta várt valami ilyen égi mannát, de mégis a kétely és félelem egy nemével kérdé:

— És mikor látta ön Estellát utoljára?

— Sohasem láttam.

— Akkor egyszerűen nem értek egy szót sem azokból, amiket ön mond, fiatalember — jelenté ki kesernyés, csalódott hangon.

— Majd elbeszélem útközben.

Intett a suhancnak, hogy maradjon el és csak messziről kövesse őket.

Így mentek karonfogva, le a völgynek, a borókaillatos erdei úton, miközben Tarnóczy elmondott őszintén mindent, miként került az ő menyasszonya a Beszterce ellen induló Pongrácz István kezébe tús gyanánt, Estella helyett — s hogy az egyedüli mód hozzájutni, az Estella visszavitele.

Pál báró egészen nekiderült arccal helyeselte tervét és így szólt:

— Valóban, igen praktikus gondolat, de félek, hogy a fiam nehézségeket fog csinálni. Ő, tetszik tudni, nagyon megszokta a szegény teremtetést annyi év óta... Ah, ők meg-
lehetősen össze vannak fűződve.

— Tehát azt hiszi a báró, hogy hasztalanul jöttem?

— No, no, azt éppen nem mondanám, hanem hogy...

— Legyen, kérem, őszinte hozzám.

— Hogy lesznek különféle akadályok.

— Például?

— Hát teszem azt, hogy csak egyet említsek, Estella ez idő szerint a házvezetőné tisztét teljesíti. Mit csináljunk mi egy ilyen ügyes, kipróbált házvezetőné nélkül, ha ön elviszi? Hol kapunk helyette másikat? Mi szegény emberek vagyunk, uram, nekünk Estella sokat ér, ki kárpótol érte?

— Ha csak a pénzbeli kárpótlásról van szó, báró úr, arra én kész vagyok.

Az idősebb Behenczy a kezeit dörzsölte, de amellett méltatlankodó arcot vágott.

— Oh nem, uram. Nem a hitvány materiális szempontot veszem, oh nem; de veszem azt a szeretetteljes ragaszkodást, mely melegített, azt a lelkiekben esett rövidséget, mely távozásával érne. Ami a pénzt illeti, pokolba a pénzzel! Sem én, sem a fiam el nem fogadnánk egy garast sem. Csak még az kellene uram! Nem mondom azonban, hogy pillanatnyi helyzetünkben egy kis kölcsönt visszautasítanánk, ha jó baráttól jön.

— Parancsoljon velem.

— Nos, kedves barátom, én rajta leszek — szólt a báró, s hirtelen elhatározással kezét a Tarnóczyéba csapta —, én megvallom, rokonszenvet érzek ön iránt, s ahol egy jó tette nyílik kilátás, ott én sohasem hozakodom elő az önérdekkel. Mindig a fiatalság barátja voltam s az is maradok, kutyamája...

— Köszönöm, báró úr. Eszerint lesz kegyes pártfogolni kérésemet a fiatal bárónál...

— Itt a szavam rá, s még ma, vagy legkésőbb holnap, megkapja Estellát. Hová vigyem önnek?

— Nem mehetek most mindjárt érte?

— No persze! Ne legyen annyira türelmetlen. Juventus ventus. Minden legyen s mindjárt legyen. Türelem, édes

fiam. Azt tartja a tót közmondás: Nye kazal sa Pan Boch blaznit. (Az isten nem ajánlotta a bolondozást.) Lassúság és okosság. Idő kell és rábeszélés kell. Csak bízsa ön rám és menjen vissza nyugodtan a szállására. Hol van szállva?

— A krivánkai koreshmában.

— Hát ott lesz az Estella ma vagy holnap, punktum.

A fiatal prókátor boldogan hálálkodott az öregnek, mire meleg kézsorongatások között elváltak a Palugyai-féle akolnál, ahol nagy csatarával csörtettek eleibök az ugató juhász kutyák; Tarnóczy visszafordult Krivánka felé, a báró pedig a kastélyba indult, de alig tett pár lépést, mintha véletlenül ötlene eszébe, rákiáltott a fiatalemberre:

— Hophó! Vissza csak egy kicsit, kis spektábilis! Elfelejtettem valamit.

Tarnóczy készségesen fordult vissza és futott feléje.

— Parancsoljon kérem!

— Nos, igen — szólt kissé zavartan —, kényes ügy, kellemetlen ügy, de túl kell esni rajta... azt gondolom, jobb lesz, ha túlesünk... A kölcsönkéről van szó... (s fitymálva biggyeszgette az ajkait.) A fiú könnyelmű egy kicsit, könnyelműen van nevelve, az én hibám is, de az övé is. Egyébiránt ezen most már nem lehet segíteni. A kölcsönt okvetlenül meg kell neki említenem. Én istenem, ez már a század, ez az átkozott század! A legszebb tettekhez is hozzá kell tapadnia egy kis prózának. Az isten verje meg ezt a XIX-ik századot! Hát hány forintot mondhatok neki?

Tarnóczy habozva felelt:

— Nem tudom. Igazán nem tudom. Talán kétszáz forintot.

Behenczy Pál gúnyosan felkacagott:

— Bagatelle! Kétszáz forint! Az egy napra való a kölyöknek. Oh, istenem, önnek nincsen fogalma, hogy mennyire rosszul van nevelve ez a fiú. Aztán tessék meggondolni, hogy az Estellát már maga Pongrácz István hatszáz forintért vette Zsolnán. És kitől? Egy közönséges komédiástól! Nem, nem, ön túlságosan fősvény, édes fiam, egy Behenczy báróval szemben. Ön egy igazi Harpagon (s tréfásan veregette meg az ügyvéd vállait). Kutyamája, ön egy hatszáz forintos jószágért kétszázakat akar ígérni.

— Igen, de akkor még valószínűleg szebb volt — jegyzé meg az ügyvéd kedélyesen.

— Bah — pattant fel Pál báró —, de ön nem a szépségeért akarja bírni. Mert igaz, hogy szebb volt akkor, de most okosabb, kövérebb.

Ez a tónus felbőszíté kissé az ügyvédet, akaratlanul is csípős lett :

— Csak talán nem akarják font számra eladni?

— No, no, fiatalember. No, no. Nem az eladásról van szó, de egy kölcsönös szívességről. Becsületesen mondom, semmi másról. Mikor én a walesi herceggel vadásztam, ezelőtt egypár évvel, akkor így szólt hozzám a walesi : »Egy róka, kedves Behenczy, amelyiknek a farka még nincs a kezünkben, senkié.« A dolog még szétmehet. Tegyük úgy, mintha semmit se beszéltünk volna.

— Hát jól van — kiáltott fel az ügyvéd —, szívesen szolgállok a hatszáz forinttal.

— Top — mondá hirtelen a báró s újra belecsapott az ügyvéd tenyerébe.

Ezzel ismét az előbbihez hasonló meleg kézszorítgatások közt váltak el, s Pál báró meg sem állt többé, csak otthon, a kastély gyommal, labodával benőtt udvarán, ahol Estella tinora-gombát terítgetett egy szalmagyékényre.

Hanem bizony nagyon beleharapott az idő a fizimiskájába, petyhüdt volt az arcbőre, a festék látható marásaival, ráncon ránc : a termete is összeesett, úgy nézett ki, mint egy csutak. Csak a hajdan szép álla viselte magát derekasan, eresztvén magából egy vice-állat. Talán hogy az egyiket a Pál báró csipkedje, a másikat pedig a Károly báró.

— No, hol a madarak ? — kérde a betoppanó Behenczy-től.

— Nincs kincs ! — felelte jókedvűen, majdnem sugárzó arccal.

Estella kedvetlen képet vágott s erre még csúnyább lett, az orra lefityegett, mint a pulykáé, mialatt a két tenyerével (de milyen kérgesek voltak már azok is) rácsapott a cafatos, foszlányos szoknyáira.

— Hát azt hiszi, ezeket a rongyokat adom el húsért a zsidó mészárosnak, hogy maguknak vacsorát főzzek?

Hát elfelejtette, hogy ma gombát és fenyvesmadarakat kell vinnem neki Krivánkára?

— Ugyan ne hápoj. Ma úgyse mehetnél Krivánkára. Hol a kis báró?

Estella mély alázattal hajtotta meg magát, ahogy a nevelőbéli lányok szoktak a madame előtt s gúnyos pátosszal felelte:

— A báró úr öméltósága bent az ebédlőben zsákot foltoz, amiben a gombát és a madarakat kellene elvinnem. Nagyon meg fog örülni az uraatyjának.

Valóban ott ült a kis báró az *ebédlőben*. A gonosz Estella gúnyosan nyomta meg előbb ezt a szót, mert inkább a denevérek tanyája volt ez, mint a báróké, s a denevérek se ebédlőnek használták, hanem hálósobának. Károly úr még törékenyebb, véznább volt, mint mikor utoljára láttuk, s csakugyan egy lyukas zsákon öltögetett egy szögnyi vastagságú tübe szúrt fonállal.

— Hozol-e madarakat, öreg? — kérde mogorván a belépőt.

— Nem igen — felelte az öreg hősies nyugalommal, s ez önérzetes egykedvűségben volt valami rejtélyes, amit Károly úr rögtön észrevett.

— Egyet sem?

— Egyet sem — ismétlé vidor tekintettel. — Ki az ördög bibelődnek efféle madarakkal? Már a szagukat is utálom.

— Hm. Hát mit hoztál akkor? — és kíváncsian tette le a tűt.

— Hahaha, hogy mit? Hát minek is nevezzem? Egy elefántot hoztam, legalább is egy elefántot. Nem, egy rinoszert!

— Te be vagy csípve, apuskám!

Az öreg fáradtan ereszkedett le egy vén karszékbe, melynek hepehupás talajából kíváncsian kandikált ki itt-ott a lószőr.

— Ugorj fel, fiú, és csukd be legelőbb is az ajtót, hogy a leány ne hallja, töltsd meg a pipámat és hozd ide, aztán nyisd ki a füleidet.

— Hát miből töltssem meg? — szólta a kis báró habozva.

— Van dohányod.
— Egy csöpp sincs. Ugyan hol venném?
— Eltagadod előttem, gazember!
— Nincs, ha mondom.
— Így görbülj meg? (karikába hajlította a mutatóujját.)

Erre aztán elnevette magát a kis báró és megadta magát.

— Az utolsót is kicsalod tőlem. Igazán rossz apa vagy. Visszaélsz a puha fiúi szíveimmel.

Kihúzott egy disznóhólyagot, akkora csimbókkal, mint egy pogácsaalma, a padlózat alúl, mert a padlózat redves volt és hiányos, itt-ott a pusztá föld látszott, s alája lehetett nyúlni a felszakadozott deszkának.

— Ej, hát oda szoktad dugni?

— Hát nem jó hely? Nyirkosan tartja a dohányt.

Megtöltötte az öreg úr cseréppipáját, melynek meggyaszára egy lúdtollban végződött, odavitte neki, a szájába dugta, kedveskedően, mint ahogy illik egy jó fiúhoz, még fidibuszt is csinált az asztalon heverő számlák egyikéből:

— No, tata, most már hallgatlak.

Az öreg megvárta előbb, míg jól lélegzik a szerszám, aztán fontoskodva kezdé mese alakjában:

— Hol volt, hol nem volt, volt egyszer egy ember, akinek a menyasszonyát egy várban őrizte egy bolond ember és semmiképpen se akarta kiadni, hacsak úgy nem, hogy visszaviszik a bolond embernek egy elszökött kedvenc majmát. Erre elindult a vőlegény. Nyakába vette a világot, a majmot feltalálni. Hát amint megy, mendegél, találkozik egy másik bolond emberrel, aki fenyvesmadarakat fogdos egy erdőben. Kérdezi a bolond ember az utastól, mi járatban lenne; elmondja az utas a szándékát, hogy egy majmot keres, amely ilyen és ilyen embernél van. Feleli erre a bolond ember: »Jó helyen jársz, hékás, mert az az ember az én fiam!«

Behenczy Károly élénken ugrott fel:

— Az Estelláról van szó?

— Óróla.

— Teringettét! Ugye a Pongrácznak keresik? Halottam valamit arról a zsolnai lányról. Pompás egy komédia volt.

— Igen, a leány visszavétele miatt kell a mi Estellánk.

— De csak nem ígérted oda?

— Már hogyan ígértem volna! Hát minek nekünk? Hiszen már ügyis ráuntál, el akartad kergetni. Gondold meg, milyen szerencse? Hatszáz forint kölcsönt ad az amice. Szerelmes a számár. Egy olyan üzlet ez, Karcsi fiam, amely föltétlen becsületes, mert mindenki jól jár mellette. Jól jár a zsolnai ügyvéd, mert a menyasszonyához jut, jól járunk mi, mert egy kis pénzmag csordul, és végül jól jár Estella, mert olyan helyre kerül, ahol élhet, úszkálhat tejben-vajban, ahova ügyis egyre visszavágyik.

— És hol van az az ügyvéd? — kérdé Behenczy tompán.

— Krivánkán van a korcsmában, és amint odavisszük a leányt, rögtön kész...

De nem végezhetette be a mondatot a meglepetéstől, mert a kis báró villámhirtelen felugrott, és lekasztván a falról egy vén karabélyt, az egyetlen, mely a megfakult zöld rámán lógott, ádáz haraggal fölordított:

— Lelövöm azt a gazembert, felnyársalom, huh, megeszem!

— Az egyetlen jótevőnket, Károly! — csillapítá az öreg. — Ilyet egy kannibál se tenne.

S megfogta a fia kezét szelíden, szeretetteljesen.

— Károly, Károly, legyen eszed!

De Károly kiszakította magát dühösen, a hangja reszketett a felindulástól, közbe a fogait is csikorgatta.

— Menj, hagyj engem! Csodállak, hogy nincsen érzéked az ilyesmihez. Ez a fickó meggyalázott, azt tételezve föl, hogy egy Behenczy pénzért adja el a megunt szeretőjét. De teneked semmi a fiad becsülete. Ilyen mocskot nem tűrök, nem, soha! Meg kell halnia a kutyának.

S fogván a kalapját, kirohant s futott, futott tüskönbokron keresztül, Krivánka felé.

Az öreg utána iramodék, de utolérni nem bírta, hát inkább elmaradt, kétségbeesve kiáltozván:

— Fordulj vissza, fiacskám, ne okoskodj. Károly! Károly!

Estella pedig ezalatt még egyre terítgette a gombákat a gyékényre s egykedvűen mondá:

— Már megint össze méltóztattak veszni?

* * *

A kis báró elérvén Krivánkára, megtalálta Tarnóczyt a korcsmában, udvariasan köszöntötték egymást, bemutatkoztak, mire Behenczy félrehítta egy szögletbe és így szólt:

— Ma este megkapja ön Estellát, de rögtön menjünk el innen Privodára (Privoda volt a szomszéd falu), ott különben is jobb korosma van.

Tarnóczy befogatott s átmentek együtt Privodára, de a Klopanka felé vezető úton, a mezőkön fordulván el ellenkező irányba. Privodán volt Behenczynek egy bizalmas vénasszonya, aki dajkálta valamikor, bizonyos Zubek Andrásné, azt elküldte nyomban titkos megbízásban két sornyi írással Estellához, hogy azonnal jöjjön és az öregnek ne szóljon, ha otthon volna.

Dehogyan volt azonban otthon az öreg Pál, az anyóka egyedül találta már Estellát, az öreget elúzta a belső nyugtalanság Krivánkára, hogy ott nyélbe üsse a dolgokat, de miután Krivánkán hült helye volt az utasnak is, Károlynak is, rosszat sejtve, ballagott át a falusiak beszédje nyomán a pléhtornyú Klopankára, csak mikor ott se találta az embezeit, tért vissza késő éjjel, a csudálatos rejtélyen tűnődve, a Behenczy-kastélyba.

Csendes és szomorú volt: kapuja, minden ajtaja nyitva-tárva. Csak a denevérek röpdöstek pajzánan és a bagoly huhogott kísértetiesen.

— Estella! — kiáltá az öreg. — Hol vagy, Estella? Fiacskám, Estellácska!

De senki sem felelt.

Benyitott a hálósobájába, üres volt a szegényes vacca, keresztülszaladt a szobákon, de sehol sem volt az Estellácska. Szuroksötétség volt, de az elméjében világosság kezdett derengeni.

»Kutyamája, az az átkozott kölyök kijátszott a hatszáz forinttal.«

— Tolvaj, tolvaj! — bömbölte dühösen, ide-oda száguldva a szobákban, ahol nem kellett félnie, hogy megbotlik a fölösleges bútorokban.

Privodáról egyenest Zsolnára vitte Estellát Tarnóczy. (Behenczy Károly pedig meg sem állt a hatszáz forinttal Budapestig.)

A polgármester annyira megörült a fonnyadt komédiásnőnek, hogy maga emelte le a kocsiról.

— No, ez derék dolog, öcskös, hogy elhoztad, de még nem elég. Mert olyanforma ez, mint a régi kolostorok pecsétje, hogy két részre volt szedhető, az egyik része Lengeffy. Hát most már eredj el Losoncra Lengeffyért. Addig én vigyázok az izére. hogy is mondjam csak, mert nem egészen merem kisasszonynak szólítani.

— Pedig bátran szólíthat — szólta Estella tréfáshahotával.

— Hm — morogta a polgármester —, hm — és még egyszer megnézte a »kisasszonyt«.

Tarnóczy nem akart időt veszteni, rögtön indult Losoncra; azalatt a polgármester hozzáfogott az Estella kiruházásához, hogy illő módon vihessék Nedecre. Szép májszín selyemruhát varratott neki, s minthogy soha életében nem látott divatképet, odavitt a női szabóhoz, Limpa Valeriushoz egy amerikai Kossuth-bankót, azon volt egy női kép, a legszebb asszony az ő fantáziájában és az egyetlen, akiért szenvedett. Két esztendeig ült érte Kufsteinban.

— Ilyent varrjon — rendelé s még a frígiai sapkát is megcsináltatta, hogy tökéletesen olyan legyen. Bizonyára vegyült egy kis hiúság is a polgármester úr cselekményébe, egyrészt megmutatni, hogy milyen nemes izlése volna, ha ő akarná, másrészt hadd lássák az asszonyok, hogy milyen férj lett volna őbelőle.

Limpa mester megnézzvén és megmértvén Estellát, nagyon kedvezőtlenül nyilatkozott a délelőtti sör mellett, mondván a polgármesternek:

— Nehéz belőle valamit csinálni!

Míg a ruhát varrták, azalatt levél jött Tarnóczytól, hogy Lengeffyvel megalkudott. A jövő pénteken Zsolnára jön a »szenátorokkal« egyetemben úgyhogy szombaton megtörténhetik a »nagy eset«. U. i. »Az akasztófára való Lengeffy nagyon meghúzott az árra nézve s addig is az egész trüppöt traktálnom kell, de semmi, csak aztán foganatját lássuk.«

Erre a jó hírre mindjárt pennát fogott Blázy is, értesítvén gróf Pongrácz Istvánt, hogy minekutána öméltósága túsul tekinti Trnowszy Apollóniát, ezen kijelentésének mindenki meghódol, s akarata szerint a jövő szombaton hazaviszik neki a beszterceiek Estellát, akit sikerült immár előkeríteniök.

István gróf éppen kártyázott (valószínűleg az istennel) a szoba szőnyegén guggolva, mikor a kapuőr felhozta a levelet, nem eresztvén be a levelet hozó lovast, mert Pamutkay szigorúan eltiltá idegen cimbernek a várba lépni.

A várúr feltörte a levelet, elolvasta, sokáig belebámult, aztán falhoz csapta a kártyákat és felkiáltott:

—Vesztettem. Fizetek.

Az őr ott állott, mint a cövek, várta a feleletet, de a gróf észre sem vette, fáradtan dőlt végig egy díványon, üstöke izzadt, szemgolyói elborulva bebújni látszottak az üregeikbe, halántékán kidagadtak az erek vastagon, olyan volt az arca, mint egy mappa, csupa kék folyamokkal.

— Elmehetek? — kérdé félénken az őr.

— Állj! — rivallt rá Pongrácz. Megnézte figyelmesen és megdicsérte: — Jól tudsz állni, fiam, szép, egyenes tartásod van, hát csak állj.

Ezzel ő maga elhagyta a termet és a folyosón keresztül az Apolka lakosztályába lépett váratlanul. Egy nagy asztalnál ült Apolka, éppen uzsonnánál a tizenkét apró hölgyével. Valóságos pendantja volt a híres úrvacsora-képnek, csakhogy ez a Mária udvara volt. A szakállas apostolok helyén tizenkét sima pofácska tündökölt, tizenkét virágbimbó ült. Nevettek, viháncoltak, Apolka felgyűrvén smaragdszínű bársony köntöskéje ujját, nehogy bepiszkítsa, ujjáival a tejes tepsi kormát kapargatta, mivelhogy éppen abban fáradozott, hogy bajuszt pingáljon az udvarhölgyeinek. Kész is volt már kettőnek s ez okozta a csattogó jókedvet, derültséget.

Galambok rebbennek úgy szét, ha a héja lecsap, ahogy rémült sikoltozással szétfutottak a gyermekek István gróf váratlan beléptére, csak Apolka sietett eléje nyájasan, kedvesen, ragyogó mosollyal, mint egy édes hajnal.

— Ah, ezek az én kicsikéim — szólta az ő természetes naivságával —, hogy óhajtották előbb a festett bajuszt és most hogy megijedtek egy igazi bajusztól.

István mogorván nézett maga elé, lesütött szemekkel, de Apolka fürkésző tekintete mégse vett észre semmi közvetlen veszélyt. Valami nyugodt határozottság látszott a vonásaiban; szinte olyan volt, mint egy normális ember.

— Apolka — szólta sajátos melankóliával —, egypár nap múlva eljönnek érted és elvisznek tőlem.

— Kik? — kérde a leányka fojtott hangon.

— Gonosz emberek. Ő, az az ügyvéd, hiszen tudod. Hogy elvörösödtél, Apolka! De szép vagy most, mint egy piros szegfű. Vagy mások visznek el, mit tudom én. Jövő szombaton eljönnek érted és én odaadlak.

Olyan hangosan vert az Apolka szíve, hogy szinte hallani lehetett.

— Odaadlak, mert tudod, a hadi regula kívánja. Egyszóval, a hadi regula. A hadi regula nagy dolog.

Valami különös keménység ropogott ki a szavaiból. A kezeit hátratette egymáson keresztül, a nyakát kinyújtotta, a mellét kidüllesztette, mint aki érzi, hogy bámulatra méltó nagy dolgot végez.

— Hát készülj! Szedd össze minden holmidat, rakd be az összes Pongrácz-ékszereket aládába. Minden a tied, kis »hadizsákmánykám«.

A leányka szemeiből kibuggyantak a könnyek, s midőn hozzálépett, a bolond ember odavonta szép fejét a mellére s érezte, amint átnedvesedik az inge a könnyektől, meglobbant szemeiben az értelmi fény még egyszer, meglehet utoljára, valami delejes meleg futott keresztül az erein, s lázas, remegő hangon kérdé:

— Maradni akarsz, Apolka?

A leányka még csak mélyebben bújt a kosztros fejével (mert a gróf gépiesen szétbontotta szösze hajfonatait) a testéhez, a kabátja két szárnyát a fejére vonván, onnan mondotta halkán, szégyenlősen:

— Sokszor fogom önt meglátogatni. Sokszor, sokszor. Minden héten egyszer. Jó lesz-e?

A Pongrácz István karjai, amelyek a hónyak körül fonódtak, letörve hulltak le. Valami végzetes erő egyszerre rájuk ütött.

— Hát mégis el akarsz menni? — hörgé.

Újra bárgyún nézett maga elé, a lélek elröpült szemeiből, arcából, megfordult és kisompolyodott a szobából, mint egy megforrázott kutya.

Apolka utána kiáltott:

— No, hát ne haragudjon, István gróf, hiszen eljövök én kétszer is hetenkint. Kétszer meg maga jöhet hozzánk. Mindig együtt leszünk. Csak úgy fogom szeretni azután is.

Ment, ment a folyosón, mintha nem is hallotta volna, mellére csüggesztett fejjel, tétova léptekkel, dühösen kalimpálva kezeivel a levegőben.

Az ór még akkor is ott állt rendületlenül a szobájában.

— Mit vársz? — kérdé tőle.

— Az üzenetet, méltóságos uram.

— Milyen üzenetet?

— A lovasnak, aki a levelet hozta.

— Igaz, igaz. Küldd föl azt az embert.

A vén Rebernyik János lépett be (az a hajdú, aki egyszer a Vág mellett szedte föl Apolkát).

— Mondd meg az uradnak, hogy amit Pongrácz István megmond, nem üres levegő. Megkapjátok szombatona leányt.

Azután fölvert az íróasztalról két szép művű pisztolyt és odaajándékozta Rebernyiknek:

— Nálam vagy huszonöt botot lehet kapni, vagy egyebet. Menj isten hírével, öreg!

Szinte megkönnyebbült, ahogy a Blázy embere távozott. Egész délután dudorászott, még fütyült is. A várbeliek egyre mondogatták: »Valami víg dolog lehetett abban a levélben, amit az urunk kapott.« Senkinek se beszélt róla, még Pruzsinszky előtt is titkolta, pedig, ami már régen nem történt, azzal hívatta Pruzsinszkyt, hogy »ma egy kis víg napot csapunk, cimborá«. Ittak egész estig, a nagy ezüst billikomokból, az apród nem győzte hordani a bort a pincéből, István gróf, mint hajdan, széles kedvbe gurult, behívatta este a papot, Bakrát és Pamutkayt s mindnyájuknak kórusban kellett énekelniök:

Jó a bor reggel, jó a bor délben,
Jó a bor este, jó a bor mindig ;
Hétfőn, kedden, csütörtökön,
Jó pénteken, jó szombaton,
És az egész vasárnapon.

Maga István gróf is dalolt és verte a taktust a dallam-
talan, groteszk nótához . . . Bizony, még meg találja hozni az
eszét ez a pompás nedű!

Egyszerre aztán, mintha valami húr pattant volna
meg benne, a legjobb kedvéből sírni kezdett, megölelgette
az embereit egyenként, összecsókolgatta s kiosztogatván
köztük az ezüst serlegeket emlékül, leszaladt az udvarba,
onnan a várkertbe és leült a méhesbe az ott felállított köpük
közé, mintha maga is köpű lenne, s ott ült egész kivirradtig,
merev szemekkel bámulva a holdat, a Göncölszekérnek
fénylő, sziporkázó kerekeit.

Egy csöppet sem aludt s mégse volt álmos, sokat ivott
s mégse volt részeg. Korán reggel elküldte Sztercsót Lapus-
nyára, hogy hívja el az odavaló asztalost, Matyej Györgyöt.
Hozza el magával az összes szerszámait.

Jött Matyej György nyomban, még a reggelijét is ott
hagyta, szokva volt a főúr szeszélyeihez.

István gróf nyájasan fogadta, megkínálta tokaji borral,
éppen azt ivott ő maga is. »Jó-e?« kérdé az asztalostól. »Jó
lehet — felelte —, mert kicsivel adják.« Erre aztán földhöz
vágta a kis szilvóriumos poharat István gróf és egy öblös
ezüst serleget töltött meg, azt nyújtotta oda.

— Hát miért hívatott a méltóságos úr?

— Nem kicsi dolog az, Matyej György. Olyat még te
nem is csináltál.

— Csináltam már én mindent a világon, még kalodát is.

— No hát csinálj nekem, Matyej György, egy diófa-
koporsót, másfél öl széleset, másfél öl magasat.

Matyej György elbámult, a szája nyitva maradt.

— Hiszen az olyan lenne, mint egy hombár, mint a
Noé bárkája.

— Semmi közöd hozzá. Te jó mester vagy, hát meg-
csinálod. A diófa megvan hozzá, minden megvan hozzá.

Addig el nem mozdulsz egy tapodtat sem, míg meg nem csinálod.

Matyej hozzálátott a munkához, szakadatlanul fargott, gyalult a kocsiszínben, senki sem bírta eltalálni, mire rontja azokat a pompás diófadeszkákat. A várúr hol-hol lement megnézni, mennyire haladt már, látszott, hogy érdekli, amit csináltat.

A többi idő alatt hallgatag volt, fel s alá járt a szobában, vagy kikönyökölt az ablakon s minden arra menőt felhívott a palota-termekbe s megajándékozta valamivel; a vásárosokat, ismeretlen utasokat, neki az mindegy volt. Szétosztogatta a fegyvereit, tőreit, kardjait, a kedves csecsebecsét. Pruzsinszky nem győzte szemrehányásokkal:

— Az isten szerelméért, István, mit csinálsz? Nem értem a dolgot.

Ravaszul mosolygott, de ebben a mosolyban volt valami titkolódzás, valami elrettentő utógondolat.

— Hej, sokat nem értesz te a világon, Pruzsinszky.

Utoljára is úgy segített a dolgon Pruzsinszky, hogy örököt állított fel egy-két puskalövésnyire a vártól, akik irgalmatlanul elkeressék a közeledőket.

A harmadik napon azok, akik benéztek a kocsiszín hasadékain, elborzadva kezdték sutogni, hogy egy óriási koporsó készül odabent, amelyikbe belefér az összes várnép. Már össze is van állítva, most politúrozza Matyej György. Megfagy a vér az emberben, ha rátekint. No, gyerekek, már ez félig sem tréfa, ebből ez egyszer nem jó lesz.

A Pruzsinszky fülét jókor megütötte a koporsó híre, lement leselkedni, s amint meggyőződött a valóságról, egy mukkot se szólt többé, csak elsápadt, felment a szobájába, összecsomagolta a könyveit, ruháit, minden holmiját, aztán benyitott István grófhhoz, azzal a jelentéssel, hogy a testvéröccse halt meg Lembergben, hát el kell utaznia azonnal.

— Jobb volna, ha üzenél neki.

— De hiszen meghalt.

— Nem tesz semmit — szólt kurtán a főúr és megint fölvette a rejtélyes, megdöbbenő mosolygását.

Pruzsinszky egy kis kölcsönt kért az útra, István kikeresett minden fiókot, kifordította minden zsebét és végre

felajánlotta neki a pókot, aki most már az ötödik numerus kihúzásán dolgozik. Ezzel bizony lehet pénzt csinálni, kivált Lembergben (ott van a legjobb lutri), csak egy kis szerencse kell hozzá.

De Pruzsinszky nem fektetett a pókra valami különös súlyt, inkább arra kérte Pongráczot, adja oda neki a zafirokkal, rubintokkal kirakott menteláncot, amit a cseresznyefa-szekrényben látott egyszer, ami a híres Pongrácz Péteré volt.

— Hát jól van — szólt egy megvető kézlegyintéssel, mintha a naivsága miatt nézné le —, hát jól van, te csacsi, ha te azt többre becsülöd a póknál.

S odaadta neki a láncot, aztán megveregette a vállát és így szólt:

— Mikor jössz vissza?

— Egy pár nap múlva.

Hogy im, Pruzsinszky odébb állt, nagy bolhát eresztett a többiek fejébe. Hm, a patkány menekül. A lengyelnek esze van és orra van. A lengyel megérzi a veszedelmet, mint béka az esőt. S az a koporsó, jaj, az a koporsó aligha van hiába megrendelve.

A következő éjjel elpárolgott Bakra, s a vár katonái, cselédei közül is kereket oldottak néhányan. Valami rejtélyes veszedelem lógott a levegőben. A környék összes kukikjai odajártak éjjelenként a kastély előtti jegenyefákra; péntekre való éjjel, éjfélkor az anyatyúkok elkezdtek kukorékolni (minden jó lélek vessen ilyenkor magára keresztet), a Waterloo kanca ugyancsak azon az éjszakán egy gödröt kapart maga alatt az istállóban, első ballábával. Jaj, fusson innen, aki futhat! . . .

Pénteken reggelre azt parancsolta a várúr, hogy nyergeljek fel neki a Waterloot, látogatásokat akar tenni a környéken. Mindenki csodálkozott. Már másfél éve nem mozdult otthonról. Sápadt volt, beteg volt, s úgy jött ki a beszédje tompán, fahangon, mintha egy pincéből szólana ki, mintha valaki más volna az ő földi hüvelyébe elbújtatva. Pamutkay, aki látta a gödröt, amit a Waterloo ásott, sírva intette, óvta: »Ne üljön fel, uram, arra a kancára, mert nem jó vége lesz, ne tegye, ne tegye.« De csak mégis felült, mintha nem is

hallaná, amit körülötte beszélnek ; intett Makovnyiknak, hogy kövesse a másik lovon, aztán sarkantyúba kapta a Waterloot s elszárguldott, mint a nyíl ; a gyönyörű kanca negédesen hányta-vetette a hosszúkás fejét, szemképrázón rakta a négy vékony lábát.

— Ezt se látjuk többet — sóhajtott utána Pamutkay. — Üres nyereggel jó haza a paripa, fogadni mernék rá. Úgy nyom, úgy fojtogat valami rossz előérzet.

Legelőbb Gbelára nyargalt Pongrácz István, ahol Forget őrnagy lakott, a hajdani csatajátékokból a kommenciós ellenfél. Az öreg őrnagy el nem bírta képzelni, miért jött. Honnan ez a nagy szerencse?

— Hát búcsúzni jöttem önhöz, őrnagy, ahogy illik egy gentlemanhoz, mikor messze útra indul, még egyszer kezét fog a régi fickókkal, szomszédokkal, akikkel együtt élt.

— Ej, ugyan van jó dolga, hogy utazik ? És hová utazik ?

— Sehova. Csak éppen hogy egy kicsit meghalok.

— Mikor lesz az még !

— Az holnap lesz.

Az őrnagy nevetett, belenézett az arcába és jól oldalba ütötte :

— Nem látszik meg magán a facies hippocratica. Nem szép, hogy így megijesztgeti a jó embereit, valami jobb tréfát is faraghatott volna a megpihent eszével azóta, ahogy látott. Ezer esztendeje, hogy nem beszélünk együtt.

— No, vagy négyezerig ezután se igen beszélünk.

Ezzel választ se várva, megrázta Forget kezét melegen és újra felült lovára, hogy útbá vegye Podzameket, ahol Starvich báró lakott az év ezen szakában ; a nyár egy nagy részét Morvaországban szokta tölteni az osztrák birtokán.

Starvichtól éppen úgy búcsúzott, mint Forgettől, de e nagyfejű, hirtelenszőke emberke is csak az István gróf egyik új hóbortjának vette a látogatási ürügyet, s még ő panaszkodott, hogy ezt az életet már nem képes tovább kiállni ezzel a két különböző birtokával.

— Ha Morvaországban vagyok, ott Kossuth-kutyának neveznek, ha itt vagyok, »vörös német«-nek csúfolnak.

Starvichtól átlógolt az Ordódyakhoz, Motesiczkyakhoz, ez utóbbiak megmarasztották ebéden, s ott olyan csen-

desen viselte magát, olyan összefüggésben beszélt, hogy ezt jegyezte meg róla Motesiczky Erzsébet, Vereczkey Pálné: »Ez az ember csak néha bolond«. Igaz, hogy vissza is vonta elváláskor, mert István itt is így szólott:

— Az isten áldjon meg benneteket. Azért jöttem, hogy még lássalak egyszer. Holnap már út az én órám.

Babonás fantaszta Pamutkay uram, mert ló, lovas ép-egészségesen tértek haza estefelé. Itthon sürgöny várta; arról értesítik pesti rokonai, hogy a főrendiház bizottsága kiadta személyét a kopogtató törvénynek: minthogy nemsokára bíróság előtt fog állani, küldenek neki egy kitűnő ügyvédet, aki már holnapután ott lesz Nedecen.

István gróf egykedvűen gyúrte össze a sürgönyt és legott megírta ceruzával a választ: »Van nekem kitűnőbb ügyvédem annál, aki már holnap itt lesz Nedecen.«

Átadta Pamutkaynak:

— Küldje el, ezredes, korán reggel a távirdára, hogy ne fáradjon a prókátor, akit rám akarnak sózni. Az ördög pörlekedjék a holta után..

Egész jó kedvvel ültek vacsorához. Pongrácz beszédes volt, tréfálgatott, politizált, mint ahogy minden közönséges eszű magyar ember teszi borközi állapotban a világ eleje óta. S voltak helyes, találó megjegyzései, például, hogy teljes paritás csak akkor lenne, ha »azok« is felakasztának tizenhárom tábornokot a magukéból. Pamutkay, Kovács nem győztek csodálkozni. Nem látszik ezen annyi elmezavar sem, mint a körömfeketéje. Isten különös csodát mívelt vele, világosságot öntvén a közelgő homályba. Mondták is oda-künn egymásnak: »Bizony, bizony, még ember lehet az urunkból.«

Bár lefeküdni küldé kíséretét, ő maga alkalmasint nem aludt, be sem hunyta szemeit azon éjjel. A kulcsárné, aki alatta lakott, legalább azt beszéli, hogy egész hajnalig hallotta a lépéseit.

Már hajnalban talpon volt, bezárkózott Matyejjal a kocsiszínbe és felszegezték a koporsóra a Pestről érkezett betűket. Sokáig kopogott kísértetiesen a kalapács. Rettenetes volt azt hallani. Oh, istenem, kinek a nevének verik rá!

A roppant szepegés csak akkor lohadt le egy kicsit, mikor kijött Pongrácz István a színből egykedvűen, majdnem vidáman s elrendelé, hogy a Waterloot fel kell nyergelni. Adják rá a legszebb szerszámot a régiek közül, amik fenn vannak a fegyvertárban, gyöngyvarrottas kantárt. szinezüst zablával, meggyzsin bársony-nyerget brokát takaróval.

Míg a paripát nyergelték künn az udvaron ki okos szemeivel gyöngéden, engedelmesen nézegetett a gazdájára, felszólt Pongrácz István a kedélyesen pipázgató toronyórhöz.

— Fújd meg a kürtödet: gyülekezzen a nép! Lesz még ma itt látni és hallani való.

Ahogy aztán kész volt a paripa, hozzáment, megsimogatta, saját kezeivel nemzetiszín pántlikát font a sörényébe, megcsókolta a lámpásos homlokát. »A viszontlátásig, pajtás-kám!« s odaintette a vártán álló öröket, akiknek a puskája mindig meg van töltve:

— Lőjétek le! Egy, kettő, három!

Két lövés eldőrdült, a kanca felágaskodott, fájdalmas vihogást hallatva, aztán összeesett vonagló teste, s két patakban kezdett folydogálni piros vére, az a sokat érő nemes angol vér, betöltvén apránként nagy darabon a kikövezett udvar mélyedéseit.

A lövések zajára rémulten futottak szét a várbeli fehérnépek, a szolgálók, az Apolka apró hölgyei bebújtak az ágyak alá, zugokba, kuckókba, csak Apolka maga mert előjönni hófehér reggeli ruhában, s még a nagy vértócsától sem ijedt meg, mely karmin-pirosból át kezdett változni gránátszínbe, odalépett a grófhöz vakmerően, megfogta a kezét.

— Már megint mit csinál, IV. István! Ej, mit csinál. No, jöjjön fel hamar, jöjjön, úgy akarom.

Szelídség édesség volt a hangjában most is, vadakat megfélemező varázs, még a lábacskaival is toppantott, hogy úgy akarja, de István grófra nem hatott most, rárivallt majdnem durván:

— Menjen fel a szobájába, kisasszony, azonnal. Össze vannak-e már csomagolva a holmijai? Vezesd fel, Makovnyik!

Apolka elpityeredett erre a hangra, hisz azelőtt mindig csak gyöngéden szólt hozzá, először életében magázta most; szép piros ajkait összeszorította, érezte, hogy a hatalma

elveszett ez ember fölött, most először kezdett félni tőle, úgy elszorult a szíve, úgy megkábult a feje, hogy ha Makovnyik nem támogatja, útközben összeesik. Pedig inkább örülnie kellene. Hisz ma van a szabadulás napja. Várta és mégis fázott tőle. Pedig ugyancsak ragyogó pompában bukkant ki a naptenger a »Semiramis« mögül. Aranyból van a tányér, de mi lesz rajta szervirozva?

— Hozzátok elő most a koporsót! — parancsolá Nedec ura.

Négy kozák cipelte ki rudakon a Matyej művét; hátborzongató volt arra csak nézni is; félelmetes alkotmány, nagy, mint egy óriási szuszék, felül egy fekete kereszttel, az oldalán faragott koponyákkal, közbül ezüstös betűkkel kiverve ragyogott:

ITT ŐL ÓVARI ÉS SZENTMIKLÓSI

GR. PONGRÁCZ ISTVÁN

WATERLOO NEVŰ LOVÁN.

BÉKE PORAIKRAI

Monstrum egy gondolat. Az öreg Kovács elájult mikor megpillantotta és elolvasta a feliratot. Csak Matye dörzsölte a kezeit megelégedetten. Tetszett neki, hogy bámulják az alkotását.

— Emeljétek bele a lovat, ha majd végképp lefut a véréből.

A várúr arcán volt bizonyos kifejezetlen gyönyör, szinte szürcsölte lelkével az őt körülálló közönséges emberi lények meghökkenését. Átszellemült, valami magasztos pátosz dolgozott benne, egy jóleső, tüdőt tágitó érzés, mint a költőben, mikor megfogalmazott gondolatait formába önti. Talán arra gondolt, hogy milyen legenda lesz ebből valamikor... az unokáiknak fogják mesélni az aggastyánok.

Mikor beemelték a szegény állatot, hat ember is alig bírta, alázatosan kérde Sztereso Miklós, hogy rászégezhetik-e a fedelet?

— No persze, te marha! — szólt bosszúsan. — Hát még a lovas?...

Azzal megfordult s kevély, katonás léptekkel sietett fel a szobáiba, magára vette a legszebb díszruháját, olivazöld dolmányát a mogyoró alakú aranygombokkal, sáfrányszín nadrágját ezüst paszománttal, sárga szattyáncsizmát aransarkantyúval. Ujjára húzta a nagy családi pecsétygyűrűt, amit eddig az óraláncán viselt. Az órát kicsapta a zsebéből. Ki az ördög méricskélje ott az időt, ahova ő most megy — annyi van ott abból! . . .

Amint öltözködött, valami neszt hallott. Összerezzent. Ki jár itt? Csak nem a halál? »Ej, csak akkor jön az, mikorra én rendelem.« Bizony nem a halál volt, hanem az Apolka egyik leánykája, ki éppen ide menekült félelmében a lövés után és az István gróf közelgő lépteire a dívány mögé bújt. Ott kuksolt szegényke reszketve, dobogó szívvel, sápadtan. Láttá, hogy öltözik, haját megfésüli, bajuszát kifeni, azután kinyitja átellenben a fekete szekrényt (»Patikának« nevezték a várbeliek), ahol mindenféle alakú üvegek álltak, mindenféle folyadékokkal megtöltve, abból kivessz egyet és kiissza. Uram, én teremtöm, ha most benézne a dívány alá. . .

De nem nézett be, hanem jó szerencse, elhagyta az öltözőszobát, átment a nagytermen, hálósobájába és becsöngette az apródját.

— Hidd ide Pamutkayt, Kovácsot, Apolkát, a kulcsárnet, Makovnyikot, a káplánt és a nőcselédeket.

Csakhamar összejöttek valamennyien.

— Húzzátok az ágyamat egészen az ablakhoz, hogy lássam, mi történik odakünn.

Mindnyájan bámulták, ragyogó öltözékében még szinte csinos, daliás volt, összedúlt vonásain elszántság és dac ült, szemei csodálatos tiszta fényben ragyogtak, homloka égi nyugalmat lehel.

— Csak nem akar a méltóságos úr lefeküdni?

— De igen. Meg fogok halni.

— Hiszen nem is beteg méltóságod.

— Azt én jobban tudom.

Az ágyat az ablakhoz húzták, Pongrácz belefeküdt, de előbb az agátköves kardját is felkötötte, csak a kalpagot helyezte maga mellé egy kis szekrényre.

Gróf Pongrácz István koporsója
(*Beszterce ostroma*, 1896. kiad.) Mühlbeck Károly rajza

Mikszáth Kálmán fiaival, Kálmánnal és Bercivel, 1895-ben

— No így, most jó lesz. Húzd ide a székedet, Apolka, és meséld el, mit álmodtál az éjjel. Te pedig, kis apródom, mondd meg a toronyőrnek, jelezze, ha porfelhőt lát a Nedec felé vezető úton.

— Jelezte már.

— No, annál jobb.

— Kegyelmed pedig, Kovács uram, nézze meg, hogy megjött-e már a lapusnyai banda.

— Megjött.

— Rendelje őket ide a szomszéd szobába, hogy kéznél legyenek.

Kovács uram kiment, kocogtak a szegénynek a térdei ijedtében.

Pedig senki sem hitte, hogy beteg a gróf, mindenki szeszélynek tartotta. Egy új változata eszelősségeinek, hogy most halni készül. Hiszen éppen az a borzasztó, hogy mikor az ilyen csendes örültnek kitanulják a szokott hóbortjait, egészen újakat, frisseket csinál.

Hanem amint aztán látták, hogy elkezde az arca lassan-lassan átváltozni, ónszínűvé, szederjessé, azután olyanná, mint a föld, koronkint vonaglik a belső kintől, egyszerre megszállt mindenkit a rémület, és Apolka elfakadt sírva.

— Ne sírj, kis hadizsákmánykám. Ne okoskodj. Nézz ki csak az ablakon! Látod-e, kik jönnek?

Maga is félkönyökére emelkedett s úgy nézte az érkező három kocsi. Az egyikben Estella ült Lengeffyvel, a másikon a szenátorok, a harmadikon Blázy és Tarnóczy. Egyenkint meg lehetett őket ösmerni.

— Ki kell nyitni a kaput előttük! — mondá síri hangon Pamutkayhoz.

Apolka semmit se látott, el voltak borulva a szemei könnyekkel, csak azt az egyet látta, hogy István gróf csak-ugyan rosszul van.

— Fáj valamije?

— Nagyon fáj — hörgé.

— Hamar, hamar orvosért! — kiáltá Apolka.

Nem felelt, csak a fejét rázta; ugyancsak azt tette, mikor a káplán hozzálépett:

— Feladjam a halotti szentséget?

— Nem szükséges, nincs semmi bűnöm. Amit én kívántam az istentől, abból ő nem teljesített semmit, amit ő kívánt tőlem, azt én mind teljesítettem.

Összerázkódott és arccal a párnákba feküdt, mialatt az egész teste rángatózott. Hosszabb idő múlva, mintha csillapodnék szenvedése, fölemelte fejét, szemei megnyíltak, de már hólyagosan, befelé fordulva a kék karikáikkal.

— Hadd szóljon a lapusnyai banda! — mondá.

A lapusnyai banda rázendítette halkan a Rákóczi-nótát, mire a fejével integetett, hogy igen szép; egy fél percig figyelmesen hallgatta, majd odainté Pamutkayt:

— Lóháton akarok lenni a másvilágon, Pamutkay, tegyenek egy koporsóba a lovamra. Tudom, hogy úgy egyenesen nem lehet, de nem tesz semmit, ha rézsút is. Megértette, ezredes?

Pamutkay intett a fejével, hogy megértette, a könnyek végigfolydogáltak a hosszú szakállán.

— Nagy gyerek maga, Pamutkay!

Teljesen az eszénél volt, mindent látott, mindenre figyelt. Homlokáról csurgott a verejték. Apolka törülgette a keszkenőjével.

— Te jó vagy, hadizsákmánykám — susogta szelíden.

És újra behunyta a szemeit. Percekig feküdt nyugodtan, csendesen, mintha semmije se fájna, mintha álmodnék. Azonban hirtelen felriadt s bizonyos mohósággal kiáltott a kulcsárné háta mögött álló nőcselédekre, béres asszonyokra:

— Gyertek ide, vénasszonyok, s igazítsátok el kezemet, lábamat, ahogy lenniök kell. Ti már értitek ezt. Hamar, hamar, mert nem akarom, hogy holtom után babráljatok rajtam a piszkos kezeitekkel.

Azok odasiettek és gyöngéden tették össze kezeit a mellén; aminthogy aztán úgy is maradtak örökké.

Egyet se mozdult többé. A szemeit még kinyitotta egyszer, halkan, elhalón susogta:

— Tedd össze te is kezeidet, Apolka, és imádkozz!

A zenét elhallgattatták künn, Apolka összetette kis kezeit és imádkozni kezdett: »Miatyánk, ki vagy a mennyekben...«

— Megfúlok — hörgé —, nyissátok ki az ablakot.

Az ablakot hirtelen föltépték. Szűzies napfény ömlött be akácfa-illattal, s velök egy alamuszi darázs osont be szemérmetlenül röpdösve az ágy fölött, rejtélyes, méla döngéssel.

Még egy fél mondat az imából, midőn egy mélyet sóhajtott a gróf, feje leesett, szemei fölfordultak. A sóhaj belevegyült az ima halk szavába és együtt összefonódva szálltak az égbe mind a hárman : az ima, a sóhaj és Pongrácz István lelke.

Pamutkay föléje hajolt, kezét a szívére tette. Az nem dobogott többé.

— Az utolsó várúr meghalt! — mondá tompán, ünneplésen.

A jelenlevők mélyen megilletődve térdepeltek az ágyhoz, a káplán imádkozott az áhitatos csöndben. Csak az Apolka fájdalma tört ki zavaró szavakban, míg a halott kezét egyre csókolgatta, őt magát életre hitta erőszakkal :

— Csakugyan meghaltál? Igazán nem élnél, apám helyett nekem aki apám voltál. Oh, nézz rám még egyszer! Szólj hozzám valamit! Lehetetlen az, hogy többé ne szólanál.

Hiába csoszogtak-kopogtak ezalatt künn idegenek, senki sem vetett reájok ügyet, senki sem kiáltott szabadot, pedig ugyancsak türelmetlenkedtek már, kivált Lengeffy uram. Végre is rácsábította a vele született kíváncsiság, kinyitá az ajtót csikorgás nélkül, nagy óvatosan, s látván, hogy bent sokan vannak, belépett méltóságteljesen, mint egy Bánk bán, kezén vezetve Estellát, nyomukban a szenátorok, Blázy és Tarnóczy.

Senki sem vette tekintetbe a bejövőket, amin felette megütközék Blázy, gyöngéden megérintve a Kovács uram vállát :

— Mi történik itt? Hol találjuk a méltóságos gróft? Kovács gépiesen mutatott az ágyra.

— Ott fekszik.

— Csak nincs valami baja?

— Nincs. Meghalt.

Blázy az ajtónak tántorodott a meglepetéstől és olyan fehér lett, mint a fal. Tarnóczy azonban se nem látott, se nem hallott, szelesen rohant Apolkához, szenvedélyesen átölelte és meg akarta csókolni.

Az kifejtette magát a karjaiból, ránézett tiltón, de mégis gyengéden, bánatosan :

— Nem, nem most, Miloszláv. Ez a nap nem az öröme. Egy halottat csókoltam. Hátha sértené őt most mindjárt az élőtől kapott csók...

Csak Lengeffy nézte Nedec mozdulatlan urát közömbösen, ily szavakat ejtvén :

— Oh, mily rettentő a halál keze.

Mylordok, ladyk, im okuljatok,

E por tegnap még parancsolt...

Mylordok és ladyk nem lévén jelen, hogy okulhattak volna, csak Estella tette a következő észrevételt :

— Jó, jó, de mi lesz mármost énvelem?

* * *

Pongrácz Istvánt eltemették, nem úgy, amint ő kívánta, híres fekete kancáján ülve, — hanem csak gyalogosan és egyedül, ahogy a többi ősök feküsznek a csöndes varini sírboltban.

A temetésen, sőt már előbb is, azt sugdosták az emberek, hogy mérget ivott volna, hogy az egyik kisleányka látta is, de a család nem óhajtotta a boncolást. Nem okvetlenül szükséges mindent megérteni. »István különben is mindig érthetetlen marad.«

Bolond volt-e valóban, vagy csak játszott néha a bolondot, azt magam sem óhajtottam teljesen eldönteni. Hadd maradjon ez is titoknak. Elfér a többi között.

Egyébiránt meglehetősen hűséggel beszéltem el, amit róla hallottam. A mese folyása nem az én érdemem. Alig komponáltam valamit közé. Hanem hogy hozzá mertem nyúlni e szokatlan, groteszk tárgyhoz, az teljesen az én hibám. Tudom, hogy különös az, de szeretem a különöset...

És most már, midőn olvasóimtól búcsút veszek, még csak azon tételődöm, nem felejtettem-e ki egyet-mást? Talán a Tarnóczy esküvőjéről kellene még szólanom valamit?

...Ej, hiszen benne volt akkor egész terjedelmében a »Vágvölgyi Lap«-ban. Még az Apolka öltözékét is leírták. Ha jól emlékszem, sűrke útiruhát viselt, orgonavirágos szalmakalappal.

FÜGGELÉK

NYÍLT LEVÉL NAGY MIKLÓSHOZ,
A »VASÁRNAPI UJSÁG« SZERKESZTŐJÉHEZ

1896

Kedves barátom!

Jókait a minap vacsorára híttam az »István«-ba. Azt mondja a nagy öreg úr:

— Elmegyek, legalább ott nem talál rám a Nagy Miklós.

— Dehogynem — feleltem. — Hiszen ha én olyan helyet tudnék a világon, ahol a Nagy Miklós nem talál meg, mikor kéziratot ígértem neki.

Látod, ilyen rossz híred van teneked. De még ez hagyján, most még mivel tetézed meg szerkesztői voltodnak rettenetességét.

Elkezded, mint hallom, kutatni, hogy a »Beszterce ostroma« című regényemből mi az igaz, mi a nem igaz. Exhumáltatod sírjából Pongrácz István grófot, a regényhősömet, s tanúkat állítasz fel (pajtásaiból, ösmerőseiből), akik elmondják milyen volt, mit tett, megállapítsák karakterét, életfolyását, elmeséljék bolondságait, kalandjait.

Ej, ej, Miklós! Sohasem hittem volna, hogy te is hozzájárulj a világ felfordításához.

Azelőtt nem volt szabad hazudni se papnak, se mesterembernek, se újságírónak, se politikusnak, senkinek sem, de a regényírónak szabad volt. (Igaz, hogy ezenkívül még a fiskális is tette, de már azt megszólták érte.)

Most aztán, mikor mindenki fel van szabadítva beszélni, amit neki tetszik, akár igaz, akár nem igaz, annak a kutatásába vágtaal bele, hogy mi a nem igaz a »Beszterce ostroma«-ban. Hát mi akar ez lenni? Hát már nekünk, elbeszélő íróknak se szabad kigondolni egyet-mást? Még bizony rámondjátok egyszer például a »Szent Péter esernyője«-re, hogy »aljas kohlomány«, mert a Wibra György ügyvéd neve egyetlen

ügyvédi kamara lajstromában sem fordul elő — Glogova pedig nincs bent a helységek névtárában.

De mindegy. Jól tudom én, te ezt csak azért teszed, hogy üres idődben még a személyeimet is zaklathasd, hogy azoknak se legyen nyugodalmuk. Ősmerlek, Miklós! Ilyen vagy.

De ez egyszer szinte örülök rajta, mert a kritika részéről is, mely bár érdemen felül magasztalta »Beszterce ostromá«-t, hallatszott imitt-amott egy-egy észrevétel, hogy az vagy emez a rész, például a katonamenetelés Zsolnáig, — vagy István gróf leirt garázdálkodásai lehető-e a XIX. század második felében, a mai jogállamban? Érdekes volna — mondák —, ha az író magyarázó jegyzeteket csinált volna a történetéhez némely részekről, miután a középkori mesét különös módon szötte be egész napjainkba.

Hát, mondom, örülök puhatulódzásaidnak, sőt ha meg nem előztél volna, talán magam kértem volna vizsgálatot a szereplő személyzetem ellen.

*

Egyetlen egy eleven emberrel beszéltem, akiről regényt írtak. A »Kaméliás hölgy« Armandjával, egy öreg kalandorral, aki a Gleichenberg melletti Bertholdstein nevű tündérvárában lakott mesés kincsei közt.

E meggörnyedt hátú, villogó fekete szemű öreg urat Seffert pasának hitták. Származására lengyel gróf volt, sokat tartózkodott itt Pesten is régibb időkben, fiatalkorát azonban Párisban töltötte s Gautier Margittal való viszonyát (a leányt persze nem így hitták) maga beszélte el ifj. Dumasnak.

Egy ízben kérdezősködtem tőle a világhírű regény fundamentuma felől.

Kedvetlenül rágicsálta nagy, tömött fehér bajuszát.

— Ah, hagyja, kérem. Dumas egészen tönkretette a témát. Schasem bocsátom meg neki!

Hát bizonyosan én is tönkretettem a témát. De nem erről van most szó, hogy mi igaz, mi nem, s ha már kihallgatod erre nézve, kedves Miklós, a tanúkat, engedj előbb

szót a vádlottnak. Hiszen magamtól is bevallok mindent töredelmesen.

Ami a »Beszterce ostromá«-ban igaz, az mind nem valószínű. Csak az a valószínű benne, amit én gondoltam bele, azaz, ami meg nem történt.

Igaz benne a leghihetlenebb, az t. i., hogy Pongrácz István úgy élt, ahogy élt, hogy katonakötelezettségre szorította a környékbeli parasztokat, akik azt a feles földekért uruknak szívesen teljesítették.

— Még talán hitték is, hogy tartoznak vele.

Hogy a vármegye mért nem szólt bele e játékba? Hát mért szólt volna bele? Kinek volt az ártalmas? (Persze Burkusországban nem volna ilyesmi lehetséges, — de nem is Burkusországban játszik az én regényem.)

Annyira nem bánta ezt a hatóság, hogy a budetini honvédség is Mayer parancsnoksága alatt a szokott éjenkénti hadgyakorlatait István gróf hadi népe ellen végezte. (Olcsóbb volt így az aerariumnak.) Forget őrnagy élő személy (a nevet se változtattam meg). E Forget egy szomszéd faluban élt, mint nyugalmazott császári kir. őrnagy, s István gróf fizetést adott neki, hogy a háborúiban (többnyire mint ellenfél) vezesse seregének egy részét.

Ami mármost a mesét illeti — abból teljesen igaz, hogy Pongrácz Zsolnán 600 forintért egy kötéláncosnét vett, azt házához vitte, s midőn egy idő múlva onnan megszökött valami fiatalemberrel és Besztercére menekült, István gróf utána ment, de a vasúton oly különös zagyva dolgokat beszélt egy szinte Besztercebányára utazó úrnak, mutatván a helyet a kupé ablakából, ahol a jövőre kor legnagyobb háborúja fog megvívadni, hogy az idegen utas, kivel egy vendéglőbe szálltak, figyelmeztette a vendéglőst a vele jött úrra, mint örültre. »Jó lesz egy kicsit vigyázni rá.«

István gróffal most már furesán kezdtek bánni a pincérek, amit ő is észrevett s valóságosan rabiátus lett. Erre a rendőrséghez fordultak, amely letartóztatta a gróft, mint örültet. Csak nagy ügyvel-hajjal bírta kiszabadítani másnap az ottani honvédparancsnok, gróf Pongrácz Károly, a mostani képviselő.

Ez volt a casus belli. Már ekkor megfenyegette a várost :

— A földdel teszem egyenlővé!

S hazaérvén, összegyűjté hadinépét, fölrakta ágyúit szekerekre és megindult a bányaváros elpusztítására, mely violenciát követett el személyén és a leányt is visszatartja.

A Bösörményi által szerkesztett »Magyar Ujság« egyik újdonsága emlékezik meg e menetelésről, de hiszen sok élő tanú van erre. A hadak (több mint száz fegyveres) egész Zsolnáig értek, ahol is az »Urak Háza« nevű vendéglő előtt István grófnak több ismerőse sörözött, kiknek a kedvéért megállott és végigmulatott velök egy éjszakát. Ez urak, kik közt jelen volt a budetini m. kir. honvédparancsnok is, rávették a visszafordulásra.

Hogy mivel vették rá, azt nem tudom. Ezt már egészen nekem kellett kigondolni, s így szóttem bele az Apolka alakját, a Trnowszky testvérek villongását, Lengeffy színész truppját. A magas arisztokráciát is én ajándékoztam meg a Behenczy bárókkal. (Azóta egyébiránt közönségessé vált már a bárócsinálás.)

István gróf tényleg olyanformán halt meg, ahogy én leírtam; halála előtt búcsúlátogatásokat tett ösmerőseinél, a nevezett Forget őrnagynál is, elmondván, hogy nagy útra megy az őseihez. Aztán lefeküdt ágyába, maga mellé bevén karikás ostorát, mellyel a bejövő cselédeket onnan az ágyból regulázta nagy ügyességgel. Két, három napig feküdt így látszólag egészségesen; harmadnap oda hitta a várbeli vénasszonyokat s így szól hozzájuk:

— Öltöztessetek fel, aztán igazítsátok el úgy a lábamat, kezemet, vén banyák, ahogy a halottak szoktak feküdni, ti már tudjátok, — mert nem szeretném, hogy holtom után babráljatok rajtam a piszkos kezeitekkel!

Megigazították, ahogy parancsolta, mire kiküldte őket, behunyta a szemeit és meghalt — mintha az is csak az ő kívánságára történt volna.

Abban a percben, mikor meghalt, a vár egyik legrégebbi részében a boltozat leszakadt.

Szóval sok mindent tudtam még, amit fel nem használhattam: nem minden téglát raktam be az épületbe, amim volt; soknak, amit beraktam, lekalapácsoltam a végét, és

sok újat a magam tégláiból tettem hozzá ; — a malter persze mind az enyim.

Hogy mi az igaz, mi a nem igaz a könyvben, ezt most már magamnak is nehéz a malteren keresztül konstatálni, s te magad is olyan súlyos feladatra szabadítottad fel Pongrácz István ismerőseit, mint Hatvani professzor az ördögöket, mondván nekik :

— Válogassátok ki ebből az egy véka összekevert mákból és kölesből külön a kölest, külön a mákot.

Igaz barátod

Mikszáth Kálmán.

RÖVIDÍTÉSEK

- MK** = Mikszáth Kálmán
MKm = Mikszáth Kálmán munkái (Borítéklapon: Mikszáth Kálmán Összegyűjtött Munkái.) 1–33. köt. Bp. Révai Testvérek kiad. 1889–1908.
Jk = Jubileumi kiadás. Mikszáth Kálmán Munkái. 1–32. köt. Bp. Révai Testvérek kiad. 1910.
Hi = Hátrahagyott Iratok. (A Jk folytatása.) 1–19. köt. Szerkesztette és sajtó alá rendezte Rubinyi Mózes.
MKmR-Fr = Mikszáth Kálmán Művei. 1–50. köt. Bp. Révai-Franklin kiad. Évszámjelzés nélkül [1929–1931].
Krk = a jelen kritikai kiadás
K = kézirat (kizárólag Mikszáth Kálmán műveinek kéziratjai)
M = megjelent (újságban, folyóiratban, könyvalakban)
OSzK = Országos Széchényi Könyvtár
MTAK = Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára
[Szögletes zárójelben] a sajtó alá rendező kiegészítései.

BESZTERCE OSTROMA

M. I. *Pesti Hírlap.* (Főszerk. Légrády Károly.) 1894. február 4—május 8. (XVI. évf. 35—128. sz.) Negyvenhét folytatásban, az alábbi részletezés szerint:

1. február 4. (35. sz. 2—3. l.) A *Bevezetés*, továbbá az *Első rész* »Zsolna és Várna között fekszik a Semiramis-hegy . . .« kezd. szakaszig.
2. február 6. (37. sz. 1—2. l.) Az eml. szakasztól »István gróf kivette a tárcáját . . .« kezd. szakaszig.
3. február 8. (39. sz. 1—2. l.) Az eml. szakasztól »Hogy bolond volt-e Pongrácz István?« kezd. szakaszig. [Ettől fogva zárójelben fel van tüntetve a folytatások sorszáma.]
4. február 9. (40. sz. 1—2. l.) Az eml. szakasztól »De ha vad nincsen . . .« kezd. szakaszig.
5. február 11. (42. sz. 2—4. l.) Az eml. szakasztól »Az elkergetett fiú egyenesen Nedec várába tartott . . .« kezd. szakaszig.
6. február 13. (44. sz. 1—2. l.) Az eml. szakasztól »Péter-Pál napja még messze volt . . .« kezd. szakaszig.
7. február 15. (46. sz. 1—3. l.) Az eml. szakasztól »Vidám hahota támadt . . .« kezd. szakaszig.
8. február 16. (47. sz. 1—3. l.) Az eml. szakasztól »Estella lábujjhegyen kiosont a szobából . . .« kezd. szakaszig.
9. február 17. (48. sz. 1—2. l.) Az eml. szakasztól »— Mindörökké ámen, édes húgom . . .« kezd. szakaszig.
10. február 18. (49. sz. 2—3. l.) Az eml. szakasztól ». . . De hogyan szökhett meg Behenczy?« kezd. szakaszig.
11. február 20. (51. sz. 17—18. l.) Az eml. szakasztól »Egy harmadik lovat is vittek magukkal . . .« kezd. szakaszig.
12. február 22. (53. sz. 1—2. l.) Az eml. szakasztól az *Első rész* végéig.
13. február 23. (54. sz. 17—18. l.) A *Második rész* »Gyönyörű leány-palánta volt . . .« kezd. szakaszig.
14. február 27. (58. sz. 1—3. l.) Az eml. szakasztól »E fordulatok megjavították egy kicsit . . .« kezd. szakaszig.
15. március 1. (60. sz. 1—2. l.) Az eml. szakasztól »Az egész város kíváncsi volt . . .« kezd. szakaszig.
16. március 3. (62. sz. 1—3. l.) Az eml. szakasztól »Pedig dehogyan volt tél . . .« kezd. szakaszig.

17. március 4. (63. sz. 2–3. 1.) Az eml. szakasztól »A Dudu papagáj...« kezd. szakaszig.
18. március 6. (65. sz. 1–2. 1.) Az eml. szakasztól »Apolka Klivényiéknél maradt...« kezd. szakaszig.
19. március 8. (67. sz. 1–4. 1.) Az eml. szakasztól »Rögtön megösmerte a Kubikné huhogó hangját...« kezd. szakaszig.
20. március 9. (68. sz. 1–3. 1.) Az eml. szakasztól a *Második rész* végéig.
21. március 10. (69. sz. 1–3. 1.) A *Harmadik rész* »Ilyen vigadozás közben elmúlt a dél...« kezd. szakaszig.
22. március 13. (72. sz. 1–2. 1.) Az eml. szakasztól »A budetini parancsnok kelletlenül vágta...« kezd. szakaszig.
23. március 14. (73. sz. 1–3. 1.) Az eml. szakasztól »Pruzinszky megfogta a kilincset...« kezd. szakaszig.
24. március 15. (74. sz. 1–2. 1.) Az eml. szakasztól »Mi több, még az ötödik ember is...« kezd. szakaszig.
25. március 16. (75. sz. 1–4. 1.) Az eml. szakasztól »Nagy harangzúgás közt vonult be...« kezd. szakaszig.
26. március 20. (79. sz. 1–3. 1.) Az eml. szakasztól »De igaz is, talentumos állat...« kezd. szakaszig.
27. március 25. (84. sz. 3–4. 1.) Az eml. szakasztól »Apolka felriadt álmából a zajra...« kezd. szakaszig.
28. április 5. (95. sz. 1–3. 1.) Az eml. szakasztól »— Apolka! — nyöszörögte egy gyenge hang...« kezd. szakaszig.
29. április 7. (97. sz. 1–2. 1.) Az eml. szakasztól »Úgy aludt el, hogy az Apolka haját...« kezd. szakaszig.
30. április 8. (98. sz. 2–3. 1.) Az eml. szakasztól »Az ám, a Miloslav az...« kezd. szakaszig.
31. április 11. (101. sz. 1–2. 1.) Az eml. szakasztól »Mind eltávoztak, csak a leány maradt...« kezd. szakaszig.
32. április 12. (102. sz. 1–2. 1.) Az eml. szakasztól »— Nem jó vége lesz ennek, domine...« kezd. szakaszig.
33. április 18. (108. sz. 1–2. 1.) Az eml. szakasztól »A becsületes Emilt nagyon megijesztette...« kezd. szakaszig.
34. április 20. (110. sz. 1–3. 1.) Az eml. szakasztól »De még aznap este visszatért Zeolnára...« kezd. szakaszig.
35. április 21. (111. sz. 1–2. 1.) Az eml. szakasztól a *Harmadik rész* végéig.
36. április 22. (112. sz. 2–3. 1.) A *Negyedik rész* »A toronyór messziről megpillantotta őket...« kezd. szakaszig.
37. április 24. (114. sz. 1–2. 1.) Az eml. szakasztól »A nemes vármegyét vérig háborította ez a violencia...« kezd. szakaszig.
38. április 25. (115. sz. 1–2. 1.) Az eml. szakasztól »De a várúr a fejét rázta...« kezd. szakaszig.
39. április 27. (117. sz. 1–3. 1.) Az eml. szakasztól »Most már aztán Blázy uramnak se maradt más útja...« kezd. szakaszig.

40. április 28. (118. sz. 1—2. l.) Az eml. szakasztól »Egész Krivánkáig tengelyen lehetett utazni...« kezd. szakaszig.
41. április 29. (119. sz. 2—3. l.) Az eml. szakasztól »Az Estellát akarom elvinni...« kezd. szakaszig.
42. május 1. (121. sz. 1—3. l.) Az eml. szakasztól »Estella kedvetlen képet vágott...« kezd. szakaszig.
43. május 2. (122. sz. 1—3. l.) Az eml. szakasztól »Privodáról egyenest Zsolnára vitte Estellát...« kezd. szakaszig. [e folytatás végén a befejezés időelőtti jelzése:] *Vége köv.*
44. május 3. (123. sz. 1—2. l.) Az eml. szakasztól »— Apolka, — szólt sajátos melankóliával...« kezd. szakaszig.
45. május 5. (125. sz. 1—2. l.) Az eml. szakasztól »Matvej hozzálátott a munkához...« kezd. szakaszig. [E folytatás végén ismét a befejezés időelőtti jelzése:] *Vége köv.*
46. május 6. (126. sz. 2—5. l.) Az eml. szakasztól »A várúr arcán volt bizonyos kifejezetlen gyönyör...« kezd. szakaszig.
47. május 8. (128. sz. 1—4. l.) *Vége* jelzéssel és a következő lábjegyzettel: »A legutóbbi közleménynek, minthogy tördelési hiba miatt részben érthetetlené vált, a végső passzusait itt ismételjük.« Eszerint ez a befejező részlet nem az eml. szakasztól folytatódik, hanem valamivel előbből, a »Négy kozák cipelte ki rudakon...« kezd. szakasztól, s a regény végéig tart.

Kötetkiadások:

- II. [1. kiad.] 1896. *Beszterce ostroma. (Egy külön ember története.)* Mühlbeck Károly illusztrációival. Bp. Légrády Testvérek kiadása. 297 l. [Az 1896. évjelzéssel ellátott kötet már 1895. november első napjaiban forgalomba került. Ld. jegyzeteink Irodalom c. fejezetét!]
- III. a) [2. kiad.] 1901. *Beszterce ostroma.* [A főcímlapon alcím nélkül, a belső, »szennylap«-szerű címlapon alcímmel]: *(Egy külön ember története.)* Bp. Légrády Testvérek. 292 l. [A kötet már 1900 végén forgalomba került. Ld. jegyzeteink Irodalom c. fejezetét!]
- b) Ua. [Címlapkiadás.] *MKm Új sorozat 1. köt. (A MKm teljes sorozatának 13. kötete.)* [A Légrády Testvérek által nyomtatott és forgalomba hozott 2. kiadás példányainak zömét a Révai Testvérek-cég terjesztette a *MKm* egységes kötetáblájában. Ld. alább a Légrády- és Révai-cég közös ügyletéről szóló jegyzetünket!]
- IV. a) [3. kiad.] 1910. *Jk. 4. köt.* 228 l. [Alcím nélkül.]
- V. a) [4. kiad. 1912] Bp. Lampel Róbert kiad. 16r. 315 l. [Alcímmel] (Magyar Könyvtár 373—376. sz.) [A kiadó önkényes stiláris módosításaival!]

- VI. [5. kiad. 1913.] *MKm. Új sorozat 1. köt.* 292 l. [A Légrády Testvérek könyvnyomdájában új szedéssel készült és a Révai Testvérek nevével forgalomba hozott kiadás. Szövege nem mindenben egyezik a III. b) kiad. szövegével. Piros címbetűkkel. Alcímmel.]
- IV. b) [6. kiad. 1926.] Bp. Révai Testvérek. 228 l. [Címlapkiadás.]
- V. b) [7. kiad. 1928. Ua., mint az V. a), de újabb sorozat-sorszámmal.] (Magyar Könyvtár 1101—1106. sz.) [Címlapkiadás.]
- IV. c) [8. kiad. 1930.] *MKmR-Fr. 14. köt.* [A IV. a) kiadásnak csupán címlapjában módosított, változatlan lenyomata. Címlapkiadás.]
- VII. a) 9. kiad. 1948. Bp. Révai. 227 l.
- b) 10. kiad. 1949. Bp. Révai. 227 l.
- VIII. [11. kiad.] 1952. (Sötér István bevezető tanulmányával, 5—24. l. Győry Miklós rajzaival.) Bp. Szépirodalmi Könyvkiadó. 25—227. l. Megjelent 10 000 példányban.
- IX. a) [12. kiad.] 1953. Az *Új Zrínyiasz* c. regénnyel együtt. (Sajtó alá rendezte Rubinyi Mózes. Domokos Mátyás utószavával. A kötetet Kass János illusztrálta.) Bp. Szépirodalmi Könyvkiadó. 5—211, 213—407. l. és Jegyzet-szótár. Megjelent 10 000 példányban. (MK Válogatott Művei.)
- b) 1953. [Ua., újabb, változatlan kiad.]

Szemelvények a regényből:

Vasárnapi Ujság 1895. nov. 3. és 10. sz. 726—727. és 745—747. l.

Képes Folyóirat 1895. XVIII. köt. 655—662. l.

A Hét 1895. nov. 10. sz. 711—713. l.

Új Idők 1895. nov. 17. 368—370. l.

(Ld. jegyzeteink Irodalom c. fejezetének I. részében is.)

*

A *Kisértet Lublón* után a *Beszterce ostroma* Mikszáthnak második olyan nagyobb munkája, melyet műveinek korábbi kiadója — a Révai-testvérek — helyett a Légrády-testvérekkel adatott ki, kedvezőbb »tiszteletdíj» reményében. Mikszáthot mélyen elkeserítette, látva, hogy tízezres példányban megjelent műveinek jövedelméből az életet emésztő szellemi munkáért számára csak elenyésző töredék jut, míg a busás haszon a kiadó és a terjesztők osztoznak. Révay Mór János visszaemlékezéseinek (»Írók, könyvek, kiadók«, Bp. 1920. II. köt. 190—194. l.) idevágó magyarázkodása, melyet a *Kisértet Lublón* jegyzetanyagában idéztünk (Krk. 5. köt. 186—189. l.) a *Beszterce ostromára* is teljes mértékben vonatkozik.

*

A regény — mint jegyzeteink Irodalom c. fejezetéből is látható — már 1895 november első felében megjelent, 1896. évszámmal a címlapon. Egyfelől a címlapra kitett 1896. évszám, másfelől pedig az 1895. évvégi kritikák időpontja a Mikszáth-irodalomban sok zavart és félreértést okozott. A bibliográfiák és irodalomtörténetek hol az egyik, hol a másik esztendő termésének tüntetik fel. Pl. Pintér Jenő Magyar irodalomtörténete (1934. VII. köt. 406. l.) a kötet bibliográfiai leírásában is 1895-öt mond — hibásan, mert nem veszi figyelembe a címlapon szereplő évszámot!

Még feltűnőbb időrendi tévedést okozott az a körülmény, hogy az 1895-ben írt *Szent Péter esernyőjének* első kötetkiadása — évszámjelzés nélkül! — a *Beszterce ostromával* szinte egyidőben, ugyancsak 1895. végén jelent meg. Ennek szintén 1895. évvégi sajtóvisszhangja alapján az a téves felfogás alakult ki az irodalmi köztudatban, hogy MK a *Szent Péter esernyőjét* előbb írta, mint a *Beszterce ostromát*. E téves felfogásban leli magyarázatát, hogy úgyszólván minden Mikszáth-bibliográfia és méltatás a művek felsorolásában vagy ismertetésében előbb említi *Szent Péter esernyőjét* s csak ez után a *Beszterce ostromát*. (L. pl. Várdai Béla: MK. 1910. 139–141. l., Ványi Ferenc: Magyar irodalmi lexikon, 1926. 569. l. stb.) Sőt Schöpflin Aladár monográfiájában (MK. 1941. 92. l.) e hagyományos időrendi tévedés a fejlődésrajz súlyos megsértésére vezetett: »Még el sem halkult a *Szent Péter esernyője* sikere, s már belefogott [!] a *Beszterce ostromába*...« — mondja Schöpflin Aladár.

Fordítások (a megjelenés időrendjében):

Finn:

Besztercen valloitus. K. E. Laakkola. Hämeenlinna, 1915. 275. l.

Olasz:

L'assalto di Beszterce. Milano, Corbaccio.

Lengyel:

Bez. Mezczyzn. Lwów. Kultura i Szluka.

Szlovák:

Posledný hradný pán. Roman. Preložil Emo Bohuň. Bratislava, 1949. Obroda. 232 l.

Német:

Der Graf und die Zirkusreiterin. Deutsch von Mirza Schüching und Géza Engl. Mit 30 Zeichnungen von Paul Rosié. Berlin, 1955. Verlag Rütten u. Loening. 249 l. (Reklámhirdetése: Der Abend mit Sport-Tagblatt 1955. szept. 25-i száma, Nr. 222, 4. lapján, a »Blick in neue Bücher« c. rovatban.)

(A fordítások forrásai: Az OSzK és a MTAK példányai, valamint Magyar Márta és Kemény Béla: Ungarn—Hungary—La Hongrie című három nyelvű bibliográfiája, Bp. 1931. 115–116. l.)

Színpadai változata:

Beszterce ostroma. Vigjáték 3 felvonásban. MK regénye után írta Harsányi Zoolt. Egy 1929. évi kéziratos másolata az OSzK Szín-

egyéb önkényeskedéseiről (pl. egy nemkívánt vendégének — hivatalos küldöncnek, ügyvédnek stb. — lecsukatásáról) is hírt adott valamelyik fővárosi vagy vidéki lap, esetleg éppen »Egy oligarcha garázdálkodása« cím alatt, ahogyan MK a regény Negyedik részének elején írja. De hogy melyik évben? s melyik lapban? jelent meg ilyen cikk: azt Mikszáth utalásaiból nem lehet megállapítani. Számos 60-as, 70-es és 80-as évekbeli lap átnézése mindaddig nem vezetett bennünket eredményre. A regény utolsó szakaszában Mikszáth a Vágvolgyi Lap című újságot is említi. Ez a trencsényi lap a regény több részletére (a zsolnai, turócszentmártoni stb. viszonyokra) nézve szolgálatat érdekes adalékokat, de gróf Pongrácz Istvánról egyetlen közleményt találtunk benne: gyászjelentését . . .

Mikszáth szerette hosszú ideig, évekig, évtizedekig melengetni egy-egy kedvenc témáját. Olykor az első benyomások elhalványodnak, aztán újabb ösztönzésre megvalósulnak (pl. a lublói kísértet történetét csak 1892-ben írta meg, pedig Kaszparekről már 1861-ben olvasott Jósikánál). Ezúttal is hasonló jelenségnek vagyunk tanúi. A Pongráczról olvasott újságcikkek csak múlt érdeklődést keltettek benne. Az írásra késztető, döntő élményt Pongrácz Károly István szálló-beli beszélgetései jelentették számára, az 1890-es évek elején. Pongrácz Károly részint többet, részint kevesebbet mesélhetett Mikszáthnak a nedeci várúrról, mint amennyi a regényben található. Mikszáth ezt elég határozottan megmondja a *Nyílt levélben*. Valószínűleg ismerte — Pongrácz Károly előadásából — az adalékoknak a regényben mellőzött számos mozzanatát. De van a regénynek több olyan fejezete is, amely kétségtelenül az író sajátos leleménye. Ilyenek — a *Nyílt levél* szerint —: a Trnowszky-testvéreknek, Lengffy színésztroppjának és a Behenczy báróknak szerepe. Mikszáth Apolka alakját is idesorolja, de a III. sz. adalék (Csik-Volecz Sándor visszaemlékezése) arra enged következtetni, hogy a vártömlőbe vetett postai küldöncöket kiszabadító zsolnai árvalány (névszerint szintén Apolka!) szolgáltatta a regényalak ötletét. Mikszáth szerint megtörtént eset a hatszáz forintért vett kötéláncosnó históriája is, s ennek megszökése valami fiatalemberrel. Viszont a II. adalék (Marciányi György visszaemlékezése) alapján feltehető, hogy »Hanka, a házi kegyencnő« figurája szintén belejátszott a »várúrnő« vonásainak kialakításába. (Az adalékok 1896-ban felidézett Apolkájának és Hankájának szerepéről Mikszáth is értesülhetett már évekkel előbb, Pongrácz Károly és a Pongrácz-család más tagjainak közléséből. Hogy Mikszáth ismerte az adalékokban elmondott esetek és anekdoták nagy részét, az a regény és az adalékok számos találkozásából is kiténik!)

Mi igaz a Beszterce ostromára induló felvonulásból? A *Nyílt levélben* Mikszáth maga válaszol e kérdésre. A nedeci várúr Besztercén kereste a megszökött Estellát, zavarosan viselkedett, a rendőrség letartóztatta; a bolond gróf a sérelemért elégtételt akart venni s egészen Zsolnáig vezette cifrán felfegyverzett udvari népét. Gáspár Imre szerint (1895): »Tény, hogy Besztercebányán mit sem tudnak az ilyen ostromról . . .«

Mikor játszódnak a regény eseményei? E kérdést annál inkább tisztázni kell, mert a regényt népszerűsítő színpadi és film-feldolgozás egészen képtelen időpontokat tüntet fel. A színpadi feldolgozás szerint: »Történik a kilencvenes években« (amikor Pongrácz már nem is élt!), a filmváltozat szerint meg éppen »a XX. század elején!« A regényben szétszórt különböző mozzanatok és az adalékok adat-szolgáltatásait egybevetve arra a következtetésre jutunk, hogy a történet időpontját az 1870-es évek első felére kell tenni. Ilyen időbeli támpontok: »Éppen akkoriban volt friss a befalazott apáca: Ubrik Borbála története« (1869 július); Matejko Báthory-képének (1872) és Deák Ferenc halálának (1876) említése a regényben. Ilyenek továbbá: Pongrácz Károly életrajzi adatai: 1870-ben őrnagy, 1878-ban ezredes (a regényben ő a budetini parancsnok); a II. és III. sz. adaléknak az 1874–1875 körüli évekre vonatkozó utalásai, valamint szerzőik életrajzának szintén erre az időpontra eső mozzanatai. Marciányi György azt írja, hogy Pongrácz István a halála (1886) előtti tíz évben »teljes visszavonultságban élt« s egy barátján és néhány rokonán kívül úgyszólván senkit sem fogadott . . . Mindezen közlések egybehangzóan az 1870–1876 közötti évekre mutatnak. Ebbe az évkörbe tartoznak tehát a regény eseményei.

A regényben és a *Nyílt levél*ben Mikszáth elmondott mindent, amit e munkája keletkezésének körülményeiről elmondani akart. Évekkel később már csak annyit ismételt meg szükségesül, hogy: »A *Beszterce ostromának* ötlete a jó Pongrácz generálistól van.« (*Idegen bőrök* c. cikkében; megjelent 1: Országos Hirlap 1898. június 5. 2: A saját ábrázatomról. 1914. Hi 1. köt. 239–248. l.)

MK felsorolt vallomásain alapszik a Mikszáth-irodalom minden idevágó forrásmegjelölése.

Mikszáth Kálmáné Visszaemlékezéseinek »Az István-szoba« című fejezetében (Bp. 1922.) tulajdonképpen férjének hasonló című cikkét (PH, 1899. dec. 24) és az említett *Idegen bőrök* című cikkét kivonatolva írja (187. l.): »Az ország minden részéből összeseregltö politikusok százával hordozták számára össze a novella- és regény-tárgyakat, motívumokat és érdekes típusok rajzait, melyek az ő izzó, örökké dolgozó agyán keresztül átgyúrva és reformálva kis történetekké alakultak. Így hozta gróf Pongrácz Károly a *Beszterce ostromának* tárgyát: a különködő nedeci várúr viselt dolgait . . .«

Pintér Jenő (l. jegyzeteink Irodalom c. fejezetének I. részében) a jóltájékozottság megtévesztő látszatával azt írta: »Az eszelős vágyvidéki várúr esete annak idején országos szóbeszéd tárgya volt; halála után maga a grófi család tájékoztatta Mikszáthot a modern Don Kihóte hőbortos cselekedeteiről.« Amde a Mikszáth-kiadásokra, forrásokra vonatkozó jegyzetanyagában Pintér mindössze MK *Nyílt levélre* és a Vasárnapi Ujság négy adalékára hivatkozik, tehát ezeket a regény megjelenése után, 1896. évi közleményeket tünteti fel az »annak idején« általános, »országos szóbeszéd« tárgyainak!

Végeredményben tehát a *Beszterce ostroma* keletkezésének körülményeire s forrásaira nézve a Mikszáth-irodalom félévszázadon át egy helyben vesztgelt; mindeddig ott állt, ahol a regény meg-

jelenésekor. Még mindig elvégzendő feladat : feltárni a bolond grófról életében megjelent esetleges közléseket, amelyekre Mikszáth csak homályosan és pontatlanul utal.

Még egy — eddig számon nem tartott — feljegyzést kell ideiktatnunk. »Irodalmi pletyka« címmel, Quintus álnévvel Kenedi Géza írta az *Az Ujság* 1910. május 22-i számában (VIII. évf. 121. sz. 10—11. l.). A Mikszáth-jubileum alkalmából fölélesztette a *Beszterce ostroma* megírásának körülményeit. Visszaemlékezése szerint Mikszáth eredetileg csak egy vagy két tárcára való novellát akart írni a Pongrácz Károlytól hallott s Pongrácz Istvánról szóló anekdotákból. Azonban részint a tárgy érdekessége, részint pedig a Pesti Hírlap szerkesztőségének ügyeskedése következtében a tárcaelbeszélés egyre nőtt, nőtt, folytatódott, míg végül regény lett belőle. Kenedi visszaemlékezése — tizenhat évvel a *Beszterce ostroma* írása után! — nem minden tekintetben hiteles ; följegyzése mégis figyelemre méltó, mert Mikszáth gyors íráskészségét és ugyanakkor rendkívüli műgondját is találóan jellemzi. Nem igaz, hogy Mikszáthot »a Pongrácz generális valami jó történetének« pillanatnyi hatása ösztönözte írásra, hiszen a Bevezetésben azt írja, hogy Pongrácz Károly »sok, sok év alatt egyszer is, másszor is« mesélgetett neki excentrikus rokonáról... Kétségtelen, hogy a téma ezúttal is hosszabb időn át érlelődött az író lelkében. Ámde az valószínű — amint Kenedi is írja —, hogy Mikszáth eredetileg nem regény-, hanem csak elbeszélés-terjedelemre gondolt. Így mondja ő maga is : »Elhatároztam, hogy egy elbeszélésre terjedő anyagot kiszakítok az életéből — mint amikor egy vég posztóból kihasít valaki egy mellényre valót.« A Keneditől megörököített szerkesztőségi tréfának tehát valóban lehetett némi szerepe a mese és a terjedelem kibővülésében. Ezt a magyarázatot a regény szerkezete (a Trnowszyak és Apolka szerepének bekapcsolása) erősen támogatja.

Közöljük az »Irodalmi pletyka« idevonatkozó szakaszait, megjegyezvén, hogy a szóbanlevő szerkesztőség a Pesti Hírlap szerkesztősége, a »segédszerkesztő« pedig maga a cikkíró, Kenedi Géza, aki 1881-től 1902-ig volt a Pesti Hírlap felelős szerkesztője :

»A jó sors úgy hozta magával, hogy körülbelül húsz nehéz esztendőt töltöttem el egyazon szerkesztőségben az én nagy barátommal. Ebből néhány esztendőt úgy, hogy az íróasztalunk is szemben volt egymással.

És ez az idő volt éppen az ő írói kifejlődésének a fénykora. Akkor bontotta ki erős sasszárnyait az ő nagy tehetsége és már akkor olyan nagyok voltak azok a szárnyak, hogy mink azoknak az árnyékában szinte mintha éjszakában lettünk volna. Megjelent a mesebeli griffmadár, de mink azt nem bántuk.

Amikor Mikszáth *A jó palócokat* írta (ez 1881—1882-ben volt), akkor még csak gyanította magát. Ezekben talált magára először igazán. Amint egyet-mást megírt a maga aprócska bőfüivel (kézfírásának az elolvasására mindig külön szedőt gyakoroltak be), meleg lelkesedéssel olvasta föl nekünk. Leste rajtunk, hogy igazán olyan jók-e azok, amint ő maga gondolta? Csak akkor eresztette őket szélnek, amikor a cifferblatunkról is megbizonyosodott.

MK különben mint tervelő író is sokban különbözött Jókaitól. Jókai kézírásaiban alig van itt-ott egy kis törlésnek és javításnak a nyoma. Mikszáth ellenben a maga dolgait szinte még a nyomdakerek alatt is csinálta. Sokszor késő éjjel is bejött, mert valami az eszébe jutott, amit még bele kellene „hozni”. Azt mondta ilyenkor, hogy tartozik vele az olvasónak. Az írónak kötelessége magából a legjobbat adni.

Jókai azonfelül csöndben tervelte ki a maga meséjét, olykor séta közben. Mikszáth azonban úgy hömpölygeti ki simára az ő tárgyait, mint a fölvidéki patak a kavicsot. Csevegve. Amit a fejében forgatott, majdnem mindig előre elmondta nekünk, olykor háromszor is. De mennél többször mondta el, annál érdekesebb és tökéletesebb volt. Csak akkor ült le írni, amikor a meséjét magában már egészen gömbölyűre köszörülgette. Persze, amit írt, az azután még sokkal szebb volt.

Éppen ezért szereti még ma is a társaságot. Az élet melegére és az élet színeire szomjazik. És ez az, ami az írásaiban szinte megdöbbentő erővel áll az olvasó elé. Alakjait, jellemeit kézzel is megfoghatná az ember, csak akarná egy kicsit.

Akkoriban az István főherceg-szállóban volt a társasága. Miniszterek, képviselők, régi, érdemes, országtartó emberek. Ebből a nehéz agyagból mintázott. Különösen az öreg Pongrácz generálist szerette, aki pompás régi történetekre emlékezett vissza és szívesen eladomázott a nagy palóccal. Tőle hallotta a *Beszterce ostromához* való történetet is. Vagy legalább ez indította el hatalmas képzelőtehetségének a kerekeit. És ha azok már elindultak, maga sem tudta megállítani.

Egy este bejött a szerkesztőségbe :

— No, gyerekek, hagyjátok ma üresen a tárcát tizenegyig. A Pongrácz generális valami jó történetet beszélt el, majd csinálók belőle egy tárcának valót.

Leült, pipált, írt és mosolygott. Amikor ugyanis Mikszáth valamit ír, annyira benne van a tárgyában, hogy igazán is benne él. Ha valamelyik alakja valami jót mond, csöndesen mosolyog neki maga is. És ilyenkor somolyogva nézegeti a papírost. Máskor meg föláll, csöndesen körülsétálja a tulajdon maga székét és megint leül, ír tovább. Az alakjai indulatjait maga is érzi és ez mozdítja meg.

Szóval éjjeli tizenkettőre megvolt a tárca. Távozóban odaszólt :
— Írjátok a végére, hogy „vége következik”. Egy kicsit túlirtam. Majd holnap befejezem.

Da capo. Másnap megint azzal ment el, hogy holnap fog a „vége” következni.

Igen ám, csak hogy a segédszerkesztőnek is megvan a maga sütnivalója. Láttam, hogy Mikszáth kezd a tárgyába belemelegedni, hát azt nyomtatta a végére, hogy *folytatása* következik.

Másnap Mikszáth nagy dohogva állított be :

— Ez már mégse szép töletek! Ma okvetlen be akartam fejezni, de most már nem lehet. Most muszáj még két tárcára valót írni a becsület végett. Pedig már fogytán van a mese.

A segédszerkesztő csak sunyított és nap-nap után rakta Mikszáth akarata ellen a tárca végére: folytatása következik... folytatása következik...

Mikszáth meg mindennap zsörtölődött, de mindennap írt tovább.

Ezúttal a segédszerkesztő volt a bűvész, aki az egész regényt lassan kifolytatásozta belőle.

Úgy három hét múlva azután Mikszáth dühösen vágta oda az asztalra az író tollat:

— No, itt van. Ez most már de biz isten a vége. A Herkó-páternek se írok nektek tovább!

Csakhogy már akkor megvolt az egész *Beszterce ostroma*.

Nincs, aki megérezze rajta, hogy úgy darabonkint és fogóval jött a világra...

Kenedi Géza följegyzésének hitelét erősen megingatja Mikszáth levelestárának egyik darabja. Mikszáth ugyanis 1893. december 16-án azzal a kéréssel fordult Gyulai Pálhoz, mint a Kisfaludy-Társaság elnökéhez, hogy *Az utolsó várúr* című műve felolvasásának időpontját halassza későbbre: »A karácsonyra összetorlódtól hírlapi kötelezettségeim miatt nyugodtan, méltón az akadémiahoz el nem készülhetek felolvasásomra, mely *Az utolsó várúr* címet fogja viselni, — kérem tehát Méltóságodat, méltóztassék engem a februári ülésre hagyni.« Mikszáth tehát már 1893. december közepén készült *Az utolsó várúr* címmel a *Beszterce ostroma* témájának feldolgozására! A regényt azonban csak 1894. febr. 4-én kezdte közölni a Pesti Hírlapban. (A Kisfaludy-Társaságban való bemutatása végleg elmaradt. Az 1894. febr. 11-i ülés tárgysorozatán nem szerepel, s később sem olvasott fel belőle részleteket.) Nem felel meg tehát a valóságnak Kenedi Géza abbéli közlése, mintha Mikszáth csak úgy, a szerkesztőségbe beállítva rögtönözte volna az első részletet! A *Beszterce ostroma* is, mint MK minden nagyobb műve, hosszabb ideig tartó készülődés után született.

II.

Mikszáth ismételten hangsúlyozza, hogy regényének hőse, gróf Pongrácz István túlságosan belemerült »a családi történelembe, mint egy mélységes tóba«. Amúgy is kótyagos fejét még jobban megzavarta az »ősök dicsősége« stb.

Szükséges tehát kissé közelebről megismernünk a Szentmiklósi és Óvári Pongrácz-család történetét, amely — a regény szerint — »tele van középkori fénnel, ragyogással«, míg a fennmaradt oklevelek inkább arról szólnak, hogy a Pongráczok — szűkebb pátriájuk határain belül maradva — főleg vagyonuk gyarapításán buzgólkodtak.

István gróf a »Gothai almanach«-ból és Nagy Iván »Magyarország családai« című genealógiai munkájából ismerhette meg alaposabban őseit. Nagy Iván munkájának a Pongráczokat is tárgyaló IX. kötete 1862-ben látott napvilágot, de a monográfia előmunkálatai már az ötvenes évek derekán megkezdődtek. Nagy Iván fel-

hívására fogott hozzá a Pongrácz-család Hont megyei nemesi ágának egyik tollforgató tagja, Pongrácz Lajos, nemzetsége történetének összeállításához. Pongrácz Lajosnak az adatgyűjtés céljából »lankadatlan szorgalommal vitt levelezése« minden bizonnyal a nedeci várkastélyig is kiterjedt. István gróf tehát már húsz és egynéhány éves korában beleszédülhetett a romantikus műtszemlélet és az »ősi dicsőség« káprázatába. (Mikszáth is így mondja a regény 104. lapján: »káprázatok közt élt fiatal kora óta...«)

Az említett művekből, valamint az újabb keletű Kempelen Béla-féle munka alapján (»Magyar nemesi családok.« VIII. köt. Bp. 1914. 377–398. l.) összefoglaljuk azokat a részeket, amelyekre a regény is utal. Csak mellékesen érintjük a regényben nem említett, de a családtörténetet illúziók nélkül megvilágító szakaszokat is. Célszerű a kirívó mozzanatokra rávilágítanunk, hogy minél érthetőbbé váljék a XVII. századba, sőt a középkorba visszatérő, habajkos nedeci várúr beteg lelkesége. (A családtörténetet ismertetve, zárójelben utalunk a regény megfelelő vonatkozásaira, illetőleg szövegünk lap-számaira.)

A Szentmiklósi és Óvári Pongrácz-család a legkiterjedtebb nemesi és főúri családok egyike volt. A Pongráczok története és nemzedékrendje Nagy Iván munkájában több mint negyven lapot tölt ki.

A család első ismert őse egy cseh vitéz, aki II. Endre idejében (1230) tűnik fel. Unokái, kiknek egyike már Liptó megye főispánja, vetik meg a család vagyónának és hatalmának alapjait. A család története az Árpádok alatt nem egyéb, mint újabbnál újabb királyi adományok bekebelezése. A család gyorsan terebélyesedett s negyedik ízeben már négy új családnak törzsévé lett. A Pongráczok szentmiklósi jussukat 1368-ban Nagy Lajostól kapták, Óvár várát pedig az 1440-es évek elején erőszakkal szerezték meg. A névadó ős Szentmiklósi Pongrácz volt (1368). Ennek szépunokája, II. Pongrácz liptói főispán mutatkozik a legféltelenebbnek az ősök között. Nagy Iván szerint: »Az Albert király halála utáni trónkövetelési viszályok közepette emelkedett történelmi nevezetességre, amidőn a lengyel Ulászló pártján mint Giskra híve (1441) féktelen dúlások és pusztításai által lőn ismeretes. Történetíróink legnagyobb részének állítása szerint szentmiklósi Pongrácz, Szakolcának hatalmas ura, az ország akkori zavaros állását s a felföldi folytonos háborgatásokat használva, a körülményekhez képest majd az egyik, majd a másik párthoz csatlakozik.« Idézi Teleki Józsefet (»Hunyadiak kora« I. 373), aki így jellemzi: »Mindig csak rablás után törekedve, a Vágmentében hol ravaszsággal, hol erőhatalommal kiterjedett és szép birtokot szerze magának.« Így foglalja el (folytatja Nagy Iván) Berencs, Sztrecsen és Óvár várakat, melyek közül a két utóbbi királyi vár volt. Pongrácz az 1444-i budai országgyűlésre mint Ulászló párthíve jelent meg, a gyűlés parancsára azonban elfogatott és örökös fogságra ítéltetett; de úgy látszik — királyi kegyelemből nemsokára megszabadult és aug. 11-én már mint szakolcai kapitányt találjuk...« (Ulászló alatti garázdálkodására vonatkoznak a regény szavai a 28. lapon: »— Megyünk a király ellen! — Négy száz és egynéhány esztendeje múlt

már, ahogy ez a szó *komolyan* hangzott ezekben a völgyekben, mikor Szentmiklósi Pongrácz, a nagy oligarcha, üzente a hadat Ulászló királynak . . .) Ezután pályája »fényesebb, de nem menthetőbb« szakasza kezdődik. Hunyadi János ugyanis a haza ügyének akarta megnyerni a hatalmaskodó főurat, kivel — egyes források szerint — sógorságban állott. (A hagyomány szerint e Szentmiklósi Pongrácz felesége Szilágyi Erzsébetnek Anna nevű testvére volt.) 1444 augusztusában tehát barátsági, »mondhatni: véd- és dacszövetségre« lépett vele Temesvárt. A következő évben a Vágvidékre országos főkapitánynak nevezték ki. De Pongrácz, kit a nép „turóci király”-nak nevezett, ezután sem változott meg. (Marczányi György szerint a nedeci várúr is »Turóc királyának« tartotta magát; ld. az adalékok II. darabját! Mikszáth is erre céloz, amikor a 104. lapon fejedelmi többesben beszélteti hőst: »— Jöjjenek kegyelmetek közelebb — mondá a várúr emelt, méltóságteljes hangon, kivont kardjával is intve. — Mit kívánnak *tőlünk?*«) A garázda főúr tovább is pusztította a felső vidékeket, magára haragítva Giskrát, a szentgyörgyi grófort, Frigyes császárt, sőt az egész országot. A féktelen oligarchát országgyűlés elé idézték Fejérvárra, hol csak Hunyadi János közbenjárására nyert bocsánatot. De II. Pongrácz továbbra is az maradt, ami volt: 1448—49-ben az általa elfoglalt várakból (a Nyitra megyei Berencs, a Bars megyei Óvár, a Trencsén megyei Sztrencsen) tovább pusztította az egész felsővidéket, sőt az ott nyert zsákmánnyal sem elégedve meg, Ausztriába, Morva- (a Lengyelországba is becsapva, dúlt, tűzzel-vassal adót zsarolt és az egész környéket rettegésben tartotta. Teloki József id. műve szerint: vakmerősége által elragadtatva »maga s társai nevében Fridrik római királynak egyenesen hadat üzent«. (Ezeket az egyéni akciót Mikszáth bizonyos költői túlzással említi regényében, a 8. és 28. lapon: »Szentmiklósi Pongrácznak fejedelmek voltak adófizetői . . .« és: »Szentmiklósi Pongrácz, a nagy oligarcha, az öreg Hunyadinak« is hadat üzent . . .) Mind az ország urai, mind Frigyes császár igyekeztek megfékezni Pongráczot; ez utóbbi Cillei Ulrik által szorítottatta szakolcai várába. Végül ismét Hunyadi János csendesítette le. Hunyadi halála után özvegye és Szilágyi Mihály megnyerte Pongráczot Mátyás ügyének; szövetséget kötöttek vele s említett várát Zsolna városával együtt visszaadták kezére. Nem sokkal ezután meghalt.

Mikszáth a garázda Szentmiklósi Pongrácz mellett még két őst említ névszerint (8. l.). Egyikük Péter, »a legszebb magyar levante, ki iránt egy királyné gerjedt boldogtalan szerelemre . . .« A nemzedékrend szerint ez a Péter csak I. Pongrácz fia lehetett, aki 1368-ban halt meg. A regényes szerelemről persze Nagy Iván családtörténete nem tud. Az vagy szájhagyomány, vagy költői lelemény. A másik névszerint említett ő: »a nagypallosú Pál, török fejek lekaszabolója«. A Pongrácz-családnak nem egy Pál nevű tagja volt a XIV. századtól a XVIII. századig. Nagy Iván egyiket sem emeli ki mint nevezetes törökverő hőst.

A regényben ismételten előfordul, hogy a nedeci várúr szeretné felújítani a Pongráczok hajdani pallosját. (A 34—35. lapon: az

ifjú báró Behenczy lefejeztetésének gondolatával foglalkozik. »De nincsen már pallosjogunk« — jegyzi meg tisztartója. »Nem a jog szeli el a nyakat, hanem a pallos« — feleli a várúr. A 138. lapon pedig Apolka jegyesének lefejeztetését tervezi: »Van-e még a jus gladii-nak valami hatályossága? S mi a büntetése, aki jogtalanul él a régi pallosjoggal?« — kéri ügyvédjétől.) Pongrácz István bolond terveinek történeti háttere az, hogy a család egyik őse: III. Miklós királyi udvarnok, IV. Pongrácz nevű unokatestvérével együtt, 1508-ban pallosjogot (jus gladii) nyert II. Ulászló királytól.

Íme az ősök, akiknek példája annyira lelkesítette »az utolsó várurat«, hogy középkori életformájukat bolond fejjel követni akarta a XIX. század második felében . . .

A regény hősenek, »IV. Istvánnak« szüleinél ennyit: apja, gróf Pongrácz Rudolf (1798—1860 május) cs. kir. kamarás; anyja, gróf Pongrácz Szidónia (szül. 1810) cs. kir. csillagkeresztes hölgy. 1830-ban kötött házasságukból hat gyermek született. A szülők vérrokonságának alig tulajdoníthatunk jelentőséget »IV. István« testi-lelki betegsége, degeneráltsága szempontjából, mert apja és anyja csak tizenketted-izű unokatestvérek voltak.

Gróf Pongrácz István, a regény hőse, 1835-ben született és 1886. aug. 25-én halt meg Nedec várában. Gyászjelentését a Trencsénben megjelenő Vágvölgyi Lap közölte (1886. szept. 5. sz.). Eszerint: »Méltóságos Szentmiklósi és Óvári gróf Pongrácz István úr hosszas betegségben . . . élete 51-ik évében, folyó 1886. évi augusztus hó 25-én reggel 1/2 6 órakor« elhunyt. »A boldogultnak hült tetemeit augusztus 29-én helyezték el a varnai templomkápolna családi sírboltjában.«

Pongrácz Istvánnak halála előtti »hosszas betegsége« egyáltalán nem valószínűsíthető a regénynek azt a megoldását, amely szerint a nedeci várúr öngyilkos lett volna. Marciániai György pedig (a II. sz. adalék végén) nyomatékosan utal arra, hogy egy örökségi pörrel kapcsolatos vizsgálat »szétszórtatta azt a híresztelést is, hogy István gróf öngyilkos lett volna«. Mikszáth maga sem állítja ezt határozottan. A regény utolsó szakaszaiban csak mendemondákra hivatkozva írja: »A temetésen, sőt már előbb is, azt sügdosták az emberek, hogy mérget ivott volna, hogy az egyik kisleánya [Apolka egyik barátja] látta is, de a család nem óhajtotta a boncolást. Nem okvetlenül szükséges mindent megérteni . . .«

III.

Gróf Pongrácz Károly, Mikszáth barátja, a nedeci várúrnak elég távoli rokona, csupán hatodízű unokatestvére volt. Nemcsak adatszolgáltatója a »különc ember történetének«, hanem egyszerűsmind egyik szereplője a regénynek: ő a budetini honvédparancsnok, aki szép szóval leszereli a Beszterce ellen hadbavonuló István grófit. Őt is ősmernünk kell tehát.

1832. március 3-án született Budapesten. A gráci hadapródiskolát végezve, hadnagyi ranggal kezdte katonai szolgálatát. A szabadságharc alatt mint táborkari tiszt résztvett a temesvári csatá-

ban. Később az 1859. és 1866. évi osztrák hadjáratokban harcolt. 1869-ben a hadtudományok tanárává nevezték ki Budapestre; ekkoriban írta »Fegyvertan« és »Haretan« című munkáit. 1870-ben mint őrnagy átlépett a honvédséghez; 1876-ban alezredessé nevezték ki, 1878-ban ezredes és dandárparancsnok lett. 1888-ban tábornoki ranggal nyugalomba vonult. Az 1880-as évek óta mint aktív politikus is működött. Előbb a főrendiház tagja, majd 1885 óta a nyitrai kerület országgyűlési képviselője. Az egyházpolitikai vitákig a szabadelvű párt tagja volt, akkor azonban kilépett a pártból. Meghalt 1897. február 14-én Budapesten. (Életrajzai: »A magyar országgyűlés képmé és írásban 1892—1897« c. album 393. l., Vasárnapi Ujság 1897. 8. sz. stb.)

Pongrácz Károly az 1890-es évek elején Mikszáth szűkebb baráti köréhez tartozott. Mikszáth nemcsak a regényben örökítette meg alakját, hanem két cikkében is. (»Mikszáth-asztal«. PH, 1893. okt. 24. és »Az István-szoba«. PH, 1899. dec. 24, 26. és 27.; ezt később »Az én kortársaim« c. kötetében is közölte.) E cikkek szerint gróf Pongrácz Károly egyik legelső tagja volt Mikszáth híres István-szállóbeli tórszasztalának. (L. a regény Bevezetésében is!) »Mikszáth-asztal« c. cikkében ezeket mondja: »Az István főherceg-szállóiban így neveznek egy szögletasztalt, ahol hétköznapiokon mi ketten szoktunk vacsorálni az én t. képviselőtársammal, Pongrácz tábornokkal...«

A regény II. és III. részében (80, 86—87, 89—91, 107. l.) többször is felbukkan az »agyagsárgás harcصابajuszú« budetini parancsnok, vagyis Pongrácz Károly alakja. A zsolnai vendéglőben nagy tettség mellett mesélgeti egykori gáláns kalandjait... Hasonlóképpen jellemzi őt Mikszáth »Az István-szoba« c. cikkében is: »A harcصابajuszú tábornok, gróf Pongrácz Károly, a kedves, megenni való öreg úr bámulatós szerelmi kalandjait mesélgette; a pajkos Casanova se ment keresztül annyi mindenen...« Asztaltársaságát, jellemezve írja Mikszáth: »Igazi jó gondolkozású, szabadelvű kis csoport volt, leszámítva gróf Pongráczot, kiben volt egy kis konzervatív íz, de ebben a levegőben őt is bevonta a radikális liberalizmus patinája...« Évek múlva a politikai nézeteltérések miatt Pongrácz Károly elmaradt az István szállóbeli társaságtól. »Elszakította onnan a politika — mondja Mikszáth —, de a szíveinktől nem.« Cikkébe költői szavakkal iktatja be a Mikszáth-asztal legelső halottjának, Pongrácz Károlynak nekrológiáját:

»Egyszer csak találkozom a szegény gróf Pongrácz Károssal; keservesen panaszkodik, hogy legyenek jelennek meg a szemei előtt. Megy, megy az utcán, vagy nézi a tarokk-kártyákat, s egyszerre a római számok helyett a legyenek jönnek...«

— Hát kergesd el őket!

— Hiszen az, hogy próbálom elkergetni — és nincs légy.

— Bolondság. Hisz az csak jó. Mert az igazi legyenek utóvégre is kellemetlenebbek a képzelt legyeneknél.

Hanem a legyenek nem voltak jó járatban, elvitték a szegény öreg Károlyt. Generális léteire ő ment elsőnek, és most ott alussza örök álmát, szöve tovább álmában színes kalandjait, a budai katona-

temetőben. Múlt évben fölkerestük sírját a gyermekeimmel, nehéz volt ráakadni. Magányos kökénybokorral és smaragzöld fűvel van benőve. Aranyzöld, picinyke legyek szállongnak körülötte...»

Adalékok gróf Pongrácz István életéhez

A Vasárnapi Ujság már a nyolcvanas évek óta rendszeresen közölte Mikszáth cikkeit és elbeszéléseit. A folyóirat fíradhatatlan s élelmes szerkesztője, Nagy Miklós, annyira kedvezett Mikszáthnak és közönségének, hogy az írónak más lapokban megjelent regényeit és nagyobb elbeszéléseit is szívesen hozta másodközlésben vagy rövidített, szemelvényes szöveggel. Másodközlésben adta pl. a Kísértet Lublón c. kisregényt, szemelvényes közlésben pedig a Galamb a kalitkában címűt és Beszterce ostromát. Nemcsak főlapjában, hanem ennek Képes Folyóirat című melléklapjában is.

Nagy Miklós, hogy a Vasárnapi Ujság és a Képes Folyóirat közönségét minél jobban kárpótolja a Beszterce ostroma Légrádyék-nak juttatott szövegéért, a szemelvényes közlést követően egymásután kezdte publikálni Pongrácz István egykori ismerőseinek, környezete tagjainak visszaemlékezéseit, akik közvetlen tapasztalatok, élmények alapján egészítették ki a regényben megrajzolt oligarcha alakját. Nagy Miklós megszerezte továbbá a nedeci várúr portróját és a nedeci vár Mednyánszky László által rajzolt képét is. Ezek közlésével szintén fokozta az érdeklődést Mikszáth regénye iránt.

A Vasárnapi Ujságban (és innen átvéve a Képes Folyóiratban is) négy memoárszerű adalékot találunk, éspedig a következőket:

I. *Lehoczky Vilmos*: Gróf Pongrácz Istvánról. (Vasárnapi Ujság, 1896. febr. 2., 43. évf. 5. sz. 67. l.; Képes Folyóirat, 1896. XIX. köt. 246—247. l.)

II. *Marczidnyai György*: »Turóc királya.« (Vasárnapi Ujság, 1896. febr. 2. és febr. 9., 5. és 6. sz., 67—70. és 83—86. l.; Képes Folyóirat uo. 248—255. l.)

III. *Csik-Volecz Sándor*: »Stefi gróf« viselt dolgai. (Vasárnapⁱ Ujság, 1896. febr. 16. és 23., 7. és 8. sz., 102—103. és 119. l.; Képes Folyóirat uo. 322—325. l.)

IV. *Tausk Hermann*: Még valami Pongrácz István grófról. (Vasárnapi Ujság, 1896. március 1., 9. sz. 134—135. l.; Képes Folyóirat uo. 361—362. l.)

A cikkekkel együtt a cikkírókat is érdemes megismerni, hiszen közülök kettőnek kalandos élete már magában rávilágít arra a különleges környezetre, amelyet a nedeci várúr kialakított. Egyébként mind a négyen hivatásos tollforgatók, írók vagy újságírók.

Lehoczky Vilmos (1847—1897) turócmegyei születésű. Jogot végzett. Előbb a megyénél, majd a törvényszéknél szolgált. 1893-ban szülőföldje országgyűlési képviselőnek választotta. Tevékenyen résztvett a felvidéki művelődési mozgalmakban. — *Lehoczky Vilmos*

MK »István szálló«-beli baráti köréhez tartozott. Mikszáth említi is »Az István-szoba« című karcolatában (Pesti Hírlap, 1899. dec. 24—27).

Marciányi György (1848—1898) olasz eredetű, felvidéki születésű. Mikszáthnak Rimaszombatban valószínűleg iskolatársa volt. Katonai pályára lépve, mint tiszt résztvett többek között a könggrätzi csatában, majd a honvédség kötelékébe lépett. A hetvenes években Spanyolországba ment, hol a trónkövetelő Don Carlos seregében harcolt és Estellá-nál megsebesült. (Estella stratégiai fontosságú város Navarra spanyol tartományban; 1872—76-ig Don Carlos főhadiszállása volt. A regény »várurnó-jének« neve tehát kétségtelenül időszerű és találó, akár Mikszáthtól kapta, akár cirkuszi pályáján szerezte...) Spanyolországból hazatérve Marciányi György Szombathelyen és a fővárosban mint szerkesztő munkatársa; több német lapnak is munkatársa volt. Följegyzéseiből kitűnik, hogy egyidőben ő is a bolond gróf udvarához tartozott; az úgynevezett »sereghajtó« alighanem ő maga.

Csik-Volez Sándor: 1859-ben idegenlégióban szolgált, majd a tuniszi bej tisztje, később ismét a francia idegenlégióba állt, végül az osztrák hadsereg tagja. A nyolcvanas években hazatérve, zsolnai postatisztviselő, majd váci postafőnök lett. Meghalt 1909-ben. Mint zsolnai postahivatalnok került Pongrácz István gróffal ismeretségbe.

Tausk Herman (Tauszk Ármin) hírlapíró, a bosznia-hercegovinai tartományi kormány sajtóelőadója. Meghalt Zágrábban 1916-ban. Az 1880-as években az Agramer Tagblatt munkatársa és több budapesti napilap tudósítója. Végül a Südlavische Rundschau szerkesztője. (Tausk Herman életrajzi adatait Gulyás Pál szívességéből közölhetjük.)

Mind a négy cikkíró pontosan megjelölte Pongrácz Istvánnal való ismeretségének szálaait és körülményeit.

MK-nak Nagy Miklóshoz intézett *Nyílt levele* (ld. e kötet függelékében) elsősorban e négy közleménnyel kapcsolatos. Mikszáth — hangjából kivehetően — nem nagyon örült e közléseknek. Kissé talán bosszantotta is, hogy számos olyan mozzanatot közzétettek, amelyekről ő szintén tudott ugyan, de amelyeket regényhősének költőileg kialakított figurájához szükségtelennek tartott, nem kívánt felhasználni. Modelljét ezúttal is — mint minden munkájában — a művészi alkotás szuverén módján vitte át az életből a költészet világába. Főlöszlegesen tartotta élesen körvonalazni, hogy elbeszéléseiben mi a valóság és mi a költemény? Amikor erre vonatkozóan nyilatkozik, egyúttal válaszol regénye első kritikusanak, Gáspár Imrének is, aki a Magyar Szemle c. folyóiratban (1895. nov.) számonkérte az írótól a való és a költött részek pontos megjelölésének elmutasztását. Ezek a nyilatkozatok a regény hőstét és a történeti háttérrel illetően éppoly érdekesek és tanulságosak ma, mint voltak hatvan évvel ezelőtt, — Mikszáth művészi ábrázolásától függetlenül is. Még jobban megvilágítják a turóci oligarcha, »Turóc királya« önkényeskedését a XIX. század hetvenes és nyolcvanas éveiben.

Teljes egészségükben közöljük e cikkeket a Vasárnapi Újság sorrendje szerint :

I.

GRÓF PONGRÁCZ ISTVÁNROL

— *Levél Mikezách Kálmánhoz* —

Megtisztelő felszólításod folytán, ime, itt közlök néhány jellemző adatot »Beszterce ostroma« című művedben ragyogó tolladdal ecsetelt hősi, Pongrácz István gróf életéből.

Valahányszor utam a vágvölgyi vasúton visz, mindannyiszor lesem a vármai vasúti állomás mellett az ósdi külsejű nedeci várkastély magas tornyának előtünését, s ezt meglátva, azonnal képzeletem elé idézem Stefi gróf rokonszenves alakját. Ő már nyugszik, s vele együtt eltávozott ezen kies vidékről a mulató jókedv is. Nem veri fel többé a táj csendjét sem négyes fogatának dübörgése, sem vörös ruhás lovas testőrségének rohanása. Hóbortosnak mondták, pedig inkább különc volt, s emellett gyermekies lágy szívében a jóságos kedélynek olyan derűtsége, mely a mai anyagias korban mind nagyobb ritkaság.

Stefi gróf úr volt a szó szoros értelmében. Boldognak csak akkor érezte magát, ha vendéget fogadhatott, s vendégszeretete határt nem ismert. Az előre bejelentett vendégeket nappal is fákliafényvel, kürt- és trombitaharsogással s díszlövésekkel fogadta. Kastélyából csak szökve menekülhetett a vendég, s még akkor sem volt biztos róla, hogy cirkálásra küldött emberei visza nem viszik.

Egy ízben lócsere ürügye alatt tettem nála lóháton látogatást, s minthogy önála minden ily üzlet egy-egy tréfára szolgált alkalmul : akkor is kocsiba nem használható, rúgós lovat ajánlottam neki gyepiősnök. Mikor a lovat befogták : első megiramodásával összehépte a hámat. Erre én lovamat gyorsan fölnyergelve menekültem. Stefi gróf szintén lóra pattant s üldözőbe vett embereivel. Én Várnán (egy kis mezőváros Nedec község szomszédjában), melynek ő volt földesura, az ő vendéglőjébe menekültem, s miután egy más lovas barátommal a vendéglős által lehető jó élelemmel elláttattuk magunkat, hogy a várható ostromzár alatt ki ne éheztesen bennünket, erősen eltorlaszoltuk szobánkat.

Az ostrom csakhamar megkezdődött Stefi gróf személyes vezetése alatt. Vaklövések zaja verte fel a csendes vendéglőt. Két órai erős küzdelem után — midőn biztosította személyes szabadságunkat —, kapituláltunk, s nagy győzelmi menetben szállíttatott vissza Nedec várába, ahol víg kedv s párját ritkító multság mellett megkötötték a béke.

Több saját találmánya volt, s azokban lelte főbüszkeségét. Nyáron át három ágyat tolatott össze, s azokban hált egy nagy terem közepén, azt állítván, hogy így nem szenved a melegtől, mert amint az egyik ágyban átmelegedett, a másikba hengeredett át, majd abból ismét a harmadikba. Ezen találmányának köszönhetette, mint mondá, jó alvását.

Egy télen a fűteanyaggal gazdálkodni akarván, elrendelte, hogy a vár egyik tornyának a földszinti helyiségébe rakják le a lótrágyát. Ő aztán ezen toronynak az első emeleti szobájába költözött s állítása szerint a telet soha jobban nem töltötte, mert úgy élt, mint egy melegágyi növény.

Nem volt antiszemita, de azt állította, hogy a zsidófaj nem eléggé harcias és ezért nem becsüli. Egy alkalommal, amint nála voltunk s újra ez a tárgy került szóba, éppen két házalót jelentettek be, kik közül az egyik tajtékpipákat, a másik látszerészeti eszközöket árult. Hogy említett állítását igazolja, elküldte őket a kertbe, s ott a kastély falánál, amely mellett egy út kanyarodott el félkörben, kijelöltette helyeiket, ahová két asztalra áruikat kirakhatják. Ennek megtörténte után a kert hátulsó kapuján négyesfogatán behajtatott s meghagyta kocsisának, hogy a félkörbe érve, vágatva hajtson. A két házaló holtá ijedve hagyta ott áruját, s mire a kocsis másodsor fordult, összehajtottak. Mi az emelet ablakából néztük ezt az eredeti bizonyítását a harciatlanságnak, s igazat adtunk a grófnak, ki szerfelett örvendett meggyőzetésünkön. Különben a megrémült két házaló jó vásárt csinált nála.

Mint kocsis ritka merészséggel kezelte négyesének gyeplőit, s megesett, hogy sebes hajtás közben kiesett kocsjának a hátulsó kereke. Azért ő meg nem állt, de kocsisának fenn kellett az egyensúlyt tartania, s ő úgy hajtattott tovább.

Demokratának vallotta magát, bár ezt az érzületet nem tartotta természetesnek, mert állítása szerint sehol sem tapasztalható nagyobb arisztokrataság, mint a természetben, ahol az állatok oly zsarnokai egymásnak. De hogy az állatvilágban is meghonosítsa a maga fogalmai szerinti «demokráciát», összefogatott egy lovat, egy szamarat meg egy ökröt s ezen, szerinte demokratikus fogaton hordatta ki a trágyát.

Pénzét mindig más-más helyen tartotta s e rejtkehelyeket soha senki előtt föl nem fedezte. Egy alkalommal nagy kártyázás volt nála. Vesztett. Pénzért kellett mennie. Mi, tudván a pénztartó szokását, meglestük. Először az ágyából húzott ki pár bankót, a többi pedig a képek keretéből került elő. A veszteség nem bosszantotta; de azért majdnem komolyan megharagudott, hogy a wertheimjának a nyitját kitaláltuk. Egész gondot okoztunk neki, hogy új pénzrejteket találjon ki.

Sokat tartott két szamarára, melyeknek az volt a rendeltetésök, hogy minden vasárnap tejért jártak rajtuk az óvári majorba.

Egy vasárnap reggel keresik a szamarakat; hát hült helyük volt. Hétfőn reggel a két szamár újra megjelent szokott legelőjén. A következő vasárnap ismétlődött a tréfa. A gróf ekkor meglesette a szamarakat, hogy hová tűnnek el. A kiküldöttek a szamarakat egy elhagyott téglálegytemencében találták meg, ahová vasárnaponként elbújtak. Maguktól tették-e ezt a szamarak, vagy pedig lusta kisérők bújatták őket el, az titok maradt; de Stefi gróf a szamarakra fogta ezt a ravasz leleményességet.

Ezer ilyes esemény és furcsaság történt a nedeci várkastélynak most csendes termeiben és környékén. Már csak ennyiből is meggyőződhetik bárki, hogy éppen nem mese az az érdekes történet, melyet költői tollal »Beszterce ostroma« című regényedben leírtál.

Akik ösmerték a különc, de nemes szívű grófot, bizonyára soha el nem felejtik, míg élnek. Meg is érdemli. De megérdemli azt a költői megörökítést is, mellyel »Beszterce ostroma« a jövő idők számára is fenntartja hősének emlékezetét.

Lehoczky Vilmos

II.

•TURÓC KIRÁLYA•

Eloolvastam a magyar »Don Quixote de la Mancha«-t, Mikszáth Kálmán legújabb könyvét, melynek címe: »Beszterce ostroma«. Mikor egy este egy könyvkereskedés kirakata előtt elhaladva, a könyv címe szemembe ötlött, megálltam, mintha egy varázsvessző legyintett volna homlokomon, s mintegy önkénytelenül mormogták ajkaim: Gróf Pongrácz István!

Rég letűnt időknek fantasztikusan összekuszálódó emléke, évekkel ezelőtt szerzett, azóta félig elmosódott érdekes tapasztalások, az ellentétekkel teli, egyenlő mértékben furfangos észre és naiv lelkiültre valló bizarr, komikus és regényes történetkéek egész láncolatának emléke ébredt fel bennem teljes élénkséggel; ismét magam előtt láttam »Turóc királyá«-nak hatalmas alakját; éreztem a pápaszem alól reám néző titokzatos kifejezésű kökényszemek szűrő tekintetét, és láttam, miként vonulnak el megint szemem előtt — mint hajdan! — a legfurcsább alakok, kiket valaha életemben láttam; alakok, aminőket emberemlékezet óta csak a színpadon, világhírű darabokban mutogatnak jó pénzért a közönségnek:

Legelőül egy alacsony, vézna termetű aggastyán halad, sanyarú arccal, türelmes megadást visszatükröző, színtelen szemekkel, tar fején az 1741-iki nemesi fölkelés öblös csákója, derekán cifra huszárdolmány van, hanyagul panyókára vetett, de óriásra szabott s ezért a földet seprő prémes felöltővel; mindkét vállán egy-egy ócska szerkezetű vasasnémet-karabélyt, baloldalán tokjában rémesen nyirkogó rozsdás, főlöles szablyát cipelve; köszvényes lúdlábain, melyek térdben minden lépésnél görcsösen meg-megcsuklanak, saruk s azokon nagy taréjú sarkantyúk vannak, melyekben minduntalan meg-megbotlik. Igazi gyászalak! Mindamellet, hogy a szegény öreg egész életén át csak inaskodott, a nedeci grófi kastélyban »Lébersten herceg« a neve; ő a főstrázsamestere az időnként mozgósított grófi testőrségnek.

Utána délcegen, negédesen, de mindamellet az önmegadás és alázatosság kifejezésével 10—15 pisze orrú, széles arcú trencsóni tót paraszt lépdel rozsdamarta, törött nyelvű alabárdokkal, ócska kovás-puskákkal, nagy buzogányokkal fölfegyverkezetten, fejüket nehéz csákó vagy sisak nyomja, hátukon az éjjeli táborozásra szánt összehajtott fekete lópokróc, melyhez minden embernél egy-egy vastag

oldalszalonna is van odaszíjazva, mely arra való, hogy az »ellen-séggel való összeütközésnél« páncél gyanánt, a »táborban« pedig eledelül szolgáljon. Bérese, zsellérembere valamennyi a nedeci vár-uraságnak, kiket a várúr parancsára Léberstein herceg rendelt be a mezei munkáról, hogy hadilag felszerelve, sorba állítsa s a vendégei tiszteletére hadiszemlét tartó »turóci király« előtt díszmenetben elléptesse őket. A zsellérek élén Král Janó, a főbéres halad, bal karjához csatolt, tehénbőrrel bevont, nagy, tojásdad pajzsral, közepén a budapesti »Entreprise des pompes funèbres« temetkezési társulat által valamely családi gyász eset alkalmából fekete keretű papírlapra festett grófi címerrel, mely papírlapot a várúr sajátkezűleg ragasztott oda spanyolviasszal.

E csoportot követik az úgynvezett »kozákok«, a grófi had válogatott csapata : 5—6 kétségbeesett, elszánt arcú, hosszú nyelvű lándzsákkal fölszerelt toprongyos fickó, süvegükön hosszú tollak merednek, melyekkel őket liba- és pulykakopasztság közben az urasági konyhaleányok díszítették fel. E félelmetes had többnyire kéregető vándorlegényekből és földönfutó csavargókból, vagy a közel fekvő illavai fegyházból hazafelé igyekvő kiszabadult rabokból toborzódott össze, kiket barangolásuk közben a sors a nedeci kastély udvarába hajtott, hol őket a várúr 2 forint foglалó, teljes ellátás és 50 krnyi napi lénung mellett 10—15 napra, a »hadgyakorlatok« vagy az esetleges »hadjárat« idejére zsoldjába fogadta és a nedeci várórság hadi artikulusainak felolvasása után Léberstein által a »turóci király« hadi zászlójára feleskettette.

A kozákok után egy szitkozódó, feleselő, három tagból álló asszonycsoportot látok. Két fiatal nő halad egymás mellett ; az egyik egy alacsony termetű, piroszozgás tót menyecske, fekete selyem viganóban, vastag, fehér ujjain arany gyűrűk ragyognak, a lábán lakktópán, a fején riktó színű selyemkendő. Ez Hanka, a »turóci király« kegyencnöje ; a mellette haladó, ifjabb nő, szerény szobaleányféle ruhát visel : Karolin a neve, nővére Hankának. Utánuk következnek egy éltesebb parasztasszony, szintén fekete selyemruhában, szattyánbőr csizmában. Ő a két fiatalabb nő édesanyja s leányaival együtt a kastélyban lakik, hol a házbeliek »anyakirálynő«-nek nevezik. Mind a három nőt meglátszik, hogy csak vonakodva, kényszerűségből csatlakoztak a furcsa menethez. Anyjuk csipőre tett kezekkel folyton visszatekint és civakodva tiltakozik az ily bolondos menetek ellen, néha öklével fenyegetözve a várúr felé.

A menetet a »sereghajtó« fejezi be ; egy kvietált hadnagy ez, ki mint stabilis hospes (állandó vendég) élvezi a várúr vendégzere-tetét. Jobbjában fringiát tart, míg bal kezében orosz kancsukát suhogtat, aranyzsinóros meggyzínű köntösben, fején középkori csőrsisak ; mellette a várúr halad rojtos házi sapkában, hálóköntösben, villogó szemekkel, bortól hevült arccal. Ajkaihoz kis sárgaréz gyermektrombitát szorít, melynek vékony hangú, fülhasogató harso-gása az egész várudvart betölti.

A háttérben több katonatiszt áll, kik hasukat tartva hangosan hahotáznak ; vendégek ők a közel eső budetini helyőrségből ; nem

messze tőlük egy előkelő férfi társaságában egy sugártermetű, finom, arisztokratikus arcvonású, szép fiatal úrnő áll, ki a férfi karjára támaszkodva, félig szájalmat, félig bosszúságot eláruló mosollyal nézegeti a »turóci király« hadi felvonulását. Ez Lidi grófnő, a várúr testvérhúga, neje a mellette álló déleceg férfiúnak, Zmeskál Zoltánnak, Árva megye alispánjának. »Stefinek sohasem nő be a felesége!« — szól hátrafordulva, egy mögöttük levő agg úrasszonyhoz, ki fejcsóválva, összekulcsolt kezekkel és kétségbeesett ábrázattal sejteti, hogy mily véleményrel van a 40 éves »Stefi gyerek« hőbortos magaviselete felől. E hölgy Pongrácz Szidónia grófné, Krasznán kastélyának úrnője, csillagkeresztes hölgy, a »turóci király« édesanyja.

Mind e rég elfelejtett alakokat újból látva, homlokomat dörzsölöm és visszagondolok a fantasztikus menetre; mikor utolsó alakja, az általam oly jól ismert »sereghajtó« is eltűnt lelki szemeim előtt, mélyen felsóhajtok, belépek a könyvesboltba s megveszem a Mikszáth Kálmán könyvét.

•

Nem vagyok illetékes Mikszáth elbeszéléséről kritikát írni. Történelmi regények-, vagy elbeszéléseknél, tényleg élt emberekről írt szépirodalmi dolgozatok-, vagy színdaraboknál — föltéve, hogy azok tartalma sem az időrenddel, sem pedig a történelmi tényekkel és főbb mozzanatokkal, legalább szembetűnőleg, nem ellenkezik, — a kritika tárgya csak maga az irodalmi földolgozás lehet, mert a tárgyilagosságnak semmi köze ahhoz, ha egy oly szépirodalmi munkába, melynek tárgya a történelemből, vagy valamely kiváló alak társadalmi szerepléséből vagy magánéletéből van merítve, esetleg a szigorú valóságnak meg nem felelő apróbb mozzanatok is beleszővődtek, vagy ha tényleg megtörtént epizódok a költői szabadság védőszárnyai alatt képzeletszülte alakokkal és eseményekkel megtoldattak.

Igy van ez Mikszáth könyvével is. A »Beszterce ostromá«-nak hőse s a benne elbeszélte dolgok nagyban és egészben helyesen vannak jellemezve és ismertetve. Hogy szerző az elbeszélés hőségnek jellemét, kedélyvilágát, szívét és egész valóját — miután őt személyesen nem ismerte — egyes helyeken nem egészen igazi színekben vezeti elénk, egyáltalában nem csökkenti a munka irodalmi értékét és érdekességét, — hiszen Mikszáth sem nem jellemrajzot, sem nem életrajzot akart írni!

Én, ki két éven át egy asztal mellett ebédeltem, vacsoráltam a »medeci sah«-hal (ez is egyik kedvenc neve volt, melyet azért vett fel, mert nagyon hasonlított Nasreddin perza sahhoz, kit egyszer Bécsben látott), ki ügyeszlóván éjjelt-nappalt együtt töltöttem vele, ki zárkózott jellemének, mindenki előtt gondosan eltitkolt lelkületének és lefátyolozott kedélyvilágának bizarr nyilvánulásait úgy a mindennapi életben, mint az általa minduntalan felidézett rendkívüli helyzeteknek különféle mozzanatait közt tanulmányozhattam, ki két éven át hú kísérelője voltam nyaktörő vállalkozásaiban, és kivel együtt szárazon, vízen, száguldó paripán, kocsin, sőt egyszer vasúti alagútban is farkasszemet néztem a halállal, talán szintén

hozzájárulhatok a »turóci király« viselt dolgainak, nem mindennapi pályafutásának ismertetéséhez, csodálatos lelki életének megvilágításához.

Gróf Pongrácz István örömet használta és emlegette »turóci király« címét, melyet, mint családjának egyik ősi attributumát, a gothai heraldikai kézikönyvben fűrkészett ki. A szentmiklósi és óvári Pongrácz család ősi idők óta Felső-magyarország leghatalmasabb és legelőkelőbb főúri nemzetségeinek egyike volt ; sógorlátot tartott a Hunyadiak királyi házával is. Hunyadi János testvérének fogadta Pongrácz János erdélyi vajdát, ki a történelemben is mint Frater adoptivus Joannis Hunyadi szerepel. Feleségül vette Mátyás király édesanyjának nővérét, Szilágyi Annát, s nagy vitéz volt az Úr színe előtt. Porba döntötte a török félhold hatalmát s Erdélyben ma is Pongrácföldnek nevezi a nép azt a csatatér, melyen az özmanokat tönkrevverte. Azt a vadászkiáltót, mely a Mikszáth könyvének címlapjára festett Pongrácz-címerben is látható, Mátyás király adományozta Pongrácz János rokonának ama vadászat örök emlékére, melyen ő — a király — a nedeci erdőkben az utolsó bolyényt lelőtte. A »Turóc királya« címet Pongrácz Pankrácius vette fel ; a családból azóta senki sem használta, csak Beszterce ostromlója.

Gróf Pongrácz István a család ifjabb grófi ágazatának II-ik ágából származott, melynek megalapítói az 1763-ban grófságot nyert Adámnak Rudolf és Antal nevű fiai voltak. Ez a vonal, mely ma még csupán István grófnak Adolf, Ede és Ágoston nevű testvéreiben virágozik férfiaágon, nőiágon pedig Ludmilla grófnő, férjezett Zmeskál Zoltánnéban, — az 1743-ban Pongrácz Gáspár személyében grófi rangra emelt idősebb ágazattal csak távoli rokonságban, jobban mondva atyafisági viszonyban áll, csak úgy, mint a 600 évvel ezelőtt ugyanabból a törzsből eredt köznemes és bárói ágakkal.

Gr. Pongrácz István 1835-ben született ; édesapja, Rudolf gróf, cs. és kir. aranykulcsos, édesanyja, Szidónia grófné, szül. Pongrácz grófkisasszony, cs. és kir. csillagkeresztes hölgy voltak. Édesapjáról azt beszélik Trencsén megyében, hogy egy alkalommal I. Ferenc királyt nem kis zavarba hozta. Midőn ugyanis e király felsőmagyarországi körútjában Trencsén megyében is megfordult, az őt egy deputáció élén üdvözlő grófhöz e sablonszerű kérdést intézte : »Nos, kedves gróf, milyen időjárás szokott itt lenni?« — E fogas kérdésre Rudolf gróf némi meggondolás után ezt a furfangos feleletet adta : — »Hát bizony, felséges uralom, csak olyan, mint másutt : néha esik az eső, máskor pedig lenni süt a nap.«

István gróf édesatyjának 1860-ban bekövetkezett halála után vette át örökségét, mely a nedeci birtokból és kastélyból állott. E kastély egy terjedelmes, négyszögletű, komor külsejű épület, mely a XVI. században épült, abban a korszakban, mikor a büszke oligarchák, a puskapor feltalálása után, hajdani sasfészeküket otthagyták s a völgyekbe húzódtak, miután az új ördögi találmány ellenében a régi sziklavárak többé biztonságot nem nyújthattak, és Mátyás

fekete serege is a felvidék fellelgyárait egymásután elpusztította, hogy a különösen e vidéken, a Vág völgyében, Turóc, Árva, Zólyom és Liptó megyékben garázdálkodó, gyakran a királlyal is szembe szálló kényurak hatalmaskodásának véget vessen. Turóc és Trencsén volt a rablólovagság főtanyója. A nedeci kastélynak csak az egyik felét bírta István gróf, a másik fele az osztozkodásnál a Bihar megyében élt Jenő grófra, a hírneves bortermelőre szállott. Ez a rész, mivel tulajdonosa nejjének, Lónyay Vilmának birtokain gazdálkodott, lakatlan maradt az utolsó időkig.

Az István gróf által örökölt kastélyrész, még mielőtt új ura átvette volna, leégett, nagy része éveken át romokban hevert. István úr nem sok teketóriával fogott hozzá házának lakhatóvá tételéhez. A bedőlt falakat újból fölemeltette, a rongált részeket pedig tót kőművesekkel és zsellérjeivel úgy ahogy megtoldatta, a beomlott mennyezeteket egyszerűen az erdeiből szállított nagy fagerendákkal helyettesítette, a szobákat bemeszeltette s befestette, aztán diadalmasan vonult be a később oly nagy hírnévre vergődött »lovagvár«-ba. Az általa lakott emeleti rész két nagy teremből és nyolc szobából állott; alatta sorakoztak a konyhahelyiségek, a cselédlakások stb.; a tágas udvar részén voltak az istállók és a kocsiszín.

A négyszögletes épületnek a kapuval szemközt levő oldalán fekszik a várkápolna, beszegezett, elzárt bejárattal, mivel már emberemlékezet óta nem miséznek benne. Kísérteties rege fűződik hozzá, mely egy elátkozott káplánról és egy fejetlen barátról mesél, kit a frater adoptivus Joannis Hunyadi vérfertőzés miatt lefejeztetett, s ki azóta minden nagypéntek éjszakáján hóna alá rejtett levágott fejével, kulcsokat zörgetve, a kápolnában s a mellette elfutó folyosón, melyen István grófnak egy teljesen vértezett, fából való lovag által őrzött hálószobája is volt, sóhajtozva végzi kényszerű sétáját, balkezeben arany- és ezüstpénzzel telt kis ládát cipelve.

A kápolna előtti folyosó felett emelkedik a kastély négyszögletű tornya, négy egymás fölötti szobával és a harangházzal, melynek falai tele vannak firkálva a XVI. és XVII. században valamely várúr szolgálatában állott német landsknecht-ek neveivel, évszámokkal és német versekkel, melyeket a toronyóri szolgálatot teljesítő zsoldosok nyilván unalomból karcoltak a falba. A torony alatt egy sötét sikátor vezet a kápolna udvari bejáratához. A családi legenda szerint századokkal ezelőtt két Pongrácz ádáz testvérharcot vívott e helyen egymással, melyben az egyik megöletett.

A toronyban a »sereghajtó« tanyáztott. »Turóc királya« nagyon babonás ember volt, erősen hitt a kísértetekben, az embereket kísértő jó és rossz szellemekben, nagyon fogékony lévén minden misztikus dolog iránt. A torony lakója egy alkalommal csupán abból a szándékból, hogy a mogorva váruurat estebéd után élénkebb hangulatba ejtse, elbeszélte neki, hogy a múlt éjjel csakugyan találkozott a folyosón a fejetlen csuhás baráttal. — Mikor a közeledő kulcszörgetés és sóhajtozás nesztét hallottam — mondá —, a méltóságod hálószobáját strázsáló lovag mögé húzódtam, hogy a hóna alatt artott fejnek élénken jobbra-balra fürkésző szemei meg ne lássanak.

Amint a barát a beszögezett kápolnaajtóhoz ért, egy fülkébe tolt a kincses ládáját, lerakván melléje fejét is, és nyitogatni kezdte az ajtót. Magam előtt látván a sok aranyat, ezüstöt, eszembe jutott, hogy jó volna ezt a sok pénzt az úgyszólamozgósítandó grófi hadak pénztárának javára a »turóci király« nevében lefoglalni.

István gróf arca elhalványult, szemci tágultak s mereven nézett az elbeszélőre.

— Leküzdve izgatottságomat — folytatta a sereghajtó, — nesz nélkül, de elszántan odaléptem, lassan felkaptam a ládát s eltávoztam a zsákmánnyal a lépcsőház felé, hogy a toronyba felvigyem. Oly nehéz volt, hogy alig bírtam cipelni. Amint a lépcsőházba befordulnék, óvatosságból visszanézek, s ekkor azt látom, hogy a páncélos lovag felém mutat a lándzsájával. E pillanatban elaludt a lépcsőházban égő lámpa, s észreveszem, hogy a láda is eltűnt, a kápolnaajtó pedig óriási dőrejjel becsapódott.

— En is hallottam a durranást; úgy éjjeltájban lehetett! — mondá István úr, felugorván a két ölnyi hosszúságú, egy ölnyi szélességű alacsony pamlagra, mely — egyik különössége levén a nedeci kastélynak — a biliárdteremnek majdnem felét elfoglalta.

— Ma reggel — fejező be a sereghajtó — megnéztem a kápolnaajtót; be van zárva és beszegezve úgy, mint rendesen; csak ezt a rozsdás kis szeget találtam az ajtó mellett a folyosón; nyilván akkor esett ki, mikor a barát maga után becsapta az ajtót.

»Turóc királya« egy szót sem szólt, de még aznap áttette hálószobáját a kastélynak egy távolabb eső részébe s a kápolna melletti folyosón azóta nem igen volt látható.

A kastély udvarára a faluból egy hosszú, sötét, dőcögős kőburkolatú kapusikátor vezet, melynek oldalán a kapus szobája nyílik. A kapualjban, éppen a vaspántokkal erősített évszázados ódon fakapu mellett, éleshangú valóságos csöngettyűóriás csüng, melynek néhány éles kondításával a kastély ura szokta volt jelezni hazaérkezését.

A falu végén fekvő kastélynak Zsolna felé néző oldalán nagy gyümölcsöskert terül el, melynek egyik oldalán sűrű bozót és eltörpült fák között egy megyei szoros út húzódik a kertet körülvevő alacsony kőkerítés mentén egészen a kapuig. A zsolnai honvédhelyőrség hadgyakorlatai alkalmával, melyek sokszor Nedec környékén történtek, rendszeren a négy darab, fatuskóval élesre töltött tarackból álló vártüzérség foglalt pozíciót e kertkerítés mögött, kellő pillanatban néhány lövéssel jelezvén, hogy a nedeci várúr is beleavatkozik az ütközetbe, ki egy ilyen alkalommal majdnem életével lakolt hadviselési hajlamaiért.

1875 augusztus havában a zsolnai helyőrség egy napon szintén Nedec felé operált. Mikor már a gyalogsági tűzharc egészen közel dühöngött, s éppen egy zászlóalj egetverő »rajta« kiáltással ostromra nyomult a kert felé, István gróf egyszerre mind a négy tarackból »öldöklő« tüzelést kezdett az előre rohanó honvédekre, ő maga pedig egy 10 fősől álló (többet nem tudott Léberstein herceg hamarjában összeszedni) »válogatott kozákcsoport« élén hirtelen kifejlődvén a

szoros útból, kemény rohammal oldalba támadt az »ellenségre«, mely alkalommal Linda nevű sárgája egy nagy kőben megbotlott s egy reá következtelt hirtelen saltomortale közben levétvén gazdáját, legott kimúlt, míg István gróf egyik lábát bokájában eltörte. Orvos helyett egy öreg falusi kuruzslóra bízván magát, azóta a megsérült lábán mindíg bicegve járt. Ez volt egyúttal utolsó hadviselése is.

Az 1886 augusztus 25-ikén bekövetkezett halála előtti tíz évben teljes visszavonultságban élt, és régi barátján, esquire John Cary of Tennington et Torr Abbey nyugalmazott vérteshadnagyon és néhány rokonon kívül úgyszólván senkit sem fogadott többé vendégül, s egészen mogorva lett. Mostani főúri kedvtelések és becsvágatok sohasem voltak benne. Főrendi előjogaival sohasem élt, a főrendiházba való meghívólevelet rendesen visszaküldte, legutoljára azért, mert »kamarás«-nak volt címezve, noha azt a méltóságot nem viselte. A reformált főrendiháznak különben nem is volt tagja.

A krasznányi kastélyában özvegysége éveit csöndes visszavonultságban töltött, egész idejét férje emlékének és a jótékonyáságnak szentelő, angyalszívű Szidónia grófnő, ki házában ingyen gyógyszer-tárat tartott a vidékbeli szegény parasztság számára, eleinte azon volt, hogy Stefi fia mennél hamarabb megnősüljön, idejekorán elejét akarván venni annak, hogy a makacs természetű ifjú különö hajlamai tovább fejlődjenek. A szelíd lelkű úrnő azonban csakhamar észrevette, hogy hiába akarna fiával más életmódot megkedveltetni, s hogy a legcélszerűbb, ha Stefi ügyeibe egyáltalában nem avatkozván, a dolgoknak szabad folyást enged.

»Turóc királya« sajtáságos észjárása, a nőkről táplált, nem éppen hízelgő véleménye mellett is nagy tisztelője volt a női nemnek, de csak mint gavallér. Szerelmes a szó igazi nemes értelmében sohasem volt, amit minden alkalommal büszke önérzettel ki is jelentett. Rendesen, a nyári hónapokban is, délig aludt. Mindig magánál tartott réztrombitácskájának hosszúra nyújtott süvítése jelezte a konyha népének, melynek élén Hanka, a házi kegyencő állott, hogy a várúr reggelizni akar.

Nagyon egyszerűen élt. Kedvenc ételé a spárga és kelvirág volt, mely csemegének minden étkezésnél és minden évszakban ott kellett lennie az asztalán. Jövedelmét teljesen elköltötte, adósságot azonban sohasem csinált, csak addig nyújtózkodván, ameddig a takarója ért. Pénzkölcsönt senkinek sem adott s nem egy szegényebb sorsú rokon, aki azt hitte, hogy majd megadóztatja a nedeci »bolondot«, megnyúlt arccal vonult ki István úr kastélyából, reményében csalódva, de egy tapasztalattal is gazdagabban, hogy t. i. az a nedeci »bolond« mégsem oly nagy bolond. Ilyenkor jóízűen kacagott István úr.

— Lásza barátom — mondá egy ily alkalommal egyik bizalmasához —, az a derék ember is azt hitte, hogy bolond lesznek neki pénzt adni; pedig ő a bolond, hogy ilyesmit föltett rólam. — Ezzel szájához szorította a trombitáját, karon fogta vendégét és vidám »trará«, »trará« fanfarák mellett folytatta órákig tartó sétáját a hosszú folyosókon.

Szobái és termei egyszerű eleganciával, pompa nélkül voltak berendezve. Képeket, könyvtárat egyáltalában nem szeretett, s az egész kastélyban, néhány jelentéktelen régi rézmetszeten kívül, csak egyetlen arckép volt látható: Rudolf gróf, édesatyja szép olajfestményű arcképe, mely az úgynevezett biliárdterem egyik falát díszítette.

A család ősi levéltárának egy kicsi része, ócska iratok, múlt századokbeli imakönyvek, egy 1670-iki bécsi naptár, Werbőczy »Tripartituma«, rég letűnt nemzedékredek (férfiak és hölgyek) levelezései stb. egy pókhálókka és évszázados porrétegekkel ellepett garmadában ott hevert a torony 3-ik emeleti szobájában, néha gyűjtőanyagot is szolgáltatva a kályhafűtőnek, ha vendége akadt valamelyik toronyszobának.

Télen, még a legcsikorgóbb hidegben is, ha véletlenül előkelő vagy »közönséges« vendégek érkeztek, a várúr az egész télen át fűtetlen nagy ebédlobban terítettet ebédre vagy vacsorára, csöppet sem törődve didergő hölgy- vagy férfi-vendégeinek könyörgő tiltakozásával, kik között gyakran olyan is akadt, aki e hóbert miatti felháborodásában az asztaltól felkelt s a háziúr gúnykacaja közt eltávozott, sokan pedig alapos meghűléssel fizették meg Stefi gróf veszedelmes tréfáit.

Král főbéresével folytatott hosszú tanácskozás után, nem hallgatva a praktikus földműves kétségbeesett ellenvetéseire, abban állapodott meg István úr egy alkalommal, hogy földjeinek javarészét rizzel és kávéval veti be, meg akarván honosítani Trencsén megyében is e délszaki növényeket. Tervét, rokonai tiltakozásának dacára, természetesen meg is valósította. Éppen oly természetes az is, hogy kísérletével kudarcot vallott, mert ott, ahol még a rozs is alig tud megérni, az efféle meleg földövi mag ki sem kél a földből.

Néha hónapok múltak el anélkül, hogy vendége lett volna Istvánnak, édesanyján kívül, ki minden héten áthajtatott egyszer a Varinon túl fekvő Krasznánból, hogy egy-két órát fia társaságában töltsön s fejesóválva hallgassa kalandos terveinek és viselt dolgainak tetszelgő elbeszélését. Édesanyja iránt a gróf nagyon alázatosan és finom udvariassággal viselkedett. Amint jelezték, hogy az öreg grófné ódivatú üveghintaja, melyet rendesen két lassú és biztos járású, az 1849-iki orosz betörés idejében egy muszka tábornok által Rudolf grófnak eladott vén hámos ló húzott, közeleg a kastély felé, a várúr lesietett a kapuhoz s háromszor meghúzván a csengettyút, ünnepélyesen fogadta vendégét s az öreg Léberstein herceg előlépkedése mellett felkísérte a szalonba.

Sportkedvelő egyáltalában nem volt, noha mindig 4—6 hámos lovat és 1—2 paripát tartott s dacára annak, hogy vakmerő lovas volt és kitűnően hajtotta pompás négyes fogatait. Még a vadászatot sem kedvelte. Azt mondta, hogy sajnálja a vadat megölni. Ehelyett egy más fajta, különöc sportot űzött. Nagyobb lakomák előtt meghagyta, hogy a peccenyének szánt pulykakat az udvarba hajtsák, hol a várúr élesre fent lovassági karddal megjelent és réztrombitáján süvítve, a szárnyasokat egymás után lefejezte, ami neki nagy mulatság volt.

Néha egész éjszakákat álmatlanul töltött valamely időleges bizalmasa társaságában, asztal mellett ülve, szivarozva, beszélgetve, vagy órákig némán elmerengve, bor vagy más ital nélkül. Ilyenkor gyakran hirtelen fölugrott, megnézte az órát s kérdezé: »Elérjük-e még a bécsi gyorsvonatot Varinban?« Aztán gyorsan befogatott s árkon-bokron át, keresztül-kasul szántóföldön, mezőn, neki az állomásnak, s rendesen jókor érkezett. Ha pedig elkésett, nagy haragra lobbant s attól tartván, hogy otthon (ha csak titokban is) kinevetik, ahelyett hogy haza hajtattott volna, valamelyik rokonához ment, sokszor a szomszéd vármegyébe, honnan aztán 2—3 nap múlva szép csöndesen hazavetődött.

Nagy hadi terven törte a fejét az 1866-iki porosz hadjárat alatt, mikor a győztes burkusok a könnigrázi csata után Morvaországon keresztül, közel Trencsén megye határához, Bécs felé nyomultak. Később is gyakran mondogatta, hogyha akkor a kormány az ő terveit elfogadja, a poroszok kénytelenek lettek volna, eddigi győzelmeik dacára, visszafelé hátrálni. Ő ugyanis egy reggel hirtelen befogatott s nyakra-főre Trencsénbe sietett, hol a térparancsnoknak a következő ajánlatot tette, felkérván a meghökkenő törzstisztet, hogy ajánlatát terjessze azonnal sürgönyileg az akkortájt Olmütz körül mozgó főhadvezénylet elé:

»Ő (a nedeci várúr) 100 lovas és 100 gyalog „kozák”-kal, meg egy üteg mozsárágyúval (értendő 6 darab tarack, mint aminőkkel ünnepélyeknél a vidéken ma is szokás díszlövészekkel tisztelni) azonnal kész Illavára indulni, ahol is, ha teljhatalommal felruházzák, az ottani fegyházban elzárt rabokat szabadon ereszteti, a rendelkezésére bocsátandó trencsényi katonai fegyverraktárból teljesen fölfegyverzi, s a nedeci várórség hadi articulumaiba felekkettetvén az egész rablőhadat, seregével a Pozsony—Bécs felé nyomuló ellenséget oldalban megtámadja és megsemmisíti.«

Fájdalom! a hadi tervet nem fogadták el, s István gróf nagyon elkeseredve tért vissza Nedecre.

István gróf nem volt sem kártyás, sem nagy ivó. Lakomáknál egymás után gyorsan felhajtott egy pár pohár bort, hogy kellő hangulatba jusson; azontúl nem igen ivott többet. Mindamellett, hogy nem szerette a hazárdjátékokat, néha mégis megesett, hogy jó baráti, ha egy kis pénzmagra volt szükségük, eret vágtak a nedeci várurnak rendesen jól megtömött erszényén, tudván, hogy kölcsönkéréssel csak kudarcot vallanak, sőt emiatt kegyvesztetteké is lehetnek a főúr magas színe előtt.

1874-ben, egy nyári nap délelőtti óráiban sürgöny érkezett Budapestről, mely a várúrral tudatta, hogy „a délutáni vonattal négy vendég érkezik a varini állomásra, azzal a szándékkal, hogy egy-két kedélyes estét töltsenek együtt a gróffal, küldjön tehát kocsit az állomásra”. A sürgönyben ki volt emelve, hogy az érkezők egyike vicomte d’Equevilliers „hírneves francia royalista főúr”. A várúr halálos ellensége volt a táviratoknak. Mikor Hanka a sürgönyt ezüst tálcán bevitte és ismervén a sürgönyök átadásával járó veszélyt, gyorsan el is illant, István gróf dühösen felkapta a táv-

íratót, szokása szerint összegyúrte s a földhöz vágta. — Már megint ostobáskodik valaki velem! Mit akar? Tudom is én! Nyársra húzatnám azt a léhűtőt, aki a telegráfot kitalálta! Ezekben a haszontalanságokban rendszeren rossz szellemek vannak lekötve; ha kiszabadítjuk, itt a malheur! De utóvégre is, mi lehet benne? Ugyan bontsa föl! — Ezzel felkapta a papírt s odadobta a sarokban pipázó „sereghajtó”-nak. Ez egy esetben legalább igaza volt a grófnak; ez a távirat néhány óra múlva 12,000 forintjába került.

A vendégek megérkeztek, vigadoztak, hahótáztak a háziúr groteszk ötletein, vacsora után pedig az asztalbontó Hanka és Karolin nagy ámulatára valami ákombákomokkal és számokkal kicifrázott zöld posztóval takarták be az asztalt: kezdődött a játék. A roulette nagymestere által az asztalra öntött arany- és ezüsthalmazok nagyon megtetszetek a várúrnak s eleinte minden jól ment. István úr folyton nyert. De csakhamar fordult a kocka s azontúl egyre veszett. A játék szakadatlanul folyt másnap estig. Csak az ebéd és a vacsora ideje alatt szüneteltek. A gróf haragja nőttön nőtt. Újból meg újból föl kellett kelnie, hogy rejtekeiből újabb meg újabb ezreket vegyen elő. Mind elúszott. Egyszerre csak fölkelt és szó nélkül kiment. Éles süvítés hallatszott a folyosón; mire Léberstein megjelent s egy félóra múlva négy szál teljesen hadilag felszerelt félelmetes arcú „kozák” vonult be a terembe a kivont szablyával előttük haladó öreg Léberstein vezetése alatt. A várúr minden vendég széke mögé egy-egy embert állított azzal a fennhangon adott utasítással, hogy jól vigyázzon az előtte ülőnek minden mozdulatára, s ha fel akarna kelni, nyomja vissza székére, ha pedig valami „gyanús mozdulat” vesz észre, azonnal szúrja le. A vendégek összenéztek, valami tiltakozás-félét is emlegettek, de végre is — belenyugodtak. A várúr kivörösödött arccal, lesütött szemekkel és démoni mosollyal ült a székén; a játék tovább folyt. A szerencse nem tért vissza István úrhoz, ki végre is abbanhagyta a játékot, hálószobájába vonult és bezárkózott.

A vendégek vártak, vártak, de a háziúr nem ment vissza többé hozzájuk, s a házbeliek sem törődtek velük. Éjszaka volt és koromsötét; kinn szakadt az eső, visított a szél és suhogtatta, zúgatta a kastélyt környező évszázados jegenyék hatalmas lombjait. Senki sem mutatkozott. Végre is kezdtek belátni, hogy itt nincs többé keresni valójuk. Egyikök búsan kiballagott, le az istállóba, felköltötte a kocsist, hogy fogjon be egy zárt hintóba, vigye ki őket a vasúti állomásra. A kocsis a másik oldalára fordult fekhelyén, csak annyit morogva, hogy «nye slebodno» (nem szabad). Rövid tanácskozás után aztán abban állapodtak meg, hogy jobb, ha tétova nélkül, de rögtönöst odább állnak, minden jel arra mutat, hogy a levegő itt nem egészen tiszta s hogy valami készül ellenök. A vicomte-on kívül a többi három régi ismerőse volt a várúrnak, kik nemigen bíztak a hirtelen beállott szélcsendben. A grand maître összehajtott a zöld posztóját, mindnyájan csomagoltak és bőröndjeiket a hátukra véve, neki pocsolynak, esőnek és viharnek a varini állomás felé. Amint a sötétben tovabotorkáltak, egyszerre hatalmas durranás reszketteté meg a levegőt, többszörös visszhangot keltve a közeli

hegységben. Taracklövés volt ez, — a nedeci várúr búcsúja drága vendégeitől! István úr ugyanis nem feküdt le, hanem nesz nélkül elhagyván hálósobáját, kerülő úton a szomszéd szobába osont s az ajtón keresztül végighallgatta vendégeinek érdekes beszélgetését, kik közül ma már csak egy van az élők között, a többi háromból egy megelőzte, kettő pedig követte a nedeci várurat abba a honba, amelyből nincs visszatérés.

Egy őszi napon hirtelen eszébe jutott a várúrnak, hogy látogatást kell tenni a néninél, Nyáry grófnénál Prékopán. Ebéd után volt s alig negyed óra múlva ott van már a Rutika felé menő vonat a varini állomáson. Tehát gyorsan, gyorsan! A sereghajtó is vele ment. Alig hogy a faluból kiértek, ott robogott el a gyorsvonat a szemeik előtt Varin felé. Elkéstünk! Visszatérni? Egy gróf Pongrácz István, a frater adoptivus Joannis Hunyadi dédunokája, Turóc királya, nem szokott »Kert-ájkot« csinálni egy füstölő gőzmozdony előtt. Tehát előre! De hát hova? Kocsin Prékopára! Előttük folyt a Vág; a túlsó parton fut a folyó mentén a Zsolnáról Turóc megyébe vivő országút, mely Prékopára is vezet. Hogy a Vágon átkelhessenek, a zsolnai hídig kell hajtaniok, mi legalább is egy órai idővesztéssel jár. Tehát neki a Vágnak! Ez a legegyszerűbb, hogy a túlsó oldali országútra jussanak. Különbben este lesz, mire Prékopára érkeznek. A kocsi letért az útról és a Vág felé haladt. A sebes folyású Vág azon a helyen, melyre István úr a kocsit dirigálta, széles és nem oly mély, mint ott, ahol szűkebb mederben folyik, mindamellettt sekélyebb helyei is tele vannak gödrökkel; átgázolni rajta józan eszű ember meg nem kísérli. A gróf kísérelte azt hitte, hogy István úr csak tréfál, de csakhamar látta, hogy komolyan veszi a dolgot, egy halászótót a kocsinhoz int s meghagyja neki, hogy hozzon hamarjában rudat, mellyel a kocsi előtt haladva, jelezni fogja az utat, melyen a túlsó partra érhet. A kísérő tiltakozni kezdett a vakmerő szándék ellen. — »Nem szegyenli magát, katonatiszt létére, ily gyávának lenni!« — kiáltott a gróf türelmetlenül.

A sereghajtó nem ellenkezett többé, de a kocsis hátrahajolt a bakról és cilinderét levéve, alázatos, de határozott hangon kijelenté, hogy ő mint családapa nem vállalkozhatik ily hóbortosságra, csak akkor marad a bakon, ha a méltóságos úr 5 forinttal emeli a havi fizetését! — »Elfogadom! — mondá a gróf — szemtelenségédért pedig külön kijár neked 25 bot, ha majd hazaérünk.« — A következő percben már a vízben haladt a kocsi. A halász a lovak előtt gázolt, póznájával tapogatva a folyó fenekét. Néhány lépés után a két lónak már a háta is alig látszott ki a habokból, a nyitott kocsi tele vízzel, az egyik szőnyeget és a gróf felöltőjét elragadta az ár. A folyó közepére érve, a lovak úszni kezdtek, a kocsiban ülőknek a vállait is körülnyaldosták a hullámok; mindketten belekapaszkodtak a kocsiba; egy pakkáska elúszott; a helyzet válságos volt. István úr szótlanul nézett maga elé, koronként ravaszul pislantva pápaszeme alul a sztoikusán mellette ülő sereghajtóra. Végre nagy kínnal mégis csak partra jutottak. Csuromvizesen, galoppban vágatott a kocsi a vasútvonal mentén elhúzóó országúton Prékopa felé.

— Nos kinek volt igaza? — kérdé önérzetesen a várúr.

A Ruttká előtti hosszú alagúthoz érve új ötlete támadt. Kiszállott a kocsiból s azt előre küldötte az alagút mellett elkanyarodó kocsiuton az alagút másik végére, azzal az utasítással, hogy ott várja meg, mert gyalog akar átmenni az alagúton. A sereghajtó figyelmeztetésére, hogy mi lesz, ha az alagút közepén szemközt éri őket a vonat, István úr vállat vont; egy perc múlva a két férfi már a sötét alagútban ballagott előre, melynek közepére érve, a várúr kényelmesen leguggolt a sínek közé és bámulta a nedves falak bolthajtásáról lehulló vízcseppeket. Egyszerre falrengető zörej és robogás hallatszott az alagút túlsó bejárata felől s a következő pillanatban megjelent két piros fényű szem, belevilágítva az alagút sötétjébe. A sereghajtó felrántotta a két pirosító lámpa felé meredten néző gróft s magával vonszolta a falhoz, melynek mentén tovaftva tapogatódzott, míg azon fülkéik egyikéig nem talált, melyek bizonyos közökben a falba vannak vájva, hogy a munkásoknak menedékhelyül szolgáljanak, ha munkálkodásuk alatt vonat halad el mellettük. Amint az első fülkéhez ért, beletaszította a folyton méltatlankodó várurat s melléje állott. A mozdonyvezető észrevette a két futkosó alakot s midőn a következő másodpercben a megszállott fülke mellett iszonyatos robajjal és fujtatással elrobogott, kinyitotta a kazán egyik csövét és a kiömlő forró gőzzel és vízzel végigfecskendezte a fülkébe szorultakat, mire a gróf kétszer utána lőtt a vonatnak. Amint ismét a világosságra kiléptek, látásukra a közelben váró kocsis majdnem lebukott a bakjáról. Mindkettő koromfekete volt a vizes ruhájukra tapadt füsttől és gőztől. A várúr első szava, melyet e kaland után kísérőjéhez intézett, ez volt: — Talán csak nem hiszi, hogy az életemet megmentette? — Mily furcsa lélektani rejtelme! Ettől a naptól kezdve a várúr egyre hidegebb, tartózkodóbb lett kísérője iránt; addigi vonzalma lassanként neheztebbé vált, mintha csak az a gondolat bántotta volna, hogy valakinek lekötelezettje lett!

Mikor Prékopára megérkeztek, a két kormos alak láttára összesereglett az egész falu népe és nagy vihogással, lármával és kacagással kísérte őket a Nyáry grófné kastélyáig, hol éppen nagy társaság volt együtt, mely előbb megütközéssel, majd hangos hahotával fogadta és üdvözölte Stefi gróft és hadának „sereghajtóját”.

*

Ez és ilyen volt Pongrácz István gróf, »Turóc királya« és »nedeci sah, in sah« férfikorának teljében, mikor vele megismerkedni szerencsém volt.

1886-ban halt meg nedeci várában. Halála után Tomassow nevű bérlője hamis iratok alapján követeléssel lépett föl a nedeci örökség ellen, azt állítván, hogy a boldogult őt tette volna általános örökössévé, mert »nagyon kedvelte«, ami pedig nem volt igaz, mert a gróf ki nem állhatta; többször bizalmasan kijelentette, hogy ezt az embert minden rosszra képesnek tartja, sőt néhányszor bottal ki is kergette a kastélyból. Tomassow uram turpissága kisült s több évi

börtönnel lakolt érte, hogy »Turóc királyá«-nak örököse akart lenni. A vizsgálat széteszlatta azt az általam sohasem hitt híresztelést is, hogy István gróf öngyilkos lett volna. Béke lengjen sirja felett!

Marcziányi György

III.

„STEFI GRÓF” VISELT DOLGAI

Olvasván Mikszáth Kálmán «Beszterce ostroma» című regényét, kétszeres élvezetet nyújtott az nekem, hiszen az ott szereplő Pongrácz István grófot én is nagyon jól ismertem, vele jó viszonyban voltam s igen sok különös tettetéről van tudomásom.

Szentmiklósi gróf Pongrácz István, Várna, Strecsnó és Nedec ura, a legsajátságosabb és a legkülönösebb ember volt a világon. Azonban birtokát a legpéldásabb rendben kezelte, és mindig csak annyit költött, amennyi jövedelme volt s minden különösége mellett valódi gavallér volt a legtöbb dolgában.

En Zsolnán laktom ideje alatt ismertem őt, ekkor láttam és hallottam sok mulatságos tettet, olyanokat is, amelyek »Beszterce ostromá«-ban nincsenek felsorolva, s amelyek közül egypárt ez alkalommal el is mondom.

Egy kis tévedés

Nagy riadalom volt a zsolnai távirtdahivatalban. A tüskés bajuszú, torzonborz szakállú főnök ugyancsak verte a távirtdakopogót, és cifrán áldotta a nap lementét. Értett hozzá, hisz negyvennyolcas Don Miguel hadnagy volt.

— Mi a baj, főnök úr? kérdé a második számú gép mellett ülő kezelő kisasszony.

— Mi a baj? még azt kérdi, mi a baj! Stefi grófnak expressz érkezett, még ma el kell küldeni Nedecre!

De már erre valamennyien fölugrottak. Pongrácz grófnak táviratja érkezett, és ezt Nedecre kell vinni. 9 óra már elmúlt, mikor érkezik a küldönc oda! No, ebből kész emberhalál lesz!

— Nem kell félni, — szólt a főnök nyugtatólag. — Elviszi majd Gyurissek Imrő, a szabó, az első számú küldönc.

— Főnök úr az udvari szabóját akarja elpusztíttatni, ki szab majd pocakos termetére Ferenc-József kabátot? Jobb, ha Janurák kovácsot, a második számú küldöncöt küldi, — mondák a kezelő kisasszonyok.

— Gyurissek megy! Bátorságát akarom kipróbálni. Ezzel punktum. Hívják elő Gyurisseket.

Az előszoba ajtaján Gyurissek csoszogott be és megállt a korlát küszöbén.

— Imrő, ezt az expresszt még ma Nedecre viszed Pongrácz grófnak!

Imró háromszor keresztet vetett, térdei reszkettek s kezeivel a korlát fogaiba kapaszkodott.

— Imró, térj magadhoz, biztosítalak, hogy nem lesz semmi bajod. Az ezüst zsinóros új sapkát nyomom majd a fejed búbjára. Ennek oltalma alatt bejuthatsz a király szobájába is!

Ez a biztatás megnyugtatta Imrót valamennyire, kinek különben is az volt a legforróbb óhajtása, hogy azt az ezüst zsinóros új sapkát, ha csak egy nap is, viselhesse.

Nekilődült Imró a nagy útnak. Úgy éjfél után egy órakerkezett Nedecre.

Mély csend uralgott a vár körül. Imró először halkán, majd mind erősebben kopogott a vár kapuján. Nem válaszol senki.

— Ha alszotok, majd felköltelek, gondolta emberünk magában, s azzal felkap a vár árkából egy patkós lólábat és olyan dörömbölést vitt véghez, hogy még a vár kutyái is megijedtek.

Léptek és fegyvercsörtetés hallatszott, kinyílt a vár kapuja. Kilépett Štefi gróf.

— Ki vagy? mit akarsz, beszélj, mert halál fia vagy! — szolt a gróf egy kakas nélküli mordályt tartva Imró orra elé.

Imró az ezüst zsinóros sipka oltalmában bízva, elég tűrhető bátran így felelt:

— Én vagyok a Gyurissek Imró, ezt a veres pecsétet levelet hoztam!

No, még csak ez kellett Pongrácz grófnak. Éjfél után felverni a vár urát egy veres pecsétet levél miatt!

— Gazember, ezért meglakolsz! — ordított magánkívvül. — Örök, fogjátok meg s vessétek a vár legmélyebb fenekére!

Úgy is történt, s a szegény Imró a legmélyebb földalatti börtönbe jutott.

Várják Zsolnán Imrót. Délig nem jött, de még este sem, sőt harmadnapra sem került elő.

— Kész a baj! — sópáncodott Matild kisasszony, az első számú gépnek a kezelője —, mondtuk főnök úrnak, hogy ne küldje Imrót. Már mért nem inkább Janurák ment!

— Hát most menjen Janurák, majd hazahozza Imrót!

— Az istenért, megint emberhalál lesz — sipogtak a kisasszonyok.

— Nem lesz baj — biztatta a főnök —, Janurák szájába nyomom majd a postakürtöt, ennek megharsanására összeomlanak Nedec falai.

Janurák bátor legény volt s a legnagyobb kovácspöröllyel indult útnak. De vitt is azután olyan dörömbölést véghez Nedec kapuján, hogy ha ki nem nyitják, hát összetöri a vasszeges alkotmányt. Persze, hogy megkötözve Imró sorsára jutott.

Kész volt tehát az új baj is. Már egy hete, hogy elküldték a táviratot és sem Imró, sem pedig Janurák Jozsó nem került haza.

A dolog csakugyan komoly kezdett lenni. A főnök te-tu barátja volt a grófnak. Nem akarta, hogy kellemetlenség legyen a dolog vége. Összeült a haditanács a távirdahivatalban.

— Valami cselhez kell folyamodnunk — mondták a kezelő-kisasszonyok.

— De mihez, az eszem megállt, nem tudok semmit — tündődött a főnök.

— Van a főnökné önnagyságának egy igen szép szobalánya, azt kell odaküldeni, majd az kiszabadítja a foglyokat! — szól Matild kisasszony.

— Igen, az Apolkát kell odaküldeni — kiálták valamennyien.

— Az ördögbe! nem Apolka az, hanem a Pepa, tudják, hogy nem szeretem a poetikus neveket — dörmögött a főnök.

— Hát legyen Pepa. A Pepát kell odaküldeni.

— Pepa mint árva lány került hozzám, oltalmam alatt nőtt fel, nem engedem, hogy baja történjék.

— Ösmerjük Pepát, okos és bátor lány, nem kell félni — biztatták a főnököt, aki végre bele is nyugodott a dologba.

Felöltöztették Pepát tót leánynak, selyempántlikás pici kis bocskort fűztek a lábára, szépen hímzett fehér szoknyát kötöttek a derekára, azután selyem pruszlikot szorítottak a derekára, egész árvamegyeiesen. No, aki még nem látott szép tót lányt, annak Pepát kellett volna látni!

Lóra ültették Pepát és útnak indították Nedec felé. A fürge kislány vígan ügetett a főnök sűrűke póniján, s vagy másfélóra múlva Nedec falai előtt termett.

Megszólt a toronyór kürtje, megnyíltak Nedec kapui és Stefi gróf maga lépett ki rajta.

— Isteni lény, ki küldöttje vagy? ha túlvilági vagy, szólj, hogy hódolatteljesen meghajoljak előtted. Tehát ki vagy? ördög-e vagy angyal? — szólta a gróf.

— Én angyal akarok lenni, és pedig szabadító angyal. A börtönök mélységében sínylődő foglyokat szabadítom meg. Behatolok börtönödbe és felhozom őket. Szabadon jöttem és szabadon akarok menni. Ígérd meg, hogy szabadon eresztesz.

— Ígérem. Leány, ördög vagy! Hozd fel rabjaidat és távozz!

Pepa szerencsésen haza is hozta a két veszendőbe került küldöncöt.

*

Vagy két hétre ezután Stefi gróf Zsolnára jött, s az »Űriháza«-nál szállott meg.

Éppen a feketekávé szüresölte, midőn a távirdafőnök is betoppant az ajtón.

— No, pajtás, szép dolgokat művelsz, hát így kell elbánni az én küldönceimmal?

— Ugyan micsoda furcsaságot beszélsz — válaszolt a gróf.

— Mikor volt távirdaküldőnc nélam?

— Hát nem emlékszel arra a két emberre, kit két héttel ezelőtt elcsukattál?

— Hát távirdeküldöncök voltak azok? Most már emlékszem, ezüst sapkás volt az egyik, valami veres pecsétes levelet tartott az orrom alá. Bizony isten azt gondoltam, hogy adóvégrehajtó! Mert mégsem járta volna, hogy éjjél utáni egy órakor adóvégrehajtót küldjenek az ember nyakára. Hát az a szép leány hova tűnt?

— Az a szép leány azóta boldog jegyese Janurák kovácsnak, annak, kit kiszabadított a börtönből.

Tenyerére hajtotta a gróf a fejét és mélyen elgondolkozott. Azután felpattant, oldalzsebéből pénzes tárcáját kihúzta a négy darab vadenatúj százast vett ki belőle, melyeket ezen szavakkal adott át a főnöknek:

— Itt a nászajándék, egyszeremind kárpótlás a kiállott szenvedésekért. Mondd meg a lánynak, hogy meghajlok előtte, mert bízott bennem!

Egy különös hangverseny

Nagyhírű ember volt Horner Ferenc zsolnai festő és litográfus, 77 határra ő festette a fészületeket, amiért volt is nagy becsülete.

De még más dolgokban is remekelt Horner. Kitűnő címereket rajzolt, báli és hangversenyi meghívói remekei voltak a litografiának. Az efféle dolgokban ő volt udvari szállítója StEFI grófnak is.

Éppen egy remek meghívó elkészítésével volt elfoglalva, midőn István gróf lépett be hozzá.

— No, Horner — szölt a gróf —, ezt remekül csinálja, éppen ilyen kell a holnaputáni hangversenyre. Vadrózsák, ibolyák, vadgalamb, gerlék, őzek, nyulak, tigris, párdúc, oroszlán legyen rajta, közepén pedig aranyos betűkkel ez álljon:

Hangverseny

Rendezi óvári és szentmiklósi IV. István gróf.

Műsor:

1. Wagner-rapsodia, lélekemelő csörömpöléssel.

2. Ájtatos olasz szimfonia, élő hangszerekkel.

Hangverseny alatt Estella, a vár bűvös úrnője hideg étkekkel kedveskedik.

Hangverseny után gymnastikai mutatványok Estella által.

Estella volt tudniillik az a bizonyos vereshajú cigányleány, ki miatt Besztercét majd megostromolták.

Elkészült a meghívó. Horner ugyancsak remekelt; ilyen szépet még csakugyan nem láttak Trencsén vármegyében.

Gyülekeztek a vendégek. Ott volt Zsolna környékének valamennyi jó mulató és tréfakedvelő fiatalága és örege.

Kiosztattak az instrumentumok. Pruzsinszky (tulajdonképp Stracsinszky-nak hívták) a nagybőgőt kezelte. Ezen csak egy húr

volt s azt is kisujj vastagságú kötél helyettesítette. Psihodák és Huszák gitárt kaptak, melyre húr helyett bolti spárgát feszítettek. Ludmilla és Kamilla kisasszonyoknak rózsaszín fonalú spanyol mandolin jutott. Podluzsán Misó, az udvari szakács, a Wagner-rapszódiahoz szükséges csörömpölő eszközöket, a mindenféle üvegdarabokkal és vasszegekkel megtöltött, tengelyen forgó tizakós hordót hajtotta.

Főhangszer azonban a zongora volt. Ez még a II. István gróf révén jutott a nedeci kastélyba. Billentyűje nem volt, azt már régen felfűtötték aprófának, de a húrok megvoltak teljes épségben.

Feltámasztották a zongora fedelét és megkezdődött a Wagner-rapszódia. Gróf Stefi a zongora mellé állt, megadta a jelt, azután a kezeügyében lévő hatalmas sörtekefét négyszer keresztülhúzta a zongora húrjain. Erre Podluzsán forgatta meg az üvegserepes hordót.

Majd következett a nagybögő-szóló; Pruzsinszky harapófogóval lágyan megpengeti a nagybögőre feszített kötelet, a madzagos gitárok válaszoltak rá pianó, végre pianisszimó a rózsaszín fonalú spanyol mandolinok.

Most már mind a két kezével nekiesett Stefi gróf a húroknak, ugyancsak kefélte, még az üstöke is izzadott bele; de Podluzsán sem vette tréfára a dolgot, eszeveszetten forgatta a tizakós csörömpölőt. Pruzsinszky szintén kitett magáért s a hangverseny végére a szó szoros értelmében foszlányokra pengette a bögőre feszített kötelet.

A zenészek alaposan elfáradtak, de talán még jobban a hallgatóság, s következtek a frissítők.

Az asztalon nagyértékű billikomok, fakupák, cserépkancsók váltakoztak; lehetett bennök válogatni.

A vereshajú szép cigánylány szolgált fel, kinek mi tetszett; volt ott kaviár, angolna, szárdinia, befőtt és cukrozott gyümölcs, ostyepka sajt, brinzatúró, krupec és Dobos-torta, friss osztriga és aludttejes krumpli vegyesen. De bor is volt, éspedig a legfinomabb. Hűszéves tokaji, villányi, jófajta vágújhelyi veres, finomillatú szilvórium és fenyőszagú strázsa borovicska, valamint gégekarcoló snapsz.

Falatozás után elhangzott a parancs, hogy mindenki vakarja meg a fületövét háromszor, mert következik a műsor második része: az újított olasz szimfonia élő hangszerekkel. Egy magas, ódi szekrény tetejére nyolc macska volt kötve. Lelógó farkaikra madzag volt hurkolva, a madzagszálak másik végei billentyűzethez voltak erősítve. Amint a billentyűk egyikét-másikat megnyomták, a billentyűnek megfelelő macskának a farkát húzták meg, ezt követte a macska nyávogása.

A macskák össze voltak hangolva. A legelső billentyűre a vár legnagyobb kandúrja volt kötve, ez legmélyebb basszusban nyávogott; a második macskának, donna Estella cirmosának, hangja egy egész terccel magasabb volt, és így tovább egészen fel a nyolcadik macskáig.

Nevoreczki Petár, a povinai kántor ült az újfajta orgonához. Egy kis preludiummal a legszélső billentyűkőn kezdte meg. Legfinomabb moll hangokban szólalt meg a rákötött hathetes macskakölyök. Majd átcsapott a dúrba. Megszólalt a vár legöregebb macskája, a

Zajac kandúr, mindjárt rá donna Estella kedvenc macskája, a rózsaszínű pántlikás Pamilka.

Általános billentyűelnyomásra a macskák egy teljes oktávéban nyávogtak; majd megint a Zajac kandúr billentyűjének esett neki nagy erővel a művészkedő kántor. Hanem ezt már Zajac megsohallta, egy nagy erőfeszítéssel megszabadult az almárium tetején levő gúzsából és egy ugrással Nevoreczki fején termett. Ütötték, verték a macskát, de az nem tágtott. Csak miután Nevoreczkit három dézsa vízzel leöntötték, akkor hagyta ott a kandúr a boldogtalan kántort, de most meg a többinek ugrott. Nem volt a társaságnak egyetlen tagja sem, ki karmolás nélkül maradt volna. Ezzel aztán a nevezetes mulatságnak is vége szakadt.

A »Vágvölgyi Lap« a következő tudósítást hozta a hangversenyről: »A nedeoi hangverseny nagyszerűen sikerült. Valódi műélvezet volt. Wagner-rapszodiával kezdődött és macskakarmolással végződött. A művészek és hallgató közönség különben, a körülményekhez képest jól érzik magukat.«

Csik-Volecz Sándor.

IV.

MÉG VALAMI PONGRÁCZ ISTVÁN GRÓFRÓL

Mostanában több érdekes és mulatságos esetet, adomát közölt a „Vasárnapi Ujság” Pongrácz István gróf életéből, amelyek számát én is kívánom egypárral szaporítani, mégpedig olyanokkal, amelyeknek Zsolnán laktom idejében vagy magam szemtanúja voltam, vagy teljesen szavahihető szemtanúktól hallottam.

A zsolnai indóház vendéglőjében, a 70-es évek közepe táján, egy picike pápaszemes emberke volt a vendéglős, talpraesett, élcés, eredeti férfiú. Blochnak hítták, ki mielőtt vendéglős lett, valahol tanítóskodott. Egyszer nála ebédelt Stefi gróf s az ebéd alatt cifránál cifrább gorombaságokat mondott egymás után az alázatosan mosolygó vendéglősnek, ki különben maga is goromba ember hírében állott s másnak bizony kétszeresen fizette volna vissza a kölcsönt. De ez egyszer hallgatott, mintha kivágták volna a csipős nyelvét. Csakhamar kiszült azonban, hogy miért tette. »Fizetek!» kiáltott a gróf, és csakhamar ott termett Bloch uram az írott és bélyegzett számlával. A gróf megnézte, hosszú pillantást vetett az előtte komolyan álló vendéglősre és fizetett, aztán szó nélkül távozott. »Átkozott impostor!» mondá azután kísérlőjéhez, megmutatván neki a számlát, melyre ez volt írva:

Ebéd.....	3 frt
22 gorombaság á 1 frt	22 ”
	összesen 25 frt.

Fizetve.

Azóta Stefi gróf nagyon udvariasan bánt a kis vendéglőssel, valahányszor meglátogatta.

Egyszer, 1875 november táján volt, egy péntek délután berobogott Stefi gróf négyesfogatú vadászkocsija az »Uriház« udvarába Zsolnán. A gróf szobát nyitattatott magának és azonnal Glasel szabóért küldött, hogy hozzon fel hozzá néhány öltönyt. Természetesen, hogy Glasel nagyon is sietett, mert tudta, hogy a gróf nem alkudozik és az árut nem is nagyon vizsgálja. A mutatóra hozott öltönyök közé valahogy egy női hálóköntös és egy selyem fejkendő is keveredett. Mikor a szabó áruját a gróf elé kirakta volt és megmondta az árát, Stefi gróf kihúzta a bugyellárisát, szó nélkül fizetett és azután különös nyájassággal kérdezte Glaseltől, hogy mit akar inni? »Amit a kegyelmes gróf úr parancsol!« hangzott a válasz. »Jól van hát«, mondja a gróf. »Horváth! — ez volt a vendéglősnek a neve — rögtön hozzon egy üveg Madeirát!« Különös nyájassággal kényszerítette a gróf a szabót ivásra, míg csak az üveg ki nem ürült, a szabó meg a szokatlan italtól egészen be nem csípett. Ekkor arra birta a szabót, hogy húzza fel a női hálóköntöst, kösse a fejére a kendőt és sétálgasson fel és alá a folyosón. Elragadtatva a gróf ritka kegyétől, Glasel uram, ki sovány emberke volt és hatalmas borzas szakállat viselt — minden parancsot pontosan, hűségesen teljesített. Egyszerre csak két inas megfogja a szabót, levezeti a gróf kocsijához, felülteti és a zsolnai négyesfogú piacon néhányszor köröskörül vágat vele. Képzelmű a hajszát, ha emlitem, hogy péntek este lévén, a zsidók éppen a templomból mentek haza. A gróf pedig visszament a vendéglőbe, vacsorát rendelt és nagy elégtétellel mondta: »Most megtanítottam ezt a kecskét: hogy próbáljon máskor női köntösöket a nyakamba varrni!«

Egy másik zsolnai szabó se járt vele jobban. Késő ősszel egy télikabátot rendelt volt nála a grófi küllönc. A szabó azonban a kabátot csak ismételt sürgetésre küldte el a nedeci kastélyba, midőn már ki is tavaszodott s april közepe táján járt az idő. A gróf azért átvette a ruhát és azt üzenté a szabónak, hogy maga jöjjön pénzért. Stefi gróf nyájasan fogadta, szó nélkül megfizette a kabát árát és villásreggelivel kínálta meg a szabót. Ez persze nagy örömmel kapott az alkalmon, mert a grófi konyhákat csak hírből ismerte. Elvezették hát egy toronyszobába, pompás reggelit tettek eléje, de azonnal észrevétlenül rázárták az ajtót. Egy szolga pedig fűteni kezdte a hatalmas zöld kályhát, ámbár nem volt fűtésre semmi szükség, mert mint mondtam, meleg áprilisi nap volt. A szabó szépecskén megette a reggelit és azután távozni készült, de az ajtó be volt zárva. Kiabált, kopogott, mind hiába. A szoba melegedni kezdett, utoljára a forróság kiállhatatlan lett, de a fogoly szabónak ott kellett izzadnia egészen estig, míg utoljára kibocsátották. Künn a folyosón a gróf kacagva fogadta és jókedvűen mondta: »Lássa, nekem éppen oly melegem volna, ha felhúznám a mostan liferált kabátot.« De azután a kocsiján bevittette a városba.

Stefi gróf tréfás ötletei közé tartozik a következő is. A falusi kutyák serege folyton alkalmatlankodott a kastélyban. Hiába úzták, zavarták, az első kedvező alkalommal tömegesen visszatértek megint. Utoljára megunt a gróf ezt a dolgot és következőleg szabadult tőlük. Egy nagy teremben állványt állíttatott fel és arra a szolgasereget

elhelyezte. Mindeniknek valami »hangszer« volt a kezében. Ott volt egy szörnnyen rongált verkli, néhány trombita, egy csomó tepsi, néhány pár pléhfazék, fedő, egyszóval minden, ami rettenetes macskazenéhez alkalmas. Mikor már a szerepek szépen ki voltak osztva, becsukták a kóborló kutyákat a terembe, hol hatalmas lakoma várta őket. Néhány perc alatt felfaltak az éhes állatok mindent és indulni készültek. Azonban egyszerre csak becsapódik az ajtó és a »zenekar« megkezdi egetverő muzsikáját. A kutyák ijedten összenéztek, néhányan kutya-módra ordítani kezdtek, a legtöbben pedig idestova ugráltak egészen kétségbeesve. Végtére, látva, hogy nincs hova menekülni, összegyülekeztek egy szögletben és átengedték magukat rettenetes sor-suknak. Jó idő múlva a gróf, aki az egész jelenetet komolyan nézte, intett, a zene megszűnt, az ajtó kinyílt és a kutyák vad futással menekültek szanaszét. Hónapokon át nem mert ezentúl kutya jönni a kastély közelébe. Stefi gróf egészen meg volt elégedve a hangverseny eredményével és nagyon dicsekedett furfangos ötletével.

Ilyeneket csinált Stefi gróf. Tudnék még sok tarkabarka adomát elmesélni róla, de félek, hogy majd megsokallnák a tisztelt olvasók. Szerajevó, február 1896.

Tausk Herman

Szövegváltozatok

Kiadásunk az 1901. évi kiadás (*MKm Új sorozat 1. köt*) szövegét vette alapul. Az 1894. évi Pesti Hirlap (röv.: PH) folytatásos közlésének, továbbá az 1896. évi képes kiadásnak és a Jk-nak szöveg-eltéréseit zárójelben közöljük. Ahol az alapul vett 1901. évi kiadástól eltértünk, ott a sorrendet fölcseréljük, külön is megjelölve a forrásokat.

Mikszáth rendszerint az első kötetkiadás alkalmával javított, módosított legtöbbit az előzetesen folytatásban közölt szövegen. Ezúttal is az 1896. évjelzéses kötetkiadás és az 1894. évi PH-szöveg között észlelhető a legjelentősebb különbség.

Előrebocsátjuk, hogy a regény szerkezeti rendje a PH-ban még nem volt olyan világosan tagolt, mint a kötetkiadásban: a PH-ban MK még csak hiányosan tüntette föl az egyes részeket és fejezetcímeiket.

Egyes földrajzi és személynevek használata a PH-ban is, a kötetkiadásokban is ingadozó és következetlen. Pl.: Gbela, Gleba, Gléba; Lapusnya, Lapuchna, Lapuchnya. A Gbela és Lapusnya névalakot állandósítottuk. (Ld. még a Tárnyi magyarázatoknál is!) Pongrácz gróf tisztartója a PH-ban és az 1896. kiadásban hol Pamutkay, hol Kamutkay néven szerepel. Kiadásunk egységesen a Pamutkay névalakot alkalmazza. (Ld. a Tárnyi magyarázatoknál is!)

Mikszáth folytatásokban írt regényeiben és nagyobb elbeszéléseiben ismételtelen előfordulnak szembeötölő következetlenségek, úgynevezett tollbotlások. (Ld. pl. Krk 1. köt. 286. l., 2. köt. 327. l.) Ezúttal — az említett nevek körüli bizonytalanságok mellett — előfordult a PH szövegében, hogy a három Trnowszky testvér egyikét, Pétert, az író egyszer Jánosnak, egyszer meg Pálnak nevezi. Ezt a

névcsereát azonban már az első kötetkiadás alkalmával kiküszöbölte. — Ellenben a legutóbbi, 1953. évi kiadásig örökletessé vált egy másik feltűnő tollbotlás, az t. i., hogy Pongrácz gróf Waterloo nevű kedvenc lova első említésekor ménlőként szerepel, míg a regény további részében kanca. Eszerint módosítottuk. — Hasonlóképpen javítottuk azt az időrendi hibát is, amely szerint az idősebb Behenczy báró előbb ötven évesnek, jóval később pedig csak negyvenhét évesnek van feltüntetve. Ötven évét — a Jk nyomán — negyvenre javítottuk.

Végül megjegyezzük, hogy a Jk szövegmodosításai Rubinyi Mózes tollából származnak.

Lap Sor

- 8 : 4 boldogtalan szerelemre, (PH : boldogtalan *örült* szerelemre),
 „ 18 a *varini* (PH : a *nedeci*)
 9 : (A PH-ban a *Bevezetés* után *** [három csillagjel] következik; az *Első rész* és *Estella* fejezetcím itt még nincs feltüntetve!)
 „ 5 elszörnyülködve (PH : elszörnyülködve)
 „ 16 a történetünkhöz. (PH : a történetünkhöz.)
 „ 21 *ideán* is. (Jk : *ideáján* is.)
 „ 24 PH, 1896, Krk : *lerontatni* (1901, Jk : *lerontani*)
 10 : 19 stb. Semiramis-hegy (PH : Szemirámisz-hegy)
 „ 31 *lányát* (PH, 1896 : *leányát*)
 11 : 1 PH, 1896, Krk : *köhögésénél* (1901, Jk : *köhögésnél*)
 10 a *Jarinkó* (PH, 1896 : *Jarinkó*)
 22 *Matyók*. (PH : *Sztrelnyik Matyók*.)
 26—28 — *Jaj*, az nem lehet, *hogy ne fájjon* — ellenveté *Matyó* —, csak ha a helyére nem igazítom, *de akkor* örökre sántítani fog méltóságod. (PH : — *Jaj*, az nem lehet! — ellenveté *Matyó* —, ha a helyére nem igazítom, örökre sántítani fog méltóságod.)
 „ 30 az *úrnak* (PH, 1896 : *egy úrnak*)
 „ 32 *odaköltözése* (PH, 1896. hibásan : *odakötözése*)
 12 : 9 *Montecuculli* (Jk : *Montecuculi*)
 „ 16 a *kürtöt tartó* (PH : *az ijjat tartó*)
 „ 32 Krk : *gbelai* (PH : *gbellei*)
 13 : 6 az egész környék *nagy* derűtségére (Jk : az egész környék derűtségére)
 „ 23 mikor meglátta (PH : mikor *Fongrácz István* meglátta)
 „ 27 *fejéről* (PH, 1896 : *a fejéről*)
 14 : 15 *ezenfelül* (PH, 1896 : *azonfelül*)
 18 *nélkülözhetlen* (Jk : *nélkülözhetetlen*)
 20 *cselédjeivel* (PH, 1896 : *a cselédjeivel*)
 22 *lábaikhoz* (PH, 1896 : *a lábaikhoz*)
 35 *elsőbb* (Jk : *elsőben*)
 38 stb. *tisztartó* (Jk mindvégig : *tisztartó* [!]) Ez a szóösszetételt föl nem ismerő hibás írásmód a Jk-ban általános. Mind a *Beszterce ostromában*, mind *Az eladó birtokban* a számtalanszor szereplő *tisztartó* szó következetesen mindig

Lap Sor

- tisztartó-ként fordul elő! (Ld. megjegyzésünket a Krk 5. köt. 240. lapján is.)
- 15: 9 Ferenc József (PH : I. Ferenc József)
- 16: 14 megalapítani. (PH : megállapítani.)
- „ 32 Motesiczkyékhez! (PH, 1896 : Motesiczkyékhez!)
- 17: 4 komédiásné (Jk : komédiásnő)
- „ 4 vacsora (PH, 1896 : a vacsora)
- 18: 2 a leveleiben (Jk : leveleiben)
- „ 27 — Ejnye, (PH, 1896 : — Enyje,)
- „ 29 az orcája (PH, 1896 : a két orcája)
- „ 38 trapéz-produkciók (PH : a trapéz-produkciók)
- 19: 22 fiához (PH, 1896 : a fiához)
- 36 Jk és Krk : *negyven éves* korában (PH—1901 : *ötven éves* korában) A 21. lap 25. sorában mutatkozó ellentmondás kiküszöbölése végett a Jk nyomán módosítottuk!
- 20: 13 mint Toldi (PH : mint a Toldi)
- 23 Jk és Krk : egyszer este szürkületben (PH—1901 : egyszer este szürkületben.) [A kézirat téves olvasása miatt örökletessé vált sajtóhiba; MK ugyanis az *i* betű fölé rendszerint nem tette ki a pontot.]
- „ 38 vendégnek (PH, 1896 : vendégeknek)
- 21: 7 akik (Jk : kik)
- 10 és fiút, (Jk : és a fiút)
- 27 Krk : kölcsönös támogatás (A PH-tól kezdve mindenik kiadásban — bizonyára a kézirat helytelen olvasása miatt, örökletes sajtóhibával —: *különös* támogatás) A következő mondatban hangsúlyozott *kölcsönösség* és általában az egész szakasz mondanivalója a *kölcsönös* szóra vall. Ezért javítottuk!
- 35 a krumpli útján (Jk : *csak* a krumpli útján)
- „ 38 Jarinkó (PH, 1896. hibásan : Jariko)
- 22: 5 galambfiókot (PH, 1896 : galambfiókokat)
- 7 a gazdasszonyi (Jk : gazdasszonyi)
- 24 gereblyével (PH : a gereblyével)
- „ 34 De ha öt lesz, (PH, 1896 : De ha *csak* öt lesz,)
- 23: 15 a fejét (PH, 1896 : fejét)
- 24: 19 az ágyából. (Jk : az ágyból.)
- 25: 2 Károlykára? (PH : a Károlykára?)
- 11 PH, 1896, Krk : veres orral, (1901, Jk hibásan : veres orral,)
- 26: 1 degradálódjék, (PH, 1896 : degradálódjék,)
- „ 20 Czobor-lány (PH : Czobor-leány)
- „ 31 aztán (PH : azután)
- 27: 18 számolj tízet (PH : számolj *hamar* tízet)
- 30 gépiesen, (PH : *de* gépiesen,)
- 36 ahhoz az elmének bizonyos (PH : *s* ahhoz az elmének *egy* bizonyos)
- 28: 8 gróf (PH : gr.)
- 34 és egynehány (PH, 1896 : *s* egynehány)

Lap Sor

- 29 : 26 Krk : *gbelai* (PH-tól kezdve mindenik kiadásban : *glebai*)
Javitottuk!
- „ 27 Jk és Krk : bolondságaikban (PH—1901 : bolondságaiban)
- 30 : 3 és vacsora (PH : s vacsora)
- „ 11 az ezredhez. (PH : az ezerhez.)
- „ 24 molesztálja (PH, 1896 : modestálja)
- 31 : 6 Jk, Krk : Pamutkay (PH : Pamutay, 1896, 1901 : Pamukay)
Javitottuk a későbbi egységes névalaknak megfelelően!
- 16 Krk : *Quijote* (Minden eddigi szövegben : *Quizote*) Módo-
sitottuk!
- 16 Jk, Krk : de la Mancha (PH—1901 : de la Manche)
- 20 mint egy ördög. (PH : mint egy *kis* ördög.)
- „ 36 aztán (PH : azután)
- 32 : 13 Pamutkay (PH : Pamutay)
- 15 elmulasztotta a misét. (PH : elmulasztotta *ma* a misét.)
- 24—26 a honvédparancsnokhoz, aki felette nyájasan fogadta :
— Isten hozott, kedves rokon, mit hoztál?
- (PH : a honvédparancsnokhoz. *Annak az előszobájában ott várakozott egy gyémántgyűrűs, arany óraláncos kosorrú úr, aki felvilágosítá a jöttet:*
— *Még föl nem kelt a parancsnok úr — aztán felkelt udvariasan és bemutatta magát:*
— *Én Kohn vagyok.*
— *Én nem vagyok — felelte a gróf meglegedetten, és benyitott a parancsnokhoz.*
— *A parancsnok éppen mosakodott egy spongyi-ával.*
— Isten hozott, kedves rokon, mit hoztál?)
- „ 39 Amint hivatal *valami*, (PH : Amint *valami* hivatal.)
- 33 : 4 az nehéz (PH : az *valami* nehéz)
- „ 6 a szájához. (1896 : szájához.)
- „ 16 PH, Jk, Krk : pirult (1896, 1901 hibásan : pirul)
- „ 24 legelőbb (PH, 1896 : a legelőbb)
- 34 : 38 csillapítóan (PH : csillapítón)
- 35 : 1 szeli *el* (Jk : szeli *le*)
- „ 20 borzadalmas. (Jk : borzalmas.)
- 37 : 6 a feje fölé (PH, 1896 : a feje *felé*)
- 38 : 7 szinte (Jk : szintén)
- „ 35 s a földalatti (Jk : és a földalatti)
- 39 : 1 a Nedeczkyek (PH : a Nedeczkyék)
- „ 18 se (Jk : sem)
- „ 30 Makovnyik (PH itt hibásan : Mikovnyik)
- 40 : 9 Ancsura (PH, 1896 : Ancsurka)
- 41 : 4 — Pochválem (PH : — Pochválém)
- „ 14 *dévajkodva*, (PH, 1896 : *dévánkodva*.)
- 42 : 2 az asszony (PH, 1896 : az asszonyka.)
- 3 Jaj, ha valamelyik (PH : *Jaj, ha észreveszik!* Jaj, ha valamelyik)

Lap Sor

- 42 : 22 incselkedően (PH : incsellkedőn)
 27 Krk : lapu**ny**ai (PH—Jk : lapuchnai) Javitottuk a későbbi egységes névalak szerint!
- „ 29 ereszkednek alá az égből (Jk : ereszkednek az égből alá)
- 43 : 9 horizonba (Mindenik szövegben így, ezért nem módosítottuk!)
- „ 10 mérföldre (PH, 1896 : mértföldre)
- „ 34 szinte (Jk : szintén)
- „ 37 mindenelőtt (Jk : mindenekelőtt)
- 44 : 1 azt még megérti, megbecsüli (Jk kihagyással : azt még megbecsüli)
 9 Ferenc (PH : a Ferenc)
 10 mostanáig (PH : mostanig)
- „ 33 petyegedett (Mindenik szövegben így!)
- 45 : 1 fölősmerni. (Jk : fölősmerni.)
- 46 : 8 egyhuzamra. (PH : egyhuzomra.)
- „ 22 a Szaniszló kedvéért (Jk : Szaniszló kedvéért)
- „ 23 s (PH, 1896 : és)
- 47 : 3 s sok rábeszélés (1896 hibásan : a sok rábeszélés)
 15 Krk : Szentmiklósi (PH—Jk itt : Szentmiklósi) Javitottuk az egységes névalak szerint!
 23 o. é. (PH : osztrák értékű)
 28 kezeibe szolgáltatassák. Kikhez is hajlandók maradtunk. *Gr. Pongrácz Istv.* (PH : kezeibe szolgáltatassák, egyébként nem cselekedvén. Kikhez is hajlandók maradtunk stb. [Aláírás nélkül!])
- 48 : 4 sehol se (PH, 1896 : sehol sem)
 17 a követeit. (Jk : a követeket.)
 18 — Hát a leány hol van? — kiáltá (Jk : — Hát a lány hol van? — kiálta)
 23—25 vigye szegény fejét valami hideg zuhany alá, ahelyett, hogy ilyen leveleket firkáljon. (PH : *hogy vigye szegény a fejét valami hideg zuhany alá, ahelyett, hogy ilyen levelet firkáljon.*)
- „ 33 a lány (PH : a leány)
- 49 : 25 Krk : lépkedett *Waterloo* nevű fekete angol *kancán*, (PH : lépkedett fekete angol *ménen*, 1896—1901 : lépkedett *Waterloo* nevű fekete angol *ménen*, Jk : lépkedett a *Waterloo* nevű fekete angol *ménen*,) Javitottuk, mert *Waterloo* a regény végén állandóan *kancaként* szerepel!
 „ 30 a »Palkó« (PH : »Palkó«)
 „ 39 imakönyvét. (Jk hibásan : imakönyvet.)
- 50 : 3 húzott nagy flegmával. (Jk kihagyással : húzott flegmával.)
 „ 6 baktatott (Jk önkényes módosítással : *ballagott*)
 „ 36 néhány (PH : néhány)
- 51 : 6 *drabantok* (PH : *darabantok*)
 „ 12 kivágva (1896 sajtóhiba : kirágva)
- 52 : (A PH-ban fejezet-címként csak : *Második rész. A Kedélyes atyafiak* címet MK a kötetkiadásban, 1896, alkalmazza először.)

Lap Sor

- 52 : 17 helyeslően (PH : helyeslőn)
 „ 23 juhokkal (PH : a juhokkal)
 53 : 14 azért (PH : ezért)
 15 a méhek meg éppenséggel (Jk : azok meg éppenséggel)
 27 »Matica« (PH—Jk : »Mática«) A későbbi egységes névalakot
 alkalmaztuk!
 „ 36 Széteresztették (PH : Szétereszték)
 54 : 15 — Nem vagyok számár, (PH, 1896 : — Nem vagyok én
 számár)
 16 selyem-rokolyákra (PH, 1896 : a selyem-rokolyákra)
 18 szinte (Jk : szintén)
 22 feleségétől (PH : feleségtől)
 25 PH, 1896, Krk : Hogy a harmadik testvérről is számot
 adjunk, (1901, Jk hiányosan, hibásan : Hogy a harmadik
 testvérről számot adjunk.)
 55 : 10 szegényül (Jk : szegényen)
 30 és 37 Trnowszky Péter (PH — bizonyára az író szórako-
 zottsága miatt —: Trnowszky János)
 38 ízében (iziben helyett, PH-tól kezdve mindenik szövegben
 így!)
 „ 39 a lánykáról (PH, 1896 : a leánykáról)
 56 : 1 PH, 1896 és Krk : vagy különben (1901, Jk : különben)
 9 a véletlen (PH : a véletlenül)
 16 Péter nagybácsi (PH — az író szórakozottsága miatt —:
 Pál nagybácsi)
 „ 22 érzéketlenül. (PH, 1896 : érzéktelenül.)
 „ 23 szavaikat. (PH : a szavaikat.)
 „ 24 a fejében (Jk hibásan : a fejébe)
 „ 31 Péterre, megmarkolva (Jk : Péterre s megmarkolva)
 „ 36 kitette a lábát. (PH 1896 : kitette innen a lábát.)
 „ 37 nyomban alattuk (PH, 1896 : alattuk nyomban)
 57 : 4 rokonságot formált (Jk : jogot formált)
 „ 9 szemét (Jk : szemét)
 „ 24 eszükbe (PH, 1896 : eszökbe)
 „ 35 egy mihaszna (Jk : ilyen mihaszna)
 58 : 13 a gyereket! (Jk : a gyermeket!)
 14 De haragja (PH, 1896 : De a haragja)
 23—24 PH, 1896 és Krk : a Klivényi nénitől, aki nem volt
 rossz szívű asszony, de a férjével, ezzel a vadállattal ő se
 bírt. (1901 és Jk — a kihagyás miatt értelmetlen szöveggel —:
 a Klivényi nénitől, de a férjével, ezzel a vadállattal, ő se
 bírt.)
 „ 30 teste (Jk : test)
 „ 39 gyerekek (Jk : gyermekek)
 59 : 2 csak mint homályos álom (Jk hibásan : mint csak homályos
 álom)
 „ 31 között (PH, 1896 : közt)
 „ 32 ezüstpénz (Jk : ezüstpénze)
 60 : 11 egyet-kettőt, (Jk : egy-kettőt,)

Lap Sor

- 60: 17 Klivényi mondá (PH, 1896 : Klivényi bácsi mondá)
„ 23 ez a nevezetes (PH hibásan : ez nevezetes)
61: 1 a leánykáért (PH, 1896 : a lánykáért)
„ 2 az aranyműveshez, (PH : az aranyműveshez,)
„ 18 őfelségének (PH, 1896 : őfölségének)
„ 21 magyarságból (PH, 1896 : magyarságból)
„ 22 tenni a szűrét (PH, 1896 hibásan : tenni a szűrét)
„ 25 mindég (Jk : mindig)
„ 31 a zálogba, (PH, 1896 : zálogba,)
62: 6 — No, kutyamája — fordítá a hangját szelidre, (PH-ban ismétléssel : — No, kutyamája, *kutyamája* — fordítá... stb.)
„ 12 hasadt volt *ki* (PH, 1896 : hasadt *ki volt*)
63: 20 a leányka (PH, 1896 : a lányka)
26 rokonszenveknék (Jk : rokonszenvnek)
29 kontesszeknek (PH—Jk : komteszeknek) Javitottuk!
31 társalkodónét, (PH csak itt : társalkodónét)
32 Turócszentmártonból (PH, 1896 csak itt : Turóc-Szt.-Mártonból)
64: 7 leányai (PH : leánykái)
11 bakfisek (PH, 1896 : a bakfisek)
24 A leánykáért (PH, 1896 : A lánykáért)
27 Jk és Krk : nagy barátságban látszott lenni (PH—1901 : nagy barátságba látszott lenni)
„ 29 alatt (PH : alatt is)
65: 8 folyamodott, *hogy* nevét és törvényes örököseét (PH : folyamodott a *belügyminiszterhez*, *hogy* nevét és törvényes örököseét Jk hibásan : folyamodott és nevét és törvényes örököseét)
„ 19 levő (Jk : lévő)
„ 20 és (PH : s)
66: 25 a makacsot (PH, 1896 : a makacsat,)
„ 30 (PH, 1896 és Krk : Zsolnára! (1901, Jk : Zsolnába!)
68: 7 mért nem mozdulsz? (Jk : miért nem mozdulsz?)
„ 21 homlokán, (PH, 1896 : homlokon,)
„ 39 melyik (PH hibásan : melyek)
69: 1 basarózsát (Mindenik szövegben így ; egyéni jellege miatt nem irtuk át baszarózsára.)
„ 7 a hosszú (PH, 1896 : a hosszúkás)
„ 15 ezt tovább (PH, 1896 : már ezt tovább)
„ 18 néhány (PH, 1896 : néhány)
„ 24 apámnak, (PH : az apámnak,)
„ 25 pipájában (PH : a pipájában)
70: 6 huszonhárom éves (PH : húsz éves)
7 ajskái (PH : ajka)
23 Mondjam-e, ne mondjam, *hogy* lett erre a szóra Apolka bíborpiros (PH : No, erre a szóra *hogy* lett Apolka bíborpiros)
„ 26 kis kezét (PH : a kis kezét)
71: 7 PH, 1896 és Krk : akkor (1901, Jk : ekkor)

- Lap Sor
- 71 : 19 rézsút (PH : rézsunt)
 25 azután (Jk : aztán)
 ,, 26 utánok (Jk : utánuk)
 ,, 32 Minden oly (PH, 1896 : Minden olyan)
 72 : 16 a húgocska (PH : húgocska)
 ,, 37 egyetlen szó (PH : egyetlen jó szó)
 ,, 38 nincs. (PH, 1896 : sincs.)
 73 : 20 Hát neki hol (PH : Hát neki *most* hol)
 ,, 25 a napfény nyájasan (PH : a napfény *már* nyájasan)
 ,, 30 megteszi azt (PH : megteszi *néha* azt)
 74 : 28 PH, 1896 és Krk : a néni *pedig* sirva (1901, Jk : a néni sirva)
 75 : 10 a füleiben. (Jk : a fülében.)
 11 a szemeit (PH, Jk : szemeit)
 18 nem tarthat el ingyen. (PH, 1896 : nem tarthat el *engem* ingyen.)
 76 : 6 *ad* (Jk : *ad*)
 10 egy pompásan kiszívott (Jk hibásan : egy pompás kiszívott)
 13 PH és Krk : az embernek *azért* van esze, hogy használja. (1896—Jk : az embernek van esze, hogy használja.)
 77 : 1 megtenni, *ez* olyasvalami (Jk : megtenni olyasvalami)
 5 elérzékenyülve, *asztalához ültette*, »pertu« lett vele. (Jk kihagyással : elérzékenyülve »pertu« lett vele.)
 7 És azután mindennap *találkoztak*. (PH hiányosan : És azután mindennap.)
 14 Krk : Lengeffy Elemér (PH—Jk itt : Lengefi) Módosítottuk a későbbi egységes névalak szerint!
 ,, 25 Azt mondja, olyan (Jk : Azt mondja, *hogy* olyan)
 ,, 28 *magadat*, (Jk : magad)
 ,, 29 gyerekecském. (PH : gyerekecském.)
 78 : 4 Azután (Jk : Aztán)
 ,, 12 férfiú (PH, 1896 : férfi)
 ,, 28 *szinte* (Jk : *szintén*)
 ,, 37 kellene *már* mennünk, (PH, 1896 : kellene mennünk,)
 79 : 8 a felvonások *alatt* átjött (Jk : a felvonás [!] *között* átjött)
 ,, 38 *vetvén* (Jk : *vetett*)
 80 : 6 Egy *tejjelszájú* fickó (Mindenik szövegben így!)
 ,, 11 *elmenvén* (PH : *átmenvén*)
 81 : 4 elhalványodva (1896 : elhalaványodva)
 ,, 23 *Azután* (Jk : *Aztán*)
 ,, 29 *mintha* (PH : *és mintha*)
 82 : 1 utánok (Jk : utánuk)
 4 *s* (PH : *és*)
 14 PH, 1896 és Krk : Ilyenkor *már* semmi (1901, Jk : Ilyenkor semmi)
 15 *gyertya*. (Jk : *a gyertya*.)
 36 És végre is, *mit ért volna* Zsuzsannának *a maradás?* Semmit. (PH : És végre is, *mit ért* Zsuzsannának, *hogy elment?* Semmit.)

Lap Sor

- 83 : 7 ösztönszerűleg *hökken* meg, (Jk: ösztönszerűleg *meghökken*,)
 84 : 3 szótlanul, (PH : szótlanul,)
 „ 19 kiáltá : (PH, 1896 : *kikiáltá* :)
 85 : 1 Jobban szerettem volna egy (PH : Jobban szerettem
 volna *ugyan* egy)
 „ 21 az bizony (PH, 1896 : *ez* bizony)
 „ 22 hogy miként (Jk : *hogy s* miként)
 86 : 22 nincsen (PH, 1896 : nincs)
 24 lármával, jajveszékéléssel : (PH : lármával *és* jajveszékéléssel :)
 87 : 2 portékáikat (PH, 1896 : *a* portékáikat)
 89 : 25 lábát, (PH, 1896 : *a* lábát,)
 „ 31 az isten megáldja, (PH, 1896 : az isten *is* megáldja,)
 90 : 11 híres kereskedő volt Zsolnán, (PH, 1896 : híres kereskedő
 volt az *elmúlt két évtizedben* Zsolnán,)
 13 okvetlenül (Jk : *okvetlenül*)
 31 *a* németnek (PH, 1896 : németnek)
 37 PH, 1896, Jk és Krk : ha *a* honvédparancsnok (1901 hibásan :
 ha honvédparancsnok)
 39 Krk : Canal Grande-n (PH, 1901 : Canale Grande-on,
 Jk : Canale Grande-n) Javitottuk!
 91 : 1 Krk : kontessz (PH—1901 hibásan: *contesse*, Jk helyesen :)
comtesse)
 3 ehhez *persze* hozzá (Jk kihagyással: ehhez hozzá)
 5 A tiszték (PH, 1896 : A tiszték *is*)
 5 hallották *már*, (Jk : kihagyással: hallották,)
 33 ingerlően (PH : *ingerlőn*)
 „ 36 észrevétlenül (PH : észrevétlen)
 92 : 17, 18 Jk, Krk : Vinkóczyéknál (PH—1901 : Vinkóczyéknél)
 24 leányom (PH : lányom)
 „ 30 torkát (Jk : *a* torkát)
 94 : 2, 7 Estella (PH és 1896 itt : *Esz*tella)
 95 : 5—7 Kurka *fiskális a Róza lánya mellé keres társalkodónét,*
(Jk : társalkodónőt,) de az Apolka nem alkalmas, mert
— úgymond — nagyon konfidens lenne, minthogy idáig
barátnék (Jk : barátnők) voltak. (Ez a mondat a PH-ban
 még nincs meg. MK csak a kötetkiadásba toldotta be.
 Emiatt módosultak az alábbi felsorolások : »ötödik hely«,
 »hatodik hely« stb.)
 „ 9 Egy *ötödik* helyen (PH : Egy *negyedik* helyen)
 „ 10 Egy *hatodikon* (PH : Egy *ötödiken*)
 „ 32 Még ha *ma* belemenne (PH : Még ha belemenne)
 96 : 8 amelynek (Jk : melynek)
 14 fog *rá* vigyázni, (PH, 1896 : fog vigyázni,)
 18 Bolondoktól (PH : Bolondtól)
 24 Krk : *impregnálja.* (PH-tól kezdve mindenik szövegben :
inpregnálja.) Javitottuk!
 97 : 3 *meggátolás*ért (Jk : *meggátolás*ért)
 8 *ösz*tökélte. (PH, 1896 : *üst*tökélte.)

Lap Sor

- 97 : 24 a szelid (PH, 1896 : szelid)
 98 : 27 egyetlenegy szó sem (PH, 1896 : egyetlen szó sem)
 „ 28 élmélygésig (PH 1896 : imelygésig)
 99 : 37 PH, 1896 és Krk : — *De meguntad* (1901, Jk : — *Te meguntad*)
 100 : 38 a Jágovicsék (PH, 1896 : a Jagovicsék)
 101 : 1 kitörölve (PH, 1896 : kitörülve)
 „ 19 arca, (PH, 1896 : az arca,)
 „ 25 összehívta (PH, 1896 : összehívatta)
 102 : 6 részleteket. (PH : részleteket *is.*)
 „ 15 emberi képmás, (PH : emberi *pofa,*)
 „ 28 kozákok, (PH : a kozákok,)
 „ 34 néhány (PH, 1896 : nehány)
 103 : 9 megtöpörödött, (PH. 1896 : töpörödött,)
 „ 19 finom arcoska, (PH, 1896 : finom *kis* arcoska,)
 „ 23 királyleányt (PH : királylányt)
 104 : 21 látható módon hatotta meg (Jk : látható módon *meghatotta*)
 „ 22 néhány (PH, 1896 : nehány)
 105 : 12 a fejével (Jk : fejével)
 39 mindez valami megfoghatatlan volt előtte ; (PH : mindez *valami csodálatos mesés,* valami megfoghatatlan volt előtte ;)
 106 : 21 Nem haragszom rád. (PH : Nem haragszom *én* rád.)
 107 : 2 s honszerelmem (PH hibásan : *és* honszerelmem) E versidézettel kapcsolatosan ld. a Tárgyi magyarázatokat is!
 „ 31 a fazéklfödöket (Jk : fazéklfödöket)
 108 : 3 és káplánnal (Jk : és a káplánnal)
 11 Ph, 1896 és Krk : ott *mindjárt* vasra verette (1901, Jk kihagyással : ott vasra verette)
 19 *Szterco* (PH—1901 : Sterco Jk : *Stresco*) A névalak későbbi előfordulásai szerint módosítottuk!
 „ 31 a félelmét. (PH, 1896 : félelmét.)
 „ 34 a vár? (PH, 1896 : az a vár?)
 109 : 19 Jk és Krk : Diadalának *élő* jelképe volt most ez a gyermek. (PH—1901 — nyilván örökletes sajtóhiba —: Diadalának *első* jelképe volt . . . stb.)
 110 : 9 szolgálatára (PH, 1896 : a szolgálatára)
 „ 25 fejét. (PH : a fejét.)
 „ 39 a rétre, (Jk hibásan : a térre,)
 111 : 5 most már igazán (PH, 1896 : most igazán)
 „ 17 vonzódás (Jk : vonzódása)
 „ 20 Azért minden (PH, 1896 : Azért *aztán* minden)
 „ 21 kellett (Jk : kell)
 „ 36 jóságával. (PH, 1896 : a jóságával.)
 112 : 7 mikor a sajtot már behordták (PH, 1896 : mikor már a sajtot behordták)
 10 kezeit (PH, 1896 : a kezeit)
 24 amilyen (1896 : milyen)
 26 éppolyan (Jk : éppoly)
 28 oroszlán (PH, 1896 : oroszlánny)

- Lap Sor
- 112: 36 van aztán, (PH, 1896: van az aztán,)
- 113: 2 a tapintatosság. (1896 hibásan: tapintatosság.)
 8 messze (PH, 1896: messzire)
 19 helyére (Jk: helyébe)
 23 hol vette Pongrácz, senki se tudta (PH, 1896: hol vette Pongrácz István, senki sem tudta)
 26 S ez a rejtelmesség, ez a sejtelmes homály (Jk kihagyással: S ez a sejtelmes homály)
- 114: 22 saraglyán. (Jk: saroglyán.)
 „ 27 szoknyácskáit, (PH: a szoknyácskáit,)
- 115: 8 PH, 1896 és Krk: maga nem tehet róla. (1901, Jk hibásan: maga sem tehet róla.)
 31 PH, 1896 és Krk: nyargaltak benne (1901, Jk: nyargaltak bele)
 „ 33 a nyugalmat, (Jk: a nyugalmat,)
- 116: 2 a sebesültnél, (PH súlyos sajtóhibával: a sebesült vásárnál,)
 [A kéziratban — minden valószínűség szerint — így lehetett: a sebesült várúrnál,]
 6 Pamutkay (Innen kezdve a 120. lap 35. soráig PH és 1896: Kamutkay)
- 117: 29 aludjék (PH, 1896: aludjon)
- 118: 10 tulajdon (PH, 1896: a tulajdon)
 18 lágy érzéssel. (PH: lágy rezgéssel.)
 19 fordul hátra és elpirul (PH: fordult hátra és elpirult)
 31 Krk: az ő engedetlen gyerekeit. (PH-Jk: az ő elégedetlen gyerekeit.) A kézirat helytelen olvasásából származó s örökletessé vált sajtóhibát javítottuk! Az engedetlen kifejezés visszautal a 26. sorban levő mondatra: „Lássá, milyen engedetlen!”
- 119: 19 — Úgy van, miattad. Komolyan akarok (PH: — Igen, és komolyan akarok)
 23 bolondságot (PH: ostobaságot)
 „ 30 lehajolt, (PH: lehajlott,)
- 120: 18 csillámlóan (PH, 1896: csillámlón)
 „ 19 A leány (Jk: A lány)
 „ 35 Pamutkay (Innen kezdve a PH és 1896 is így.)
- 121: 3 PH, 1896 és Krk: bűgő (1901, Jk: buzgó)
 „ 13 a leánykáid. (PH: a lánykáid.)
 „ 14 a leánykáid? (PH, 1896: a lánykáid?)
 „ 33 szólana (Jk: szólna)
- 122: 5 mégse (Jk: mégsem)
 7 bizonyos reménytelen félénkséggel (Jk: bizonyos félénkséggel)
 12, 13 Jk és Krk: Waterloo (PH a ló neve itt: Nyest, 1896, 1901: Waterlő)
 12 PH, 1896, Jk és Krk: Hozzák fel neki (1901 szóismétléssel, hibásan: Hozzák fel neki neki)
 19 szivart se adott. Hidd meg, Pruzsinszky, hogy őmiatta. (Jk: szivart sem adott. Hidd meg, Pruzsinszky, őmiatta.)

- Lap Sor
- 122 : 36 szötte finom hálóját, melynek láthatatlan szálain (Jk : szötte a finom hálóját, melynek láthatatlan szálain)
- 36 nagy himbálózást, futkározást vitt végbe. (PH : olyan himbálózást, futkározást vitt végbe, hogy ahhoz képest ügyetlen medve volt a hajdani Eszterla, a kötél táncosnő.)
- 123 : 4 Pamutkay (Innen kezdve a PH és 1896 mindvégig : Kamutkay)
- „ 30 Józsva (PH hibásan : Józsvadé)
- 124 : 15 ami az Apolkáé, (Jk : ami Apolkáé,)
- „ 39 a fiskális úr? (PH, 1896 : fiskális úr?)
- 125 : 36 hogy én nemcsak (Jk : hogy nemcsak)
- 126 : 5 az arcát. (PH, 1896 : arcát.)
- „ 23 — Hát nem felelsz, (Jk : — Hát te nem felelsz,)
- „ 28 Az se (PH : Azt se) [Sajátos mondat szerkezet!]
- 127 : 35 a leány nélkül. (Jk : leány nélkül.)
- 128 : 30 a szobáiba, (PH : szobáiba,)
- 129 : 5 hozzáférhetlenek, (Jk : hozzáférhetetlenek,)
- 6 vagyónáról (PH, 1896 : a vagyónáról)
- 9 a kalapjával (Jk : kalapjával)
- 17–18 Hogy például Malinák János városi tanácsos nem kapott meghívót a főispáni bálra, az volt olyan esemény, (PH : Hogy például Malinák János városi tanácsos azzal kapta a meghívót egy majálisra, hogy a családjára szó ki volt rajta törölve, az volt olyan esemény,)
- „ 27 PH, Jk és Krk : hivatalról. (1896, 1901 : hivatalból.)
- „ 30 fájától! (PH : a fájától!)
- 130 : 14 Trnowszky (PH : Trnowszky Péter)
- „ 14 még annak is, (Jk : meg annak is,)
- 132 : 4 a zsebkendőjét, (PH : zsebkendőjét,)
- „ 6 melyen (PH : amelyen)
- „ 12 se (Jk : sem)
- 133 : 10 vág, (PH : vágna,)
- „ 13 a kitagadott, (PH : az a kitagadott,)
- „ 35 pénzeért (PH, 1896 : a pénzeért)
- 134 : 17 Okvetlen (PH : Okvetetlen)
- 135 : 8 a Flóris János ügyvéd zöld sarampós (Jk : a Flóris János zöld sarampós)
- „ 11 ülésre, (PH : ülésen,)
- „ 35 meg van elégedve (PH, 1896 : meg volt elégedve)
- 138 : 6 deminutio (PH—Jk : diminutio) Javítottuk !
- 16 valamelyik pesti (PH : egy pesti)
- 140 : 2 az éjjel azt álmodtam, (PH, 1896 : az éjjel álmodtam,)
- „ 14 elcsüggedten (PH : csüggedten)
- „ 15 a fejét : (Jk : fejét :)
- „ 29 aztán (PH : azután)
- „ 34 egyenkint (Jk : egyenként)
- 141 : 14 az előbbi (Jk hibásan : az előbb)
- „ 38 Szterceso (Jk : Sztrecso)
- 142 : 19 összesúgtak : (PH : összesúgták :)

- Lap Sor
- 142 : 19 Néhányan (PH, 1896 : Néhányan)
 „ 21 napok óta mutatkozik, (PH : napok óta kétségtelen,)
- 143 : 7 panaszkodóan : (PH, 1896 : panaszkodón :)
 „ 12 váltakoztak (Jk : változtak)
 „ 17 tizenöt csészényit (PH : tíz-tizenöt csészényit)
 „ 34 a nyakára (PH : a fogoly nyakára)
- 144 : 2 PH és Krk : de ezt a csúfságot (1896, 1901, Jk : ezt a csúfságot)
 „ 4 a lábával (Jk : lábával)
 „ 11 a vármegye, (PH : a vármegye is,)
 „ 12 büntetteért. (Jk : büntettéért.)
 „ 19 a levegőre (PH, 1896 : levegőre)
 „ 39 a szemei közé. (PH, 1896 : a szemek közé.)
- 145 : 2 sem. (PH, 1896 : se.)
 2 a hadművelethez (Jk : a hadművelethez)
 3 sem (PH, 1896 : se)
 6 a legkisebb (PH, 1896 : a legkisebbik)
 14 amelyet a *Vakarcs* igen jól ösmer. (1901 : amelyet *Vakarcs* igen jól ösmer. Jk : amelyet igen jól ösmer.)
 19 — Miért (PH : — Mért)
 34 aki ott szívod (PH : aki még ott szívod)
 35 vadszefű (Jk : a vadszefű)
 35 édességét, veled mit beszéljek? (PH : édességét, aki még *esben sátorba húzódol, vadrózsa kelyhébe*. Veled mit beszéljek?)
- 146 : 13 elhagyták magokat, elzüllöttek, (PH : elhagyták magokat, *elvadultak*, elzüllöttek,)
- 147 : 1 senki nem (PH, 1896 : senki sem)
 „ 11 talál magának. (PH, 1896 : talál az magának.)
 „ 36 csak akkor villogtak (PH : ezek csak akkor villogtak)
 „ 37 zöld fényben, (PH, 1896 : zöldes fényben,)
- 148 : 5 elfeküdt (Jk : feküdt)
 14 cukrot vitt a Waterloo-nak, (PH : cukrot vitt a Waterloo nevű kedvenc fekete kancájának,)
 27 teli rakta (PH, 1896 : tele rakta)
 39 ósapák szellemei szólították, (Jk sajtóhibával : ósapák szemei szólították,)
- 149 : 2 hozzájuk (PH, 1896 : hozzájuk)
 4 szemrehányóan (PH : szemrehányón)
 8 tekintetétől megjuhászodott, (PH, 1896 : tekintetétől, *szavától* megjuhászodott,)
 10 gyámoltalan (PH, 1896 : egy gyámoltalan)
 11 s (Jk : és)
 12 az előszobába, ahol mindig volt készen egy vödör jeges víz, *amiből hideg borogatást tett a halántékaira*. (PH : a fürdőszobába, ahol mindig volt készen egy vödör hideg víz, *amivel leöntötte*.)
 14 didergett, (PH : teste didergett,)
 39 PH, 1896, Jk és Krk : a békák gyertyája. (1901 hibásan : békák gyertyája.)

- Lap Sor
- 150 : 12 megmondom, mikor. (PH : megmondom, *hogy* mikor.)
 „ 27 egynéhányszor (PH, 1896 : egynéhányszor)
- 151 : 1 1896, Jk és Krk : a rovatkáiba. (PH, 1901 : a rovatkáiba.)
 12 lévén (PH : levén)
 37 PH, 1896, Jk és Krk : ez ember-roncs, (1901, Jk hibásan : az ember-roncs,)
 „ 38 kíméletből, (PH : *szánalmas* kíméletből,)
- 152 : 7 PH, 1896 és Krk : vonogatták *tehát* a vállukat : (1901, Jk ; vonogatták a vállukat)
- 153 : 1 PH, 1896 és Krk : beszélt *neki* róluk, (1901, Jk hibásan : beszélt *nekik* róluk,)
 5 régenten (Jk : régente)
 36 PH, 1896 és Krk : lehetett utazni, (1901, Jk : lehet utazni,)
 [A régebbi szöveg a helyes, mert a következő mondatban is múlt idő áll : vezetett...]
 „ 38 sziklába (Jk : sziklába)
- 154 : 3 *egy* szép asszonyt, (PH : *egy-egy* szép asszonyt,)
 „ 7 néhány (PH, 1896 : néhány)
 „ 29 valami Rozsákné, (PH : az valami Rozsákné,)
 „ 38 és 155 : I miért (PH, 1896 : mért)
- 155 : 13 lépteit, (PH : a lépteit,)
 14–15 Innen már meg tudta mutatni a suhanc a *kinyújtott* kezével, hogy merre van a Behenczy-kastély. (PH : Innen már meg tudta mutatni a suhanc, hogy merre van a Behenczy kastély, a *kinyújtott* kezével.) [!]
 „ 24 – Ni, (PH : – Nini,)
 „ 26 de esze ágába (PH : de az esze ágába)
- 156 : 30 valami adósság? (PH, 1896 : valami *kicsi* adósság?)
- 157 : 22 várt valami (Jk : várt *is* valami)
 23 és félelem (PH : és a félelem)
 27 *jelenté ki* keserűs, csalódott hangon. (PH : *mondá* keserűs, csalódott hangon.)
 „ 36 s hogy az egyedüli (PH : s hogy *most* az egyedüli)
 „ 38 tervét (PH : a tervét)
- 158 : 14 ki kárpótol érte? (PH, 1896 : ki kárpótolja *öt nekünk?*)
 „ 16 *arra én* kész vagyok. (PH : *én arra* kész vagyok.)
 „ 27 – Parancsoljon velem. (PH : – Parancsoljanak velem.)
 „ 39 *Türelem*, édes fiam. (PH : *Bolondság*, édes fiam.)
- 159 : 20 biggyeszgette (PH : biggyesztette Jk : biggyesztgette)
 22 PH és Krk : ezen most *már* nem (1896, 1901, Jk : ezen most nem)
 33 Aztán tessék meggondolni, (PH : *S* aztán tessék meggondolni,)
- 160 : 3 *Pál* báró (Jk : a báró)
 17 a hatszáz forinttal. (Jk : hatszáz forinttal.)
 23 *tinóra-gombát* (A PH-tól kezdve mindenik szövegben így!
 Ld. a tárgyi magyarázatoknál is!)
- 162 : 11 PH, 1896 és Krk : redves (1901 ; Jk : nedves)

- Lap Sor
- 162 : 13 PH és Krk : a *felszakadozott* deszkának. (1896, 1901, Jk : a *leszakadozott* deszkának.)
 „ 16 cseréppipáját, (1896 : a cseréppipáját,)
 „ 18 kedveskedően, (PH, 1896 : kedveskedőn,)
 „ 30 fogdos egy erdőben. (PH : fogdos *hurokon* egy erdőben.)
- 163 : 22 PH, 1896, Jk és Krk : *se* (1901 : *sem*)
 „ 25 a hangja (PH, 1896 : *s* hangja)
- 164 : 29 a szegényes vacca, (Jk hibásan : a szegény vacca,)
- 165 : 2 Jk és Krk : Behenczy Károly (PH—1901 — az író tollbotlása miatt — hibásan az apa nevével : Behenczy Pali)
 „ 13 morogta (Jk : mormogta)
- 166 : 17 PH, 1896 és Krk : bebújni (1901, Jk : lebújni)
 „ 30 PH, 1896 és Krk : viháncoltak, (1901, Jk : vihancoltak,)
 „ 31 ujjaival (PH : a maga ujjaival)
- 167 : 7 szinte olyan volt, (Jk hibásan : *eleinte* olyan volt,)
 „ 25 PH, 1896 és Krk : a ládába. (1901, Jk : a ládába.)
 „ 28 *s* érezte, (PH, 1896 : *és* érezte,)
 „ 34 A leányka (PH : A lányka)
 „ 36 mondotta (PH : mondatolta)
- 168 : 3 rájuk (PH, 1896 : rájok)
 11 fogom szeretni (PH : fogom *én* szeretni)
 29 PH, 1896 és Krk : a Blázy embere (1901, Jk : a nagy Blázy) [A „nagy” jelzőt semmi sem indokolja. Alighanem csak 1901-ben becsúsztott sajtóhiba.]
 „ 30 füttyölt (PH, 1896 : füttyolt)
 „ 33 titkolta, (Jk : eltitkolta,)
- 169 : 18 Sztercsót (Jk : Sztrecsót)
 20 az összes (PH, 1896 : összes)
 30 nem *is* csináltál. (PH, 1896 : nem csináltál.)
 31 már én (Jk : én már)
 „ 35 az (Jk : ez)
 „ 35 a Noé bárkája. (Jk : Noé bárkája.)
- 170 : 18 PH, 1896, Jk és Krk : a világon, (1901 : e világon,)
 „ 27 félig *sem* (PH : félig *se*)
 „ 32 a testvéröccse (Jk : testvéröccse)
 „ 39 *és* (PH, 1896 : *s*)
- 171 : 6 adja oda (PH : *hogy* adja oda)
 6 a zafirokkal, (PH, 1896 : *azt* a zafirokkal,)
 10 szolt *egy* megvető kézlegyintéssel, (Jk : szolt megvető kézlegyintéssel,)
 19 mint béka az esőt. (Jk : mint a béka az esőt.)
 26 kukorékolni (1896 : kukorikolni)
 27 a Waterloo kanca ugyancsak (PH, 1896 : a Waterloo kanca *pedig* ugyancsak)
- 172 : 24 azóta, ahogy látott. [Ehelyett : azóta, hogy látott. MK nyelvi sajátossága, mindenik szövegben így van.]
 „ 28 lovára, (PH, 1896 : a lovára,)
- 173 : 32 *sem* (PH : *se*)
- 174 : 5 színezüst (PH : színarany)

- Lap Sor
- 174 : 13 nemzetiszín pántlikát (PH : nemzeti pántlikát)
 „ 28 vakmerően, (PH, 1896 : vakmerőn,)
- 175 : 1 ez ember fölött, (1901 hibásan : az ember fölött,)
 4 Hisz (PH, 1896 : Hiszen)
 12 PH, 1896 és Krk : mint egy óriási szuszék [= gabona-
 vagy liszt-tartó láda] (1901, Jk félreértésből származott
 és az 1953. évi kiadásig fennmaradt örökletes sajtóhibával :
 mint egy óriási szószék [!])
 19–22 Monstrum egy gondolat... bámulják az alkotását.
 Ez a szakasz a PH 46. sz. folytatásában — nyomdai tördelési
 hiba miatt a 221. lap 3. sora elé („Amint öltözködött...”
 kezdetű szakasz elé) került. A hibát a PH a 47. sz., be-
 fejező közleményében helyesbítette.
 26 lelkével (PH : a lelkével)
 33 Sztrecso Miklós (PH—1901 : Sztrecso István Jk : Sztrecso
 István) Az István név itt az író tollbotlása. A korábbi egy-
 séges névalaknak megfelelően javítottuk!
- 176 : 1 s (PH, 1896 : és)
 12 leánykája, (PH, 1896 : lánykája,)
 13,20 Krk : dívány (Az eddigi szövegekben : díván) Módosítottuk a
 mai helyesírás szerint!
 „ 22 becsöngette (PH, 1896 : becsengette)
- 177 : 28 ösmerni. (Jk : ismerni.)
 32 István gróf csakugyan rosszul van. (Jk kihagyással : István
 gróf rosszul van.)
- 178 : 5 rángatózott. (Jk : rángatózzott.)
 14 rézsút (PH, 1896 : rézsunt)
 19 az eszénél (Jk : eszénél)
 23—24 nyugodtan, csendesen, mintha (Jk kihagyással : nyugod-
 tan, mintha)
 29 Jk és Krk : holtom után (PH, 1896 : a holtom után
 1901 : holtam után)
 32 aztán (Jk : azután)
 „ 34 elhalón (Jk : elhalóan)
 „ 35 kezeidet, (PH : a kezeidet,)
 „ 37 „Miatyánk, ki vagy (PH, 1896 : „Miatyánk, aki vagy)
- 179 : 7 és Pongrácz (PH : és a Pongrácz)
 20 ezalatt künn (PH, 1896 sajtóhibával : ezelőtt künn)
 21 senki sem vetett reájok ügyet, senki sem kiáltott (PH,
 1896 : senki sem vetett reájok ügyet, senki se kiáltott)
- 180 : 10 E por tegnap még (PH : E por még tegnap)
 13 már most énvelem? (Jk : most már énvelem?)
 19 kisleányka (PH, 1896 : kislányka)

Tárgyi magyarázatok

- 7 : 1 »Eszteendőik sora óta együtt szoktam vacsorálni az István
 főherceg vendéglőben...« — Az »István-főherceg szálló«
 a Magyar Tudományos Akadémia mellett fekvő, ma is

- meglevő épületben volt (Akadémia-utca 1. sz.). Az épület Zitterbarth Mátyás alkotása, 1835-ből. 1849-ben Henczi bombái felgyújtották, később Kassalik építőmester építette újra; ekkor részben más formát is nyert. Virágkorát a század végén, Gundel János vendéglős bérlote idején érte. Az akadémikusok és kisfaludysták ott tartották bankettjeiket. Gundel egy három helyiségből álló részt elkülönített MK társasága számára. Ez volt az úgynevezett »Mikszáth-szoba«, melynek falait MK arcképe és elbeszélés-hőseit ábrázoló freskók díszítették. A századvégi magyar közélet majd minden nevezetes alakja megfordult ott (Jókai, Szilágyi Dezső, Tisza Kálmán, Bánffy Dezső stb.). Ld. a Pesti Hirlap 1893. évf. 292. és 294. számában a »Mikszáth-társaság« és »Mikszáth-asztal« c. cikkeket, valamint MK-nak »Az István-szoba« c. visszaemlékezését (Pesti Hirlap 1899. dec. 24—27. és Az én kortársaim c. kötetében), végül »Az „István-főherceg” nekrológja« c. közleményét a Vasárnapi Ujság 1904. szept. 4-i számában.
- 8 : 18 *Varin* (vagy *Várna*) — község Trencsén megye zsolnai járásában, a kassa-oderbergi vasút mellett. Hajdan vagyonos város, de a sok tűzvész miatt elszegényedett. Itt volt a Pongráczok birtoka és családi sírboltja.
- 24 „*Csak hadd legyen az ő valódi neve alatt . . . Hiszen alkalmasint valami effélere vágyott.*” — E szakaszra vonatkozik Gáspár Imre bírálatának egyik megjegyzése a »Magyar Szemle« 1895. évfolyamában. Ld. jegyzeteink Irodalom c. fejezetének I. részében!
- 9 : 3 *a török — görög harcok* — MK itt bizonyára az 1821—1826-ban lezajlott görög szabadságharcra céloz. Erre vall ez a múltat idéző kitétele: »Ösmertem valaha egy öreg cincárt . . .« Egyébként csak az 1868. és 1886-i krétai fölkelésekről lehetne szó.
- 12 *pampuska* — farsangi fánk.
- 23 »*Meghozták az 1715:42. t.-cikket a várak ellen . . .*« — III. Károly 1715. évi decretumának 42. cikkelye »A magyarországi főkapitányságoknak a véghelyekre átvitele« iránt intézkedik.
- 10 : 10 *Nedec és Nedecvár* — Trencsén megye zsolnai járásában. A kis falu közelében a Dunajec vize mellett fekszik a vár.
- 19 *Zsolna* — város Trencsén megyében, a Vág mellett; főterét régi árkádos házak szegélyezik.
- 19 *Várna* vagy *Varin* — ld. feljebb!
- 20 *Ludmilla királyné, »a tót Semiramis«* (szül. 860 körül, meghalt 921) — a cseh és szlovák történelem kiváló alakja, Csehország védőszentje. Semiramishoz, AsszírIA mesés királyasszonyához hasonlításával szépségét és hatalmát fejezik ki.
- 23 *Budetin* — ld. alább, a 28. lap 7. soránál!

- 10 : 28 *Sztrecsnó és Óvár* — *Sztrecsnó* (vagy *Sztrecsén*): trencsén-megyei község, a zsolnai járásban, a Vág balpartján; meredek kősziklán épült régi várát I. Lipót idejében rontották le. — *Óvár*: várrom Sztrecsnó várával szemben. Előbb a Csák-nemzetség birtoka, majd 1446-ban Szentmiklósi Pongrácz szerezte meg Sztrecsnóval együtt. (A Pongrácz-család innen vette »Óvári« előnevét.) A vár a Rákóczi-korban romba dőlt.
- 30 »a hatalmas Nohták madár« — a szlovák nép őstörténetének mitikus madara.
- 11 : 17 *Gbela* — A helység tulajdonképpeni neve: *Gbelán* vagy *Gbellán* utóbb: *Egbelény*); kisközség Trencsén megye zsolnai járásában, Várna község közelében. MK a község nevének végződését — úgy látszik — helyhatározói ragnak fogta fel, s a községet *Gbela* (*Gbella*) alakban használta. Több helyen (s több kiadásban) hibásan *Gleba*, *Gléba* alak lett belőle! Kiadásunkban — a regény első szövegei nyomán — egységesen a *Gbela* névalakot alkalmaztuk. Ld. a Szövegváltozatoknál is!
- 12 : 9 *Montecuculli* — Montecuccoli Raimund gróf, német birodalmi herceg, hadvezér (1609—1680); Zrinyi Miklós engesztelhetetlen ellensége. MK Montecuccoli egy szállóigévé lett mondását idézi.
- 26 *spáhi* — török lovas katona.
- 27 *Svehla vitéz* — Mátyás király cseh zsoldos csapatának egyik vezére; árulása miatt Magyar Balázs felakasztatta. Történetét MK is megírta »Kosztolán« c. regéjében (Magyarország lovagvái). — *Beszterce ostroma* 1953. évi kiadásának jegyzet-szótára a magyarországi huszita-mozgalmak ez ismert alakja helyett — jókora tévedéssel — az 1873—1932-ig élt hasonló nevű cseh politikusra utal!
- 30 *Gara palatinus* — A Gara vagy Garai családnak a XIV. és XV. században három nádor-tagja volt. MK itt Gara Lászlóra (megh. 1460), a Hunyadiak ellenfelére utal.
- 35 »Egy nyugalmazott csász. kir. őrnagy, Forget nevű, volt az ellenség vezére...« — MK a kötetünk Függelékében közölt »Nyílt levél«-ben is említi. Eszerint: »Forget őrnagy élő személy (a nevet se változtattam meg). E Forget egy szomszéd faluban élt, mint nyugalmazott császári kir. őrnagy s István gróf fizetést adott neki, hogy a háborúban (többnyire mint ellenfél) vezesse seregének egy részét. Továbbá: István gróf...halála előtt búcsúlatogatásokat tett ösmerőseinél, a nevezett Forget őrnagnál is...«
- 14 : 3 *tratyog* — itt: gyengén, hibásan beszél (valamely nyelvet). Eredeti jelentése: fecseg.
- 27 *Mois* (*Moys*) — trencsénmegyei község, a Vág jobb-partján.
- 27 *Podzámek* (*Berencsváralja*) — kisközség Nyitra megye szenici járásában. Berencs vára 1447-ben Szentmiklósi

- Pongrácz birtoka volt; innen pusztította a nyitra- és pozsonymegyei részeket.
- 14 : 38 *Pamutkay János* — Pongrácz »ezredese«, voltaképpen tisztartója. A regény különböző kiadásaiiban e névalak helyenként: *Kamutkay János*. E névalakkal kapcsolatosan utalunk arra, hogy MK más elbeszéléseiben is hasonló nevű tisztartók szerepelnek; pl. *Az apám ismerősei* c. regényében: Kamuti János. (Krk. 2. köt.)
- 15 : 1 *Pruzsinszky* — Ezt a nevet MK már a *Kísértet Lublón* Pesti Hirlap-beli szövegében (1892—93) is alkalmazta. Ld. Krk 5. köt. 214. l. 18 : 14.
- 16 : 32 *Motesiczky* — Nyitra- és trencsénmegyei régi nemes család, a Majthényiek egyik ága. Nagy Iván genealógiája (7. köt. 572. l.) a családnak Erzsébet nevű tagját nem ismeri. Bardonca helység nevét is MK költötte. Egyébként MK műveiben gyakran emlegeti a Motesiczkyeket. Ld. Krk 4. köt. 239—240. l.
- 18 : 31 *Medici* (Mikszáthnál a franciás névalakkal: *Medicis* [helyesen: *Médicis*]) *Katalin* (1519—1589) — Medici Lőrinc urbinói herceg leánya, II. Henrik francia király felesége; művészetpártoló, de egyben ravasz, hatalmaskodó asszony; ő rendelte el a Szent Bertalan éji mészárlást (1572. aug. 23—24).
- 19 : 10 *Behenczy bárók* — költött család-név. Az id. Behenczy esztelen pazarlásával és kisebb-nagyobb svihákságaival nagyon emlékeztet MK gróf Kozsibrovcszky nevű alakjára, akit többször is szerepeltet írásaiban (pl. *Egy éj az Aranybogarban*, *Kozsibrovcszky üzletet köt stb.*) A két figura egy tőről fakadt!
- 12 stb. *Lapusnya* — A PH — Jk szövegekben rendszertelenül *Lapusnya*, *Lapuchna*, *Lapuchnya*. A *Lapusnya* névalakot állandósítottuk. Helységnévtáraink és a monográfiák csupán *Lapos* (*Lopochuw*, *Lapuchow*) nevű helységeket ismernek, éspedig Nyitrában és Sárosban.
- 13 »ját és terményeket szállító talpak« — tutajok.
- 27 *Thurzók* — régi gazdag főúri család, mely a XV. század végétől a XVII. század elejéig játszott szerepet.
- 35 *Giergl* — bécsi kártyagyáros. MK *Az eladó birtokban* is említi, ld. Krk 5. köt. 68. l. 36. sor.
- 20 : 3 és 26 : 20 »egy gróf Czobor-leány«, »az utolsó Czobor-lány« — Az ifj. Behenczy bárónak ez a regénybeli leszármaztatása anakronizmus, mert az egykor hatalmas, dúsgazdag főúri Czobor-család már a XVIII. század végén kihalt. Mikszáth itt, a költött Behenczy névvel kapcsolatosan nem is pontos nemzedékrendre törekszik, csak azt akarja hangsúlyozni, hogy az idősebb Behenczy báró még főúri viszonylatban is rendkívül nagy vagyont tékozolt el.
- 6 *vitalicium* — életjáradék

Lap Sor

- 20 : 13 »úgy tengették életüket, mint Toldi Miklós lova« — Utalás a Toldi-monda egyik mozzanatára. Ld. Arany : Toldi szerelme VIII. ének 44–46. versszakát. E hasonlatot *A beszélő köntösben* is felhasználja Mikszáth. Ld. Krk 3. köt. 224 : 15.
- 21 : 12 *campagne* — itt : idény
- 29 »*Illést egy holló táplálta*« — A biblia szerint (Királyok I. könyve 17 : 4–6) egy nagy éhínség idején — isten parancsára — hollók vittek kenyeret és húst Illés prófétának.
- 22 : 37 *egy verdung* — régi súlymérték : egy fontnak negyed-része.
- 28 : 7 *Budetin* (vagy Budatin) — kisközség Trencsén megye újhelyi járásában, Zsolnával átellenben, a Vág jobb partján. Régi várát hajdan a Szunyogh-család bírta. (Ld. alább is Szunyogh István nevével!)
- 8 *gróf Lazsánszky* — Ezt a költött nevet MK bizonyára a báró Luzsánszky-család nevéből formálta.
- 29 : 2 »*Rákóczi vojna*« — Rákóczi-féle háború
- 9 *Beszkid-hegység* — A Kárpátokban gyakori hegynév. Itt a Vág völgyétől a Magas-Tátráig elterülő Nyugati-Beszkidokról van szó.
- 10 *bonyikok* (vagy bujnyikok) — zsványok
- 26 *Melitorisz Pál, a gbelai pap* — MK itt szándékosan egy olyan család — a Molitorisz-család — nevét választotta, amelynek számos ág. evang. pap, tanár, tanító tagja volt. A regény Melitorisz névalakja vagy az író módosítása, vagy a kézirat helytelen olvasása következtében előállott s örökletessé vált sajtóhiba.
- 31 : 15 *Cervantes »Don Quijote de la Mancha-ja* — A *Beszterce ostroma* hőseit, gróf Pongrácz Istvánt, a kritika kezdetől fogva mint »magyar Don Kihótét« emlegeti. Ez az epizód azt mutatja, hogy a párhuzamot már Mikszáth tudatosította.
- 37 *Herodes* — római fennhatóság alatt uralkodó zsidó király. Neki tulajdonítják a betlehemi vérengzést.
- 35 : 9 *raptus* — indulatroham, hóbort.
- 39 : 1 *Nedeczky* — trencsénmegyei régi birtokos család volt ; egyik ősiük 1223-ban nyerte Nedecét és Nedec várát.
- 40 : 30 *kislingelt* — kirecézett (kendő).
- 41 : 4 *Pochválem pan Jezis Krisztus* — Dicsértessék az úr Jézus Krisztus!
- „ 7 *panicska* — asszonyka.
- 43 : 36 »*Ime tehát az a hübnere a ti óriási bölcseségteknek*« — Utalás Hübner Johann német író (1668–1731) rendkívül elterjedt bibliatörténeti tárgyú könyveire. »Ez a dolog hübnere« azt jelenti : ez a dolog nyitja, — célzással arra, hogy Hübner műveiben mindenre van magyarázat.
- 44 : 27 »*kozák*« — Valamivel később (52. lap 12. sor) MK maga mondja, hogy Pongrácz grófnak tizenhat veres-nadrágos

- »kozákból« állott az állandó lovassága; vagyis vár-
népének lovasait nevezte így.
- 46 : 35 *Teschén* — az egykori Teschen hercegség fővárosa, a volt
Osztrák—Sziléziában.
- 47 : 23 o. é. forint — osztrák értékű forint (= 100 krajcár).
- 48 : 2 *Szurina* — e név előfordul *Az eladó birtokban* is: Szurina
Matyko, a Lopata-erdő haramiája (ld. Krk 5. köt. 81. l.).
- 50 : 30 *garád* — itt: útszéli árok.
39 *Bouillon Gottfried* (1061—1110) — az első kereszties had-
járat vezére.
- 51 : 1 *Szlimák* — Hasonló név, Szlimák Matyej, előfordul MK
Az apám ismerősei c. regényében (Krk 2. köt. 14 stb. l.)
2 *Csák Máté* (1260—1321) — hatalmaskodó, dúsgazdag főúr,
valóságos kiskirály; Károly Róbert ellen sokáig hadakozott.
- 52 - 53: A három Trnowszky-fiú pályaválasztása apjuk halálos
ágyánál: — a népmesékben is gyakran előforduló motívum.
(Petőfi: Három fiú c. költeménye szintén e motívum egyik
változata.)
- 53 : 27 *Matica* — A »Matica Slovenská« Magyarországon 1862-ben
engedélyezett szlovák irodalmi társulat; 1875-ig állott fenn.
Évente három-négy különböző tartalmú könyvet adott ki:
nap táraakat, történelmi, szépirodalmi tárgyú műveket.
Magyarellenes szellemben működött. MK is ebben a vonat-
kozásban emlegeti.
- 34 *az ifjú Hurban* — Hurban Vajansky Svetozár (szül. 1847),
Hurban Jozef Miloslav szlovák író és politikus fia; ügyvéd,
író és publicista.
- 54 : 7—8 A *Deák-párt* — a kiegyezés utáni kormánypárt, Andrassy
Gyula pártja. A *Tisza-párt* — a Tisza Kálmán és Ghyczy
Kálmán közös vezetése alatt álló párt, az úgynevezett »bal-
közép«, mely a kiegyezést követő évtizedben mint a kor-
mányszó Deák-párt országgyűlési ellenzéke működött; lé-
nyegében ez a párt is a magyar birtokos osztályt képviselte.
- 9 *Kubicza Pál* (1816—1893) — A történet idején Trencsén
megye főispánja s főrendiházi tag volt. MK itteni meg-
jegyzése a főispánoknak a képviselőválasztások alkalmával
gyakorolt hivatalos befolyására céloz. Kubicza Pál újabb
említése (140 : 26) gróf Pongrácz István és a trencsényi fő-
ispán bizalmas baráti viszonyát mutatja, mely »az utolsó
várúr« önkényeskedéseit is jobban megérteti.
- „ 38 *Rajecfürdő* — Trencsén megye zsolnai járásában.
- 55 : 1—4 »Szomorú, végtelenül szomorú viszonyok ezek orvosi szem-
pontból...« — MK-t sokszor foglalkoztatta a hazai nép-
egészségügy problémája, az orvos és gyógykezelés nélkül
magárahagyott falusi szegénység. (Ld. pl. *Aeskulap az
Alföldön* c. elbeszélését »Pernye« c. kötetében.)
- 4—8 »*Legyünk, barátocskám, ezentúl pertu.*« — A honoráriumnak
ezt az olcsó, tréfás elintézését MK gyakran említi — próká-

- torokra alkalmazva. Pl. Krk 1. köt. 119., 183., 207., 215., 2. köt. 7., 92. l. stb.
- 55 : 23—24 *Blázy Miklós uram, a polgármester* — A történet idején (az 1870-es években, de még a 80-as években is) Zsolna nem város volt, hanem csak nagyközség; de mint a vidék egyik gócpontját általában városnak nevezték. Vezetője sem polgármester volt, hanem bíró. (Titulusával kapcsolatosan ld. a *Szent Péter esernyője* »A mi Rozálina« c. fejezetének hasonló tárgyú magyarázatát: »A dolog voltaképpen úgy áll, hogy Bábaszék ama kolibri városkák egyike, melyek csak abban különböznek a szegényes felföldi fálvaktól, hogy a bírójukat polgármesternek titulálják...«)
- 58 : 3 *Inter duos litigantes tertius gaudet* (latin közmondás) — két civakodó között örül a harmadik.
- 61 : 34 Klivényi, Apolka gyámja, MK több ízben megrajzolt hitvány gyámapa-típusának egyik változata. Hasonlóan hasznosító gyám Szabó Dani ügyvéd is a *Galamb a kalitkában* »Második elbeszélésében« (Krk 4. köt. 34—55. l.).
- 65 : 34 *hibiskus-virág* — mélyvafajtájú délszaki cserje.
- 67 : 25 *vén talp* — olyanféle jelentése van, mint a »vén szatyor«-nak.
- 69 : 1 *pimpó* (libapimpó) — sárga színű közönséges mezei virág.
- 77 : 14 *»színészek érkeztek Zsolnára...«* — Egy-egy vándorszínész-társaság vendégszereplése Zsolnán még a nyolcvanas években is ritkaság volt. »Bizony rég ideje annak, hogy Zsolnáról színházi tudósítás látott napvilágot...« — olvassuk a »Vágyölgői Lap« 1886. május 9-i számában.
- 78 : 25 *»Mátyás király lesz«* — Szigligeti Ede 1858-ban írt, sokszor előadott történelmi drámája.
- 85 : 35 *Aphrodite* (a rómaiaknál: Vénusz) — a női szépség és szerelem istennője; a mitológia szerint a tenger habjából született.
- 90 : 5 *Gambrinus* — mondabeli flandriai király, a sör állítólagos feltalálója.
- 18 *»Ex frissibus!«* — a frissből, vagyis a friss csapolásból! (tréfás latinsággal)
- 92 : 2 *Balzac asszonyai* — célzás a nagy francia író »Femme de trente ans« (Harmincéves asszony) című regényének női szereplőire.
- 93 : 1—2 *»...Rákóczi vojnában... cserveni csizmában«* — a Rákóczi-féle háborúban (szabadságharcban)..., piros csizmában.
- „ 9—10 *hancsikos, hompos part* — zombékos, gyepes part.
- „ 24 *podzabucski* — szlovák (lengyel) tánc.
- 96 : 20 *vesania* — tébolyodottság, idült elmebaj.
- 29 *Szent Vitus-tánc* (chorea Sancti Viti) — akaratlan rángatód-zásokban jelentkező idegbetegség.
- 99 : 8 *A természetben nincsen más vesztes, csak én, csak én,* — Pontatlan idézet a Bánk bán zárójelenetéből: „Nincs a teremtésben vesztes csak én!”

Lap Sor

- 101 : 20 *Matejko Jan* (1838–1893) — a XIX. század legkiválóbb lengyel történeti festője. MK Matejko »Báthory István Peszkov előtt« című, 1872. évi festményére céloz.
- 103 : 5 *csurapé* — ködmön, bélelt felsőkabát.
23 Ezt a népmese motívumot MK más elbeszéléseiben is említi. Pl. *A beszélő köntös*-ben, Krk 3. k. 167. l.
- 104 : 28 *Besztercebánya címere* — négyfolyamos pajzsból kiemelkedő szárnyas angyal.
- 106 : 31–33 »Szállók az úrnak! — Állok elébe!« — A pohárköszöntésnél régen általánosan használt szállóigék. Mikszáth *Farkas a Verhovinán* c. elbeszélésében is használja (ld. Krk 4. köt. 148:15. és 149:11. sorait s azok Tárnyi magyarázatát!)
- 106–107 : »Lement a nap. De csillagok Nem jönnek...« — Petőfi: A hazáról c. köteteményének 1–2. versszaka. A 3. sort MK nem pontosan idézi; Petőfinél: »Közel s távolban...« A 8. sort pedig a tréfás fordulat kedvéért önkényesen módosítással; Petőfinél: »Neked kevés van ilyen csillagod.«
- 110 : 14 *íromba macska* — tarka macska.
- 111 : 8 *epocha* — korszak.
15 »nyomasztó adósságok sarkantyúzták« — Ezzel szemben az adalékok II. darabja szerint: »Jövedelmét teljesen elköltötte, adósságot azonban sohasem csinált...«
„ 18–22 A háziállatok összeszoktatását ld. az I. sz. adalékban is.
- 111–112 Két munkakerülő szamaráról uo.
- 112 : A szamarak okosságáról ld. még *A szamar sine curában* bevezetőjét, Jk 25. köt. 130. l.
- 113 : 35 *Ordódy* — történeti családnév. Az Ordódyak az egykori Bodrog-megyéből származtak, Trencsénben, Nyitrában éltek s rokonságban voltak a Pongráczokkal.
- 116 : 5 *kutacs* (vagy kutasz; nyelvújítási orvosi műszó) — a sebek megvizsgálására szolgáló, sebészeti műszer.
- 117 : 38 *Ubrik Borbála* — A zárdai fegyelem megsértése miatt huszonnégy évig (1848–1869) sötét pincehelyiségben tartott krakkói apáca történetét MK többször is említi írásaiban. Ld. pl. *A lutri* c. elbeszélésében (Krk 1. köt. 108. l. és jegyzetünk uo. a 283. l.)
- 120 : 10 *pikettíroz* — piquet-t játszik, kártyázik. (A *piquet*: francia eredetű kártyajáték.)
- 122 : 27–39 és 171 : 1–4 *A lutri és a szerencsepók* gyakran előfordul Mikszáth írásaiban. Ld. egyik legelső nagyobb elbeszélését: *A lutri*, 1872. (Krk. 1. köt.) Említi a lutrit a *Nemzetes uraimékban* is. (Krk 2. köt. 125 : 3) stb. — A szerencsepók szerepét a nyerőszámok összeállításában először *A magyar nép bogarai* c. cikkében írta meg (Az igazi humoristák c., 1879. évi kötete 38–39. lapján): »A keresztes pók született matematikus és „a nép lutristája”. Egy befőtteshez hasonló alakú üvegbe betesznek apró papírszeletekre írt kilencven számot. A póknak most már kötelessége közülük

- kiválasztani a szerencséseket, melyek a legközelebbi húzáson kijönnek. De van is hozzá ideje és elég kombinatív tehetsége. Az ilyen tudós munkához szükséges lévén a magány és elvonultság, a jámbor pókot az üvegbe zárják, ki aztán — mit is tehetne szegény egyebet? — megadja magát sorsának, s csakhamar hálót eresztvén, lassankint fölhúzogatja bele a szükséges mennyiségű számot, t. i. ötöt. Több nem kell. Megtette pályafutását, mehet, — a számok pedig a lutriba vándorolnak, s ha a szerencsehúzó fehérruhás leánynak még igazán ártatlan, úgyhogy a keze más numerusokra nem siklik, bizonyára „pirosan” jönnek ki.
- 123 : 30 *Józsua* (Józsua, Józsue) — bibliai alak, Mózes követője, a zsidók egyik vezére. Egy nagy győzelme alkalmával a napot és a holdat is megállította. (Józsue könyve, 10 : 12—13.)
- 129 : 17—20 »Malinák János városi tanácsos nem kapott meghívót a főispáni bátra...« (Ld. a Szövegváltozatoknál PH-beli első fogalmazását is!) — Hasonló epizód MK *Ne okoskodj, Pista!* c. elbeszélésében is szerepel. (Ld. majd a Krk 8. kötetében!)
- 131 : 6—8 *Arthur* (*Artus*) király — kelta mondai alak, a középkori lovageszmény megtestesülése. A kiváló hősokeket maga köré gyűjtve megalapítja a »Kerek Asztal társaságát«; ennek egyik tagja *Lancelot lovag*.
- 132 : 34—134 : 30 és 135 : 32—137 : 22 Kurka ügyvéd megegyezik Tarnóczyval, hogy helyettesi megbízása ellenében megfelezi vele a Pongrácz gróf által fizetendő honoráriumot. A gróf »túláságosan is jól« fizetett: Tarnóczyt börtönbe vetette. Kurka a tisztartótól tudakozódik a honorárium nagysága felől, »mert — úgymond — a fele engem illet, úgy egyeztünk meg«. Mire a tisztartó válasza: »Jól teszi, ügyvéd úr, ha az egészség neki hagyja.« — Ez a tréfás epizód nem más, mint a »Róka fogta csuka, csuka fogta róka« című Mátyás király-anekdota ötletének szellemes átköltése. Az anekdotát Mikszáth *Galamb a kalitkában* c. elbeszélésében is említi. (Ld. jegyzetünket a Krk 4. köt. 191—192. lapján.)
- 20 *Deák-köpenyeg* — Deák Ferencről elnevezett bő, »malaclopó« köpenyeg.
- 138 : 6 »*capitis deminutio*« — a polgárjog megszorítása, a polgárjogok egy részének elvesztése. (Itt a Pongrácz grófok hajdani pallosjogának megszűnésére vonatkozik.)
- 140 : 37 a *viceispán* — a történet idején Kubicza Pál főispán mellett Zsámbokréthy Emil volt Trencsén megye alispánja.
- 141 : 1 *brachium* — fegyveres erő, karhatalom.
- 142 : 32 *lenfojtó vadóc* — másnéven: lenfojtó aranka (*Cuscuta Epilinum* Wh.).
- 143 : 13 *lucidum intervallum* — világos időköz (az örültek állapotában).
- 144 : 7 »egy Pongrácznak az akaratóba belecsukortják a kezüket« — erőszakkal belenyúlnak, beleavatkoznak. (Mikszáth

- másutt is használja »összecsukorit« alakban. Előfordulásait ld. Rubinyi Mózes: MK stílusa és nyelve, 1910: 129.)
- 145 : 13—16. és 26—33 »*Budetintől Nedecig járható földalatti út vezet. Szunyogh István csináltatta valaha titokban a nedeci börtönhöz, hol fogva tartották a szép Nedeczkyné, Czobor Erzsébetet. Erre hozta ki a kópé . . .*« — Mikszáth itt talán valamely helyi mondát emlit, amelynek irodalmi feldolgozását nem ismerjük. A vágvölgyi Budetin vára egykor a Szunyogh-család birtoka volt, a közeli Nedec-vár pedig a Nedeczky-családé. A Szunyogh-család 1487-ben, Mátyás királytól kapta Budetint. Családfájukon az egyetlen István 1606 körül élt. Nedeczky—Czobor házasságról Nagy Iván genealógiai munkája nem tud. Lehet, hogy e monda (vagy pusztá mese) kialakításába Szunyogh Katalin történetének emléke is belejárt. Katalint apja, Szunyogh Gáspár a budetini vár börtönébe vetette s befalaztatta, amiért vonakodott nőül menni Jakusics Jánoshoz (utóbb csakugyan férjéhez). A leányt kedvese, Forgách Ferenc kiszabadította. Ezt a mondát dolgozta fel Mednyánszky Alajos nyomán Arany János »Katalin« c. költeményében, 1850.
- 147 : 31 *Asmódi* — a régi zsidó iratokban szereplő gonosz szellem.
- 148 : 16 és 174 : 14 »*Waterloo okos, fehér lámpásos feje*« — fehér folt, »csillag« a ló homlokán.
- 148 : 23 »*A mezei virágok a föld vad gondolatai . . .*« stb. Vö. *A vármegye rókája*, 1877. e mondatával: »A virágok az anyaföld gondolatai — de hát a mi gondolataink kinek a virágai?« (Krk 1. köt. 123 : 1—2.)
- 148—150 : »*Káprázatok kínozták . . . Makovnyik és Komár lelopta a holdat az égről . . .*« — *Lopjátok el a napot. Hallod-e fiam, Makovnyik, a napot . . .*« — MK csöndes, együgyű falusi bolondjai mellett (ld. pl. *A lutri* c. elbeszélését, Krk 1. köt. és *A falu leghőbortosabb embere* c. vázlatát »Az igazi humoristák«, 1879. c. kötetében) gróf Pongácz István az egyetlen örült figura, akinek lélekrajzát az író kimélyíteni, árnyalni törekedett. E szándékosságát ismerve föltételezhetjük, hogy az idézett jelenetnél Ibsen és Mikszáth között nem véletlen találkozásról van szó, hanem tudatos átvételről. Az örült Pongrácz gróf e jellemzése és szavai erősen emlékeztetnek Ibsen »Kísértetek« című, 1881-ben megjelent drámájának zárójelenetére. A dráma hőse, Oswald, amikor tragédiája beteljesedik, s megőrül, hasonlóképpen kéri anyjától a napot: »Anyám, add ide a napot . . . A napot. A napot . . .« Bár a »Kísértetek« csak a *Beszterce ostroma* írása után, 1898-ban jelent meg magyarul (ld. Rubinyi: Ibsen Henrik, 1919 : 103): Mikszáth előbb is olvashatta német fordításban a nagysikerű drámát.
- 154 : 5 stb. *Sztrahói völgy, Krivánka, Kokol hegy, Blató erdő, Privoda, Klopanka* — helységnévtárainkban és a monográfiaikban nem található, részben talán csak költött nevek.

- 154 : 18 *Jánosik György* (1680—1713) — a szlovák népköltészet legnépszerűbb szegénylegény-alakja. A trencsénmegyei Tyerchova faluban született, jómódú parasztszülöktől. Rákóczi szabadságharcában eleinte a kurucokkal harcolt, de az 1708-i trencsényi vereség után a labancokhoz állott. Később hazatért falujába. Ekkor egy Uhoresik Tamás nevű rabló, akivel labanc-szolgálatában ismerkedett meg, feleskette bandájába. A felső megyékben két évig működtek. 1713-ban társaival együtt elfogták s április elején Liptószentmiklóson felakasztották. — MK gyakran, említi, ld. pl. *Az eladó birtokban*, Krk 5. köt. 114 : 21.
- 157 : 16—20 *Flugentius Artos, James Clarton és Miss Pastrana*— A századvégi képes folyóiratok (Vasárnapi Ujság, Ország-Világ stb.) előszeretettel foglalkoztak »hírese» és »különöse» szerelmesek történetével. Innen vehette MK a felsorolt példákat. *Miss Pastrana* — a világesűfő nő nevét MK többször is említi. Részletesebben ld. *Az eladó birtok* jegyzetei közt, Krk 5. köt. 248—249. l.
- 158 : 38 *Juventus ventus* — a fiatalság könnyelmű (fiatalság bolondság!)
- 159 : 8 *a Palugyai-féle akol* — a Palugyai-család egyik birtokára utal.
- 160 : 23 *tinora-gomba* — másnéven : tinóorrú, tinórú, tinorrú, vagy hiribi-gomba, illetőleg vargánya ; ízletes gomba-fajta.
- 167 : 34 *kosztros* — kócos, borzaska (Mikszátnál általában becszóként).
- 172 : 22 *facies hippocratica* (Hippokrateszi ábrázat) — a haldokló arckifejezése, amelyet Hippokratesz ókori görög orvos írt le először.
- 29 *Starvich báró* — költött név (talán a Strachwitz német grófi család nevéből).
- „ 38 *Ordódyak és Motesiczkyak* Ld. előbb!
- 173 : 2 *Vereczkey* — költött név.
- 173, 175 és 180 : 14—17 Gróf Pongrácz Istvánt — mint MK is írja — nem az általa készítettet monstruózus koporsóban temették el. Ezt az ormótlan alkotmányt még sokáig őrizték a nedeci várban. A fekete bakacsinnal bevont koporsóra fehér porcelán-fejű szögekkel volt kiverve a furcsa felirat. (Rexa Dezső szóbeli közlése.)
- 175 : 12 »*félelmetes alkotmány, nagy mint egy óriási szuszék*« (MK-nál mindig : szuszék) — A hatalmas lisztes vagy gabonás láda hasonlata másutt is előfordul Mikszáthnál. Ld. pl. *A Noszty-füü* I. köt. VI. fejezetében: »A félhomályban alig lehetett kivenni a kolosszust, a lédát, mely olyan nagy volt, mint egy szuszék...«
- 180 : 35 *Vágvölgyi Lap* — Trencsén hetilapja, 1873—1918-ig állott fenn.

Irodalom

Mikszáth nagyobb elbeszélései, regényei között *Beszterce ostroma* az első nagyjelentőségű alkotás. Az író fejlődése szempontjából fontos határkö: realista törekvései során kritikai realizmusának első kiteljesedése.

A regényt megjelenése óta — több mint hat évtizede — igen sokan ismertették, méltatták. 1929-ben színdarabot, 1948-ban pedig filmet készítettek belőle. Mind színpadi, mind pedig filmváltozatáról az időszaki sajtó széles körben megemlékezett. Világhírűvé vált novelláskötete, *A jó palócok* óta egyetlen művének sem volt ily gazdag sajtóvisszhangja.

E körülményeket mérlegelve, kiadásunk a műre és átdolgozásaira vonatkozó irodalom minél teljesebb bemutatására törekszik, nemcsak bibliográfiai értelemben, hanem a szemelvények bőségét illetően is.

A regény kritikáinak és egyéb ismertetéseinek teljességre törekvő bemutatása bizonyára nem kíván indokolást. Elvégre a szakkörök és az olvasóközönség érdeklődésére joggal számíthat minden olyan dokumentáció, amely egy klasszikus értékű mű elismerésének szakaszait megjelenésétől kezdve pontosan jelzi. Célzerű lesz azonban röviden indokolni a színpadi és filmváltozat ismertetéseinek hasonlóan részletes bemutatását. A gazdag sajtószemle az ismertetések többé-kevésbé azonos szerkezetében leli magyarázatát. Mindenik kritika ugyanis előbb Mikszáth művével, a regénnyel foglalkozik, s ehhez méri aztán az átdolgozást. Ilyen módon az 1929. évi színházi kritikák és az 1948. évi filmkritikák egyszersmind a regény kritikai méltatásai is. A regény a mérték, amely mellé összehasonlításul az átdolgozást állítják.

Meg kell ismételünk azt, amit *Az eladó birtok* színházi és film kritikáival kapcsolatban mondtunk (Krk 5. köt. 256. l.), hogy tudniillik a napisajtó és a folyóiratok sokkal jobban kedveznek a közönségtájékoztatás szempontjából a színpadi és filmalkotásoknak, mint az irodalmi műveknek, — legyenek bár azok Mikszáth tollából való remekművek! A napisajtónak ez a messzemenő figyelmessége a színpadra és filmre átdolgozott Mikszáth-regények iránt annál figyelemre méltóbb, minthogy annakidején magának a regénynek megjelenéséről a napilapok többsége (Budapesti Hírlap, Pesti Napló, a Fővárosi Lapok című »szépirodalmi napilap« stb.) egy árva szóval sem emlékezett meg! Mindenik csak a maga kiadói érdekelttségéhez tartozó műveket méltatta. Mikszáth regényei világsikert arattak, de ehhez az egykorú sajtó jelentős része egyetlen kommunikéval sem járult hozzá! *A Beszterce ostroma* Mikszáth halála óta is kilenc kiadást ért, de e kiadások közül mindössze kettőről (1948. és 1953.) szóltak szórványosan a lapok. Ellenben a színpadi és a filmváltozat — szinte kivétel nélkül — mindenik napilapban és folyóiratban részletes ismerettséghez jutott.

E kritikák — a maguk változatosságában — 1929 és 1948 körüli kritikai irodalmunk szempontjait is híven tükrözik. Közülök

néhányat maradandó értéküknél fogva is örömmel iktatunk egész terjedelmében e Mikszáth-múzeumnak szánt kiadványba. Hiszen többek között egy Schöpflin Aladár, Rédey Tivadar, Laczkó Géza neve jelzi a gazdag kritika-gyűjtemény egy-egy darabját.

A színpadi átdolgozásról, Harsányi Zsolt munkájáról a kritikusok többsége lényegében elítélően nyilatkozott; csak néhány sajtóhang akadt, amely elfogultan, túlzott elismeréssel magasztalja.

Az 1948. évi mozikritikák többsége szintén egyhehangzó. Megállapítják, hogy a *Beszterce ostroma* című film jóval meghaladja ugyan a hasonló igényű korábbi magyar filmek színvonalát, de mégsem felel meg az új magyar filmhez fűzött várakozásnak.

Egyes színházi és filmkritikusok megrovásaiknak főleg azzal adtak nyomatékot, hogy az átdolgozást helyenként »operett-szerűnek« találták . . . Ezzel kapcsolatosan hadd idézzük magának Mikszáthnak egy 1907. dec. 31-i levelét, melyet a műveit dramatizálni akaró Heller Józsefnek írt: »Ami a *Fekete kakast* illeti, nem tartom jó sujet-nek. Ellenben ajánlom elolvasásra *Beszterce ostromát*, vagy a *Lublói kísértetet*. Ez a kettő született operette-anyag . . .« — Mikszáth tehát az operett-szerűséget — úgy látszik — nem tartotta lekicsinylőnek.

Ezúttal a színészi és rendezői munkáról is elég részletes kivonatokat adunk, hogy már csak e szemelvénygyűjtemény alapján is bárki megbízható és átfogó képet nyerjen a színpadi és filmábrázolások milyenségéről. Különböztetnem sem lehet közömbös az a kérdés, hogy Mikszáth elbeszéléseinek, regényeinek alakjai, hősei milyen színpadi és filmtechnikai lehetőségekre, illetőleg művészi teljesítményekre adnak alkalmat.

Tartózkodtunk attól, hogy a sokféle kritikában helyenként mutatkozó ellentmondásokhoz, tárgyi tévedésekhez helyesbítő magyarázatokat fűzzünk. Többnyire csak egy-egy szögletes zárójel közé tett felkiáltójellel (!) figyelmeztetjük az olvasót a tartalom vagy a fogalmazás hibáira.

I. A REGÉNYRŐL

Az 1896. évszámmal jelzett, de már 1895. november elején piacra került első kötetkiadásról a könyvet megjelentető Légrády Testvérek lapja, a *Pesti Hírlap* ad hírt először, utalva arra, hogy a regény elsősorban a Pesti Hírlap tárcahasábjain látott napvilágot. Az 1895. november 3-i szám napihírei közt (10. l.) olvassuk: »Beszterce ostroma diszkiadásban.« A közlemény lényegében kiadói reklám; főleg a könyv díszes kiállítását, nyomását, képanyagát, kötését dicséri: »MK utolsó [= legutóbbi, legújabb] regénye, mely a különö Pongrácz István gróf sajtószertű kalandos életével van összefüggő egésze, s amelyre lapunk olvasói nagyjából még emlékeznek, pazarul kiállított illusztrált diszkiadásban jelent meg 297 oldalon, lapunk kiadójánál, a Légrády Testvéreknél. A könyv Flammarion „Világ vége” című munkájának francia mintája szerint készült, beleértve a szöveg közé helyezett becses képeket is. Mühlbeck Károly művészi tolla ugyanis számos magyarázó képpel szerelte föl az érdekes

szöveget, s a rajzoló művész alakjai úgy a humor, mint a gyöngédebb poézis tekintetében is sikerülten magyarázzák azokat a különös felvidéki karaktereket, amelyek megalkotásában Mikszáth genialitása már annyi szépet és maradandót alkotott... Mikszáth regénye ebben a könyvben hozzá méltó díszes keretben lép a nagy olvasóközönség elé, s ha becsebb nem is lesz általa — mert hiszen értékét önmagában hordja —, de mindenesetre érdemesebb arra, hogy a művelt magyar családok érdeklődését mint díszmunka is jobban fölébressze. A könyv, amelynél szebb kiállításban magyar regény még nem jelent meg, izléses kötése által is kiválik a hasonló kiadások közül. Bőrfoglalatba kötve, elefántcsont-utánzatú táblákkal van ellátva, s egyik oldalon az aranybetűs címet, a másik oldalon Pongrácz István gróf címerét viseli emailszerűleg alkalmazott rajzban. A kiadás kötve s díszes kartonba illesztve 6 frt 50 kr., fűzött kiadásban pedig 5 frt.»

Uo., a november 8-i számban (19. 1.) fél lapot kitevő hirdetés :
»Ma jelent meg : Beszterce ostroma (Egy külön ember története). Írta : Mikszáth Kálmán. Neogrády Antal [!] rajzaival. Ára . . .« stb. Ugyanezt a hirdetést találjuk a november 12., 17. és 20. számban is, »Megjelent« kezdőszóval. Neogrády Antal neve tévedésből került a reklámszövegbe. A tévedést az okozta, hogy egyidejűleg készült — ugyancsak a Légrády Testvérek nyomdájában — a Szent Péter esernyőjének hasonlóan díszes első kiadása, amelyet valóban Neogrády Antal illusztrált. — A kiadó utóbb helyesbíteni akarta hibáját s a nov. 24. és dec. 1-i szám már »Mühlbeck Lajos [!] rajzaival« hirdette a könyvet. Végre a hetedik hirdetésben sikerült megállapítaniuk tulajdon házi rajzolójuk nevét, s a dec. 8-i számtól kezdve, dec. 15., 22., 24., 25., és 29-én a helyes név : Mühlbeck Károly neve szerepelt rajzolóként. De az 1897. május 30-i hirdetésben ismét : »Mühlbeck Lajos [!] rajzaival« stb.

A *Vasárnapi Ujság* szerkesztője, Nagy Miklós, a Pesti Hirlappal egyidejűleg mutatja be MK új kötetét az 1895. nov. 3-i és nov. 10-i számban. (42. évf. 44. sz. 726—727. l. és 45. sz. 745—747. l. Tizenegy képet is átvesz a kötetből.) Névtelen közleménye röviden méltatja Mikszáth regényét, majd összevont, szemelvényes szöveggé közzé ad. Bevezető szakaszai a következők : »Egy díszes kiállítású könyv jelent meg most a Légrády-testvérek kiadásában. Mikszáth ír le benne egy igaz történetet, mely magában véve is olyan, hogy ha nem az ő tollából kerül is ki, még akkor is felette érdekes volna. Hát még mivel Mikszáth írta meg! Akinek csodálatos mivolta, hóbortos cselekedetei ezen könyvben meg vannak írva, az nem más, mint Pongrácz István gróf, ezen valóságos magyar Don Quijote, ki csak néhány éve húnymta le szemeit örök álomra, hogy hét országra szóló különös tetteit kipihenhesse ; habár, sajnos, ebben sem lehetett úgy része, amint kívánta, t. i. amúgy régi magyarosan, nyalka hadi paripáján ülve, mint Thonuzoba vezér és a többi hadbontó levették! De kezdjük elején a dolgot...« (Következik az összevont mese.) — A *Vasárnapi Ujság* a regény 1901. évi 2. kiadásáról is megemlékezett »MK összegyűjtött munkái« címen. (1901. június 23., 48. évf.

25. sz. 408. l.) De csak a sorozatot ismerteti, magát e művet éppen hogy említi.

A *Képes Folyóirat* (A Vasárnapi Ujság füzetekben. Szerk. Nagy Miklós) 1895. évi XVIII. kötete (655–662. l.) a Vasárnapi Ujság 1895. évi 44–45. számából újraközli az összevont, szemelvényes szöveget, Mühlbeck Károly tizenegy illusztrációjával együtt.

A *Hét* (szerk. Kiss József) 1895. nov. 10-i száma (VI. évf. 45. sz. 711–713. l.) »Behenczy Pál báró és a fia« címmel részletet mutat be a regény I. részéből. (»A lapusnyai szelíd-gesztenyeerdő fölött . . .« kezd. szakasztól »Hát igaz is, nem való a gyereket rontani...« kezd. szakasz végéig.)

Ua. sz. 723. l.: a mutatóba közölt részlettel kapcsolatos híradás : »*Beszterce ostroma*. A Légrády-testvérek kiadásában díszes kiállításban jelent meg MK regénye, egy háromszázlapos remek, melynek mindenik sora valóságos gyönyörűség az olvasónak. A Mikszáth fantáziája oly témára talált Pongrácz István gróf, a felvidéki nábob történetében, melyben kedve szerint tobzódhatik. Gyönyörűen, jóízűen van megírva a magyar Don Quijote históriája, nagy virtuozitással megfestve a tizenkilencedik századba teremtett középkori élet. A gyönyörű könyv Mikszáth legjobb művei mellé sorakozik . . .«

Uo., nov. 17. (46. sz. 737–738. l.), ism.: — *x*. A névtelen cikkíró szellemeskedő fejtegetése iskolapéldája a MK problémafölvetéseit észre nem vevő, regényeiben — *Beszterce ostromában* is! — kizárólag »naiv mesét« látó egyes kortársi »méltatásoknak«. Újraközlése már csak ezért is indokolt :

»Akik a Mikszáth jóízű hangját tromfnak használják ki az istentelen kozmopolita írók ellenében, mondván, hogy íme, ez a magyar humor, alaposan tévednek, mert nem a magyar humor ez, hanem a magyar naivság. Ne tessék ezt kisebbitésnek tekinteni, az esztétika szerint a humor a legmagasabb régió, melybe az emberi elme emelkedhetik, a művészetben azonban nem a humor, hanem a naivság produkálja a legtökéletesebb műveket. Mikszáth szerint a művészet szolgálatában eddigelő egy takaros, jókedvű szobalány állt, a Fantázia, most pedig egy rosszkedvű, szurtos mindenés : a Megfigyelés. Nos, a Megfigyelés anyja a humor, a Fantáziáé a naivság. Amaz szintén csak a megfigyelőknek, az elmélkedőknek beszél, ez mindenkinek ; mint a gyermek, akit megért az apraja is, a nagyja is. Valójában úgy áll a dolog, hogy a magyar irodalomban, Jókait nem számítva, Mikszáth az egyetlen naiv író, s mivel minálunk mindenkit félreismernek, hát ráfognak, hogy humorista, akinek azonban hiányzik a széles filozófiai látkör s az emberismeret.

Márpedig sem én, sem senki más, aki Mikszáthot olvassa, nem érzí hiányát a filozófiai látkörnek és az emberismeretnek. Pokolba mind a kettővel. Akit az isten megáldott ilyen mosollyal, az nem szorul filozófiára, sem emberismeretre. Jó kedvvel bogozza a meséjét s konstruál magának olyan embereket, aminőkre éppen szüksége van. Ezek az emberek pedig mind furcsák és nagyon érdekesek, mint a

mesebéli emberek mind. A valóságos ember lehet színtelen, a mesebéli sohasem, hiszen különben nem lett volna érdemes kigondolni! Innen való, hogy oly sokféle alakja egyik ironknak sincs, mint neki, s a gyermek képzelőerejével látván őket maga előtt, még a hajdú[is], aki levelet hoz és távozik, készen megrajzolt alak, akit megnézni érdemes.

Azért írom meg ezeket, mert a legújabb könyve Miszkáthnak mintha igazán humoros mű volna. Olyan, mint a Cervantes Don Quijote-ja, mely a legkacagtatóbb jelenetek egymásba fűzésével az emberi idealizmusnak szomorú karikatúráját mutatja be. A Mikszáth könyvének egy olyan középkori képzelgő lovag a hőse, Pongrácz István gróf, aki a nedeci várban élve, középkori életmódot folytat s Beszterce ellen hadat akar viselni. Ám az ő elejétől végig a figyelmet lekötő, fantáziát tápláló és a lelket mulattató meséjében hiába keresem az úgynevezett ideát, ő az ő bolond grófjában éppen csak a bolond gróft rajzolgatja [!], aki tetszik neki, mivel sok színes, érdekes történetet lehet róla elmondani. Ha éppen akarnám, problémát is kereshetnék a bolond grófban, aminthogy Mikszáth is komoly arccal próbál engem félrevezetni, mondván, hogy a Pongrácz István gróf agyvelőjének éppen csak az a hibája, hogy nem olvas XIX-ig. XV—XVI-ig számlálva ő valóságos mintaképe a lovagnak, s eszes, művelt, mint akármelyik tudós. Én azonban nem ugrok be Mikszáthnak. Nem akart biz ő semmi agytudomány-tételt fölállítani, csak mesélni akart. Mintegy odaült a Laci meg a Berci [fia] közé: hát gyerekek, miről is meséljek nektek? Hopp, megvan, mesélek nektek a nedeci várúrról, aki az Esztella cirkuszeányt megteszi a vára úrnőjévé, s mivel az megszökött tőle, s Beszterce megtagadja a kiadását, hát hadat visel ellene. A város megszeppen és tűszul, míg a hőskövényt megkeríti, odaadja neki a szép Appoloniát. [igy!] Azt is elmondom, ki ez a szép Appolonia, ezt is, hogy mi történt vele.

A gyerekek jó kedvvel, feszült figyelemmel hallgatják apjuk jóízű meséjét, s csak úgy hallgatom én is, a nagy gyerek, más is, az öreg gyerek, és senki se teszi le azt a nagy könyvet, míg az utolsó lapjára nem ér.

Ezért tartom Mikszáthot, a magyar „humor” mesterét, volta-képpen klasszikus ifjúsági ironnak, az egyetlennek, aki ért hozzá, aki úgy tud a gyerekek nyelvén beszélni, hogy a felnőtt ember észre se veszi. Az a művészet igazi naivitása, mely nem ismer korbéli különbséget.*

Az *Új Idők* (szerk. Herczeg Ferenc) »Mikszáth és új könyve« című névtelen cikke — valószínűleg *Tábori Róbert* tollából —, a Vasárnapi Ujsághoz hasonlóan: rövid méltatásban és szemelvényekkel ismerteti a regényt (1895. nov. 17., I. évf. 48. sz. 368—370. l.). A cikkíró elítéli azokat, akik úgy vélekednek hogy Mikszáth »A jó palócok óta nem tudja elérni magát. Nekem és talán mindannyiunknak, akik értünk a dologhoz, az a hitünk, hogy újabb dolgai sokkal érdekesebbek és szebbek még. A tőle lapunkban most folyt *Szent Péter esernyője* és az e héten megjelent *Beszterce ostroma* hasonlíthatatlanul jobb mindannál, amit eddig írt. Ez a két kötet egy nívón van a *Jókai*

könyveivel, ami mégis csak a legnagyobb nivó. Az új regény tárgya : a híres Pongrácz István gróf alakja és élete. A mi kedves és furcsa öreg Pongrácz tábornokunk rokona az elbeszélés hőse, élt e században... No, ez igazán Mikszáthnak való téma, a néhai vitéz grófnak mégis volt elhivatottsága, — egyenesen az ő számára született! Ritka nagy élvezet látni, hogy mit csinál belőle és hogyan. Az új könyvhöz csinos és igazi [!] illusztrációkat rajzolt Mühlbeck...» Ezután két részletet közöl mutatóba, az I. Rész második feléből: 1. »A legbőlebb ember is húzza meg magát szerényen...» kezdetű mondatról e mondatig bezárólag: »Azért kell az elkésett embert nagyobb óvatossággal tárgyalni, nagyobb kímélettel elemezni.« 2. »Élöl maga Pongrácz István lépkedett...» kezdetű szakasztól a fejezet végéig.

Az *Új Idők* a regény 1901. évjelzéssel 2. kiadásáról is megemlékezett. Az 1900. december 2-i számban (VI. évf. 49. sz. 496—497. l.) *t. r.* [Tábori Róbert] »MK Összegyűjtött Munkáinak újabb három kötetét« ismertetve, ezeket írja: »Valamely kritikusa elnevezte Mikszáthot a magyar Dickensnek, még abban a tizenöt vagy húsz év előtti időben, mikor szokás volt minden magyar íróat egy külföldihez hasonlítani. Ő maga mulatott legjobban rajta. Mert jól tudta, hogy éppoly kevésbé magyar Dickens, mint Dickens nem volt soha angol Mikszáth. Egyszerűen MK, valamint a tokaji bor tokaji bor és nem pezsgő. Azért említem föl ezt a dolgot, mert összegyűjtött munkái borítókának egyik lapján megint olvasom, egy valószínűleg régen készült kiadói értesítésben, hogy „MK, akit joggal neveznek a magyar Dickensnek, a modern magyar irodalom egyik kimagasló alakja”. Amilyen igaz ennek a mondásnak második része, éppannyira távol esik az igazságtól a bevezető része. Mikszáth olyannyira magyar, hogy egyetlen idegen vonás sincs benne. Témái, levegője és stílusa elütnek mindentől, ami a külföldről szakadt a nyakunkba. Benne van (e kötetekben) Mikszáth szíve, lelke, ízlése és magyarsága. Csak meg kell említenem a tartalmukat: *Beszterce ostroma*, *Szent Péter esernyője*, *Kísértet Lublón*...» stb.

A *Magyar Szemle* című »szépirodalmi, kritikai és művészeti hetilap« (főszerk. Kaczvinszky Lajos, fel. szerk.: Kaposi József) közölte a regényről, első kötetkiadása alkalmával, a legterjedelmesebb bírálatot, *Gáspár Imre* tollából, »MK új könyve« címmel (1895. nov. 17. és 24., VII. évf. 46. és 47. sz. 548—551. és 562—563. l.). Gáspár Imre, aki a hetvenes években nem egyszer polemizált barátjával, Mikszáth-tal a »Nógrádi Lapok« hasábjain, most mohón olvasta el az író első nagyobbterjedelmű, igazi regényét, s szokott vitatkozó módján szedte izekre. »Kimerítő és részrehajlatlan« ismertetésre törekedett. Bár szenvedélyes hangja olykor kicsap a tárgyilagos bírálat medréből, kifogásainak nagyrésze helytálló. Számos olyan megjegyzése van, amely a többi kritikában is megemlékszik, a kortársak rokon szemléletének jelöl. Gáspár Imre terjedelmes tanulmánya három fejezetre oszlik: I: MK írásművészetének általános jellemzése és a regény tartalmi ismertetése. II: Világirodalmi analógiák. A főalak elemzése. III: A modell és az ábrázolás viszonya, az epizódok, a mű méltatása. A tanulmány főbb részletei:

I. »MK, mint a nagy írók kivétel nélkül, nem más nagy írók kertjéből összelopkodott virágokból fonja meg a maga csokrárt, hanem abba az örökké zakatoló, lángoló, zúgó kohóba, a maga hatalmas írói tehetségének olvasztójába azt a nemes ércet löki be, amelyet maga körül az életben talál.« (Előadja: hogyan kapta MK a témát gr. Pongrácz Károly képviselőtől.) »A romantikusoknak ennyi is elég lenne; a mese fővonalainak megszerzése után sietnének haza, s mint szappabuborékot fúvó gyermekek, ebből a kevés szappanhabból eregetnék fölfelé a maguk színes buborékait. Mikszáth figyelmét a tárgy megragadja, de ő nem elégszik meg az első impulzussal, hanem valóságos nyomozást indít meg ebben a dologban. — Így teremti meg a maga remekeit egy valódi író, míg ezzel tegyük szembe a modern magyar irodalom elbeszélőinek rendszerét. Elovassák a maguk külföldi íróját: az egyik Tolsztojt, a másik Zolát, a harmadik Bourget Pált, a negyedik Ibsent, leginkább a nevezett négyet, és aztán ennek behatása alatt vetik papírra a maguk utánzatát, [miközben] itthon megmérhetlen kincsesbányái maradnak kiaknázatlanul a még föl nem dolgozott jellemvonásoknak, életnek... Az előttünk fekvő mű, a *Beszterce ostroma*, körülbelül magán viseli MK összes hibáit és erényeit.« (Ezután Mikszáth új könyvének »gazdag, fordulatos és nagy találékonysággal megalkotott meséjét« ismerteti.)

II. »Gróf Pongrácz István egészen eredeti, tösgyökeresen magyar alak, aminőkkel manapság már csak ritkán találkozunk. Megvan a maga irodalmi rokonsága, mert körülbelül abban a valótlan légkörben él, amelyben Krasevzky, a kitűnő lengyel író „Morituri” című regényében Branszky, a tönkrement lengyel herceg, ki azonban nem sejtí hogy ugyanílag alábbszállott, s udvarát, életmódját a leáldozott dicsőség sugaraival és fényével intézi tovább. A különbség az, hogy Pongrácz nem a rendelkezésére álló eszközök iránt van csalódásban, hanem a kort, az időt nem akarja észrevenni s régmúlt időket csempész a modern század helyére... A temperamentuma olyan Pongrácz István grófnak, mint a Daudet „Tarasconi Tartarin”-jé. Oroszlánvadásznak, nagy utazónak képzele magát Daudet hőse, mint középkori várúrnak a Mikszáthé: aszerint élnek, cselekvésüket aszerint rendezik be, a nevetséges eredményeket rögeszméjük nagyítóüvegén tekintik, s mindkettőnél megvan egy a rögeszmének kedvező körülmény is: a velük rokonszenvező, bennük hívó s kezükre járó környék és lakosság is. Megvan Pongrácz István igazolása az életben is, mert a szerencsétlen véget ért II. Lajos bajor király, más-más föltételek által környezve, csak olyan álomvilágban élt, mint aminőben a trencsényi oligarcha...

A maga által teremtett képzelem-világban élő ember tehát megvan az irodalomban, megvan az életben, akceptáljuk mindenkéféltől a MK Pongrácz István grófját is. Az egész mesterien, teljes logikával van keresztülvive, s nem is zavarja egyéb az alkotás összhangját, mint azok az okoskodások, amelyekkel könyvében Pongrácz jellemét megokolni igyekszik. Ha válogatni akarunk, nem kevesebb mint hétféle ilyen megokolással találkozunk művében, amelyekkel pedig foglalkoznunk kell.« (Részletezi a hétféle indokolást:)

1. Az alcím: »Egy külön ember történeté«-nek mondja. — MK megbotlik, amikor a modern teorizálás terére lép.

2. Az előszóban: gr. Pongrácz Károly szerint maga Pongrácz István is örülne e regénynek. Ezzel »közönséges strébernek, reklámhősnek tünteti föl, aki bukfeneket hány, hogy másnap olvashasson magáról az újságokban«.

3. MK szerint: »Gróf Pongrácz István nem más, mint a magyar Don Quijote, ami már közelebb fekszik a valósághoz, bár Cervantes halhatatlan alakja sokkal mélyebb alapokon nyugszik, s az emberiség egy nagy kontingensének, azoknak a képviselője, kik világboldogító eszmékért rajonganak. Pongrácz Istvánnak semmi köze az emberiség általános céljaihoz, ő maga képezi hóbortjának központját és végcélját: saját külön örültséget és nem világboldogító rajongást folytat...«

4. MK fölveti a kérdést: »Hát igazán bolond volt Pongrácz?« És erre így felel: »Az isten tudja... Az elkésett embert nagyobb óvatossággal kell tárgyálni, nagyobb kíméléssel elemezni.« Ebben az »elemzés«-ben nyilatkozik meg MK írói egyéniségének több tulajdonsága: »a népszerű, hogy úgy mondjuk házias okoskodás, a tudakosság (itt azonban a lélektani tudásnak is) megtagadása, és a kézzel fogható példák (itt p. o. a cylinder)... Mi késleltette hát el Pongráczot a rohanó kor vonatának indulásáról? A szülők ráhatása, valami külön nevelés, gyermekkori olvasmányok, az ősi vár rejtelmessége, titokzata bizonyára, de éppen az a mű főhibája, hogy Pongráczot mániájával együtt kapjuk, s az író az állapot fejlődésének rajza helyett kénytelen kipkedni-kapkodni a magyarázatok után.«

5. »Egy ötödik helyen Pongrácz baját vesaniának állítja, olyan betegségeknek, mint a kleptománia...«

6. »Ráfogja magára Mikszáth, hogy ő „a különöset szereti”, ami ellen meg kell védenünk őt, az éppen egyszerűsége és élethúsága által kitűnő elbeszélőt.«

7. »A mű végén pedig azt írja: „Bolond volt-e valóban, vagy csak játszott-a néha a bolondot, azt magam sem óhajtottam teljesen eldönteni...”

Ebben a verzióban Mikszáthot a még élő család iránti kegyelet vezérelhette, mert a műben teljesen eldöntötte, hogy mi volt Pongrácz. Ha nem volt Don Quijote, nem volt a bolondságot tettető Brutus sem, hiszen nem látjuk az okot, a célt, mért kellett volna a csörgősapkát viselnie. Sajátságos passzióit úzhatta szabadon, elég nagy családhoz tartozott, hogy ne kelljen a hatóságok beavatkozásától tartani, bűnös vagy — mondjuk — politikai üzelmeit, amelyeket brutusi játékokkal kellett volna ellepleznie. Mikor az állapot veszélyesre fordult s a hatóságok megmozdultak, akkor sem színészkedett, hanem egyszerűen — kivégezte magát. Nem ismerjük az első, az ifjúkori külső behatásokat, nem ismerjük a Pongrácz nevelését, nem az egyéneket, kik jellemét ebbe a szokatlan irányba terelték, de látjuk a műben élénk tárt vonásokból, hogy gróf Pongrácz István lelkét csakugyan téboly szállta meg, mely a középkori lovagélet kultuszát fogantatta meg benne, s így fejlődött a baj az egyszerű

egzaltáció fokától veszedelmes örütséggé. A fokozatokat Mikszáth mesterileg vázolja, mert a párbajban kapott seb öregbítette izgatottságát, azután — bár önmaga előtt tagadta — szerelemre gyulladt Apolka iránt; az aggkorral is járó makacsság fokozódott a folyton torló akadályokkal, míg végre bekövetkezett az örület. Mikor Behenczyt elcsukatta, már közel volt a megőrüléshez, mikor Tarnóczyra kimondotta a halálos ítéletet, már dühöngő örült volt.»

III. »A harcijátékok rendezése kezdetben beillett egyszerű különösgnek, a besztercebányai kivonulás már több, a brachium visszaverése, a nagy koporsó elkészítése és az öngyilkosság már betetőzték a meghibbant elme súlyos kórját. Mellékes körülményekre is mutat Mikszáth, melyek közreműködhetnek a túlzgatott kedély romlásában; ilyenek a nőktől való aszkétai tartózkodás, a bor, a feketekávé mértéktelen élvezete, és több más összeható körülmény. — Az alak tehát teljes és érthető; inkább a hét verziót kellett volna helyettesíteni Pongrácz jellemrajzának az előzmények által való kibővítésével. Emellett egy régi magyar úr jól eltalált képét nyerjük a jellemrajz ama vonásaiban is, melyek nem vonatkoznak a jellemnek uralkodó kinos állapotára.

(Ezután sorra veszi a regény többi szereplőjét. E mondani-valói nem jelentősek. Majd, visszatérve a főalakhoz, így folytatja:)

»A mű hőse csak néhány év előtt hunyt el. Ismerte Deák Ferencet, Budetinben már ott volt a 68-ban inaugurált honvédség, s levelezett Pongrácz Kubicza Pál főispánnal... Ebből az tűnik ki, hogy a regény a logújabb időkben játszik, és miután ez így van, felmerül annak kérdése, hogy mennyiben hihető el, hogy egy meglehetősen rendezett, alkotmányos és törvényes államban ilyen soká lehessen folytatni egy oly nagy arányokban mozgó excentrikus, sőt sok tekintetben a közbiztonságba ütköző kalandos életet, aminő a Pongrácz István grófé volt?

Sajnáljuk, hogy Mikszáth az előszóban, valami postscriptumban vagy akár jegyzetekben nem világosított fel az iránt, hogy a könyvben mi a teljesen költött, és mi alapszik legalább részben valóságon? Így csupán a magunk kombinációja után indulhatunk.

Annyi tény, hogy Besztercebányán mit sem tudnak az ilyen ostromról, és bajosan hihetjük el, hogy a több száz főből álló bolondos fegyveres csapat úgy, minden fennakadás nélkül, napokon át tartó haladásban juthatott volna el egész Zsolnáig. Bajosan hisszük el továbbá, hogy a budetini parancsnok — ha mindjárt rokonnal is volt dolga — elhagyott volna minden komolyabb intézkedést és egyszerű tréfás fogással térítette volna vissza Zsolnáról Pongráczékat, sőt azt is bajos elhinni, hogy egy ízben arra szólította volna fel rokonát, hogy játsszanak a honvédek és a Pongrácz tótjai komoly harcjátékokat.

Hiszünk ellenben, hogy a harcijátékokat — amennyiben azok nem terjedtek túl Nedecen és nem jártak egyéb bajjal a véres orrokon kívül — elnézték neki, s a névre, vagyonra és összeköttetésekre való tekintetből sok olyan dolog felett hunytak szemet, amiből máskülönb-
ben országos botrány kerekedhetett volna. Újság se volt akkor

minden faluban, s a hegyek is jól elzárták a világ elől a nedeci komédiát.

Ennyit koncedálunk bővebb adatok nem-létében, s ugyanezzel be kell ismernünk, hogy Mikszáth ebben is jól ismeri a magyar urak jellemét, kik maguknak és egymásnak szívesen néznek el egy s más. Érti az uralkodó osztályok és pártok szellemét...»

(Gáspár Imre ezután csípős megjegyzéseket tesz MK kormány-pártiságára, amelynek nyomait a regényben is felismerni véli; pl. kételye az Illés prófétát — s általában a prófétákat — tápláló varjak önzetlenségében, az egyházpolitikai reformok szellemének hatása, a főrendiház mentelmi bizottságára tett megjegyzések stb. Majd így folytatja :)

»A korra találó, amiket ír, de azért nem korrajz a *Beszterce ostroma*, hiszen nem történt meg, hanem regény, amely többnyire kikerüli annak nehézségeit, mikor az ember a legutolsó évek keretében mozog meséjével, s ha politikai pártállása itt-ott árnyat vet az értékes lapokra és megzavarja a műve élvezetének gyönyörét, lehetnek s voltak az elbeszélőnek olyan érintkezései, amelyek nemesítőleg s termékenyítőleg hatottak tehetségére.»

(Ezután MK elbeszélő művészetének nagy szépségeit emeli ki.) Az író gyermekkori, környezeti szerzeményének tartja »azt a zamatot, mely műveit eltölti, azt a sok színt és hangulatot, mely minden sorában megragad, s azt a sok megfigyelést, mely bámulatra kelt költői tekintetének éléssége iránt, legalább kora-gyermekkorában kellett lelkében elvetnie, hogy munkabíró korának delén arassa le az arany gyümölcsöket. Ez a könyv is mily tele van ezekkel a szépségekkel!« (Felemlít egy példát, »a népies észjárás remekét« : amikor a zsolnai polgármester hajdúja nem hagyja öngyilkossá lenni Apolkát.) »Számptalan ilyen kedves vonással vannak behintve a Mikszáth művei. Egy-egy mondása éppen olyan, mint a népies közmondások. Ő gondolta ki, vagy a palócoktól leste el, nem tudjuk, de az tény, hogy ilyen mondásai bátran átmehetnek a nép szájára. (Példák.) Van saját, külön filozófiája, amelyet a népies bölcsességből szűrt le, ilyen az ő végzettségűsége is... Elragadó szép Mikszáthnak a nyelve. Hát a szép jelzői! A málnailatú erdei levegő, a szűzies test frissen szűrt tej-illata, a kis aranycipellőt sejtető lábnyomok... (De) vége-hossza nem lenne annak, ha mindazt elő akarnók sorolni, ami a kitűnő elbeszélő művében szép és értékes vonás «

A monográfiákban és tanulmányokban :

Lázár Béla (A tegnap, a ma és a holnap, II. 1900. 192—195. l.) Mikszáth fejlődésében két korszakot különböztet meg. Első korszakát *A tót atyafiak* és *A jó palóco*k rajzai jelzik, míg a másodikat a század-végi Magyarország széles ábrázolása. »Mikszáthot már ekkor meghódította a realizmus. Fejlődésének e második korszakához egy közbülső állomáson át jutott el. Előbb történeti, helyesebben kronikai alakokhoz fordult. Otthagytta a modern életet, leszállott a villanyos-kocsiról, lemondott a parlamenti élet izgató problémáiról, s elment messze, a felföldre, egy-egy érdekes és különös ember meglátogatására, teszem Nedecvárra. Furcsa egy úr ez a Pongrácz István! Közép-

kori várúrnak képzelet magát. Úgy él, úgy cselekszik s beleringatja magát ebbe az illúzióba. Egy modern Don Quijote, egy új variációja a régi témának, akár történeti alak, akár nem, mindenesetre oly jellem, melynek a lelkébe behatolni s a modern regénytechnika erejével újra feldolgozni: nagy írói feladat. MK gyönyörűséges könyvet is írt róla; vannak lapjai, melyek csillogók, kedvesek, mosolygók: teszem, amikor leírja a várúr napirendjét azzal a 600 forintért vett komédiásleánnyal, akit várkisasszonyi szerepre kárhoztat; vagy amikor leírja, hogy indul Beszterce ellen, amiért a tőle megezőkött komédiásleányt ki nem szolgáltatta. Igen, Pongrácz István a regény középpontja, s az ő alakja igazán érdekes, mert van benne valami betegesen új, valami izgatón igaz, valami szomorúan mulatságos. Szánjuk is, féltjük is, érdekel a dolga, meg húzódozunk is tőle. Olyan hatások ezek, melyek nem pillanatnyi sikereket szülnék, hanem általánost, továbbtartót, maradandót. Ekkor azonban a mese fonálát eljuttuk és egy újat kapunk a kezünkbe. Az irigy és gyűlölködő testvérek történetét, mely a Gesta Romanorumtól kezdve Erekmann—Chatrianig mindenkoron egyforma volt, hatásában, fordulataiban és ötleteiben egyaránt. Elvezet egy másik világba, mely minél apróztatban alakul ki élénk, annál károsabb Nedece [így!] urának az alakjára, mert ráborul a ködfátyol, mely eltakarja. A kompozíció elhibázott volta megbosszulja magát a továbbiakon, mikor már Pongrácz gróf újra szerepel, de érdeklődésünknek immár nem ő hanem Apolka a középpontja. Már most féltjük ezt az édes kisleányt, Apolkát, akit túszként adtak át Pongrácz grófnak, csak hogy lecsilapítsák; féltjük ennek az örült embernek a kezei között. Félelmünk nyugtalanító indulat, mely a nyugodt élvezetet egyenesen kizárja. Az előadás lehet aztán bármilyen ragyogó, a humora akármilyen kedves, nem köt le, rohanunk tovább a sorokon, lapokon, igazi esztétikai érzelem nélkül, keresve Apolkát, féltve Apolkát, mert hát Pongrácz várában nagy vezedelemben lehet, hiszen Pongrácz immár nem az a melankólikus rajongó, aminő Cervantes Don Quijote-ja, hanem veszedelmes örült, aki dühöng, akinek vérben forog a szeme, akinek agya megbomlott, s lehetetlen megérteni a lelkét. Iszonyatos ötletei vannak, ilyen az a koporsó, a másfél öl széles, másfél öl magas koporsó, abba akarja eltemettetni magát a lován . . . Pedig hogyha ezeket a lapokat újra elolvassuk, ragyogó részletekre találunk. Egy az, mikor Apolka iránt egyre nagyobb rokonszenv ébred Pongrácz grófban, míglen elhatározza magát, hogy ezt a tisztát, szűzi lelket leányának adoptálja . . . Sőt még a végső gondolat is a koporsóval — mely első pillanatra iszonyatos — jellemzőnek tetszik akkor, ha meggondoljuk, milyen következetesnek van ezáltal a gróf rögzeszméje rajzolva.»

Vincze József (Mikszáth munkái, 1900: 11, 24—25) a *Beszterce ostromát* mint az író egyik legjellemzőbb művét mutatja be. Hőse — kiszakítva magát korából — elmúlt századok törvényei szerint rendezi be életét. Képzelt világának és a valóságnak legkisebb összeütközése tüstént bonyodalmakat okoz. Szó szerint idézve Vincze József nehézkes előadását: »Pongrácz gróf hirtelen támadó

és következetes nagylelkűsége váltakozik makacskodó önzésével. Az űrletnek érzéseiben ismételtlen felülkerekednek mesterkéltségének szokásai; titokzatos zsarnokká válik. Valósággal Néró kised arányokban.»

Beöthy Zsolt megállapítása szerint (Jelentés az 1908. évi nagyjutalomról. Akadémiai Értesítő, 1908. évf. 19. köt. 262. l.): »Van egy vonása Mikszáth tehetségének, mely a múlthoz fűzi: a romantikus hajlam. A *Beszterce ostromában* arra szolgál a romantikája, hogy szatirikus felfogásával hassa át és élceit röpítse rá...» (Beöthy Zsolt e méltatása némi módosítással, »MK költészete« címmel megjelent még MK-né Visszaemlékezéseiben, 1922: 240. l., és Romemlékek című tanulmánygyűjteményében, 1923. I. köt. 356. l.)

Várdai Béla (MK, 1910: 141–144) kissé határozatlanul bár, de úgy véli, hogy ez a regény »Mikszáth ereje virágában levő géniuszának tán[!] legszínesebb alkotása...» Szerinte az előadásnak ugyanaz a varázsa nyilatkozik meg benne, mint *Az eladó birtokban* és a *Szent Péter esernyőjében*. »A könyv mégsem az a tiszta idill, mint a két előbbi mű, sőt csak másodlagosan az. Elsősorban a burleszk, bizarr, majd megindítóan humoros hangulatok váltják föl egymást benne, mégpedig oly gazdagon, hogy méltán mondhatjuk a Mikszáth hangulatokban legváltozatosabb művének. A bohózati vidámságot viszik be a műbe a versengő Trnowszky-testvérek, a nyomorúság humorát a Behenczyek, végül pedig a groteszkül bizarr, majd egyre megindítóbb humort a regényes képzelgéseknek élő gróf Pongrácz István. Az ő ábrázolása volt tulajdonképp a főcélja Mikszáthnak e regényében. Előkelően humorista géniusza, mint maga írja, mindig vonzódtott a lelki különösségekhez, szívesen vette ezeket témákkul. Ez a hajlandósága íratta meg vele a *Nemzetes uraimékat* is.« Egybevetve a két regény főalakját, megállapítja, hogy: »Pongrácz a nagyobb stílusú közt, de egyszersmind a betegesebb is. Látszik ellentét is köztük: Mácsik a nagy erejét tulajdonképp apró s mégis lehetetlen feladatra pazarolja; Pongrácz nagy feladatot koncipiál meg magának: a középkori fejedelmek módján való életet... Mindkettő visszamaradt bölények, későn született emberek, ellenlábásai a korán születetteknek, Pongráczot úgy akarja felfogatni a költő, mint aki bizonyos regényes hajlamaira hallgatva, de még normális ésszel, beállott bolondnak, fantasztikus ideái megvalósítására; de nem volt elég erős feje a játékhoz, elkábult a családja fényes múltjába való betekintéstől, majd mindjobban úrrá lesznek felette a múltból inceselkedő fényes káprázatok, mígnem leszáll elméjére az éj. Ezt a fejlődést mutatja be a groteszk ellentétekben egymásra következő hangulatok egész skáláján végig a költő, nemcsak lélektanilag érdekest, de szívet indító is nyújtva. Képzeltégeiből Pongrácz nem gyógyul ki mindhalálig, akár Mácsik. Igen sikerült Pongrácz életmódjának, környezetének rajza, nemkülönben a Behenczykéé is. Apolka gyermekkori sorsa, részben hóbortos, részben szívtelen környezetében, erősen emlékeztet a népmesék költészetére. E műben dús teljességben találjuk meg Mikszáth előadásának jellegességeit — mondja végezetül Várdai.

Kiss Ernő (MK 1910 : 13—14, 28—29, 36—37, 39, 49) a regény tárgyát, meseszövegét és alakjait vizsgálja. Mikszáthot történeti témáiban is gyakran ihleti a Felvidék. Ez a regény is felvidéki tárgyú. A meseszöveg szempontjából a regény »elég egységesen van megalkotva«. Főalakjának, Pongrácz Istvánnak »lelki mivoltát nem elvont fejtegetésekkel, pepecselő leírásokkal elemzi, mint Balzac, vagy Kemény Zsigmond, vagy Dosztojevszkij, hanem a maga módján : a tények elmondása közé szőtt néhány megjegyzéssel, vagy valami anekdotával. Amaz a mód talán alaposabb és művészbibb ; emez nem fárasztó és kedvesebb. Néhol nagy művészettel is alkalmazza Mikszáth . . . A kicsi Apolka éppen olyan, mintha valamelyik romantikus teremtette volna meg. Története mélyen megindító, de jól látjuk, hogy csak báb a sors kezében, minden akarat, minden szenvedély nélkül. Mikor már éppen arra a pontra viszi a költő, hogy saját akaratával álljon az élet forgatagába, tragikus vég helyett — egy komédia kellős közepébe állítja . . . különben Mikszáth tudja a módját, hogyan jellemezzen. Nem festi szélesen alakjait, mint az epikusok szokták, legfőlegb néhány vonást vet oda róluk ; hanem a drámaírók módján cselekvésüket tárja elénk, hogy úgy lássuk, milyenek. Ezt élénken és fordulatosan teszi, és éppen ebbeli ügyessége az, amivel megejti a vizsgálót, elhithetvén, hogy jellemet állít elénk, pedig csak jellemző helyzetet festett. Egy-egy kis kitérőt is szívesen veszünk tőle a célból, hogy valami mellékes esettel világosítson föl, ki és mi az illető alak. Szellemes megjegyzéseikből is sokat tudunk meg személyeiről — s e tekintetben is megvan az az érdeme, hogy ritkán bőbeszédű.«

Négyesy László »Mikszáth« c. tanulmányában (Budapesti Szemle, 1910. 142. köt. 230. l.) kiemeli a *Nemzetes uraimék* és a *Beszterce ostroma* uralkodó rajz-jellegét ; többi regényében a mese dominál. De hangsúlyozza, hogy : »a többi regényben is rendszerint egy hős vagy egypár főszemély körül forog a mese. Mikszáth nem ad olyan regényeket, amelyekben nagy személyzet, főszemélyek nélkül, ábrázolná az élet egy szelvényét.« A *Beszterce ostromát* MK »legjobb regényei« közé sorolja, s tárgyát tömören így határozza meg : »Egy középkori módon élő korunkbeli mágnás Don Quijote-szerű története«.

Oláh Gábor (Írói arcképek. Bp. 1910 : 52—53) szenvedélyesen támadja Mikszáth emberábrázolásait, köztük a *Beszterce ostroma* hősnéek rajzát. »Hiszen milyen a legtöbb alakja?« — kérdi Oláh Gábor. »Erkölesi nyomorék, hibbant lélek, vagy bizarrságok színes foltjaiból összefércelt emberfigura« — feleli. »Pongrácz István gróf egyenesen örült, monomániákus, két századdal előbb él, mint amikor él . . . Mikszáth jobban szereti az ötletet, mint az igazságot, mint a szépséget ; pedig az ötlet elpattan, az igazság szépsége megmarad. Hanem azért mégis az ötleteinek köszönhet Mikszáth legtöbbet. Nála az ötlet az a tündéri kacsaláb, melyen meséinek különös vára forog. Ha ezt kirántanánk alóla : összedőlné az egész alkotmány . . .« — Ez az erős elfogultság végigkíséri Oláh Gábor egész Mikszáth-szemléletét, és oka igazságtalan ítéleteinek.

Riedl Frigyes 1913–14. tanévi egyetemi Mikszáth-előadásáiban (MK 1940: 93–102. »Magyar Irodalmi Ritkaságok.« 47.) részletesen ismertette a regényt. Előadásának nagy része azonban tartalmi kivonat és szemelvény. Értékelő részei a következők: »*Beszterce ostroma* a magyar Don Quijotet állítja eléln. Ez a magyar Don Quijote valóban élt; maga Mikszáth mondja egyik levelében, hogy mindez valóban megtörtént. Úgy gondoljuk azonban, hogy Mikszáth csalatkozik abban, hogy amit ő maga talált ki, az valószínű, épp ez valószínűtlen. A regény főcselekvénye tehát itt is mesterkél. — A regény szerkezete kettős: itt is mutatkozik először az egyik szál, Pongrácz István története, egy külön gróf, aki katonásdit játszik, hadsereget is tart, mint valami középkori fejedelem. A másik oszlop egy fiatal leány története. Először az egyik hősről, Pongrácz Istvánról szól; miután különböző kalandjait elmondja, melyekre nézve azonban tanúkat hoz fel — Mikszáth maga is látta ezt a külön embert és ennek egyik közeli rokona beszélte el neki a dolgokat — egyszerre megakad a cselekvény, és Zsolnán vagyunk; egy fiatal leány, Apollónia történetét halljuk. A két történetet aztán Mikszáth egy nem éppen valószínű fordulattal egybekapcsolja. Sőt maga a gróf sem elég meggyőző alak. Don Quijote hőbortját értjük, annyira beleléte magát a lovagregényekbe, hogy ennek világát valóban hiszi; a sok olvasmány megzavarta a fejét. Azonban ez a magyar gróf hőbortos; ő nem a XIX. században, hanem a XVI-ban akar élni. De épp ezt nem látjuk benne. Nem látjuk a régi hagyomány erejét; nem látjuk, hogy őseinek, apáinak példáját követné. Benne a bolond, a hőbort dolgozik, nem a középkor ereje. Ezek rögeszmék, melyeket Mikszáth lélektanilag nem fejt meg regényében, míg Cervantes lélektanilag is könnyen hihetővé, valószínűvé teszi Don Quijote magatartását.«

Nagy Sándor »Mikszáth humora« c. dolgozatában (Irodalomtörténet, 1914. június–szept. és okt–dec., III. évf. 6–7. és 8–10. füzet) a mikszáthi humor megnyilatkozásainak példatárát állította össze. »Általánosabb, külső vagy belső humoros vonásokban rajzolt jellem- és életképei« között (390. l.) említi a »leánykerés rajzát, melyben a piruló leány (Apolka) hamis ürügy alatt naivul másra igyekszik terelni a figyelmet...«

Rubinyi Mózes »MK élete és művei« című könyvének idevágó szakasza a regény főalakjának némi félreértésén alapszik: (Bp. 1917. 43–44. l.): »Mint Arany Jánost a lelki betegek, úgy vonzották Mikszáthot a lelki különösségek. A bizarr, képzelgő lelkűek e sajátos csoportjához tartozik Mácsik is, de legjellemzőbb alakjai gróf Buttler János, a *Különös házasság*, és főként gróf Pongrácz István, a *Beszterce ostromának* főhőse, Mikszáth jellemző művészetének a legmeglepőbb alkotása. Forrongó újabb irodalmunk — úgy látszik — ezt a regényt tartja a költő legjobb, legmaradadóbb, leginkább a jövő századoknak szóló munkájának, s témája valóban az igen mélyen járók közül való. Lélekrajza egy regényes hajlamú, de alapjában egészséges [!] elmének, mely, hogy bizarr terveit megvalósíthassa, bomlottnak mutatja magát, egy komédiásnéért hadat szervez és indít Beszterce

ellen és egy vad szerelem bozótos ösvényén végül igazán eszét veszti.«

Alszeghy Zsolt (A XIX. század magyar irodalma. 1923. 259, 260. l.) a századforduló szépprózáját ismertetve, Mikszáthról és e regényéről — többek között — ezeket mondja: »Az életnek bámulatos sokféleségét mutatja be alakjaiban. A jelen és múlt társadalmának minden rétegéből van egy-egy halhatatlan alakja. Alakjai közül a legtöbb valamiképpen csalja önmagát. Így csalja magát *Beszterce ostromának* Don Quijotti hőse, sőt az újraéledő Zrinyi Miklós is, hiszen mind a kettő látja, hogy a viszonyok megváltoztak...«

Zsigmond Ferenc két ízben is foglalkozott MK művészetével és a szóbanlevő regénnyel. »Mikszáth írói egyénisége mint kortörténeti dokumentum« című tanulmányában (Debrecen, 1923. 24—25. l.) MK »furcsa embereit«, »különc alakjait« vizsgálva elsőknek emeli ki a *Beszterce ostroma* hőseit: »Mikszáth különönc regényalakjai között van egy rikitóan kivételes, vagy kivételesen groteszk egyéniség, akinek lelki kórsága már a téboly küszöbén is át-átlép: Pongrácz István gróf. Vakmerően kockázatos tárgyválasztás egy humorista regényíróra nézve, de bámulatos művészetrel oldotta meg Mikszáth a nehéz feladatot. Majdnem azt volna kedvünk mondani: kár, hogy kevéssel utóbb még egy másik, de gyöngébb változatát is elkészítette ennek a rendkívüli alaknak, t. i. az *Új Zrinyiász* hőseit. Mert e két munka témája azonos, csak hogy az *Új Zrinyiász* egy dicső emléktörténeti személyt rángat elő profán módon halottaiból...; ez a munka nem igen minősíthető egyébnek szellemes pamfletnél. Hanem a *Beszterce ostromában* a tiszta költészet magaslatára emelkedik a szerző, noha ennek a műnek a hőseit is valósággal élt egyénről mintázza. Pongrácz István grófban megteremtette Mikszáth a magyar Don Quichote alakját; tragikomikus alak, mint spanyol őse, de még sokkal elszomorítóbb, mert még betegesebb és még közveszélyesebb annál. Pedig éppoly gáncsnélküli jellem, mint a búsképtű la manchai lovag, lelkében ott van a középkor minden vitézi becsvágya és lovgiassága, de lehetetlen szörnyeteggé teszi az a végzetes véletlen, hogy a XIX. században kell élnie... A Pongrácz István-féle anakronisztikus tettvágyú ember olyanformán érezheti magát a mai civilizáció szürke egyhangúsága és kicsinyessége közepette, mint a lekötözött Gulliver a liliputiak országában; aminthogy Mikszáth reflexióinak keserősége a Swift eltorzult kacagását juttatja eszünkbe. — Szerencsére a Pongrácz István grófhhoz hasonló groteszk örültek a ritka kivételek közé tartoznak. De a lelki különösségek, a józan közfelfogástól való eltérésnek enyhébb esetei bezzeg elég gyakoriak Mikszáth műveiben.«

Zsigmond Ferenc második Mikszáth-tanulmánya a Mikszáth-irodalom egyik legbecesebb darabja. Jelentőségének megfelelően értékeli a regényt (MK, 1927. 24, 25, 27. l.):

»Az olyan embert, akinek a világszemléletében az illúziók elhatalmasodnak a valóságon: *különcnek* mondjuk. Az ilyen ember lassanként egészen összezavarja a tapasztalati életet a képzeleti világgal, melynek a törvényei többé-kevésbé eltérnek a *normális*

lelkű emberek világnézetének alaptörvényeitől. A humorista írók úgy szólván valamennyien az „abnormis” emberi jellemeket rajzolják legnagyobb kedvvel. Valamelyes rendellenesség gyakran megkülönbözteti az efféle alakoknak már a külsejét is, de az ilyesmi a komikai hatás alsóbbrendű eszközei közé tartozik, s Mikszáthnál nem is szokott előfordulni. Hanem annál jellemzőbb Mikszáth költészetének szereplőire a belső rendellenesség, a léleknek kisebb-nagyobb fokú eltorzulása. A humorista író erős rokonszenve az emberi lélek különlegességei, furcaságai iránt: érthető. Mikszáth nem igen tudna mit csinálni a magaforma, kiegyensúlyozott világnézetű, talpraesett emberekkel, akiknek sajkája az élet különféle irányú hullámverése között is mindig felszínen tud maradni. Neki olyan alakok kellene, akiknek jellemében az illúzió és a valóság iránti érzék kiegyenlíthetlensége folytonosan rászorul az ő fölényes nyugalma beavatkozására. Mint a szenvedélyes orvos, Mikszáth is szeret dúskálkodni a „szebbnél szebb” betegségekben. Az egészséges, normális olvasóknak mutogatja az emberi lélek szelídebb és súlyosabb fajta kóros elváltozásait; orvosságot nem igen tud ajánlani, de a diagnózis terén bámulatos fokú érdeklődést, éberséget, buzgalmat tanúsít. Ilyenkor mindig kiül arcára az emberi részvét . . . « Ilyenek » a világ korszerű haladásával meghasonlott különcök, akik arra használják fel illúzióik nagy hatalmát, hogy megállítsák a maguk számára az időt, nem törődve a kor-szellem és a divat folytonos fejlődésével. Valamennyiőjük közül messze kimagaslók az igazi utolsó oligarchának, a *Beszterce ostroma* c. regény hősnének tragikus érdekűvé emelkedő alakja. Mikszáth összes munkái között talán ez a legremekebb alkotás; nem csoda, hiszen annyira Mikszáthnak való téma van itt feldolgozva, amilyenek a létrehozásában mintegy a történelemnek egy a Mikszáth érdekében tett félrelépése volt szükséges. Míg Jókai telivér romantikájú képzetét a szabadságharc hősi tárgyköre nyugtázta le legállandóbban: Mikszáth sajátos humorista világnézete Pongrácz István gróf jellemében és sorsában találta meg az elképzelhető legínyencebb falatot. Felülmúlhatatlan varázsa van Mikszáth művészetének, mikor a „későn született” oligarchát szembeállítja saját korával s végignézetit velünk, hogy a XIX. század-végi realizmus szomjús sivataga mily mohón issza fel a nem remélt üdítő italt: a középkori romantika idetévedt tragikomikus hősnének szíve véré. Olyan ez a regény, mint a *Don Quichote*, mint a *Gulliver*: a kezdetleges izlésű és értelmű emberek számára böhözatos olvasmány, a fejlett műérzék számára pedig az élet mélységei és magasságai fölött tornázó humoros szemléletmód lélegzetelállító merészségű sikere. »

A *Magyar Irodalmi Lexikon* (Szerk. Ványi Ferenc. Bp. 1926: 146–7) a regény tartalmát közli.

Décsi Lajos (A magyar történeti tárgyú szépirodalom. Bp. 1927: 134) Mikszáth történeti tárgyú regényeiről és elbeszéléseiről így nyilatkozik: Forrásaiknak és olvasmányainak ismeretében » azt hinnék, hogy Mikszáth behatóan foglalkozott történeti művek tanulmányozásával. Több történeti regénye és novellája van, de ezek nem árulják el a történet alapos ismeretét. Azért alakjai elevenek,

mert képzeletével életre tudja kelteni a múlt alakjait is, emberileg híu rajzokat adva róluk. Van Mikszáthnak egy regénye, melyben egy XIX. századbéli Don Quijotei hőbortos alak középkori várúrnak képzeletét megostromol egy várost (*Beszterce ostroma*), vagyis a jelen alakjában rajzolja a múltat.»

Herzeg Ferenc (MK. Emlékbeszéd. 1928) összehasonlítva a *Nemzetes uraimékat* és a *Beszterce ostromát*, a két regény közti főkülönbséget abban látja, hogy míg »Mácsik a nagyerejű, miként a híres manchai lovag [Don Quijote], egy egész osztály hőbortos képviselője«, addig »Beszterce ostromlója, végleg elszakadva korától, csak a saját rigolyáinak képviselője«.

Pintér Jenő »Magyar irodalomtörténete« (VII. köt. 388., 397–398. és 406. l. 1934) részint tartalmi ismertetést, részint méltatást ad. Felfogása és stílusa — tárgyi tévedéseivel együtt — jellemzi tudományos rendszerezését: »*Beszterce ostromának* egy felsőmagyarországi földbirtokos, gróf Pongrácz István a hőse. A bogaras mágnás a XIX. század második felében él, de nem akar tudomást venni arról, hogy már vége az öklöjognak. Várát középkori mintára rendezi be, fegyveres csatlósokat tart maga körül, s egyszer csak elhatározza, hogy haddal támadja meg Besztercebánya városát. Egy züllött komédiásasszony elmenekül várából, ennek a szökevénynek visszahurcolása céljából fegyverkezik Besztercebánya ellen. Néhány jóembere csellel próbálja visszatartani a támadástól; ezek a közvetítők Besztercebánya nevében átadnak neki kezesül egy fiatal leányt. Pongrácz István várába viszi foglyát, beleszeret Apolkába, de az erőszakosságoktól még ez a szép tűsz sem tudja visszatartani. Végre maga ellen zúdítja az egész vármegyét; félig örült állapotában öngyilkos lesz. — A regény meséje igaz történeten alapul. Az első látványos váruúr esete annak idején országos szóbeszéd tárgya volt [?]; halála után maga a grófi család tájékoztatta Mikszáthot a modern Don Kihóte hőbortos cselekedeteiről. A regényíró szerencsés ihletéssel dolgozta fel meséjét, csak munkája vége felé tette a regényt kissé krónikaszerűvé. Hősét elevenen jellemezte, dolgait nem helyezte ellenszenves világításba, környezetét vonzó tréfálkozással mutatta be. A regényes képzelgéseinek élő hős elkeseredetten küzd a mai világrend ellen; alapjában véve nemes lovag, sorsa megindító. [!] Burleszk alakok mozognak körülötte. Maga a történet fölülte gazdag humoros részekben, eleven jelenetekben, érdekes fordulatokban.«

Fábián István szerint (»Mikszáth világnézete és az adomák.« Debreceni Szemle, 1938. április—június. 122. l.): »Mikszáth regényeiben a kiindulópont mindig a fura, komikus környezet. Ez a környezet gyakorlatilag adomákból és a belőlük kilépő alakokból tevődik össze. Ebbe a fura világba kerül bele a hős. A regény és novella meséjét a főhős jelleme általában háromféleképpen színezhetheti. Vagy „komoly” ember a főhős, aki nem veszi észre környezetének bolondságait és észszerűen igyekszik viselkedni (*Szent Péter esernyője*, *Két koldusdiák* stb.), vagy „fölényes” szellem, aki az emberek előítéleteit különböző csínyek elkövetésére használja fel (*Egy választás Magyar-*

országon, *Kozsibrovsky üzletet köt, Holt kortes* stb.), vagy a főhős még bolondosabb alak, mint környezete. E regénytípus legjellemzőbb alkotása (*Az új Zrinyiász, Prakovszky a süket kovács* stb. mellett) *Beszterce ostromának* Pongrácz grófja. E „legmikszátlibb” regény olvasása közben nehéz választani, hogy mit talál komikusabbnak az ember: a főhős bogarait-e, vagy azt, hogy környezete (nemcsak közvetlen környezete, hanem az idegenek, a hatóságok is) mennyire komolyan veszik a különböző ostobaságokat, amelyeket az örült gróf szorgalmasan követ el.

Császár Elemér (A magyar regény története. 2., átdolg. kiad. Bp. 1939: 363–4. l.) a *Beszterce ostromát* Mikszáth legérdekesebb művének tartja. Szerinte ezt a regényt a megalkotás módjában sok kapcsolat fűzi össze a *Szent Péter esernyőjével*. Ezzel állítja tehát párhuzamba: »Két külön mederben indul meg itt is a történet, s ezek a regény közepén szakadnak egybe. A háttérben olyanforma szerelmi történet húzódik meg, mint amott: vonzó, de színtelenebb; hősei is hasonlatosak: egy árva leányka és egy kedves, fiatal ügyvéd, csak hogy ez most nem a vagyont, hanem a leányt hajszolja. Az előtérben itt is egy bolondos öreg ember áll, aki azonban mindvégig megtartja centrális helyzetét. . . A mese részletei, meg az epizódok éppoly kedvesek és érdekesek, mint az előbbi regényben, de színesebbek, s a regény sokkal mozgalmasabb, nagyobb vonalú, merészebb szárnyalású. Egymást váltják benne a különböző jellemű és hangulatú események: ötletes tréfák, megindító, sőt méla humorú fejlemények; hol szinte a fenség régiójába emel, hol a burleszk-komikumig száll le, — a maga egészében csodálatosan bizarr. A mese fordulatai között Mikszáthnak egy lélektani föladatot kellett megoldania: meg kellett rajzolnia azt a folyamatot, amely ebből a különkódó, de normális emberből meghibbant elméjű Don Quijotet formált. Cervanteshez hasonló föladat, a szerző erejét azonban meghaladta. Nem tudta következetesen végigvezetni a lelki fejlődést, s így nem tudjuk, valóban annyira beleszédült-e a gróf a múlt csodálatába, hogy elméje megzavarodott, vagy csak makacsul beleélte magát rögeszméjébe. Erre a homályra szüksége volt az írónak, mert ha bolondnak tartjuk hőstét, a regény elveszti egyik fő varázsát, ha meg épelméjűnek, nem hisszük el szertelen tetteit. Mikszáth azonban elszámította magát: szándékos ingadozása a motivációban megzavarja a hatás egységét. A *Beszterce ostroma* mégis Mikszáthnak egyik legértékesebb regénye. A főhős lelki mozgalmainak rajza művészi. Azok a látszólagos elentétek, amelyekből lelki szövedéke fonódik — nyersesség és gyöngédség, erőszakosság és mély érzés, kegyetlenkedés és tiszta erkölcsi élet — szép harmóniába olvadnak össze. Az író nagyon szereti hőstét; cervantesi szatíra helyett a humor megindultságával rajzolja s ezzel megnyeri a romantikus hajlamú, megrendült lelki, melegszívű ember számára rokonszenvünket. A regényben csak úgy árad a komikum, de maga a büszke oligarcha sohasem lesz komikussá: szeretettel mosolygunk rajta, de nem nevetjük ki. Időnként úgy érezzük, hogy az az ököljog nem is volt olyan képtelen intézmény — hátha igaza volt az öreg grófnak. . .» — Császár Elemér minden-

esetre különös nosztalgjáról tanúskodó megjegyzéssel zárja bírálatát!

Schöpflin Aladár (MK. Bp. 1941 : 41, 54, 92—97) könyvének a *Beszterce ostromára* vonatkozó részeit Jókai és Mikszáth kapcsolatának fejtegetésével kezdi. Jókai erős hatása Mikszáthra az ötlet kultuszában, a »különc»-alakok kedvelésében, főleg pedig az anekdotikus előadásban egyaránt megnyilatkozik. MK műveiben is »csak úgy hemzsegnék a különcök, az olyan alakok, akikről anekdotákat lehet elbeszélni». Ezek a figurák mind anekdotából léptek elő regényalakká vagy motívummá. »Pongrácz gróf, a *Beszterce ostroma* hőse és története nem regényhőssé nagyított és regénnyé kinyújtott anekdota-e? A példák tömegét lehetne felsorakoztatni. Egy irodalmi panoptikumban bizvást odaállíthatók volnának Ankerschmidt lovag és társai mellé.»

A regényről magáról — a *Szent Péter esernyőjével* állítva ezt párhuzamba — Schöpflin a következőkben mondja el nézeteit :

»Ebben a regényben új hangot fogott meg. Nem azt a bájos, idilli levegőt idézte fel, [mint a *Szent Péter esernyőjében*] — humorral dolgozott itt is, de nem azzal az ártatlan, naiv humorral és nem azzal a tavaszi napfénnel. A téma magában is komorabb, végső fejleménye a főszereplő halála, tragikus, s ez a humornak mélyebb hangnemét, sötétebb aláfestését kívánta meg.

A szerkezet ebben a regényben is ugyanaz, mint a *Szent Péter esernyőjében* : a történet háromszoros nekifutással fejlődik ki : előbb a főszereplő, gróf Pongrácz István alakját s a vele kapcsolatos előzményeket mondja el, aztán Zsolnára vezet, a két Trnowszky—Tarnóczy testvér vetélkedésébe és abba a furcsa labdajátékba, amit szegény unokahúgukkal, Apolkával csinálnak, végül Apolkát belekeríti Pongrácz gróf életébe. Megvan a széles kezdés és a folytonos gyorsulás s a végefelé a cselekvény szinte drámai sebességű pergése. De új Mikszáthnál a hóbortos gróf alakjának lélektani elmélyítése . . . Mikszáthot nyilván a különöség vonzotta ; ebben a grófban aztán a különcök különére bukkant! Akkor még a magyar vidéken, falukban, kisvárosokban nagy tere volt a különködésnek. Különösen a falusi kastélyok, kúriák voltak dús termőhelyeik. A vidéki úriemberek olyan függetlenek voltak a közvélekedéstől s többnyire oly magános életet éltek, hogy könnyen kifejlődhettek bennük mindenféle apró és nagyobb mániák, amelyektől deformálódott az egész lényük.

Pongrácz István grófnak az volt a mániája, hogy gondolataiban, szokásaiban, egész magatartásában egy középkori várúr szerepére képzelte bele magát. Nem fogadta el kora, a XIX. század utolsó harmada életformáit, középkori őseinek életét akarta élni. Nedeci ódon várában fegyveres várnépet szervezett, alkalmazottait katonai rangokkal látta el, uradalmi cselédeit, az uradalmából élő tót parasztokat katonai szervezetbe akarta fogni és állandóan katonásdit játszott velük. Nyilván az öreg vár emlékei, a Pongrácz-családnak az Árpádok korába messze visszanyúló története hibbantotta meg, az ősök képei a falakon, a régi fegyverek, a vastag kő-várfalak, a romantikus táj, ahol ezek az ősök uralkodtak és harcoltak. Kicsit

Don Quijote lett belőle, Don Quijote lényének szépsége és ideáljainak fellengző tisztasága nélkül.

Kezdetben ez mind csak ártalmatlan hóbort, egy főúr excentrikus kedvtelése, annak, aki nézi, együgyű operett. A középkori címek és rangok, a várban talált régi ruhákba bujtatott katonák hadgyakorlatai olyanok, mint egy silány színpadi rendező giccsei. A felvidéki kastélyok környékén nem egy excentrikus dolgot suttogott a pletyka, amely falun szeret a földesurak magánügyeiben turkálni. Veszedelemessé — magára a grófra nézve — akkor kezd válni, mikor Estellát, a hatszáz forintért vásárolt cirkuszi akrobatanőt elszökteti egy ficsúr Besztercebányára s Pongrácz hadat izen a városnak, mely a leányt nem szolgáltatja ki neki. Ez már több a különöcségnél, az a Pongrácz István gróf, aki összeszedi tót paraszt katonáit, sereget állít össze belőlük, felfegyverzi őket s elindul velük Besztercebánya ellen, — az már túl van a hóbort határán, az már benne van az örültségben.

Az író nagyon kényes feladatot vállalt itt. Úgy kellett az alapjában véve bohózatos dolgokat elmondani, hogy mégse váljon belőlük bohózat, az egésznek rendezője és hőse, Pongrácz gróf ne váljon komikus alakká, nevetséges figurává. Mikszáth rendkívüli tapintattal oldja meg a feladatot. Az ő Pongrácz grófja minden egyéb vonatkozásban becsülésre méltó ember, arisztokratikus lélek, nemes érzések élnek benne és egész lényében van valami lovagi finomság. Romantikus ember, akár Don Quijote, nők iránt gyöngéd és tapintatos, még haragos fellebanásaiban is méltóságos. Magatartása Apolkával, a szegény árvával szemben, akit Zsolnán, hogy feltartóztassák, bohókás körülmények között a megszökött Estella helyett tüzsul adtak hozzá, a kifogástalan lovagé, elárastja minden jóval, a bőkezű és gyöngéd apa módjára bánik vele. Maga sem tudja, hogy az, amit apai érzésnek, lovagi hódolatnak hisz, tulajdonképpen szerelem, amelyet beföd önmaga elől az egyre jobban kifejlődő hóbort. Beteg lélek ő, az egyetlen lelkibeteg Mikszáth alakjainak gazdag galériájában.

Együttal az egyetlen lélektani bravúr is. Lépésről-lépésre látjuk a lelki betegség fejlődését a különcködő kedvteléstől a teljes megőrülésig. Nem tudom, mennyiben felel meg a lelki betegség e körképe az elmekörtán tudomásának, de laikus számára teljesen reálisnak tűnik fel, ahogy a mánia egyre szélesebb teret főd el Pongrácz gróf lelkében, elnyom minden más érdeklődést, lassankint fölemészti az egész öntudatot, testileg is ronccsá teszi az erőteljes, daliás embert. Már csak egy megrendülés kell és ez meg is jön, mikor megtudja, hogy Apolkát elviszrik mellőle. Nem marad más számára, csak az öngyilkosság. De halálában is nagyúr marad, méltóságteljesen, az élet feletti fölényvel hal meg.

Az egész regény minden fordulata fölött ott lebeg a különleges mikszáthi levegő. Az író rokonszenvet mutat hőse iránt, amiket elköveltet vele, azok nevetséges dolgok, de valami komorság érzik mögöttük, amely mindjobban elsötétül s ebből az ellentétes két hangulati elemből alakul ki a humor. A történet, legalább a zsolnai bevonulásig, folyton a bohózat határán jár, de az a művészet benne,

hogy ezt a határt egy pillanatra sem lépi át, a mosoly, amelyet fölkel, sohasem fajulhat olcsó röhögéssé, egy pillanatra sem feledhetjük el, hogy Pongrácz grófot alapjában véve sajnálnunk kell. Mikszáth humorának egyik jellemző vonása ez: az embert nem azonosítja cselekedeteivel; ha megszállja a mánia, egyébként okos ember is bolond dolgokat csinál és tragikomikus helyzetekbe keveredik.

A *Beszterce ostroma*, ha úgy vesszük, egy óriási terjedeleme nyúlt anekdota. Vidéki kastélyok körül százszámra keringenek mindenféle anekdoták. A kastélybeli urak másféle szokások között élnek, mint a falu népe és kis-intelligenciája s azért bizonyos exotikus világításban látják őket. Családi életük némely vonása, vendégeskedésük szertartásrendje, ruházódásuk, beszédmódjuk, szórakozásaik furcsáknak tűnnek fel, egy-egy szokatlan ruhadarabjuk, egy fogás étel, melyet a kastély alatt élők nem ismernek, egy különös formájú fogat évekig megbeszélés tárgyai, meséket költenek hozzájuk. Kastélyukba közönséges halandó ritkán jut be s akkor is többnyire csak bizonyos helyiségeibe, a park tilos terület. Van az ilyen elzárkózásban valami, ami izgatja az egyszerű emberek fantáziáját. Ebből keletkezik az a különös magatartás, főleg a föld népe részéről, amely a nagy vagyonnak és rangnak járó tiszteletből, a szokatlan dolgok miatti furcsálkodásból, természetes irigykedésből és pletykázó kedvből tevődik össze s amelynek összegezése rendszerint az, hogy az urak mind kissé bolondok. Nemzedékekre visszamenőleg tudnak adomás történeteket a grófi család egyes tagjairól, — vannak családok, melyeknek minden tagja bolondnak vagy legalábbis hóbortosnak minősül a közzsájon.

Pongrácz Károly gróf úgy is mesélte el rokona történetét, vendéglői fehér asztalnál, mint valami anekdotát, s ez mintha érezhető volna Mikszáth regényén is, előadásának közvetlenségén, könnyű, természetes fordulatain. Amit Mikszáth adott hozzá, az éhenkórász két Behenczy báró, a zsolnai Trnowszky-testvérek ádáz testvérharca, a Pongrácznál élősködő alakok, különösen az elmaradhatatlan lengyel, mind megannyi anekdota. Különc emberek ők is, többé-kevésbé mániakusok, egészen jól odaillesnek a főhős mellé. Abból a fajtából valók, amellyel Mikszáth legjobban tud elmulatni. A színhely is a számára meghitt felvidék, a tót parasztok, sovány földek, kisvárosi komikus kispolgárok vidéke, az emberek mind együgyűek, képzelődők, könnyen izgatódók, a komikumuk védi őket az ellenszenvenessé válás ellen. A meg nem nevezett katonai parancsnok, aki a Beszterce elleni hadjárat meghíúsítására szolgáló bohózatos cselszöveget kieszeli, nyilván maga Pongrácz Károly gróf, — éppen ezért nem nevezi néven az író. Az ő személyének bevonása a történetbe is írói fogás, a hitelt erősíti meg.»

Kráhl Vilmos (Mikszáth, a jogász. Bp. 1941: 18, 32—35, 51, 60, 119—120, 124, 135, 142, 152, 154—155, 159—160. l.) a regény jogi elemeit és ügyvédelakjait vizsgálja. Kráhl Vilmos tanulmányában a helyes megállapítások elképesztő tájékozatlansággal és felületességgel váltakoznak. Így például a forrást illetően ezt mondja: »Mikszáth a maga írásaiban nem ad bepillantást alkotása „műhely-

titkaiba." Ellenben Mikszáthné „Visszaemlékezései”-ben a költő több művének keletkezéstörténetére és forrásaira derít világosságot...« Mikszáthné könyvének 187. lapjáról idézi a gróf Pongrácz Károly-féle adatszolgáltatás körülményeit, nem tudva, hogy közlését Mikszáthné is a regény bevezetéséből vette, ahol bárki megtalálhatja! — Rámutat arra, hogy »Mikszáthnál a bonyodalomban jelentkező életviszonyok tipikusan jogi, közelebbről magánjogi természetűek és a jogi alakzatok a költött cselekményben írói kifejezőeszközként vannak felhasználva. Mikszáth költői alakító ereje a jogi formákat, amelyeket jogászi iskolázottsága szolgáltat neki, írói kifejezőeszközzé tudja tenni; azt is lehetne mondani, hogy a jogászi formanyelvet az emberábrázoláshoz, a bonyodalomszerkesztéshez és a korfestéshez fel tudja használni. A *Beszterce ostromában* például Pongrácz gróf örökbefogadni kívánja Apolkát, de nem azért, hogy ezzel az adoptiós jogügylet tulajdonképpeni célját, a név fenntartását szolgálja, hanem ebben a jogügyletben jogi formanyelven nyilatkozik meg Pongrácz nagy szerelme Apolka iránt, a költő jogi alakzatot használ fel a hős lelkiségének jellemzési eszközéül.« — A regény fiatal ügyvédalakjának, Tarnóczy Emilnek bebörtönöztetésével kapcsolatosan utal MK egyik korábbi írására (Látogatásom a balassagyarmati fogházban), s megkockáztatja azt az éppen nem valószínűtlen föltevést, amely szerint: »Lehetséges, hogy Štofinak ez a börtönbe jutása mint emlékkép ötlött fel a költő szeme előtt, amikor a *Beszterce ostromában* Tarnóczy Emil ügyvédnek — habár más okokból történt — börtönbe vettetését a regényébe beleszötte.« Kráhl Vilmos végül a regény két ügyvédalakjának — Tarnóczynak és Kurkának — jellemét elemzi. Tarnóczy MK eszményi, nemes ügyvédalakjainak típusába tartozik; ilyen volt pl. a *Homályos ügyben* (1875) Pintér Lajos is. (Ld. Krk. 2. köt.) »Tarnóczy ügyvédi minőségben jut be Nedec várába és tesz kísérletet, hogy onnan kiszabadítsa jegyesét, Apolkát, és a saját szabadságával fizet bátorságáért.« A másik ügyvéd, Kurka, — Kráhl Vilmos szerint — a *Különös házasság* Pereviczky nevű ügyvédalakjának kicsinyített méretű, ezt nyolc évvel megelőző figurája: »Kurka nem rosszindulatú, csak erősen önző, nem taplószívű, csak elfásult, amiben nyilván a pálya tapasztalatai hatnak benne. A vidéki város legtekintélyesebb ügyvédje; keresett irodája van. Nem ismer semmi érzelmességet. A leánya utáni gyász napjaiban sem adja át magát fájdalmas hangoknak, hanem filozofikusan szemlélődik, de mihelyt „ügyről” hall, felüti fejét, mint az öreg csataló a trombitaszóra... Van benne bizonyos kollegialitás is, de a vezető motívuma az önzés és az ügyvédi kereset. Mikor Emil kéri, hogy érvényesítse befolyását, hogy Tarnóczy Péter ne Apollóniát tegye meg a vagyona örökösévé, mivelhogy ő — Emil — feleségül akarja venni Apolkát és nem akarja, hogy a felesége gazdagabb legyen nálánál: Kurka, akinek számára egészen idegen ez a gondolatmenet, nem engedi magát Tarnóczy által befolyásoltatni. Realisan és egyben felelősségtudóan utasítja el a kérést, ezen szavakkal: „— Hát nekem ehhez mi közöm?” Amikor azonban Tarnóczy Emil arra kéri meg, tegye lehetővé számára,

hogyan bejusson a nedeci várba menyasszonyához, olyképp, hogy Kurka, akit Pamutkay a nedeci várba akar vinni, őt — Tarnóczyt — helyettesítse önmaga helyett: Kurka megérti az indokokat és kész arra, hogy kartársa kérését teljesítse. Azonban a kollegialitás mellett nem feledkezik meg a saját érdekéről.” — Mi lesz a honoráriummal?” kérdi Kurka. Emil át akarja engedni Kurkának a teljes honoráriumot, mivelhogy a megbízó fél Kurka ügyfele. De ezt meg Kurka utasítja vissza. Végül abban állapodnak meg, hogy a tiszteletdíjat megosztják. Amikor Tarnóczyt utóbb a várúr tömlőbe veti, Pamutkay újból Kurkáért jön, hogy a várúrhoz vigye. Vele együtt a várúrhoz viszi Flóris ügyvédet is. Pongrácz gróf, minekutána közli azt a szándékát, hogy örökbefogadási szerződésre vonatkozóan kíván megbízást adni, árajánlatot kér a két ügyvédtől a költségekre. Ezek egymással „diminuendo” licitálnak. Ez az „árlejtés” bármennyire humoros, de sehogyan se vág egybe Kurka ügyvédi önérzetével, sem azzal a kollegialitással, amelyet megelőzőleg az ő részéről Tarnóczy Emil részéről történt honorárium felajánlása alkalmával láttunk. Ügyvédek, és hozzá tekintélyes ügyvédek, aminő Kurka is, hogyha egymással olykor ízléstelen versengésben is állnak, annyira nem feledkeznek meg magukról, hogy az ügyfél előtt egymás jelenlétében árlejtést rendezzenek a költségekre. Ezen a ponton Mikszáth szatirája túllépett a célon. Itt nyilván valamely balassagyarmati eredetű ügyvédi reminiscencia ragadta torzított szatirára a nagy író tollát.

Várkonyi Nándor monográfiájában (Az újabb magyar irodalom, 1880—1940. Bp. 1942: 71—72) ezeket írja: »Bár jó megfigyelő, s éles szemmel lát a lelkek mélyére, különös, hogy nagyobbarányú jellemeket megrajzolni, következetes lélektant adni nem tudott. Pedig éppen a furcsa, különc, feszült belső életet élő lelkek érdekelték. Legművészibben elgondolt alakjai ilyenek. Ezek közt is első *Mácsik*, a nagyerejű... Pongrácz grófban, a *Beszterce ostroma* monomániás főurában egy mai Don Quijote-ot akar megrajzolni, de itt már felülkerekedett benne a regényíró kicsinált érdekességre törekvése; az alakot ellentétbe keveri a történettel, csakhogy ne kelljen tisztáznia a hős lelki betegségének természetét, mert ezáltal veszítene érdekességéből. Inkább lélektani elírásokba csúszik, s a mesén is csavar egyet-kettőt, hogy az olvasó izgalmát növelő homály el ne oszadjék...«

Karácsony Sándor (A cinikus Mikszáth. 1944: 30—31, 42—43, 65) tanulmányának két szakaszában helyesen látja Pongrácz alakját és szerepét. Szerinte Mikszáthnak ez a regényhőse — több mással együtt — az *Új Zrínyiász* »relatív hőseivel« rokon: valamennyien »az időtlen időben telő XVI. században«, vagyis a feudalizmus káprázatában élnek. Mikszáth »mamelukságának« vádjával szemben példaképp említi azt a jelenetet, amelyben Pongrácz István úgy képzei az osztrák—magyar paritást, hogy »azok« is akasszanak fel tizenhárom tábornokot a magukéból... Karácsony Sándor megjegyzi: MK »élesen látja, hogy a kiegyezésakor nem békültek meg a magyarok«. — Annál különösebb, hogy egy helyen (65. l.) mégis a Harsányi Zsolt-féle átdolgozás szűk, romantikus szemléletébe tömöríti a regény lényegét, mondván: »Egy bolond jó ember bolon-

dériája kellett hozzá, hogy három ember bolondériájától megmenekedhessék Apolka, és Tarnóczy ügyvéd megtalálhassa boldogságát.« Majd hozzátészi : » Itt is a mindennap nyeli el a szereplőket az oltár elől« — akárcsak a *Szent Péter esernyőjében*.

A regényt Mikszáth társadalomkritikája szempontjából *Király István* elemezte először behatóan (MK. Bp., 1952 : 42, 114—120, 122, 124—125, 139—141, 219—222). A *Beszterce ostroma* nyitja meg MK nagy alkotásainak sorozatát, melyekkel »végleg meghódította a realizmust«. Király István idevágó fejtegetéseit könyvének »Úri don quijoték«, »Az úri svihák« és Mikszáth »különcei« c. fejezeteiben találjuk. E részeket lehető teljességükben idézzük :

»Úri don quijoték. A nemesi-úri romantika, a díszmagyar romantikája elleni vádirat volt Mikszáth egyik legjelentősebb kritikai realista alkotása, az 1895-ben megjelent *Beszterce ostroma*. A régóta kísértő Don Quijote-motívumot dolgozta fel benne. A cervantesi regény magyar változatának megalkotása már tíz évvel korábban is foglalkoztatta : ez lebegett szeme előtt, mikor a *Nemzetes uraimékban* a »nagyerejű Mácsik« alakját mintázta. Csöppet sem volt véletlen, hogy ez a téma ilyen mélyen fantáziájába fészkelte magát. A félf feudális Magyarország kihívta maga ellen a Don Quijoteszerű szatírárt. A züllő nemesség magatartásában, szokásaiban, gondolkodásában tovább élt a letűnt feudális világ erkölce, ideológiája. A kapitalista fejlődés szakaszán azonban mindez értéktelen cafatként lepleződött le, amely megmérgezte az emberek lelkét, meghamisította érzéseiket, elszakította őket koruk valóságától. A megváltozott társadalmi talajon visszájukra fordultak még a hajdani erények is : hibákká, ha nem bűnökké váltak. Mikszáth már egyik 1881-es vitacikkében megjegyezte a nemesi tradíciókról : „Ami súly volt egykor, ma teher. S a jelenlegi generációt az emlékek nyomták le a tespedésbe.” De a fiatal Mikszáth sokban még maga is rabja volt ezeknek az emlékeknek. Nem vette észre, hogy a feudális úri világ a maga egészében van bukásra ítélve, nemcsak egyes tulajdonságaiban. Nem vette észre, hogy a szembeötlő káros vonások tünetek voltak csupán : gyógykezelésük nem akadályozhatta meg a belső bomlási folyamatot . . . A kilencvenes évek Mikszáthja sem jutott el ugyan a feudális úri osztályok halálraitélségének tudatos felismeréséig, de a feloszlás ténye mindjobban meghatározta művészi látását. Egyre jobban nyugtalanította az idő problémája. Nem egy művének alapötlete, mint például a *Beszterce ostromáé*, az *Új Zrinyiászé*, a *Galamb a kalitkábané* a történelmi viszonylagosság gondolatára épült. A mindent visszájára forgató idő, az értékeket felcserélő történelmi változás központi szerepet kezdett játszani alkotó fantáziájában. S ez nem volt véletlen : az úri világ meggátolhatatlan pusztulásának társadalmi élménye rejlett mögötte. Ez az élmény érlelte művé a Don Quijote-témát is.

Mikszáth valóban megtörtént eset anyagából szötte a *Beszterce ostromának* meséjét. Néhány évvel a könyv megjelenése előtt még élt Pongrácz István gróf, „az utolsó várúr”, aki középkori szokások szerint rendezte be életét nedeci várában : feles földéért katonáskodásra

fogta a környékbeli parasztokat, hadijátékokat rendezett velük s egy ízben csakugyan Beszterce ellen vezette hadait; Zsolnától tudták csak visszatéríteni barátai. A regény megjelenése után a Vasárnapi Ujság hasábjain a „különc gróf” tetteit felelevenítő cikkek jelentek meg. [Ld. kötetünk jegyzetei közt, 209–232. l.] Furcsább dolgok derültek ki bennük, mint amiket Mikszáth megírt. A 19. század végének „jogállamában”, a grófi korona és a főrendiház védelme alatt egy oligarcha büntetlenül folytathatta a maga középkori játékait. A klerikális Magyar Szemle tamáskodó, a szerzót a valóság meghamisításával vádoló kritikájára [Gáspár Imre kritikája. Ld. előbb, a 263–267. lapokon!] joggal válaszolhatta Mikszáth: „Ami a *Beszterce ostromában* igaz, az mind nem valószínű. Csak az valószínű benne, amit én gondoltam bele, azaz ami meg nem történt.” [Ld. *Nyílt levél Nagy Miklóshoz, a „Vasárnapi Ujság” szerkesztőjéhez* – kötetünk Függelékében!]

Mikszáth mélyen beágyazta hőse történetét a kiegyezéskori félf feudális Magyarország társadalmi-politikai viszonyai közé. Hátterének megjelenítette azt az államhatalmat, amely előtt „egy szál ember olyan kis súllyal esett a latba”, de egy grófnak más mértékkel mértek. Pongrácz ellen már halomra gyűltek a vádak, mások életét és boldogságát veszélyeztette rögeszméje, a kormányzat azonban nem mozdult meg: „Hja, a kilencszarvú ember másként számít – írta Mikszáth. – A kilenc szarvával kilenc felé dőhet. Egy Pongrácz grófot kímélni kell. A kilencágú korona mögé nem üti be okos ember az orrát.” Ez a feudális maradványokkal terhelt társadalom lehetett csak a „magyar Don Quijote” különös történetének a kerete. Nemesak azért, mert itt az oligarchia a törvények fölött állt s még a züllött Behenczyek tyúklopását is elnézte a hatalom, hanem azért is s elsősorban azért, mert ezen a talajon burjánzottak azok a „fantazmagóriák”, „káprázatok”, amelyek megzavarták Pongrácz István grófnak egy kissé egyébként is habókos fejét.

Az igazi Pongrácz bizonyára örült volt, Mikszáth azonban „egy külön ember története” alcímet adta regényének. Hősenek tipikus jellegét őrizte meg vele. Nem a bomlott agy dolgozott Pongrácz István grófban: különködésében szélsőséges, kiélezett formában jelentkezett csupán a társadalom szervezetében mélyen benn gyökerező betegség. István gróf egyénileg becsületes, „erkölceiben nemes”, „lélekben tiszta” ember volt. Más körülmények között talán hasznos tagja lehetett volna a társadalomnak: „lett volna belőle ügyvéd orvos és nem tudom mi”. De – mint Mikszáth írta – „az embereknek nemcsak a sorsát gyúrnák át a viszonyok, hanem az agyvelejét is”. A félf feudális Magyarország társadalmi viszonyai táplálták Pongrácz rögeszméjét. Benne csupán a „szertelenbe” fokozódott az, ami körülötte „divat” volt. Nemesak az ő egyéniségét itatta át „a nagy hazudozás”, ahogy Mikszáth nevezte egy helyütt hősenek középkori illúzióit, hanem az egész közgondolkodást. Pongrácz ostoba, céltalan álmodozása a maga végletességében is tipikus volt, a kiegyezés korának címeres, nemesi pecsétgyűrűs, díszmagyaros úri Magyarországára. A „családi történelem mélységes tavába”

bámult ekkor az egész úri Magyarország. Az a Magyarország volt ez, amelynek kőcsagtollas kalpagját és rezes fringiját csodálkozva bámulták meg külföldön, mint ahogy a *Két választás Magyarországon* díszmagyarba öltözött násznapgyáról is bámészkodva suttogták a kis német fürdőhely vendégei: „A perzsa sah”.

Mikszáth a *Beszterce ostromában* mintegy hőse ellenképének szánta a Behenczy bárókat. Ez a két arisztokrata-svihák lényegében ugyanazok szerint a törvények szerint gondolkodott, mint az „utolsó várúr”. Ő sem háborodhatott volna fel „nemesebben”, mint Behenczy Pál báró, mikor fia eladta kastély-kápolnájuk harangjait, vagy ahogy az ifjú Behenczy felpattant, mikor apja megalkudott szeretőjének, Estellának az eladására. De míg náluk a szavak szavak maradtak, a büszke nemesi magatartás üres póz volt, amely mögé züllöttségüket, egyéni aljasságukat rejtették, addig Pongrácz gróf valószínűleg akarta élni szavait.

Pongrácz nemcsak a formákban volt középkori lovag: annak szellemében is cselekedett. S ami hajdan tiszteletet váltott ki, az a jelenben nevetségbe fült: a tragédiából komédia lett. Pongrácz Istvántól, „ha ezelőtt négy száz esztendővel él és 20 000 katonája lett volna”, megremegett volna Beszterce; 19. századvégi hadi felvonulása azonban komikus volt, s komikus volt a sereg élén menetelő magyarruhás vitéz ágaskodó paripáján, kivont villogó kardjával. Egy filozófus kinézésű számár jelentette meg legjobban az egész hadi hűhó lényegét: „Egy dobot húzott nagy flegmával és semmi indulat, semmi harag nem látszott rajta Beszterce ellen”.

Mikszáth azonban nem annyira hősenek komikus tettein keresztül tárta fel az úri romantika valóságellenességét: nem jutott el a cervantesi szatira mély realizmusáig. A spanyol író a kacagtató helyzetek tömkelegén hurcolta végig Don Quijotét, a nevetségesség zsákmányának vetette oda hőstét s vele együtt a lovagi romantika avult kacatját, az egész idejétmúlt feudális világot. Mikszáth művében nem dominált ez a harcos, lemeztelenítő komikum. A bolond grófnak akadtak ugyan mulatságos kalandjai, de ezek inkább csak színfoltok voltak a regényben, nem határozták meg jellegét. De ha a komikum nyílt, tudatos állásfoglalásában csak elszórtan is rejtettebb, álcazóttabb úton — főképp a hős belső, lelki változásainak ábrázolásában — mégis minduntalan feltört a bírálathatár.

Mikszáth Pongrácz Istvánja sajátos módon hanyódott az örület és a megszállottság között. Amikor a saját álomvilágának törvényei szerint, megszállottként élhetett, szinte normális embernek látszott, várurasi rögeszméjén kívül „minden egyébről okosan, rendszeresen beszélt és gondolkozott”. De mikor káprázatai összeközték a valósággal, egyszeriben bomlottan kezdtek zakatolni agykerekei, viszonylagos lelki egyensúlya megingott. Mint bolond volt okos ember, s mikor okos ember kényszerült lenni, akkor kacsinzott ki belőle az örült. Egy ízben kezébe került például Cervantes Don Quijotéja. A könyv elolvasása után a háborodottság jelei ütözköttek ki az addig „normális” grófon: „végtelen keserűség, düh ömlött el szavaim s homlokán sötétlő felhők húzódtak. A hozzá intézett

kérdésekre visszas feleletet adott s általában furcsán viselte magát". Belső egyensúlya csak akkor állt helyre ismét, amikor egy kapóra jött kaland megint elragadta középkori álmai közé. A hős lelkivilágának ilyesfajta hullámvásain keresztül jelenítette meg Mikszáth az áthidalhatatlan szakadékokat a középkori nemesi pózok és a jelen valósága között. Pongrácz illúziói nem bírták el a valóságot: szembe-sítve vele, örületként lepleződtek le, a középkori káprázatok megszállottjából elmebeteg lett.

Az ábrázolásnak, a mikszáthi bírálatnak ez a sajátosága érteti meg a regény központi cselekményét, az Apolka-konfliktust. Pongrácz ábrándjai a haditűszként hozzákerült Apolka alakján keresztül ütköztek össze legélesebben a valósággal. Igazi érzés fűzte ehhez a lányhoz, be akarta vonni a saját álomvilágába. Apolka tetteit azonban a valóság szabta meg: a tiszta szerelem ereje munkált benne. A grótot, az oligarchát kímélő félféudális államhatalommal szemben talán tarthatta volna magát Pongrácz kártyavára — az meg akart alkudni vele; a megvesztegethetetlen, mesterkéletlen érzéssel szemben azonban tehetetlen volt. Apolka és Tarnóczy szerelmében a valóság tört be ellenállhatatlan erővel ábrándvilágába. Ezt érezte meg István gróf s ez lökte mind mélyebbre az örületbe . . .

A regény végén Pongrácz alakja örültből még egyszer középkori lovaggá magasodott: meglelte a lehetőséget, hogy a saját álomvilágának törvényei szerint szabaduljon a valóság állította kelepceből. Itt ment Mikszáth legmélyebbre a középkori úri romantika valóságellenességének feltárásában. István gróf lemondott a lányról, mert visszahozták neki az elszökött komédiánsöt, aki helyett Apolka tűszként élt nála. Nagylelkű lovagi eljárása azonban öncsalás, hazug póz volt csupán. Hiszen a valóság már legyőzte ekkor, a romantikus színjátékkal csak szükségszerű bukását kendőzte el. Milyen számalomraméltóan neveléses volt, mikor Apolkával közölte „elhatározását”: „Odaadlak, mert tudod, a hadi regula kívánja . . .” A hadi regulát tisztelő lovag bámulatraméltó nagy tettében az olvasó azonban már egy szerencsétlen örült neveléses pózát látja csupán. Hiába szellemült át Pongrácz gróf, hiába dolgozott benne „valami magasztos pátoosz, egy jóleső tüdőtagító érzés,” hiába ült arcára „elszántság és dac”, mikor „önszántából” készült a halálra. Romantikusán patetikus öngyilkosságával csak a szükségszerűségét tagadta le, a tragikomédiát játszotta meg tragédiaként, az élő-halott elmebeteg álcázta magát tragikus hőssé: heroikus pózt öltött magára a valóság lemezelenítő tükre előtt.

Mikszáth írói művészete lehántotta Pongrácz Istvánról a tragikus köntöst, valóságos helyükre állította a nemesi virtus pózait, megmutatta a mögöttük rejlő hazugságot. Igaz ugyan, hogy ebbe a leleplezésbe némi számalom, együttérzés is vegyült: szomorú líra borongott a történet fölött, olykor mintha magát az író is megcsapta volna a tragédia szele, úgy látta, hogy „ebben a bolondban mégis csak volt valami a nagyemberből”. Az igazi nagyság után szomjazó lélek egyszer-másszor meghatódott a nagyságnak ettől a látszatától is. A Behenczyek, a Pruzsinszkyak, a Trnowszykyak, Klivényiek kicsi-

nyes, aljas világa, a kapitalizmus hétköznapi szürkesége nézett farkasszemet a *Beszterce ostromát* író Mikszáthtal. Még Apolka és Tar-nóczy színes, poétikus szerelmét is ez a pusztaság nyelte el...

Ezzel a kesernyés, rezignált hanggal végződött a regény. A színek, a nagy álmok hiányát panaszló lírai fájdalomnál erősebb volt azonban Mikszáthban a valóságot tapintó művészs. A *Beszterce ostroma* lapjairól mégis csak a bolond Pongrácz István gróf tragikomikus figurája néz felénk, amint a körülötte lélegző 19. századdal mit sem törődve elsáncolja magát életellenes álmai közé, gőgösen vonul hadai élén Beszterce ellen s magát és a világot ámitva játssza a tragikus hőst.

Könyvének »Az úri svihák« c. fejezetében Király István — többek között — ezeket írja:

»A *Beszterce ostroma*, a *Gavallérok*, *A mi örökös barátunk* a korszerűtlen hősöknek, a magyar „holt lelkeknek” volt a regénye. Ezekben a műveiben nem annyira az egyéni tulajdonságok elaljasodásán, a belső, erkölcsi rothadásán, hanem a magatartás, a gondolkodás, az érzélemvilág valóságellenességén keresztül leplezte le Mikszáth az úri-nemesi társadalom történelmileg meghaladott voltát. De ez az éremnek csak egyik oldala volt. A korszerűtlen hősök, az úri Don Quijoték mellett ott voltak a kapitalista fejlődésben otthonra lelt „korszerű” figurák: a történelem menetéből kiszakadt, ellene szemlalomharcot vívó bohókás lovagok mellett a kapitalizálódás okosabb haszonélvezői, akik megalkudtak „az átkozott XIX. századdal” s leszúrték maguknak a Behenczy bárók cinikus, aljas bölcsességét: „Én Istenem, ez már a század... a legszebb tettekhez is hozzá kell tapadni egy kis prózának.” Ők már maguk sem vették komolyan a hamisfényű lovagi csillogást: a parazitizmuson, a jellem eltorzulásán keresztül tükröződött bennük az úri-nemesi világ bomlása.

A Mikszáth „különcei” c. fejezetnek a *Beszterce ostromát* érintő szakaszaiban Király István a Mikszáthtól is „különc”-nek nevezett Pongrácz gróf alakját és többi „különceit” a típus szempontjából értelmezi, s tisztázza e fogalom valódi tartalmát:

»Irodalomtörténetírásunk gyakran szokta emlegetni Mikszáthot a „különccök” írójaként. Schöpfung Aladár értékes Mikszáth-könyvén is uralkodón vonul végig ez a gondolat. Unos-untalan emlegeti hőseinek „különccök iránti érdeklődését”. „Akárhány alakja egyenesen két lábra állított ötlet” — írja róla. A „furcsaságok, különcségek” célját abban véli megtalálni, hogy „az alakot érdekesség, mulatságosság, másoktól különbözövé” tegye velük az író. Szükségszerűen együtt járt ez a helytelen esztétikai észrevétel azzal az értékeléssel, amely Mikszáthban nem volt hajlandó mást látni, mint egy nagyobb szabású szórakoztatót: nem vette észre benne a nagy realistát.

Igaz, Mikszáth számos alakja valamilyen mániától megzál-lottan élt. A *Nemzetes uraimék* nagyerejű Mácsikjában, a *Beszterce ostroma* Pongrácz Istvánjában, Trnowszy testvéreiben, a *Gavallérok* hőseiben, *A fekete város* Görgey alispánjában, lőcsei polgáraiban egyaránt fel lehet fedezni valamilyen kísérő rögeszmét, különcködő

vonást, amely egész egyéniségükre rányomja torzító bélyegét. De sosem az öncélú érdekesség-hajhászás ragadta el Mikszáth tollát, a groteszk, a különleges felé. Nem Jókai excentrikus figuráira, hanem sokkal inkább Balzac „mániákusaira” emlékeztetnek az ő különcei. Nem a realizmus törvényei ellenében, hanem azok szellemében formálta őket az író.

Beszterce ostroma Pongrácz Istvánját Mikszáth maga is „különcnek” nevezte. De „az utolsó várúr” különcködése valójában szélsőségesen kiélezett megjelenési formája volt a társadalmilag jellemzőnek, nevetséges bolondériájában egy egész kornak, a 67-es diszmagyaros úri világnak bűnös ostobasága fakadt fel keserű satírává. Nem excentrikus figurák voltak a *Szent Péter esernyőjének* bogaras bábaszéki polgárai sem: a nyárspolgári szűk látókör és korlátoltság öltött testet bennük. S túlmutatott önmagán a két Trnowszky-fívér egymásra licitáló groteszk vetélkedése is. A burzsoa önzés, az embert az ember farkasává tevő, kapzsi falánkság ütközött ki különcködésükben. A burzsoa jellem alapvonása, az irigykedő sanda mohóság olyan végtelen formát öltött bennük, hogy saját ellentétébe: esztelen pazarlásba csapott át. Tovább lehetne sorolni a példákat. A típusalkotás remekei voltak az ilyen figurák. Nem különöket festett bennük Mikszáth, hanem épp az erős egyénítéssel, a tipikus tulajdonságoknak szinte végleges felnagyításával jelenítette meg felejthetetlenül az általánost.

Mikszáth szóhasználatában egyet jelentett típus és egyéniség. Politikai karcolatainak szereplőiről írta egyhelyütt: „Csak az érdekes emberek vonzanak, akik típusok és nem az excellenciás urak, akik esetleg jelentéktelen individuumok...” Mikszáth verbéli író, verbéli realista volt: tudta, hogy a típus nem azonos az átlaggal, a közepessel, a színtelennel. Az ő hősei mind olyan egyéniségek, akik mélyen gyökeret vernek az emlékezetben. De épp azért váltak jellegzetes arcú hús- és véralakokká, mert fokozott erővel, az átlagosnál teljettebben tükröződött bennük az általános, az ábrázolt társadalmi típust karakterizáló legfőbb jellemvonás.

A *Beszterce ostromára* vonatkozó újabb irodalomban Király István fejtegetései mellett a legjelentősebb *Sóter István* »MK és a Beszterce ostroma« című tanulmánya. (Megjelent: 1. A MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei. II. 4. 1952. 2. A regény 1952. évi kiadásának bevezetéseként, 5–24. l. 3. A szerző Romantika és realizmus c. tanulmánykötetében, Bp. 1956. 551–572.)

Sóter tanulmánya Mikszáthnak a kritikai realizmus irányában megtett »hosszú és következetes« útját tekinti át a kezdetektől a legérettebb remekművekig (Különös házasság, A Noszty-fiú esete).

»A *Beszterce ostroma* is állomás volt az úton, mely Mikszáth realizmusának kibontakozásához vezetett. Ez a realizmus csak a kiegyezés utáni nagybirtokos-tőkés Magyarország kritikájában bontakozhatott ki. Mikszáth kortársai erre a kritikára nem igen vállalkoztak... Mikszáth társadalombírálata lassan élesedik ki, — művésze bonyolult, ellentmondásos utakon érkezik el a realizmushoz. Élete utolsó szakaszában válik csak azzá a nagy íróvá, akiben kriti-

kánk Mórícz Zsigmond elődjét és rokonát méltán láthatja. Mindaz, amit a *Beszterce ostroma* előtt már megalkotott, legalábbis egy-egy vonást rejt magában azokból az elemekből, melyek a kései Mikszáth-műben oly ragyogó összhanggá rendeződnek.

Mikszáth a *Beszterce ostroma* előtti években még azt az ábrándot táplálja, hogy „regenerálni” lehet valamiképp a reformkor vezető osztályát: a nemességet. Ebből a kedves ábrándból csak lassanként ébred a valóságra, — de föleszmélésének valamennyi tanulságát levonja majd. A *Galamb a kalitkában*, de még inkább a *Beszterce ostroma*, ennek a föleszmélésnek az állomásait jelzik. Mikszáth ábrándjának szertefoszlását azért érdemes figyelemmel kísérnünk, mivel ez egyszersmind realizmusa megerősödésének útja is, út, mely a *Különös házassághoz* és a *Nosztly-fiú* esetéhez vezet. A *Nemzetes uraimék* „nagyerejű” Mácsikjában még ábrándját próbálja megtestesíteni . . . A példaképp felidézett hősből mégsem tud igazi hőst formálni, hanem legfeljebb csak egy megható, becsületes, sőt végül szánalmas álmodozót, ugyanolyan álmodozót, mint a *Beszterce ostromának* Pongrácz Istvánja . . . Mácsik ábrázolásában Mikszáth művészetének olyan sajátossága mutatkozik meg, mely többi művére is, de különösképp a *Beszterce ostromára* rányomja bélyegét, — mégpedig az ábrázolásnak színváltó, összetett, bírálat és együttérzés, humor és szeretet, vád és védelem közt villódzó kettőssége. Mikszáth ábrázolásmódja nem egyértelmű: többnyire egymással ellentétes elemek keverednek benne. Ez az ábrázolásmód Mikszáth realizmusának korlátozottságáról tanúskodik. Ki is gúnyolja azokat, akiket szeret, — fáj is a szíve azokért, akiket ostoroz néha . . . A *Beszterce ostroma* Pongrácz Istvánjának alakjában ez az ábrázolási kettősség, ez a villódzás-színváltás érvényesül. Hol szánalmasnak, hol tisztet érdemlőnek látjuk a »váruat« . . .

Pongrácz István alakjában Mikszáth megrajzolja mindazokat az erényeket, amelyeket éppoly hasztalan keres a megyezékhelyek, — mint a budapesti Kossuth Lajos-utca kaszinóiban. Mácsik erényeit rajzolja meg Pongráczban, a bátorságot, a nagy tettek vágyát, az érzelmek mélységét, a lovagi gyengédséget és odaadást. De mekkora változás ment már benne végbe a *Nemzetes uraimék* óta! Ez a regény, valamint a *Beszterce ostroma* és az *Új Zrinyiász* (1898) ugyanegy probléma három változatát nyújtja, s e változatok Mikszáth mindinkább kiéleződő kritikaiságának erejéről tanúskodnak. Ez a kritikaiság metszi el Mikszáth ábrándjainak gyökerét is. Mácsik, Pongrácz és Zrinyi: három férfi, akik épp legértékesebb tulajdonságaik miatt ütköznek össze környezetükkel, — három anakronisztikus arc! Figyelemreméltó azonban, hogy 1848-tól — a *Nemzetes uraimék* évtől — az *Új Zrinyiász*ig mennyire elmélyül ez az anakronizmus. Mácsik még csak fantasztá volt, különöc, aki egy délibáb után vetette magát hatalmas erejével, — Pongrácz már belezárkózik e délibádba, csökönyösen, tébolyult elszántsággal, — Zrinyi pedig éppen: kísértet. A feudalizmus egy hősi korszakának zavaró és tapintatlan kísértete. Mácsikkal Mikszáth még a reformkor nemesi erényeinek megóvását kívánta példázni, — Pongráczcal már nyíltan bevallja, hogy a múltat

nem lehet életben tartani többé, — Zrínyivel pedig egyenest tragikomikusnak mutatja a visszakisértő múltat. Pongrácz valahová a tizenhetedik századba vágyik vissza, — Zrínyi pedig előtoppan a tizenhatodikból: ezek a látszatra oly játékos ötletek Mikszáthnak egy nagyon is keserű társadalombírálatát, — s egy önnön illúziói fölött is tartott ítélkezés alkalmait szolgáltatják. De a *Beszterce ostroma* és az *Új Zrínyiasz* után nem is látja többé idillinek a vármegyét, hanem csak a Noszty-fiúk vadászterületének. A *Beszterce ostroma* tehát azért tanulságos, mivel épp azt a folyamatot tárja elénk, amikor Mikszáth leszámol ábrándjaival s ily módon utat vág magának a kritikai realista ábrázolás felé.

De Pongrácz személyében nem csupán a tulajdonságok, az erények időszerűtlen, különö, anakronisztikus jellege mélyül el, — hanem egy társadalmi osztály elaggottsága, szétbomlása is nyilvánvalóvá válik. Mácsikot még olyannak látjuk, mint aki kedvezőbb körülmények között *redlis* célokra fordíthatná az erejét. Pongrácz azonban csak irreálisan képes élni a jelen körülményei között. Forradalmak azért születnek, mivel az emberek képtelenek túrni jelenükben a rothadó múltat. Pongrácz azonban képtelen megtúrni a múlt szomszédságában a jelent. Pallosjogát kívánja használni és seregét elindítja Beszterce ellen. A régi feudális osztály-erények visszájukra fordulnak cselekedeteiben: nagy tettekre vágyik, — s hadijátékokat rendez tót parasztjaival; mélyen és tragikusan szerelmes Apolkába, — de lemond róla, mivel nem képes átlátni a rossz színjátékon, melyet szenátoroknak öltözött csepűragók játszanak el előtte, a »meghódoló« város küldöttségeként. A feudális eszmények csak egy különö, egy elmebeteg tudatába fészkelhetik be magukat: döbben rá Mikszáth az igazságra. De ugyanakkor arra is rádöbben, hogy a rothadás, egymást is meglopó Behenczy báróék. Íme, ezzé lett a „félíteni” alispánok „tekintetes vármegyéje!”

De kik azok, akikbe a nemesi osztály szétbomlásának letagadhatatlan felismerése után még reményét veti? Noszty Feri fölött Tóth Mihály, a szorgalmas, becsületes iparos mond ítéletet . . .

Legkedvesebb művének emlegette Mikszáth a *Beszterce ostromát*, s tagadhatatlanul egyesül is e regényben mindaz a fény, ötlet, megfigyelés, elbeszélővarázs, mely az ő művészetének legjavát jelenti. Regényesebb témát aligha dolgozott fel életműve során, — s a regényességet a valósággal tömörebben egyé sehol sem kovácsolta. Kicsiny terjedelmében is e regény a szerkesztés, a szerencsésen kiaknázott hatások, a helyesen csoportosított alakok és színek összhangjának szép példája. A *Beszterce ostroma* is mutatja, mily mértékben fejlesztette tovább Mikszáth Jókai elbeszélő művészetét. Mesterének bravúráját is meghaladó technikával bontja ki történetét, — hangja már az első lapokon megejt melegével, s azzal a sajátos bájjal, mely a nagy elbeszélők tulajdona . . .

A mikszáthi történetek számára bensőséges fészekül csak a szülőföld, a Felvidék és Szeged szolgál. Az első : az emlékek forrása, melyből Mikszáthnak a félmúlt világ felé oly szívesen forduló művésze, különösen pályája első szakaszán, bőséggel merít. A második : a legregényesebb világ, bányavárosaival, különceivel, derűs életművész kispolgáiraival, s a Vág völgyében ködlő történelemmel, — a *Beszterce ostromának* témája csak ebben a környezetben teremhet meg, és semmiképp sem az Alföldön, vagy a Dunántúlon, de még Nógrádban sem . . . Otthonos öröme, mellyel a Felvidék tájain sétáltatja képzeletét Mikszáth, mégsem holmi romantikus álomvilágnak szól. Elmaradottnak, jámborul hiszékenynek és sötéten babonásnak kell látnunk e vidéket, virágos mezői, tarka falvai ellenére . . . Elképzelhetjük-e Pongrácz István „haditetteit” — egy vasúti csomópont vagy egy ipari város szomszédságában? Mikszáth, amikor elmélázik is Nedec várának festői környezetén s amikor egy tündérmese kellékeit látja is szerteszörtán, erdőkön, bérceken : e tündérmesében is a sinylődő, tengődő népre figyelmeztet. Feudalizmusban megrekedt környéken él Pongrácz István, aki ugyancsak a feudalizmusban rekedt meg.

Az sem véletlen, hogy amikor a polgárságról rokonszenvvel ír : akkor a Tarnóczy Emileket, a Wibra Gyurikat arról a Felvidékről választja, mely a maga sajátos történelmének, fejlődésének jóvoltából a viszonylag legszerveesebben polgárosult, s viszonylag legrégebb hagyományokkal rendelkező réteget hozta létre. Ugyanakkor, habár szeretettel, reménykedéssel vár is a fiatal nemzedéktől valami jobb, emberségesebb világot, lehetetlen észre nem vennie, hogy a felvidéki polgárság többsége egy külön, időszertlen életmódban rekedt meg. Bolondos Gregoricok és Trnowszkyk élnek a festői kisvárosokban, — s néha rokonnak is érezhetjük őket a fél-örült, fél-különc Pongráczokkal. Lehetetlen eltagadni, hogy Mikszáth szereti különceit, — de megrekedtségüket is látja. Ez az egész felvidéki világ a félmúlt vizei alól merül föl Mikszáth regényeiben. Ennek a félmúltnak különös jelentőség jut nála. Legtöbb regénye a félmúltban játszódik, — vagy legalább is elmosódnak bennük a jelen és a múlt határai. Ez pedig csak azért lehetséges, mivel a társadalom, melyről ír : maga is kissé anakronisztikusan fest, s a jelenben csak féllábbal áll. Pongrácz, aki mindkét lába alá a múltat keresi támasztékul : e társadalom legkövetkezetesebb s valóban tipikus képviselője. Amikor Mikszáth a múltból ír is, mintha a jelenről írna, s amikor a jelent mutatja, meg nem állhatja, hogy a félmúltba vissza ne pillantson . . . Mikszáth csak azzal teremthette valószínűvé, hitelessé Pongrácz István alakját, hogy ilyen félig jelenben, — félig múltban, — vagyis a félmúltban álló társadalmat rajzolt körébe. Aminthogy ez a társadalom ilyen is volt. A korai Mikszáth, aki még nem szabadult meg egészen ábrándjaitól : ezért érzi is magát otthonosan benne. És egyideig szubjektív, személyes vonzódás is közelíti e félmúlthoz . . .

A Pongráczékhöz hasonló mániák kisebb-nagyobb mértékben ott tenyésznek szélesebb környezetében, a szomszédos városokban is. Ezért érthető és természetes, hogy hóbortjait kimélik, megbecsülik

valósággal. A regény cselekménye voltaképp abból alakul ki, hogy az egész környék *közreműködik* Pongrácz hőbortjában. Ki parazitamód, mint Pruzsinszky, — ki jobbágmód, mint a Pongrácz-nagybirtok tót parasztsága, — ki pedig félig tréfás, félig megértő szellemben, mint Blázy polgármester és barátai. Don Quijote minduntalan egy józan, kegyetlenül valóságos világba ütközött, — Pongrácznak azonban cinkosa az egész megye: elegyengetik az utat botorkáló léptei előtt, gyengéden terelik el figyelmét Besztercéről, melyet a „várúr” megostromolni készül, s közös erővel öltöztetik testi, tapintható valóságba Pongrácz káprázatát, amikor szenátoroknak álcázott komédiásokkal vizet, földet, fűvet és szűzlányt küldenek elébe engesztelésül. Ennek a kis jelenetnek megrendezésében csaknem lelkesülten vesznek részt a zsolnai urak. Nem, a környező társadalom aligha kényszerítené Pongráczot „felébredésre”. Csak a fiatalság, a szerelem, az egészségesen, épen és tisztán megmaradt indulatok — Tarnóczy Emil érzései — dacolnak a „várúr” rögeszméjével. De még neki is idomulnia kell Pongrácz tébolyához: elő kell keríteni a szökött Estellát, hogy ily módon tulajdon mániáján keresztül kényszerítse térdre ellenfelét. Mély értelme van annak is, hogy Mikszáth mindvégig megtartja Pongráczot ábrándvilágában. Don Quijote fájdalmas, megrendítő önbírálata a halálos ágyon — nem hangzik el a haldokló „várúr” ajkáról. Mert Pongrácz nem került összeütközésbe a környező világgal, — sőt inkább: a lényegét fejezte ki. Nem csupán a kilencágú korona kedvéért kiméli őt még a főispán és a miniszter is: cselekedetei, kirívó voltak ellenére, az osztály tudatában lappangó érzelmekkel valamiképp egybehangzanak.

Mikszáth-tema kezében a Don Quijote-tema egész gazdagságában kerekedhetik ki, — és fölemelkedhetik a költészet olyan magasságaiba is, melyekre csak a szenvedélyekkel, emberiséggel telepített művek juthatnak. Ennek a költőiségnek bőséges alkalmával Apolka alakja szolgál. Amíg Apolkával nem találkozik Pongrácz: egy anekdota, egy családi történet hőseként áll előttünk, — de ettől a jelenettől kezdve sorsa, egyénisége elmélyül, s helyenként megrendítő, emberi, drámai hangsúlyokkal gazdagodik. „A káprázatok közt, amelyben fiatal kora óta élt, ez volt neki az első valóság. Igen ez. Ez a hazudozás.” Ilyen egyszerűen, tömören képes érzékeltetni Mikszáth e helyzet paradox voltát, groteszk és bensőséges, kritikai és lírai elemekből szövődő bonyolultságát.

Apolka alakjának bevonása azonban arra is alkalmat nyújt Mikszáthnak, hogy kibővítsé a regény társadalmi alapzatát. A zsolnai két Trnowszy-fivér az anekdota képzeletvilágából lép ugyan elő, de egész mivoltuk az Apolka lényének valóságát domborítja ki. Ők ketten testesítik meg azt a felvidéki polgárságot, melynek különösége, megrekedtsége éppoly lényeges társadalmi eleme a regénynek, mint Pongrácz István feudális hőbortjai. És ha Apolka egyénisége a költészet dallamát társítja a regény cselekménye mellé, — úgy a két Trnowszy-fivér, a gazdag, bogaras, gyűlölködő nagybácsik, mintha a népmesék világából lépnének elő. Jelenlétük megerősíti azok igazságát, akik Mikszáth műve és a népköltészet közt szorok

kapcsolatot látnak, — akár bizonyos novelláinak balladás szerkezete, modora, akár magának a mikszáthi anekdotának (helyenként, mint itt is) jellegzetesen népmesei színezete miatt. Pongrácz István, — Apolka, valamint Tarnóczy Emil, — s végül a Trnowszy-fivérek : íme a „lovagregényi”, a romantikusan költői és az anekdotai-népmesei elem, melyekből gazdagon, színesen, változatosan épül föl a regény. Mikszáth „nyersanyaga” tehát sokoldalú, s lehetővé teszi, hogy az író, kilépve korábbi műveinek mesélő attitűdjéből, helyenként a drámai, lélektani folyamatok megmutatására is gondot fordít-hasson.

S hogy Mikszáthot mily ösztönösen vonzza tehetsége a realizmus felé, kiderül abból is, hogy a várbeli — és városbéli fejezetek közül az utóbbiak az élénkebbek, színesebbek. És főhőse csak annyira is élő, amennyire Mikszáth az eredetinek jellemét ki tudta egészíteni a fiatalkorában megsodált, s az emlékei közt kegyelettel őrzött megyei férfiak vonásaival.

Mikszáth realizmusa frissen, ötletesen érvényesül mellékalak-jainak rajzában. Néha csak egy-egy mellékesnek tetsző, de valójában nagyon is fontos vonással fokozza arcélük élességét. A két Trnowszy pánszláv voltának hangsúlyozása éppúgy ezt a célt szolgálja, mint a csendes utalás arra, hogy Blázy polgármester két esztendő t raboskodott Kufsteinban, a Szabadság istenaszonyáért. Ezek az apró részletek fejlesztik tovább az anekdotai figurákat : tipikusakká, valóságosakká. Egyedül Apolka marad meg a tiszta, romantikus tündérmesében : fél-fél esztendő t tölt egy-egy nagybátyjánál, akik kényeztetik, pompában nevelik, hogy majd a féleztendő utolsó napján rongyos ruhában menesszék. Az a tisztelet, az szerelemmel elegy apai érzés, amely Pongrácz szívét tölti Apolka iránt : a történet elmélyítésének legemberibb, legköltőibb alkalmául szolgál . .

Amiként nyelvét, stílusát, — úgy szerkezeti tömörségét is : a hallgatók figyelmét számontartó, elbeszélő ember szándékai szabják meg. Lazaságra, terjengősségre alig bukkanunk művében . . . Kitűnő az érzéke az arányok, a méretek iránt. Néha olyan ötleteket csillant föl, mint a vigjáték-művészet valamely jártas, színpadi technikusa. Behenczyék két ízben járnak túl egymás eszén, — s mindkétszer ugyanazon módon : előbb az apa ejti ki fiát a családi harang eladására kötött üzletből, — majd a fiú jár túl apja eszén, s egymaga vágja zsebre szeretőjéért, a kiöregedett Estelláért kapott összeget. Az öreg Behenczy furfangja a regény elején, — a fiatalé a regény befejezésében : szerkezeti is kiegészítik, ellensúlyozzák egymást . .

Érett, gazdag, tudatos művészként áll előttünk Mikszáth a *Beszterce ostromában*. Művészetének érettsége, tudatossága abból az érzésből, tudatosulásból származik, mely egész emberi, politikai magatartásában végbemege a kilencvenes években.

Nyitva már előtte az út, művészetének csúcsai felé.

Ezzel végződik Sötér István tanulmánya.

Domokos Mátyás az 1953. évi kiadás utószavában (408—410. és 412. l.) a regényre vonatkozó legfőbb adatokat regisztrálja s többnyire a regényből és a kritikákból vett idézetekkel jellemzi

MK e művét. Tévesen írja, hogy »a *Beszterce ostroma* 1895-ben készült el«.

Mészáros István »Szatíra és valóság« (1955) c. könyvének »A szatirikus magatartás. — Gúny és irónia« c. fejezetében utal Mikszáthra és regényeire: »Ahol a szatirikus kíméletlenség megtörik, ugyanerre a sorsra jut maga a szatíra is. Sajnos, erre a mi legkitűnőbb szatíráiróinknál elég sok példát lehet találni. Legnagyobb prózaíróink, MK is néha megszánja alakjait és visszamenti őket az életbe. Csak két példát ennek bizonyítására. Az egyik a *Nemzetes uraimék* . . . A másik példa a *Beszterce ostroma*. Itt Mikszáth jóval érettebben, sokkal tisztázottabban látja Pongrácz gróf alakjában a régebbi Mácsik-típust, a mű kezdetétől fogva, s ehhez a tisztázottsághoz nem utolsósorban a Mácsik megrajzolásánál támadt belső kétely segítette hozzá. Mácsik utódját, [!] Pongrácz gróftól éles anakronizmusként ábrázolja, bőven felruházva Don Quijote-vonásokkal. És a kíméletlenséget érvényesíti egészen az utolsó jelenetig, amikor azonban a bolond gróf saját temetésének előkészítése közben egészen megdicsőül. [A Mácsik—Pongrácz párhuzam szabatosabb megfogalmazását találjuk Király István id. tanulmányában és a Mácsik-regény kiadásában: Krk 2. köt. 342. l. Nem »Mácsik utódja Pongrácz gróf«, hanem a Mácsik-regény utódja a Pongrácz-regény! Ez lényeges különbség!] Itt a romantikus antikapitalista vonások a szatíra végső akkordjainak disszonanciáját eredményezik, a jelen szürke kicsiségétől visszariadva a régi, hajdani nagyságát idézik fel egy pillanatra, megtörve a kiváló mű lendületét. Ez a vonás a mi nagy szatirikusunknak történelmi-társadalmi korlátja . . . Mikszáth a korabeli magyar valóság kuszáltsága és osztályalapjainak ellentmondásossága miatt nem látja a kivezető utat s ezért nem is tudja kíméletlenül érvényesíteni a szatírához szükséges magabiztos fölényt alakjaival szemben. Ő nem képes az abszolút tagadásra, mindenáron pozitív megoldást szeretne nyújtani . . . Nem képes rátalálni a maga korában arra a magabiztos fölényt megadó osztályálláspontra, amely a szatíra kíméletlenségét lehetővé tenné. S ez helyzetének ismeretében érthető is. Mert amikor egy már-már legyőzött illúziójának meg kellene adnia kíméletlenül a végső dőfést, tilalomfa alakjában mered eléje a nagy kérdés: mi van akkor, ha ez többé nincs? ! És ez teszi bizonytalanná utolsó vágásait, s ha erősen ki akarjuk élezni Mikszáth eme vonását, azt kell mondanunk, hogy sokszor a *kegyelemdőfés* helyett a nagy kérdés: mi van akkor, ha ez többé nincs? ! És ez teszi bizonytalanná utolsó vágásait, s ha erősen ki akarjuk élezni Mikszáth eme vonását, azt kell mondanunk, hogy sokszor a *kegyelemdőfés* helyett a pozitív tulajdonságokkal rendelkező Mácsikok és Pongráczok számára.«

Végül két—két ismertetés a regény 1948. és 1953. évi kiadásáról:

Köznevelés (1948. június 15., IV. évf. 12. sz. 286. l.), névtelen cikk: »MK *Beszterce ostroma* című regényét a Révai-kiadó bocsátotta közre a könyvnapra új kiadásban, ízléses borítóval, de sajnos, a régi s helyenkint feltűnően csúnyán pótolta szedésről készült szöveggel. A *Beszterce ostromát* az író nyíltan [!] haladó szellemű regényei közé soroljuk, s mint a maradi feudális osztály szatirikus kritikáját

éppen mostanában értékeltük újra... Részletesebb méltatására tehát nincs itt szükség, csupán az aránylag olcsó kiadás megjelenését regisztráljuk örömmel.»

Új Szántás (Az Országos Szabdművelődési Tanács folyóirata. 1948. június., II. évf. 6. sz. 379. l.), ism.: *Mészöly Dezso*: »A *Beszterce ostroma* Mikszáth nagy regényei közül is a legszínesebb, — nem véletlen, hogy belőle készítették az első nagy magyar filmet a felszabadulás óta: — írja a kiadó a borítólapon. Vagyis a remekmű kénytelen a publikum előtt egy gyöngén sikerült filmre hivatkozni, mint előkelő rokonra, hogy bebocsátást nyerjen a divatos könyvek jó társaságába. Sebaj, fő, hogy Mikszáth megvesse a lábát. — Mi jellemzi a remekművet? Az, hogy a benne rejlő társadalmi, erkölcsi, egyszóval emberi mondanivaló kibogozhatatlanul össze van növe a mű tulajdonképpeni anyagával, minthogy azzal együtt született meg, — nem pedig már előre készen állott s csak a „művészi feldolgozásra” várt. Éppen azért remekmű a remekmű, mert mondanivalója egyetlen... Mit mond Mikszáth a *Beszterce ostromában*? Vajon a XIX. századvégi hőbortos várúr anakronisztikus középkorimádátán át akar bemutatni az író egy egész anakronisztikus osztályt? Igen...«

Szabad Hazánkért (1953. szeptember, I. évf. 8. sz. 29. l.) névtelen kis cikk: »A *Beszterce ostroma* a feudális múlt maradi világát vissza-sírókat figurázza ki a bolond Pongrácz gróf történetének tükrében.«

A Könyvtáros (1953. október, III. évf. 10. sz. 58—59. l.), ism.: *Vargha Kálmán*: »A válogatott Mikszáth-művek sorozatában egy kötetben jelent meg Mikszáth két szatirikus regénye, a *Beszterce ostroma* és az *Új Zrínyiász*. A két regény egy kötetbe való párosítását elsősorban a rokon téma indokolja. Mindkét műben a középkor embereinek életfelfogását, társadalmi törvényeit, szokásait veti össze Mikszáth a maga korával, a múltszázadvégi évtizedekkel. A két korszak összevetése, összehasonlítása rengeteg játékos ötletre ad lehetőséget, már az összevetés alapja is komikusan groteszk. Mindkét regényben a bizarr ötlet és a regény egész történetén végigvonuló játékos humor többnyire a kritika eszköze is egyben. A gyakran felvillanó anekdoták mindmegannyi túsúrások, amelyek a feudális viszonyokat, a középkori állapotokat gúnyolják. Mikszáth szatírájának az ad eleven, életszerű jelleget, hogy a középkor nem valami elvont, múltba tűnt történelmi fogalom, hanem olyan béklyó, a fejlődésnek olyan akadály, amelybe nap mint nap belebotlik az ember, amelynek szánalmas-nevetséges figurái még ott kísértének Mikszáth kortársai között. Ez a kritika kettős élű, az író azt sem palástolja, hogy kora hitetlen, korrupt és úrmajmoló polgárságáról sincs jobb véleményel.«

II. A SZÍNPADI VÁLTOZATRÓL (1929)

A *Magyar Színpad* c. műsorlapban a regényt dramatizáló *Harsányi Zsolt* két ízben nyilatkozott.

Az 1929. január 1—2. számban (XXXII. évf. 1—2. sz. 1. l.): »A regény menetét nagyjában megtartottam. Csak a befejezést nem.

A színdarabban gróf Pongrácz nem hal meg. De voltaképpen ez sem változtatás a regényen. Mondjuk úgy, hogy a darab nem várja meg a gróf romantikus halálát, hanem hamarabb bevégeződik. Ami egyéb különbség van a regény és a színdarab között, az körülbelül annyi, mint amennyit *A vén gazember*nél megengedtem magamnak, és jóval kevesebb, mint amennyivel *A Noszty-fiú* színpadi formája különbözött a regényformától. Az ilyen különbségek a dramatizálás munkájában óhatatlanok. A színpad törvényei kéréllhetetlenül parancsolnak; bizonyos jelentős regényrészeket a kompozíció érdekében teljesen el kell ejteni, viszont a regény mellékes részeit döntő fontosságra kell emelni. De az én felfogásom szerint a dramatizáló felelőssége nagyobb, mint azé, aki eredeti darabot ír. Nekem meg szabad buknom, Mikszáthnak nem.»

Az 1929. január 16. számban (XXXII. évf. 16. sz. 1. l.): »Az író a Vígyszínház mai újdonságáról: »Írónak, aki tart valamit magára, nagyon nehéz dramatizálást vállalnia. Másodrendű szerep ez és azt a vádat kelti, hogy a dramatizálónak magának nincsen mondani- valója. Én most már harmadszor vállalom ezt a terhet. MK-t lángelmének tartom. Szent hitem, hogy még mindig nem értékelik eléggé. Regényíró nem fejezte még ki úgy a magyarságot, mint ő. — Most a harmadik Mikszáth-vígjátékom kerül a közönség elé. Áhítattal és szeretettel dolgoztam rajta. A Vígyszínház előadása nagyszerű. De ha már ennyit dicsekedtem a nagy író propagáló munkámmal, nem akarom elhallgatni a szegényt sem. Szégyenem az, hogy ezekből a darabokból nem sikerült külföldre vinnem egyiket sem...«

Napilapok szemléje:

Az Est (jan. 17., 12. l.), »A Vígyszínház második Mikszáth—Harsányi vigjátéka« címmel ism.: *Laczkó Géza*. (Harsányi Zsolt arcképevel.) »Mikszáth regényei nem valók dramatizálásra: ami élet és humor bennük, az epizód; a főalakok s főcselekmény csak álló fogas, amelyre a legképrázatosabb ruhákat aggatja... *A Noszty-fiú* e tekintetben olyan kivétel, amilyen kivételes siker volt színpadon is. *Beszterce ostromában* tele van a színpad színnel, zajjal, kavargással, egy múzeumra való kabinetalakkal, jönnek-mennek, nevetteknek, koronként érdekelnek is, de a finálé után azt mondjuk: „Tant de bruit pour une omelette!” Mert csakugyan omlett, éppen olyan finom, ízes, szétomló, puha, s van benne minden, a színpadi sikerhajhászás minden fines herbes-je, csak csontja nincs, gerince. Pongrácz gróf örültsége ugyanis nem az. Ez az örültség, amellelt, hogy eléggé kormányozható, ha szelídül, inkább az agylágyulás enyhe és érdektelen tüneteit mutatja, ha pedig erősödik, tragikum felé taszítja a színes forgatagot. Az örült különben sem drámai hős, hiányzik belőle a vigjátékhoz, tragédiához egyként szükséges szabadakarat vagy ezzel egyenértékű következetesség; s ha Pongrácz gróf rokonai és ismerősei nem olyan jóindulatúak, mint amilyenek, a darabot az első felvonás után már elvágja a kellő időben behozott kényszerzubbony. Az örültekkel továbbá nem jó tréfálni, s ebben a darabban csak tréfálnak vele... Nincs főalak, nincs tehát főcselekmény sem, illetőleg minden felvonásban más: az elsőben az ostrom, a másodikban

Póli szerelme, a harmadikban Nedec elfoglalása, amely igen érzékeny melodrámaiba fullad, ahol is a gróf már majdnem egészen józan, s jószíve példásan Augier-re vagy Scribe-re emlékeztet. Ebből az következik — s így is van a valóságban is —, hogy az első felvonás kissé mérsékelt, a második igen mulatságos és nagyon szórakoztató, a harmadik előre bejelentett trükkjeivel kissé zavaró. — Ha elessem az utcán, az nem nevetséges, de úgy lehet *elmondani*, hogy nevetséges lesz, ez a mikszáthi varázs titka. Pongrácz históriája elmondva a fekete betűkben színesebb, mint a sok színes szóban, ruhában a színpadon. Nem is más ez a darab, mint ürügy egy csomó nagyszerű alakításra, jelenetre. Az alakokat, jeleneteket alig fűzi egymáshoz drámai szál, talán csak annyira, mint a táncolókat a közéjük dobott szerpentin, ami persze lépten-nyomon elszakad, sebj, annál festőibbek lesznek a csoportok. Azok is. A nedeci vár pompás, a behódolás második felvonásbeli jelenete mozgalmas, mély humorú, az egyes figurák tökéletesek; a Vígyszínházról lévén szó, az előadás is az... Góth Sándor lengyel kalandora nagyszerű és kacagtató, az előadás legszínesebb értéke; Góthné Estellája tökéletes; eléggé rokonszenves Törzs szerelmes fiatalembere és Rajnai Gábor bárója, továbbá Zombory Mercedesnek nemcsak az étellel bájosan, hanem itt bizony a szöveggel szemben is elfogult kislánya; pompásak a nedeci figurák Nagy Gyulával, a ripacsok Mályval, a kuriálisak Ujváryval, s mind a többiek, akiknek nevei a színlapon is alig férnek el. Somlay remek férfijelenség, de örültnek kissé kiegyensúlyozott. Harsányi Zsolt dramatiszálása is finom és érdekes írói munka, Góth rendezése igen jó, Vörös díszletei meglepőek.»

Budapesti Hírlap (jan. 1., 18. l.), névtelen riportcikk: »Az eredmény nélkül és a sikerért megindított Beszterce ostroma. — A Vígyszínház élén álló Pongrácz gróf romantikus lelkű öséről.« (A cikket négy kép illusztrálja: 1. Ágyúk a bástyákon. [Az 1. kötetkiadás 9. lapjáról.] 2. Pongrácz Károly gróf. [Teljesen elmosódott rajzú kalapos férfiarckép.] 3. A Vígyszínház Apolkája, Zombory Mercedes. 4. Az igazi [!] Apolkáról készített festmény. [Az 1. kiadás 89. lapjáról. A Vígyszínház Mühlbeck Károlynak ezt a csillagfejdíszes Apolka-képet modellnek tekintette; ld. Zombory Mercedes arcképét ugyanilyen haj-ékkal az Uj Idők 1929. évf. 148. lapján. A Bp. H. riportere viszont Mühlbeck Károly festményét Apolka hiteles arcképének vélte!] 1929 körül, a darab előadásának idején történetesen a Pongrácz-családnak egyik tagja, gróf Pongrácz Ferenc volt a Vígyszínház-részenytársaság elnöke. A cikk a vele folytatott beszélgetést közli. Nyilatkozatából kitűnik, hogy semmivel sem tud többet »Beszterce ostromára indult öséről«, mint amennyit MK a regényben megírt. Szerinte »Pongrácz Istvánról nem maradt sem rajz [!], sem fénykép«; Pongrácz Istvánt »csupán különecnek« tartja, »akinek lelkét, úgy látszik, teljesen áthatotta a nedeci vár történelmi hangulata...« stb.

Uo. jan. 13., 22. l.: A Vígyszínház kommunikéje a készülő bemutatóról. Uo. jan. 16., 11. l., újabb névtelen riportcikk: »Hallom, gróf úr, hogy bevették.« Beszámoló a darab főpróbájáról.

Uo. jan. 17., 10. l., ism.: *Mariay Ödön*: »Igazán nem csoda, ha két olyan kivételes színházi siker, mint *A Noszty-fiú esete Tóth Marival* és *A vén gazember*, arra ösztönözte Harsányi Zsoltot, hogy tovább keresgéljen a nagy palóc kincsesládájában egy harmadik, hasonló diadalt ígérő színpadi téma után. A keresgélés nem is tartóhatott sokáig, mert hiszen Mikszáth annyi pompás, igazi emberi figurát meg bizzarr alakot vágott ki az élet csodálatosan nagy panorámájából, hogy rajt lehet belőlük eresztetni a színpadra. Mikszáth életteljes színekkel jellemezte embereit, dús kedélyt árasztott köréjük [így!], temérdek mulatságos vonást vésett reájuk, de a siker titka az, hogy mit lehet és kell a rivalda előtt elhagyni a regénybe írt emberekről, a könyvbéli cselekményekből, és mit lehet hozzájuk tenni úgy, hogy az okvetlenül szükséges színpadi pótlás ne ártsen a színre alkalmazott író egyéni színeinek, elgondolásának, poézisének. Elmondhatjuk, hogy a regény színpadra való átültetésének minálunk Harsányi Zsolt az egyik leggondosabb, legügyesebb megérzésű mestere. Nagy színpadi sikerek bizonyítják ebbeli tehetségét... *A Beszterce ostroma* azonban nem hathat olyan melegen a közönségre, mint *A Noszty-fiú esete*, mert hiszen ott egy színes, érdekes szerelmi kettős volt a darab üde, virágos központja, és ezt bizony nem pótolhatja Nedec urának bizzarr mániákus figurája...» stb. Következik a szereplők jellemzése.

Esti Kurír (jan. 13., 14. l.): kommuniké: »*A Beszterce ostroma* bemutatója. A Vígyszínház jövő hete.« Uo. jan. 15., 9. l.: reklámciikk a készülő bemutatóról. Uo. jan. 16., 11. l.: *Kardos István*: Kedd c. riportja »A függöny mögött« c. rovatban. Felületes újságíró munka: »*A Beszterce ostroma* filmszerűségével kétségtelenül a legjobban megfelel a Mikszáth-regények közül a mai idők színpadi ízésének...» stb.

Uo. jan. 17., 9. l.: A névtelen cikkíró kritikustársainál kedvezőbben ítéli meg az átdolgozást: »Pongrácz István gróf egyike a legérdekesebb és legjellegzetesebb figuráknak, akiket a mikszáthi zseni a magyar közelmúltból ellesett, s a maga búbájos elbeszélő erejével szinte szimbolikus jelentőségű, örök életű emberi alakokká formált... Ennek a hóbotos álomnak összeütközése a „szürke” renddel, a kevély álmodozó komiko-tragédiája, a nagy konfliktusba véletlenül belesodródott jelentéktelen emberkének életének fantasztikusba nyúló epizódjai, s mindezen keresztül egy derék fiatal ügyvéd s egy bájos fiatal leány házassággal végződő szerelmi története: ezt foglalja magába a regény, s ezt viszi színpadra a Mikszáth-regények dramatizálásában nagy gyakorlattal rendelkező Harsányi Zsolt. A nagy író szellemének és a Mikszáth-regények átdolgozásában specialista szerző speciális ügyességének ebből a házasságából nemcsak épkezláb vigjáték született, hanem ezenfelül olyan pittoreszk és olyan derűs látványosság, s a régi magyar életnek olyan megigézően hangulatos felidézése, mely aligha fog valaha kitörlni annak az embernek emlékezetéből, ki ezt a darabot a vígszínházi előadásban látta. Harsányi Zsolt nem ragaszkodott teljesen a regény menetéhez, sőt a regényben megrajzolt alakok beállításához sem. De a mikszáthi szemlélet okossága, kedves maliciája és egészséges derűje mégis átmentődik

az epizódokon keresztül a színpadra, melyen a »békevilág« andalítóan érzelmes légköre, szívdertően kedves bolondériái és veretesen [!] regényes gesztusai kelnek új életre. Megható, bájos és mulatságos vígjáték ez. Azt hisszük ugyan, hogy Harsányi Zsolt szigorúbban is ragaszkodhatott volna a regény intencióihoz. Darabjának még csak használt volna, ha a színpadi rutin szempontjait gyakrabban áldozza fel a nagy író szellemének, nem pedig fordítva... Ez azonban, elismerjük, a mikszáthi szellem interpretálásának irodalmi kérdéséhez tartozik. A fontos az, hogy a közönség nem fog csalódní a nagy várakozásban, amelyet benne a *Beszterce ostromának* dramatizálása felkeltett.»

Magyar Hírlap (január 13., 19. 1.) kommüniké a darab január 16-i bemutatójáról.

Uo. január 17., 11. 1., ism. *Hatvany Lili*: »Ez a darab a publikum műfaja, azé a publikumé, aki [!] azzal a szándékkal megy a színházba, hogy szórakozzék, sokat nevessen, kicsit sirjon, és azzal üljön le a színház után vacsorához, hogy : ejnye, de jó estét töltöttem. — *Beszterce ostroma* a középkor és az újkor összecsapásának története.« (A tartalmi ismertetés után :) »Akik szerették és élvezték a *Vén gazembert* és a *Nosztij-íút*, azok örömmel fogják elismerni, hogy a Mikszáth—Harsányi-trilógia harmadik része méltón sorakozik az előbbi két nagy színpadi siker mellé. Nem túlzott optimizmus, ha azt mindom : száz előadás.« [Téves jóslat ! A darab mindössze 30 előadást ért !]

Magyar Színpad (január 1—2., 1. 1.): »*Beszterce ostroma*. Új Mikszáth—Harsányi darab a Víg-színházban.« Névtelen cikk a darab próbáiról ; egyúttal Harsányi Zsolt nyilatkozata munkájáról. (Ld. e fejezet élén !)

Uo. január 11., 2. 1. és január 13—14., 1. 1. : reklám-cikkek a januári 16-i bemutatóról.

Uo. január 15., 1. 1., névtelen cikk : »Mikszáth és Harsányi.« »Mint Jókai Hevesi Sándorban, Mikszáth Harsányi Zsoltban találta meg a maga színpadi „kiegészítőjét”, megértő, kongeniális [!] társ-szerzőjét és dramatizálóját, s erről a lelki harmóniáról immár a harmadik „közös” művük tesz beszédes tanúbizonyságot. Mikszáth bűbájos világa, páratlan humora, édes poézise kél életre a Víg-színház színpadán Harsányi Zsolt dramaturgi kezének varázsütésére...«

Uo., január 16., 1. 1. : »Az író a Víg-színház mai újdonságáról.« Harsányi Zsolt újabb nyilatkozata munkájáról. (Ld. e fejezet élén !)
Ua. sz. 1. 1. reklámközlemény : „Magyar siker minden színházban”.
Ua. sz. 2—3. 1. : a darab részletes tartalma. Ua. sz. 6. 1. : a szereposztás. Uo., febr. 19—20., 1. 1. : hír a színmű 25. előadásáról.

Magyarország (jan. 9., 10. 1.) : Harsányi Zsolt nyilatkozata. Ld. előbb, a dramatizált mű irodalmát ismertető jegyzeteink élén.)
Uo. jan. 11., 10. 1. Rövid hír a színmű próbáiról. Uo. jan. 13., 14. 1. Kommüniké a jan. 16-i bemutatóról. Uo. jan. 16., 11. 1. Rövid hír a darab nyilvános főpróbájáról. Uo. a 10. lapon két kép : Törzs Jenő és Somlay Artur a *Beszterce ostroma* főszerepében. (Mészáros Mihály rajzai.)

Uo. jan. 17., 9. l. ism. : *Salgó Ernő*. (Ugyanezen lapon MK és és Harsányi Zsolt arcképe is.) Az ismertetés főbb megállapításai : »Harsányi Zsolt túlságosan szerény, mikor egyszerűen Mikszáth dramatizálójának mondja magát. Ennél sokkal önállóbb és szélesebb körű az eljárása. *Beszterce ostromának* színpadra való átdolgozásában szinte ugyanoly szabadon bánik Mikszáth regényével, mint ahogy Mikszáth tette a történet anyagával. Válogat és változtat : kiegészít és megmásít. Mikszáth művét ültette át, de úgy, hogy sok ágat lenyes a törzsről, másokat pedig megnöveszt, sőt számos az oly hajtás is, mely újonnan beplántált rügyekből eredt. Ily módon aztán a színdarab ugyanarról szól, amiről a regény ; de azért mégis más. A közös anyag e két alakítása között a legfőbb egyezés az, hogy mindkettőben [?] az árva Apolka történetén van a hangsúly, míg viszont az eltérés leginkább Pongrácz István megrajzolásában válik szembe-szökővé. Mikszáth vele foglalkozik legtöbbit ; Harsányi Zsoltnál ellenben majdnem ő a legmellékesebb. Csak a szerepe jelentős ; ő maga kevésbé jelentékeny. A XIX. század végére tévedt várúr Mikszáthnak — amennyire az anekdoták szüneteiben magyarázni próbálja — lélektani probléma, akinek mániája a Don Quichotte-tal való rokonság felé mutat ; Harsányi Zsoltnak azonban — ahogy az események tükrre mutatja — alig több, mint játszadozó különö, kit egy régi szerelmi csalódás készítet reá, hogy álomvilágban éljen, és aki igazában csak kellék a darabban. Arra való, hogy a körülötte levők szerepelhessenek. Mikszáth, hogy úgy mondjuk, a ráció szemével nézte Pongrácz István örültségét, Harsányi viszont az álmodásba való menekülését teszi racionálissá. Bizonyos, hogy az alak e lesorvasztása és annyira-amennyire átlátszóbbá változtatása jobban megfelel a színpadnak, mint ahogy Mikszáth részletezésének követése eredményezné. Egyfelől megkíméli a nézőt a meghibbant elme buk-dácsolásának hálátlan látványától, másrészt szabad teret enged a derű kibontakozásának. Ez az okos céltudatosság, mely a szereplők pszichológiája helyett inkább a néző pszichológiájával törődik, irányítja Harsányi Zsolt egész szerkesztését. Innen a mellékalakok megnövekedése, és Apolka története körül az epizódok halmozása. Harsányi Zsolt bőven merít Mikszáth könyvéből, de bőven ad a maga készletéből is.«

Magyarság (jan. 17., 12. l.), ism. : *Thury Lajos* : »Régen nyúltak hozzá közismert és elismert regényhez dramaturgok olyan merész kézzel, mint ahogyan Harsányi Zsolt MK regényéhez, a *Beszterce ostromához* nyúl hozzá. A regénynek majdnem csak az alakjait és keretét tartja meg, a cselekményét egészen önkényesen keveriforgatja, belekölt és kihagy belőle, sokkal nagyobb mértékben, mint ahogy azt az utóbbi esztendőök dramatizálásai során láttuk. A *Beszterce ostroma* regénynek is igen nehéz műfaj. Elgondolásában egyszerű, de hangulatában nem az. A középpontban álló figurának karaktere annyiféle apró-cseprő vonásból alakul ki, hogy azt csak Mikszáth meleg fantáziája és hatalmas írásművészete tehette plasztikussá... Igen nagy az ellentét közte és a regény összes többi alakjai között amelyek mind finoman, de reálisan megrajzolt karakterfigurák, mulat'

ságosak, színesek és furcsák, de bennük is visszatükrözik valami Pongrácz István gróf egyéniségéből. Ezt az összetett, sokszínű kavargást színpadra vinni majdnem lehetetlen, ennek a munkának nehézségeit Harsányi Zsolt sem tudta legyőzni maradéktalanul. — A részleteken azért természetesen megérzik a biztosérzékű, avatott színházi ember keze. Harsányi Zsolt igen sokat megmentett Mikszáth ragyogó mellékalakjai közül, mindent visszaadott, ami kedvesség és humor Mikszáth munkájából a részletekben visszaadható, sőt még adott hozzá a magáéból is sok mulatságos és kedves mozzanatot.»

Nemzeti Ujság (jan. 10., 11. l.), hír a jan. 16-i bemutatóról: »MK halhatatlan remekműve, a magyar klasszikus regényirodalomnak ez a legérdekesebb, talán legszebb alkotása bő alkalmat adott Harsányi Zsoltnak, hogy eddigi munkáihoz méltó színdarabbal lépjen a közönség elé. Parádés szereposztásban kerül színre a nagyszemélyzetű színdarab.«

Uo. (jan. 17., 11. l.), ism.: *Kállay Miklós*: »Nem minden Mikszáth-regény egyformán alkalmas színpadi feldolgozásra. A legtöbb Mikszáth-regényben az igen vékony középponti mag elvész az epizódok gazdagságában, de éppen ez adja a regény különös, szélesen folyó, kedélyesen anekdotázó charme-ját, ami a színpadon vagy elsikkad, vagy olyan mértékben megy a cselekmény biztos vonalvezetésének és drámaiságának rovására, hogy a darab sínyli meg. Különösen nem tartjuk alkalmasnak dramatizálásra a *Beszerce ostromát*. Ennek a regénynek a hőse a bolond Pongrácz gróf, akinek az a rögeszméje, hogy a mai világ szürke és önző hétköznapi-ságával szemben egy középkori kényuraság romantikus álmába zárkózik. A regényben ez az alak valósággal egy magyar Don Quijote torzójává nő. De éppen ezért nem hordja magában egy drámai hős lehetőségét. Az örületben ugyanis soha sincs sem tragikus, sem komikus elem. Az örület csak szánandó, nevetni nem szabad rajta; tragikus nem lehet, mert hiányzik az örültből a drámai hős szabad elhatározása s az a szélső emberi fönsége, amely nagyságával végzetserűen ütközik belé a fennálló rendbe. Az örültnek ez az összeütközése csak patológikus tünet. Bár itt a regény drámai formájában igazi összeütközés sincs, mert a bolond gróftot mindenki még nagyobb bolondsággal igyekszik lefőzni és elcsitítani. Vagyis, ha a gróf farsangot csinál, hát igazán farsangot járhatnak vele. — Így aztán a darab Pongrácza még csak nem is Don Quijote-torzó, hanem csak egyszerű maszkja, akire a szerző a tréfa kedvéért adta rá a búsképű lovag groteszk álarcát. Don Quijote a világirodalom egyik leggrandiózusabban elképzelt alakja, de azért a legnagyobb dramatizáló lázban sem jutott eszébe senkinek színpadra vinni. De legkevésbé szabad színpadra vinni ebben a groteszk farsangias formában, mert az egész jelenség operettszerűvé lesz, aminthogy az egész darabnak tagadhatatlanul volt valami operettszerű könnyű gerinctelensége. Ehhez hozzájárult az is, hogy Harsányi a regénnyel ellentétben lehetőleg elvette a darabban a dolgok szatirikus élet. A gróf groteszk álomvilága nagyon alkalmas volna arra, hogy megadja az alakoknak, a történéseknek azt a fantasztikus hátteret, azt a rendkívüli világítást,

amelyen azoknak szatirikus profilja kirajzolódik, aminthogy ez Mikszáthnál mindig így is van. A Harsányi-átdolgozás felszinen mozgó, tisztán a könnyű szórakoztatást kereső súlytalanságát csak fokozza ennek a szatirikus beállításnak teljes hiánya. Még csak az iróniáig sem jut el Harsányi, megelégszik azzal, hogy mulatságos alakokat vonultat fel igen mulatságos, olykor pittoreszk helyzetekben. — Harsányi, aki a darab középpontjává nem is Pongrácz gróf alakját, hanem Tarnóczy ügyvéd és a kis árva Apolka szerelmi idilljét teszi, amely a regényben mindössze egy bájos színpoltot jelent, kitűnően ért ahhoz, hogy a regény összes sikerült alakjait, amelyeknek meglátásában Mikszáth ezermester, mind átmentse a darabba, és igazán bravúros színpadi rutinnal mozgassa őket. A Vígszínház előadása igyekszik ebben a bravúrjában segítségére sietni, bár színvonalra nem mutatja azt az abszolút zökkenéstelenséget, ami például a *Noszty-fiú* sikerét már félig biztosította.»

Úo. (jan. 20. 20., 1.): reklámközlemény a *Beszterce ostroma* c. »hallatlanul mulatságos vígjáték« vígszínház-beli sikeréről.

Népszava (jan. 17., 8. 1.), ism.: *Ggy. [Gyagyovszky Emül]:* »MKnak *Beszterce ostroma* c. regénye körülbelül ugyanazon a gondolaton épül föl, mint az *Új Zrinyidsz*. A középkori világnézet és életberendezkedés tragikomédiája a modern viszonyok között. Harsányi Zsolt *A vén gazember* és *A Noszty-fiú esete Tóth Marival* jelentős színpadi sikere után most MK e regényének dramatizálásával próbálkozott. Mindjárt előjáróban meg kell állapítanunk, hogy ezúttal elhagyta az a szerencse, amely eddig Mikszáthnak színpadi interpretálása útján elkísérte. A néző nem tudja átérezni és átfogni a helyzetnek azt a fonákságát, amely Mikszáth regényében olyan nagy hatással van az olvasóra. Ha ennek okát keressük, megtaláljuk abban, hogy a regény megírása és dramatizálása között jónéhány évtizednyi időköz van, amely időközben sok mindenféle történt. Azok az események, amelyek azóta lezajlottak, különös változást idéztek elő a mai ember és a középkori világba visszaesett gróf cselekedetei és világfölfogása között... A tartalékos huszárhadnagy-ügyvéd romantikus szerelme a szegény rokon iránt, a sok érzélgősség és nagylélegzetű fogadkozás nem a mai ember idegéletének jelensége. Mikszáth regényalakjai mindazonáltal nagyszerű figurák. Különösen abban az ábrázolásban, ahogy azokat a Vígszínház művészei elevenítik meg előttünk. És hogy ezek sem érvényesülnek abban a mértékben, ahogy megérdemelnék, annak bizony a dramatizálás hiánya az oka.»

Pester Lloyd. Morgenblatt (jan. 10. 8. 1.): reklámszöveg a szereposztással. Úo. jan 13., 15. 1.: reklámszöveg a Vígszínház műsorával.

Úo. jan. 17., 1–2. 1. ism.: *Sebestyén Károly*. A bevezetésben a regény és a dráma műfaji viszonyát fejtegetve, utal arra, hogy Jókai és Mikszáth regényei a színpad számára is gazdag anyagot kínálnak. Az átdolgozást a következőkben ismerteti: »Auf dem langen Weg, der vom Roman zum Bühnenstück führt, muss unvermeidlich manches verloren gehen. Es kommt gar nicht in Frage, was weggeblieben ist, vielmehr: was gerettet werden konnte. Um die

negative Seite der Angelegenheit wollen wir uns nicht kümmern; wir möchten nur lobend quittieren, was Harsányi aus dem Juwelschatz Mikszáths in die grelle Beleuchtung der Rampen zu rücken wusste. — Der Roman, aus dem er das dritte Glied seiner dramatischen Trilogie (*A vén gazember, A Noszty-fiú esete Tóth Marival*) schöpfte, ist ein ganz eigenartiger Mikszáth. Dem kaltblütigen Skeptiker, dem zynischen Satiriker, dem aller Illusion beraubten Menschenkenner schien die Gestalt des Grafen Stefan Pongrácz besonders gefallen zu haben. Auch Mikszáth war ja ein verkappter Romantiker, wie wir es vornehmlich aus seinen grösser angelegten Erzählungen leicht und einwandfrei feststellen können. Nun hörte er von Mitgliedern des gräflichen Geschlechts Pongrácz gar wundersame Dinge von diesem Oligarchen, der Sitten, Gesetze, Konventionen, Privilegien des siebzehnten Jahrhunderts in sein eigenes Zeitalter zu verpflanzen trachtete, und da er an der Unmöglichkeit dieses wahnwitzigen Unterfangens naturnotwendig scheitern musste, den Mitmenschen und der ganzen Zeit trotzig den Rücken gekehrt hat. „Der tolle Graf“ achtete weder Recht noch Gesetz, wenn es galt, seinen wilden Leidenschaften freien Lauf zu verschaffen. Also führte er einen „regelrechten“ Krieg mit Belagerung gegen die Stadt Besztercebánya, weil er sich durch diese in seinen heiligsten Gefühlen verletzt wähnte. Ein komischer Feldzug eines in das neunzehnte Jahrhundert verirren Götze von Berlichingen. Dem nüchternen, bürgerlichen Mikszáth imponiert geradezu der gefürchtete Magnat. Deshalb übergesst er die Abenteuer, die Don-Quichottiaden seines Helden mit einem leuchtenden Strom goldigen Humors. Und hier zeigt sich der grosse Unterschied zwischen Roman und Lustspiel, zwischen Mikszáth und Harsányi. Denn aus dem lebenssaftigen Humor des Erzählers ist beim Dramatiker eine Bühnenkomik geworden. Die Figuren erleben eine Wandlung, die ihnen nicht gerade zum Wohle dient; sie führen das Scheinleben der Posse, mit verzerrten Gliedern, halbtierischen Masken, stereotypen Redensarten. Sie wirken. Aber der Aktionsradius beginnt und endet bei den höheren Rängen, was keineswegs eine genaue topographische, sondern lediglich eine intellektuelle Ortsbestimmung sein soll. Ins feine Gewebe des Romans wurden gröbere Fäden eingeschmuggelt. Man spricht lauter, man schreibt mehr, man handelt unmotivierter als im Original. Das alles ist naturnotwendig, durch die Akustik, Optik und Oekonomie der Bühne gegeben...

Es wird gerechter und billiger sein, Harsányis Lustspiel ganz unabhängig von seinem Vorbild zu beurteilen. Es ist ganz angenehm, drei Stunden an der Stelle zu verweilen, wo uns die rühmlichen Taten und monumentalen Torheiten eines Sonderlings vorgegaukelt werden. Auf der Bühne herrscht reges Leben und viel Bewegung. Im Mittelpunkt steht der Graf mit seinen absonderlichen, schimmelduftigen Gepflogenheiten, die wie ein schreiender Anachronismus den Zuschauer eher auf- als anregen...*

Pesti Hírlap (jan. 13., 17. l.): kommuniké: »A Beszterce ostroma bemutatója. A Vígyszínház jövő hete.« Uo. jan. 15., 18. l.: »A Beszterce ostroma házifőpróbáján.« A névtelen cikkíró felidézi *A Noszty-fiú*

főpróbájának emléket. Mindkét darabot Harsányi Zsolt dramatiszálta, a színész-szereplők is nagyrészt ugyanazok, »tehát a legegyszerűbb matematikai számítás alapján a sikernek is azonosnak kell lennie«. Uo. jan. 16., 17. l. : »A *Beszterce ostroma* főpróbáján.« A névtelen cikkíró szerint : »Harsányi Zsolt alávetette saját egyéniségét annak a szép feladatnak, hogy MK írói egyénisége érvényesüljön jobban. Így érvényesültek mind a ketten.«

Uo. jan 17., 18. l. : *Porzolt Kálmán* : »*Beszterce ostroma* különösen kevés drámái cselekményt nyújt a modern színpad számára. Harsányi tehát úgy tette népszerűvé Mikszáthot most a színpadon és úgy szerzett magának is nagy diadalt, hogy kibővítette s igen kedvessé tette a szerelmi részt, ezenfelül az összes alakoknál kitűnő szerepeket csinált. A humoros epizódokat kiszínezte s a derűtséget állandóvá tette a nézőtérén... Mikszáth a regényben halálba kergeti a grófot, Harsányi jól tette, hogy életben hagyta, mert így biztosította az egész műnek harmonikus vígjátéki hangulatát. — Ami komoly kritikát vagy gáncsot lehetne fölhozni, az csak az lehetne, hogy a színpad élő levegőjében nehéz elképzelni egy ilyen bolond grófot, aki középkort játszik az új korban... Ha ugyanis Pongrácz gróf komoly bolond, akkor nem színpadra való... — Tarka kaleidoszkóp-képek váltakoztak előttünk három órán át. A középkori vár s annak történelmi porral behintett élete eredeti látványosság volt. Az összes szereplők nemcsak a külső maszkkjukkal, de még a lelkük megnyilatkozásával is bohókás farsangi menetet mutattak. S jóformán valamennyi figura rokonszenves volt, ami magát a darabot is rokonszenvesse teszi...«

Pesti Napló (jan. 15., 14. l.) »Nedec várában« c. előzetes híradás (Harsányi Zsolt arcképével) : »A *Beszterce ostroma* házi főpróbája. Mikszáth regényének alakjai lépegetnek előttünk a színpadon. Persze itt, a színpadon élesebbek a kontúrok és erősebb hangsúllyal ejtődnek a szavak, mint a regény soraiban. Nedec vára ez. Anno 1912 [!]...« Uo. (jan. 16., 13. l.) hír a *Beszterce ostroma* nyilvános főpróbájáról. »A főpróba közönsége szívesen fogadta a darabot és sok tapssal honorálta a darab vidám jeleneteit.« (A cikkel együtt három rajz : Góthné Kertész Ella, Zombory Mercedes és Góth Sándor arcképe.)

Uo. (jan 17., 11–12. l.), ism. : *Kárpáti Aurél* : »Ebben a dramatiszált történetben tulajdonképpen két mese szálai szövődnek össze. Az egyik Pongrácz Istvánról, a „bolond” grófról szól, aki Nedec várában feltámasztja és tovább élteti a középkort — két esztendővel [!] [Harsányi szerint — szintén hibásan — két évtizeddel] a világháború kitörése előtt. ...A másik mese romantikus bonyodalmánál középpontjában egy csinos, művelt, de elszegényedett, árva kislány áll, Trnowszy Pólka...« (Következik a Harsányi Zsolt-féle módosított mese kivonata.) »Ami ennek a fantasztkus történetnek lényege : valóban *megettörtént*, a múlt század végén, a Felvidéken. Csakhogy az eset — annyira *kuriózum*, hogy Mikszáth elhithető művészete sem bírta minden részletében valószínűvé tenni. Pedig a valószínűtlenséget illetően a regény jóval többet elbír,

mint a színpad. Így, aki valószínűséget keres ebben a vígjátékban : rosszul is jár. Ehhez járul újabb tehetetelként a »bolond« gróf elmebeteg volta. Igaz, a dramatizáló (nagyon helyesen) enyhítette a baj súlyosságát, de azért a mánia mélyén lappangó téboly gyanús vonásai helyenként mégiscsak kiütöknöznek a vidámnak szánt maszkalól. Innen, a témában rejlő adottságból ered a darab legfőbb fogyatékossága : a spontán derű, a zavartalan jókedv és bensőséges humor hiánya, amelyet Harsányi szándékos, mondhatnám elszánt mókázással igyekszik leplezni. Ebből viszont valami átlátszó mesterkélt-ség származik, megölője minden illúzióknak. S ettől kezdve hiába az ötlet és ügyesség, a fordulatok halmozása, az epizódhelyzetek zsúfolása, a csillogó tréfák tűzijátéka : a multság kedélytelen marad, sőt legtöbbször el is laposodik, egészen a gyermekdarabok igénytelen-ségéig . . .»

Uj Nemzedék (jan. 11., 7. l.) : a Vígszínház kommunikéje a bemutatóról.

Uo. jan. 17., 7. l. , ism. : *f. m.* [*Cavallier Józsefné sz. Folyai Androvich Margit*] : »Pongrácz István ebben a színpadi átvitelben teljesen nélkülözi azt a tragikus aláfestést, amely őt regényhőssé tette. Harsányi Zsolt a regény humoros és groteszk elemeit vitte a színpadra. Kissé a karzatnak készült a darabja.«

Ujság (jan. 10., 8. l.) : előzetes híradás a jan. 16-i bemutatóról. Uo. jan. 13., 20. l. : kommuniké a Vígszínház játékkrendjéről, illetőleg a *Beszterce ostroma* előadásairól. Uo. jan. 16., 9. l. : »Pongrácz gróf a Vígszínházban. *Beszterce ostroma* a főpróbán.« Beszámoló a főpróbáról. »Tizenhat Pongrácz gróf volt a nézőtérben, mind a híres Mikszáth-figura utódai.« [A névtelen cikkíró nem ismeri a regényt, ahonnan köztudomású, hogy e Mikszáth-figurának sem felesége, sem utódai nem voltak !]

Uo. jan. 17., 9–10. l., ism. : *Pünkössti Andor*. MK e művét világirodalmi viszonylatban is »klasszikusan szép regénynek« tartja. Sallangosan ugyan, de helyes érzéssel fejtegeti MK társadalomkritikáját : »Csodálatos mélységű szatíra, amiből zúgva esendül ki [így !] Tisza Kálmán korának magyar közléte, egyik oldalon rigorózan tartva be a törvényt, a másik oldalon pedig az oligarchának, az öreg Pongrácz grófnak minden bolondságát megengedve, egészen a hadsereg tartásig, és hogy ez a beteglelkű főúr a magaképzelte és a várának falai által körülhatárolt álomvilágban a Pongrácz grófok évszázados főúri kiváltságai szerint éljen. A fantasztikus szatírán túl ez a regény is, mint MK minden regénye, gyöngéd, de jogos kifakadás volt a magyar közélet furcsaságai ellen, hogy amit a mameluki alkalmazkodó képesség eltiltott neki, így sub rosa mondja el nagy főnökének, a „generálisnak”, és a mosoly, az együttérzés finom ironia-lepleiben harcoljon a kinövések ellen. Az örökké élő mese alá valami szép és nemes kantilénát csempészett az a különös szociális érzés, ami MK minden regényét szociális cselekedetté duzzasztotta fel. A felületen szemléllő csak az adomázás és mesélés könnyedségét méltányolta benne, de a mélyebbre néző tekintet meglátta a társadalmi renddel

való eléggé türelmes elégedetlenségét és a tömeggel való együttérzéséből fakadó könnyek közül átmosolygó humort. De ez a csöndesen mosolygó és élő epizódokon csobogó történet a színpadon természetesen nem is lehet ilyen szatirikus élű, mikor az a világ, ami ellen a humor fegyverével küzdött, már évtizedek óta romokban hever... Harsányi Zsolt két irányban is kitéríti a regény halkan muzsikáló menetét. Konkretizálja Pongrácz gróf régi gyűlöletét Beszterce ellen, mikor valami elmúlt szerelmi csalódással kapcsolja össze, s így a Freud tanításain felnevelkedett világban ezt a bolondságot kézzelfoghatóbbá és sokkal tragikusabbá hangsúlyozza; a másik oldalon pedig a halálnak humorosan is megejtő fenségét egy kis kabarétréfa-szerű jelenettel menti át a happy end felé. Ez a két kitérés azonban a regény humoros méltóságú főalakját a színpadon egyenetlenné teszi, és Somlay remek alakítása néhány jeleneten keresztül olyan nehéz feladat elé kerül (mikor a monomániás oligarchizmust előbb kissé agyalágyult ügyefogyottságba, majd tipikusan ügyvédi trükkbe menti át), hogy ezzel a feladattal igazán csak a Somlay Artur kivételes nagy tehetsége birkózhatott meg. — Hogy a tagadhatatlanul elbeszélő jellegű történet a színpadon mégis eleve név válik, Harsányi Zsolt „követel” rovatában igen komoly tétel, és ha néha már áthajlik a nemes humorból az operett felé, a felelőségen osztozzák meg a Vígsház és Harsányi Zsolt...»

Folyóiratok szemléje:

Élet (febr. 10., XX. évf. 3. sz., 59. l.), ism.: *B. L.* [Berényi László]: »Megállapíthatjuk, hogy ez az epikus folyású, sokszínű hangulathoz szőtt mese nem alkalmas a dramatizálásra. Úgy látszik, ezt az író [Harsányi Zsolt] is megérezte, mert a mikszáthi elgondolású főhős alakja a színpadon merőben más egyéniséggé változik. Nézzük hát, mi maradt meg a regényből a színpadon?...» (Az átdolgozott mese tartalmi kivonata után így folytatja:) »A színpadon, sajnos, elvész ami a regényben a legfontosabb: Pongrácz gróf jellemének megokoltsága. A színpadi gróf nem félbolond és nem melegszívű úr, hanem egy csalódott, keserű ember, nem megokolt tehát az egész további meseszöveg sem, ami a regényben éppen a gróf furcsa egyéniségén nyugszik. A szerelmi bonyodalom túlságosan vérszegénnyé egyszerűsödik a színpadon...»

Képes Krónika (jan. 27., XI. évf. 4. sz. 27. l.) »Regényből készült színdarab» címmel ism.: *Dánielné Lengyel Laura.* Az egész cikk Harsányi Zsolt munkájának kritikátlan magasztalása.

Magyar Kultúra (febr. 5., XVI. évf. 3. sz. 128–129. l.), ism.: *Gáspár Jenő:* »A liberális korszak nagy nevéttetője, Mikszáth, ebben a monumentális regényben korának nem egy szereplő politikusként szólaltatta meg, [?!] s ezért húzta be az egész mesét és korszakot a szatíra keserű mázával. Mert akármennyire való történet a nedeci várúr bolondériája, a nagy palócnak csak alkalom volt annak elmondására, amit kissé erős opportunizmusa mellett politikai ideáljairól és barátjairól gondolt. A regény, illetve ez a regény magától értetődőleg abban a pillanatban, mikor színpadra került, elveszett, de szerencsére, hogy olyan szakavatott ember, mint Harsányi Zsolt, vállalkozott az

átdolgozásra, mert sikerült neki a nedeci várúrbán a magyar Don Kihótót életre keltenie...»

Napkelet (febr. 1., VII. évf. 3. sz. 228–231. l.), ism.: *Rédey Tivadár*: »Mikszáth igen szereti a furcsa, bogaras, különc embereket; ezek kerülnek leghamarabb humoros ellenmondásba a körülöttük kavargó élettel, fonák visszhangot adnak ennek az életnek szavára, s fonákul válaszol ez is az ő megnyilatkozásaiakra. A *Beszterce ostromá-*ban Mikszáth ezt az egész művében lépten-nyomon felbukkanó típust kiszélesítette s az egész történet tengelyébe állította. Ezzel a különöség a mánia arányaira fokozódott, Pongrácz gróf anekdotái természetü „éltető hazugsága” egy lélek mélyébe beszüremkedett szubjektív igazsággá lett s az egész „mulatságos” történet valami tragikai árnyalatot nyert. Ebben az ábrándéletben benne vannak a donkíhótei sors szomorú mozzanatai: rendre érintkezésbe *kell* kerülnie a való élettel... Ez a „bolond” Pongrácz epikailag elbeszélhető, de dráma középpontjába éppoly kevésbé állítható, akár Don Kihóte: cselekedeteikből hiányzik a szabad elhatározás; a téboly a szinpad cselekvést lezárhatja, de el nem indíthatja. Olyan Lear király, ki már országa felosztását elmezavarban végzi el, a Bedlam-be kívánkozik s nem a tragédiába.

Harsányi Zsolt ezt a veszedelmet megérezte s a lehetőségig el is kerülte. De ez az elkerülés jókora kerület kívánt. Az egész mű súlypontját áttolta egy epizódra: Tarnóczy Emil s Trnowszky Apolka szerelmi idilljére. Szinpad szempontról jó ösztön vezette az átdolgozót, de vele szemben valahogy mégis azt érzem, mit a Faust egyik magyar fordításának bírálója mondott: „Ha dicsérem a fordítást, igazságtalan vagyok Goethevel szemben”. Mikszáth sem azt alkotta meg, mit most művének címe alatt a szinpadról kínálnak; ennek az átdolgozásnak találóbb címe ez lehetne: „A Tarnóczy-fiú esete Trnowszky Pólival”. — De azért a rengeteg epizódban bőven akad hamisítatlan Mikszáth-alak és Mikszáth-szöveg. Ezek a szinpadon is csillognak, szemüdtítő és akusztikai varázsuk hiánytalan. Valami visszás hatásuk csak ott támad, ahol az öreg gróffal kerülnek szinpad epizódra. Regényben olvasva — s kivált a Mikszáth páratlanul *láttható* előadásában — elfogadom mindazt a furcsa, túlzó kényszeralkalmazkodást, amivel házanépe, sőt Zsolna városának magisztrátusa is magát a „hadviselő” gróf hóbortjainak aláveti. Mikszáth érti a módját, hogy az ehhez szükséges látási *illúziót* regényével felkeltse. Most a színházban kiderül, hogy e részben az illúzió többet adhat, mint a valóság: a szinpad realitása ehhez a kényes tárgyhoz valamelyest túlságosan is nyers és kirívó... S még csak a színészeket sem kárhóztathatom, amiért ezeket a jeleneteket erősen aláhúzva, rikitő színekben játsszák meg: kénytelenek vele, minthogy enélkül megszűnnék minden szinpad epizód. De ebből a kényszerből mégis mulhátatlanul valami kellemetlen operett-szerűség támad, mely tarka is, mulatságos is, csak éppen egy kissé vásáriabban tarka és olcsóbban mulatságos a Mikszáth világánál...»

Nyugat (febr. 1., XXII. évf. 3. sz., 213–214. l.), ism.: *Schöpfung Aladár*: »Mindig veszedelmes dolog, akár színdarabban, akár regény-

ben, ha a főszereplő nincs érdekesen kidolgozva, ha nem látható világosan, kicsoda és mi a sorsa, ha a közönség minduntalan zavarba jön, hogy ki tulajdonképp a főszereplő.

Mikszáth regényében e körül nincs semmi baj: a Beszterce ostromára induló gróf Pongrácz mindíg tisztán látható: egy nagyszabású alak, a maga tragikomikus mániájában szinte grandiózus, valódi nagyr, aki nemcsak léhító környezetére sugároz ki hatalmas presztizst, hanem az olvasóra is. Hőbortjaiban is jelentékeny ember, nemes és tiszteletre méltó, akinek tekintélye nem csorbul azáltal, hogy mosolygunk rajta. Mikszáth tehetségének leggazdagabb és legmélyebb alkotása, legnagyobbra jutott eredménye annak a speciálisan magyar stílusnak, mely egy anekdotából épít ki fontos és jellemző életjelenségeket vagy alakokat. Abban a galériában, melyet Mikszáth állított tette [így!] a régi magyar világban bőven tenyésző különös, bogaras alakokból, gróf Pongrácz foglalja el a leginkább szembetűnő helyet.

Harsányi éppen ezt az alakot ejtette el, vagy talán meg se fogta. Kihagyta belőle a tragikomikum tragikus vonásait, amelyek az alaknak a reliefjét és perspektíváját adják, s már ezzel is kiüresítette az alakot. Nem ad neki állandó, cselekvő szerepet, a cselekményből átemeli a staffáztsba, s nem hozza szoros kapcsolatba a színpadon történő dolgok legfontosabb részeivel. Nem tudott határozottan választani: az Apolka története-e a főcselekmény, vagy a grófé. Hol az egyik látszik annak, hol a másik, úgyhogy a darabnak nincs igazi koncentrációs vonala. Az Apolka története, ha a nagy apparátushoz képest kissé soványka is, mégis csak mozgó, fejlődő valami; ha egészen rá volna építve a darab, a staffázs és benne a gróf is határozottabban jönne ki. A grófnak azonban nincs semmi mozgása, a végén ugyanazon a ponton áll, mint az elején, s minden jelenetben, amelyben ő szerepel: áll a darab. Drámailag és színpadilag sohasem ő a fontos, s ezért az ő jelenetei egyáltalán nem látszanak fontosaknak.

A lényeges baj ezek után az, hogy a szerzőnek vagy jobban mondva dramatizálóinak sohasem az egész lebegett a szeme előtt, hanem mindig a részletek. Nem volt a cselekményről és a Pongrácz gróf alakjáról határozott koncepciója. Visszavitte az egész dolgot oda, ahonnan Mikszáth merítette, — az egymással nem egészen szorosan összefüggő anekdoták sorozatára bontotta fel. Minden alakja egy-egy különálló anekdota, minden jelenete egy-egy színpadra alkalmazott anekdota, egy kicsi történet vékony fonalára felfüggesztve. Éppen ezért a legtöbb alak csak első bemutatkozásában mulatságos, amíg a maga anekdotáját eljáttsza vagy elmondja, később már úgy érezzük, csak kopirozza önmagát. Pongrácz grófról meg éppen, aki mégis csak a legtöbb tért foglaló alak a darabban, még az anekdota is lehámlik s elejétől végig nem vagyunk vele tisztában, örült-e ez az ember, akin nem illik mulatni, vagy csak komédiázik. Még az sem biztos, hiszi-e azt a donquijotei váruraskodást, amit csinál. Vég-eredményben olyan paródiává lesz az egész dolog, amilyenek sokkal inkább van helye operett-színpadon, mint vigjátékban. Azt hiszem:

a *Beszterce ostroma* a legszélsőbb példa mai vígjátékunk folyton mutatkozó tendenciája, az operett, sőt a revue felé.

Mikszáth, az anekdotázó menti meg végül a darabot. Azokban a részletekben, amelyeket egyenesen Mikszáthból hozott át az átdolgozó, a háború előtti magyar úri világ anekdotázó kedve csillog tiszta derűvel, s ezeket az anekdotákat poentírozzák ki a színészek olyan jókedvvel, amely mégis csak ébren tartja a közönség érdeklődését. A nevetés, ami a nézőtérről felhangzik, sohasem egy helyzetnek vagy egy alaknak szól, hanem egy-egy mondásnak, vagy egy színészi grimasznak. S majd minden szereplőnek jut legalább egy alkalma egy ilyen mondásra vagy grimaszra. Legelől Góth és Góthné járnak ebben; nemcsak a legbővebben, hanem ők is csinálják a legjobban. Mály Gerő és Gárdonyi következnek utánuk. Az érzelmes szerepekben Törzsnek nem nyílik alkalma valami különösen érdekost produkálni. Zombory Mercedes azonban most már úgy látszik végleg megáll a színpadon, — kissé teljesebb felszabadulás a mozgásában és kész színész nő lesz. Somlay hősies küzdelmet folytat szerepének játszhatatlanságával.

Ország — Világ (január 20—27., 50. évf. 3—4. sz. 14. l.) ism.: *Falk Zsigmond*: »Harsányi Zsolt, aki már MK *Vén gazember* és *Nosztlyfiú* műveinek színpadra alkalmazásával elsőrangú munkát végzett, *Beszterce ostromát* is hatásosan és élvezetesen tudta elének hozni.«

Protestáns Szemle (38. évf., 225—226. l.), ism.: *Vajthó László*: »Harsányi Zsolt legújabb Mikszáth után készülő darabja (*Beszterce ostroma*, Vigzínház) semmivel sem felületesebb munka, mint a népszerű író előbbi átdolgozásai. Minden jelenetén meglátszik, hogy ugyancsak serénykedett műhelyében. Mi az oka a langyos sikernek, holott *A vén gazember* sok eredeti vígjátékot megcsúfoló tüneményes pályafutásra tekinthet vissza? Az öreg Borly konkrétobb, mondhatni szimplább egyéniség; rossznak látszik s kiderül, hogy ő a leghűségesebb sáfár. Ezt könnyen ábrázolhatja a drámaíró. De hogyan vigye a színpadra a „bolond” Pongrácz gróf figuráját? Tessék elképzelni Don Quijotét színre alkalmazva! Pongrácz gróf is sokrétű alak, tipikus regényhős. Visszaálmódja magát a középkorba, semmiséggért fel akarja dúlni Beszterce városát, míg végre két világ közt meghasonlottan, hóbortjai teljében megmérgezi magát. Ezt a lelki folyamatot, a zsenialitást és örültséget legsajátosabb keverékét húsz-íves regényben, főképpokra rajzolja meg Mikszáth. „IV. István” nemcsak mozdulataiban, tetteiben s a körülte folyó epizódokban válik teljessé, hanem egy sereg leíró részben, a humorista pazarul szikrázó ötleteiben is, melyek sokszor egészen apró alakokon keresztül vetnek újabb meg újabb fényt a főhősre s monumentális alakká növesztik. A regény látszólag szétfolyó története Pongráczban összpontosul; s egy drámaíró Mikszáth kellene hozzá, hogy ezt az egységet a színpadon is életre keltesse.

Harsányi nem jutott tovább a részleteknél, sikerült jeleneteket formált, de elmulasztotta a tragikomédiát. Neki a mozgalmasság volt a fontos, a sok szerep. Amennyire csak a színpad szűk keretei engedték, bőségesen szóhoz juttatta Pongrácz környezetét, s ezzel aztán a másik végletbe esett. Trnowszky és Apolka szerelme, az élődsi várnép, a zsolnai polgármester, a kegyetlen, iszákos gyám, a küldöttségnek

öltöztetett ripacsok tarkasága, a rendőrkapitány stb. gazdag skáláját fejlesztik egy sokfelé szakadó cselekménynek, mely a regényben csak kiegészíti, magyarázza, itt azonban a hosszú lére eresztett komédiázás és érzelmesség vegyülékével háttérbe szorítja a főhősnek szánt Pongrácz grófort . . . »

Az *Uj Idők* ismertetés helyett szemelvényt közölt Harsányi Zsolt szövegkönyvből és képeket az előadás szereplőiről. A január 27-i számban (35. évf. 5. sz. 148—150. l.) »Emil és Póli« címmel részlet a szövegkönyvből. Uo. a 148. lapon három kép: Törzs Jenő (Tarnóczy Emil), Zombory Mercedes (Póli) és Rajnai Gábor (Behenczy báró).

Rubinyi Mózes Mikszáth műveinek utóéletével foglalkozva (Huszonöt év MK életéből. 1910—1935. *Irodalomtörténet*, 1936. 16. l.) túlzott elismeréssel szól Harsányi Zsolt dramatizáló tevékenységéről: »A Mikszáth-névnek színpadi sikerét az a zseniális [!] írónk teremtette meg, aki egész Mikszáth-regényt vitt egész estét betöltő színdarabban a közönség elé. Harsányi Zsolt volt az, aki kegyelettel, gondnal merült el egyrészt a Mikszáth lelkébe s másrészt a nagygyakorlatú színházi ember stílárís és színpadi készségével a színpadon meg tudta jeleníteni Mikszáth humorát, egész eredeti világát. Ez az átköltés a teremtés jegyét hordozza homlokán. *A vén gazember* (Nemzeti Színház), *A Noszty fiú esete Tóth Marival* (Vígshínház), *Beszterce ostroma* (Vígshínház) egyszerre a színpad első mesterei közé vitte a Mikszáth nevét, de mellette a Harsányi Zsoltét is.«

III. A FILMVÁLTOZATRÓL (1948)

A Moziélet — Színház — Rádió c. hetilap 1947. okt. 10-i számában (II. évf. 41. sz. 1. l.) a *Beszterce ostroma* c. film forgatókönyvének szerzői, *Hárs László és Békeffi István*, készülő munkájukról a következőképpen nyilatkoztak:

Hárs László: »Elsősorban felmerül a kérdés, miért esett erre a regényre választásunk? A múltban több Mikszáth-regényt vittek filmre, így a *Szent Péter esernyőjét*, a *Beszéld köntöst* és a *Noszty-fiú esete Tóth Marival* c. regényt. A magam részéről bevallom, hogy a legnagyobb gyanakvással néztem ezeket a filmeket, amelyek szabályszerűen meghamisították Mikszáth lényegét, kivonták műveiből azt az éles és tiszta társadalomkritikát, amely MK-t a magyar irodalom talán legkiemelkedőbb alakjává avatja. A hamisítás nem volt véletlen műve, mert a két világháború közötti magyar feudális társadalom éppoly kevésbé volt hajlandó elhinni saját bukását, mint ahogyan Magyarországon az első világháború előtti feudális társadalom sem volt hajlandó beleegyezni megsemmisülésébe. A feudális társadalom bukását Mikszáth nem csupán meglátta, hanem hirdette is. — De nem véletlen az sem, hogy mind ez ideig nem került sor Mikszáth talán legfilmszerűbb regényének, a *Beszterce ostromának* megfilmesítésére. Ebből a regényből ugyanis hasztalan kísérlet lett volna kilúgozni a tulajdonképpeni mondanivalót. — A *Beszterce ostroma* tulajdonképpen a magyar Don Quijote, azzal a különbséggel, hogy Don Quijote a

kalandorregényekbe szédülve a letűnt lovagkort álmodja vissza, míg Pongrácz gróf, a *Beszterce ostroma* főhőse azt a középkori feudális Magyarországot igyekszik visszaállítani, amely felett a kor és a haladás már rég kimondta a halálos ítéletet. Mikszáth ebben a regényében is anekdotából nővel szélesskálájú történelmi és társadalmi regényt. A bolond Pongrácz gróf, aki a XX. század elején [!] középkori várának falai között vissza akarja fordítani az időt és haladást, és középkori várurat játszik, majd elbukik, — jelképe és karikatúrája az egész magyar feudális társadalomnak, amely a polgáriasodó világ kellős közepén minden erőfeszítésével a középkori Magyarországot igyekszik konzerválni. Mikszáth úgyszólván a tanú mindenre, ami bekövetkezett; talán nem is tanú, hanem több ennél: vádló, habár a maga szelíden ironizáló és fölényesen bölcs módján. A *Beszterce ostroma*, mint minden halhatatlan remekmű, nem csupán változatlanul aktuális, de talán időszerűbb ma — amikor mondanivalóját az idő igazolta —, mint akkor volt, amikor keletkezett. Tizenöt esztendő óta rögeszmém, hogy a *Beszterce ostroma* c. regényből filmet kell készíteni. — Most bizony rettenetesen félek, mert elérkezett az a ritka pillanat, amikor alkalom nyílt arra, hogy régi eszemből valóságot formáljak.»

Békeffi István: »A regény maga, úgy ahogy Mikszáth megírta, kész és műterembe vihető forgatókönyv. A filmről dolga úgyszólván csak annyi, hogy „lefordítsa” az olvasnivalót látnivalóvá. A regény hőseit szerepekké, Mikszáth mondanivalóit ma is érvényes tanulsággá kell átalakítani. — A film óriási színész- és szereplőgárdát mozgat. Különös meséjénél fogva különböző korok jelmezeit vonultatja fel. A rendezés azért nehéz feladat ennél a filmnél, mert csábító a film meséje, és a rendezőnek ugyanúgy, mint nekünk, szinte erőszakkal kell ellentállnunk, hogy a Mikszáthnál számtalanul kínálkozó groteszk ötlet kedvéért ne tévesszük szem elől a lényeges mondanivalókat. — A filmről még annyit, hogy benne egy középkori vár élete elevenedik meg, persze anakronisztikusan, minthogy az egészet egy modern külvilág veszi körül. A következő tömegeket mozgató jelenetsorozat a film gerincét jelentő ostrom: *Beszterce ostroma*, illetve gróf Pongrácz „középkori hadjárata” a XX. századbéli [!] *Beszterce* ellen. — Nem szeretnők félrevezetni az olvasót, illetve a nézőt. A film nem sötét és komor tartalmú tragédia lesz, mert ez éppoly eltkes meghamisítása lenne Mikszáthnak, mintha mondanivalóját elhallgatnók. A film éppoly vidám és éppoly keserű, éppoly derűs és éppoly komor igyekszik lenni, mint amilyen Mikszáth e halhatatlan remekműve.»

A *Kossuth Népe* c. napilap 1948. május 6-i számában (IV. évf. 104. sz. 4. l.) újabb nyilatkozatokat találunk. Ezúttal »A forgatókönyvíró, a rendező, a dizlettervező és a két főszereplő beszél a *Beszterce ostromáról*.

Dolgozók Világlapja (1948. május 8., IV. évf. 19. sz., 17. l.) kép (Tolnay Klári Apolka szerepében) és reklámszöveg: »Végre itt van *Beszterce ostroma*, az újonnan meginduló magyar filmgyártás büszkesége. Főszereplők: . . .» Uo., május 15., 20. sz., 25. l., ism.:

G. Halmy Sári: »MK regényéből Hárs László és Békeffi István készítette ötletes, frissen pergő és a legmagasabb művészi igényeket kielégítő forgatókönyvet.«

Fiatal Magyarország (május 26., I. évf. 6. sz., 10. l.), ism.: R. I. »Újat jelent-e a legújabb magyar film: a Beszterce ostroma?« címmel: »A *Beszterce ostroma* politikailag helyes úton jár. Mikszáth maró szatírája ugyanis nemcsak Beszterce ostromáról, Nedec vár urának tragikomikus sorsáról szól, hanem faltörő kosként egy egész társadalmi berendezkedés kapuit döngeti. Megmutatja, hogy a haladásnak nem lehet útjában állni és aki ezt megkísérli, elbukik. A hiba csak az, hogy ezt a tanulságot, a mesében rejlő történelmi tendenciát nem a kamera mutatja meg, nem a közönség vonta le a maga számára, hanem a film készítője tálalta elénk. A tanár és diák beszélgetésének keretébe szorítva talán jobban kiemelkedett a mondanivaló, de ugyanakkor kevésbé hatott hitelesnek. Az előre mutató bírálatból így úri-szék-bíráskodás lett, a maró gúnyolódásból zord fejcsoválás, maga a film pedig időről időre megmerevedett. S ez — filmről lévén szó — nem válik éppen előnyére. Sokkal művészebb, sokkal hitelesebb lett volna, ha mindezt képek mondják el. És sokkal filmszerűbb is! A filmszerűség különben sem a legerősebb oldala a *Beszterce ostromának*. A cselekményt nem a képek egymást váltó sora, nem a vizuális élmény, hanem a túltengő dialógusok viszik előre, és az embernek nagyon gyakran az az érzése, hogy nem filmet, hanem lefényképezett színházat lát. Márpedig ez egy lépés hátra, a régi magyar film felé. A színészek játéka is természetesen visszaturkózi ezt a fogyatékos-ságot... Mindezek ellenére is a film jó. Szegényes lehetőségeinket messze felülmúlóan nagyvonalú, szórakoztató és érdekes. Csak éppen nem azt mutatja, hogy merre megyünk, hanem annak visszfényét tükrözi, ahonnan jöttünk.«

Filműjság (május 8., 6. l.) névtelen cikk: »A híres irodalmi remekmű filmre került. MK romantikus regénye a forgatókönyvírók munkája során változást szenvedett. Demokratikus köntöst öltött anélkül, hogy bántó éle lenne a forgatókönyvírók munkájának. A darab eredetisége: a megváltozott körülményekbe be nem illeszkedő, a középkort újjáélesztő várúr elbukik, mert nem érti meg az idők szavát. A film olyan, amilyent vártunk: monumentális, drámai, kiforrott, szép, és amellett az a haladó szellem dominál benne, mely a külföld előtt is jelentőssé teszi az új magyar filmipart.«

Forum (1948. június, III. évf. 6. sz., 464—467. l.), ism.: *Debrezzeni Ferenc*. »A háború utáni magyar filmgyártás legnagyobb arányú vállalkozása a *Beszterce ostroma* volt. A legnagyobb művészi és anyagi tökéletet használta fel: Mikszáth egyik leghíresebb regényét és közel kétfélmilli forintot. Sokan várták tőle, hogy döntő lépést tegyen meg a magyar filmművészet útján, de ez nem történt meg. Sőt. Ennek okát kell megtalálni. — Mikszáth regénye csak alcímében és mentegetőző bevezetésében „Egy külön ember története”, valójában olyan erős társadalomkritika, hogy mentegetőznie kellett a regény végén is. Mindegyre bizonygatja, hogy az események megtörténtek, és szinte bocsánatot kér, mert meg merete írni, de hát különös eset és ő szereti

a különös eseteket. Ebben a szabadkozásban a különös eseten, a rendkívüliségen van a hangsúly. Ezzel igyekszik takarni a bírálókat. Pedig Pongrácz István gróf, Nedecvár ura nem különös eset volt, hanem egy tipikus helyzet szélsőséges megnyilvánulása, és csak mint ilyen rendkívüli. Ez a szélsőséges azonban nem meghamisítja, csak hangsúlyozza, kiemeli a típust. A „bolond” gróf az ország feudális felét jelentette, amelyet még örülten is védett a hatalom és jog, hát még ha csak részeg vagy éppen józan volt. Az ország másik felét még szabadon bántotta Mikszáth, és ő élt is ezzel a lehetőséggel, mint a katonáknak, városi uraknak, ügyvédeknek, gazdag kereskedőknek és kiszolgálóiknak hosszú sora mutatja. Ezzel a világgal szemben szinte igaza is van Pongrácznak, hogy nem vágyik közéjük és a felemás élet helyett nagyobbarányú és következetes életformát teremt magának. Különösen az egyre inkább lezúlló Behenczyekkel összehasonlítva látszik ez világosan. Azok útja a lassú halál. De az övé sem más, ha önkéntes is, ha gyors is. És előtte az örület, a meghasonlás nemcsak a világgal, de önmagával is. Önmagával épp a következetesen végig élt életformája, a feudalizmus belső ellentmondásai miatt. Pongráczot nagyobb arányai, nagyobb emberi igényei szembeállítják a millenium kompromisszumos, kicsinyes, szűk világával; de mert csak hátrafelé tudott kilépni belőle, még a velük vívott harcban is el kellett esnie. Mikszáth nem állt Pongrácz mellett, mert tudta és látta a fejlődést, de nem állt ellenfelei mellé sem, ehhez túl emberi és becsületes volt. Apolka és Miloszláv sem hoztak döntő újat ebbe a Pongrácz körül és ellen forgó világba. Kedvességük, fiatalságuk egy időre szimpatikussá tehetette őket az író és az olvasó előtt, de egyre inkább hasonulnak a többiekhez. Gondoljunk csak a regény ezt hangsúlyozó utolsó soraira. És ezzel a világgal a háttérben Pongrácz örültsége egyéni és tipikus, feudális sorsán túl egész korának ellentmondásait foglalja össze és robbantja ki.

Ez a kegyetlenül igaz és csak a legnagyobbak által felismert és kimondott kritika van Mikszáth eddig egyoldalúan hangsúlyozott humora és anekdotázása mögött. Ezt kellett volna kiemelnie és filmszerűen megjelenítenie a *Beszterce ostroma* című filmnek. Három útja lehetett. Egyik a mikszáthi állásfoglalás. Ő nem szembeszáll alakjaival, hanem felülemelkedik rajtuk. Ez a magatartás alakítja ki lekezelő, mesélgető, gúnyoros-kedves stílusát. A mikszáthi filmstílus megtalálása lett volna az első és talán legfontosabb feladat, így adhatván legteljesebben az író. Természetesen nem lett volna egyszerű. Ritka filmművészi tehetséget és kísérletezésekhez szükséges igen nagy összeget igényelt volna, ami ma lehetetlenség. A másik két út az átdolgozás. A stílushűségről lemondó, de Mikszáth szemléletéhez hű megfilmesítésnek mind Pongráczcal, mind ellenfeleivel szemben pozitív és objektív tényezőket kell állítania. A realizmus megkívánja, hogy a regény eseményeivel összefüggésben, tehát azok korában legyenek. Ma már tudjuk, hogy a millenium kettős világát a paraszttal szembeni magatartás felől lehet objektíven bírálni. Mikszáth maga is felfigyelt erre, és ír arról, hogyan kényszeríti a gróf szeszélyei szolgálatába a parasztokat. Nem ismerte fel azonban az itt rejlő lehe-

tőségeket, és nem ismerhette fel, mert a parasztok nem voltak ellenfelek nemcsak egy gróf, de más számára sem. Mégis ezt a részt felhasználva, látszólagosan hamisítva bár, nyílt volna talán út a helyes átdolgozásra. Természetesen ismét kivételes tehetséget és jelentős összeget igényelt volna. Kétségtelen, hogy a harmadik út, a mából való bírálat a legolcsóbban megvalósítható, de a legkevésbé sikerült is. Kívülről jön, külsőleges, és ezért sem elvileg, sem művésziileg nem meggyőző. Megvalósításának módja is helytelen, mindkét szempontból. Két mai iskolaóra, egy diák két — maradi és progresszív — felelete közé illesztették a történetet. Közben a fiú elolvassa a regényt, megjelenik az események közt tanárjával együtt, aki megmagyarázza neki mit lát, és azt is, amit sem ő, sem a közönség nem lát. Múlt és jelen ilyen keverése állandóan töréseket okoz és lerontja a feszültséget, legbántóbban az öngyilkosság percének megszakításával és helyenként kedélyeskedő magyarázgatásával. Filmszerűtlen az ilyen megoldás, mert a filmre, a kép világába, a szó uralmát vitte be. Rosszul is politizál a keret. Elvileg téved, mert a magyarázatok végső kicsengése az időnek ellenszegülő ember bukásának szükségszerűsége és így Pongráccsal szemben viszonylagos értéket kapnak az ellenfelei. Akik csak a filmet ismerik — és a közönség legnagyobb része ilyen — azt hitték, hogy Mikszáth csak Pongrácot itéli el, a többieket csak a demokrácia. Rosszul politizál azért is, mert hatástalan az, ha a demokrácia álláspontját nem az élettel, a valósággal igazoljuk, hanem elvontan bizonygatjuk. Ez mindig iskolaszagú, amit elkerülni viszont legkevésbé a mondanivaló iskolában, felelet és tanári magyarázatok formájában való előadásával lehet.

A keret hibái, sajnos, nem óvták meg ugyanazoktól a filmet magát. A mikszáthi mondanivalónak nincs meg a lehetősége a szabad kibontakozásra. A regény társadalomszemléletének következetes ábrázolása helyett tompítottan kapjuk azt. Az elvi vonal helyett a film első részében az anekdotikus elemek kerültek előtérbe. Nem jobb a film második része sem. Ha első fele a régi vígjátékokat folytatja, a második a szentimentális filmdrámákat. A színpadszerűség ennek a résznek is az átka. Keveset segített a felvevőgépek magyar filmekben eddig valóban nem nagyon látott, kitűnő mozgatása. Sajnos, a szereplők filmszerűnek szánt járás-keléseivel együtt csak színpadi mozgás és regényillusztráció maradt. Ebben a színészek is hibásak. Érthető azonban, hogy a túlnyomóan színpadi gyakorlatú színészek kellő próba híján elsősorban a szó kifejezőerejét használták ki, különösen mivel a forgatókönyv is ennek kedvez színpadszerű párbeszédeivel.

A filmnek távolról sem sikerült megközelítenie Mikszáth regényének sem elvi, sem művészi értékeit. Tévedésének eredménye, hogy hamis Mikszáthot adott a közönségnek, a magyar filmgyártást hosszú időre megfosztotta a kitűnő téma feldolgozásának lehetőségétől, és a régi filmekkel való szakítás helyett visszakanyarodott azok eszközeihez és mentalitásához.«

Hírlap (május 4., 4. 1. és május 13., 4. 1.): reklámhirdetések a filmről.

Uo., május 9., 6. l., ism.: — *szí* — : »Végre idehaza is olyan szellemi és technikai együttes vállalkozott műtermi munkára, mely ismeri a film természetrajzát s nem téved el lélektanában. Gyakorlatilag szólva : rájöttünk, hogy a film nem fényképezett színpad. E tett, hazai viszonylatban, forradalmi. Gróf Pongrácz István, a nedeci várúr történetét kerette át a forgatókönyv. Iskolából indul ki és iskolába tér vissza a felvevőgép; közben arra válaszol, hogy lényegében mit kíván példázni Mikszáth bolond grófja. Valljuk be : az író stílusa több rokonszenvet mutat Pongrácz kényszerképzetei iránt, mint a forgatókönyv két szerzője . . .«

Képes Figyelő (május 8., IV. évf. 19. sz. 19. l.), »Kötelező olvasmányból — kötelező film!« címmel ism. *Stób Zoltán*: »Megvallom őszintén — ha olvastam is — bizony már régen elfelejtettem mit tanított a mikszáthi regény, a *Beszterce ostroma*, amelyet az egykori tantervek kötelező olvasmányként rendeltek el a mindkét nembeli ifjúság számára. A lovagi időkbe magát oly konokul visszaálmódó, a környék parasztjait páncélba öltöztető és egymással hadakoztató, kényúrkodó és tömlőtartó századeleji [!] gróf históriája bizonyára nem azért került akkoriban a tanterv kötelező olvasmányai közé, mert a tanrendszer így akarta dokumentálni, hogy miként is jár az a halandó, aki a haladó és robogó idő acélkerekei elé veti magát; valószínűleg csak azért, mert a nagy palóc színes mesemondó ereje és aranyló humora olyan plasztikusan állította az olvasó elé az emberi fonákságot. Ami a grófban — szociográfia, azt Hárs László, Békeffi István és Keleti Márton rendező bányászták ki és hozták felszínre. Az egykori tanmesére úgy irányították rá a filmfelvételek sokszáz voltos jupiterlámpáját, hogy az intenzív fény világosságában végre megmutatkozott az író igazsága is . . .« (A cikkel együtt kép: Ajtay Andor mint Pongrácz gróf a nedeci bálon. Uo. reklámszöveg: »Öt moziban a *Beszterce ostroma*.«)

Kis Újság (május 6., 4. l.), ism.: *P. K.* A rendezést és a színészi játékot dicséri. (Ua. szám 5. lapján reklám, a film szereplőinek névsorával.)

Kossuth Népe (május 5., 4. l.) névtelen cikk: »Nagy sikert aratott a *Beszterce ostroma* a házi bemutatón«. Uo. május 6., 4. l.: (*g. t.*) [*Garay Tamás*] interjúja: »A forgatókönyvíró, a rendező, a díszlettervező és a két főszereplő beszél a *Beszterce ostromáról*«. Uo. május 8., 4. l., ism. (*g. t.*) [*Garay Tamás*]: »Akik kétségbevonták, hogy Magyarországon, a Hunnia-filmgyár szűk, rosszul felszerelt műtermében, korlátozott anyagi eszközökkel is lehet jó filmet csinálni, a *Beszterce ostroma* csütörtök esti premierjén bizony csalódtak, — még hozzá kellemesen . . .«

Magyar Nemzet (május 5., 3. l. és május 6., 5. l.): a film reklámhirdetési. Uo., május 6., 4. l., ism.: *S. Z.*: »Rendkívül gazdag film: mutatós kiállításban és szinte pazarló színészi értékekben, elsősorban pedig van mondanivalója is. Mikszáth regénye történetével és alakjaival példázza az élet igazságát.«

Mozilét — Színház — Rádió 1947. okt. 10. (II. évf. 41. sz. 1. l.) *Maros László* cikke: »Mikszáth-film készül a nagy író születésének

századik évfordulójára». (MK arcképével.) Közli a film forgatókönyv-íróinak nyilatkozatát készülő munkájukról. (L. e III. sz. fejezet élén!) Uo. nov. 28. (48. sz. 1. l.), hír: »Ajtay Andor játssza a Mikszáth-film főszerepét«. (Ajtay Andor arcképével.) Uo. dec. 23. (51—52. sz. 2. l.); interjú Lehotay Árpáddal, aki Pongrácz Károly ezredes alakját kelti életre a filmen. (Lehotay Árpád arcképével.) Uo. 1948. jan. 1. (III. évf. 1. sz. 3. l.); Részlet a film forgatókönyvéből. (Uo. kép: Nedec-vár udvara. Varga Mátyás díszletrajza.) Uo. jan. 22. (4. sz. 5. l.), hír: január 15-én megkezdődtek a *Beszterce ostroma* felvételei. (Uo. két kép: 1. Hárs László, a filmváltozat írója, Keleti Márton, a rendező, Várkonyi Zoltán, a »tanár úr«. 2. Készül a *Beszterce ostroma* legelső jelenete.) Uo. jan. 30. (5. sz. 2. l.), hír a film munkálatairól. (Uo. kép: Tolnay Klári és Ajtay Andor egyik párjelenete.) Uo. márc. 12. (11. sz.) címlapképe: Tolnay Klári, a film hősnője. Uo. május 7. (19. sz.) címlapképe: Tolnay Klári és Básti Lajos a filmben.

Népszava (május 5., 3. l.): reklámhirdetés a szereplők névsorával. Uo., május 6., 5. l.: reklámhirdetés a filmet játszó premier-mozik felsorolásával.

Uo., május 8., 9. l., ism.: — is — : »A mikszáthi remekműből készült új magyar film igényes feladatot valósít meg, amikor életre kelti a magyar Don Quijotét, a bolond Pongrácz gróf történetét. Mikszáth nemes szatírája megdöbbentő grandiozitással fejezi ki azt az ellentétet, amely a feudális kiváltságaikhoz mániákusan ragaszkodó főurak és a dolgozó nép élete között érezhető. A bolond Pongrácz gróf visszahúzódik Nedec sasfészkébe és nem hajlandó tudomást venni az idő haladásáról (holott ez a haladó idő még mindig csak a ferencjózsefi Magyarországot jelentette), és feltámasztja a középkor minden külsőségét. — A film gazdag kiállítással, a kiváló művészek eddig még nem tapasztalt arányú felvonultatásával, elsősorban a történet látványosságát és csellelményességét szolgálja. Ezért kénytelen sokhelyütt beleékelni magyarázatokkal támogatni a szándékot, holott a mikszáthi műből olyan áramos szatíra érezhető, hogy minden bizonynyal a film számára is elegendő útmutatást ad...«

Szabad Nép (május 1., 14. l.): előzetes reklám. Uo., május 6., 4. l.: hirdetés a főszereplők névsorával. Ua. sz., 7. l.: reklámszöveg és kép: Ajtay (Pongrácz) a nedeci bálon.

Uo., május 9., 9. l., ism.: (— dr.): »A magyar filmgyártás új, kitűnő alkotása MK nevét viseli magán. Ez a „fémjelzés” egyúttal annak is bizonyítéka, hogy új, demokratikus kultúránk szerves folytatása és továbbfejlesztése a jó magyar hagyományoknak... Hárs László és Bókeffi István, a *Beszterce ostroma* c. film írói jól sáfárkodtak a mikszáthi örökséggel. A „bolond gróf” történetéből a filmen is kiderül az, ami a magyar uralkodó osztály egyik főtörekvése volt: hogy megállítsák az idő kerekét, gátat vessenek a haladásnak. A nedeci vár féltreghelmű urának hőbortjait elnézte a kormány s a nemes vármegye. Elvégre gróf volt és gazdag volt Pongrácz István, meg aztán nem is nagyon különbözött az ő hőbortja a többi urakétól. Amit Pongrácz gróf nyíltan játszott egy vár falai mögött, azt játszotta kevésebb nyíltan az egész országban a többi gróf. Pongráczot fél-

kegyelműnek titulálták érte, a többieket kegyelmeseknek. — Az a társadalmi háttér, mely Mikszáth regényét „Egy külön ember történeté”-ből az egész félfudális Magyarország szatirájává teszi, helyenként jelenik csak meg a filmen. Keveset láttunk abból, hogyan kergetik ki hadijátékosdit játszani a szegény tót parasztokat a gróf hajdú, és főként keveset láttunk Apolka történetéből, amely egyben a Mikszáth-korabeli nagypolgárság gyilkos szellemes kritikája. Mindezt azonban pótolni tudja a film fordulatoságával és egyes alakjainak egyszerű jellemzésével. A fentieknél nagyobb hiányérzetet okoz a filmnek az a tendenciája, hogy kissé szimplifikálja és ezzel megszépítse a „bolond gróf” jellemét. Pongrácz persze így is félreérthetetlenül a végleg letűnt, szerepét eljátszott múlt képviselőjeként lép a színre, de bizonyos jelenetekben mégis romantikus hősként emelkedik ki korának nyüzsgő, szürke, vacak kis törpéi közül. Igaz, Mikszáth se ördögnek rajzolja Pongrácz grófot. Van benne kedély, jószág és stílusérzék. De emellett brutálisan durva, sunyi, számító, sötét szadista is. Hatszáz forintért vásárolt „várurnőjét”, a műlovarnóból dámává lett Estellát például korbáccsal veri, a parasztokat üti, pofozza, s azután — rézkrajcárokot szór ki nekik a vár ablakából. Ezek a jellemvonások nem látszanak a filmen, s ezáltal legalább is részben elsikkad a Mikszáth-mű jelentősége. Elsikkad az a kíméletlen gúny, amellyel Mikszáth lerántja a leplet a „dicsőséges” múltat glorifikáló történelmi álmantikáról. — Ezt a hiányosságot a filmíró és a rendező is érezte, azért iktatták be a cselekményt nem nagyon zavaró, a dolgokat helyesen magyarázó, de művészileg mégis helytelen keretet. Amit nem tudott elmondani a film, azt egyes jelenetek között egy tanár magyarázza el diákjának . . .»

Szabad Szó (május 6., 6. 1.), ism.: (t. a.): »A *Beszterce ostromában* filmgyártásunk felvonultatja a magyar színjátszás egész élgárdáját . . .«

Szabadság (május 5., 2. 1.): reklámhirdetés. Uo., május 6., 3. 1.: hirdetés a főszereplők névsorával.

Uo., május 12., 4. 1., ism.: *Darvas Szilárd*. »Jegyzetek egy új magyar filmről« címmel: »Részemről a korszerű filmet úgy képzelem, hogy a maga sajátos eszközeivel, de a legszélesebb tömegek számára is érthetően summázza mondanivalóit. Mint ahogy a korszerű irodalom vagy képzőművészet is a közérthetőnek és művészinak szerencsés szintézise kell hogy legyen. Ha ezekkel a kívánalmakkal közeledem a *Beszterce ostromához*, akkor sajnálattal kell megállapítanom, hogy ez az alkotás nem az új magyar film, hanem csak egy új magyar film. — A két átdolgozó: Hárs László és Békeffi István mindent elkövettek, hogy Mikszáthnak ezt a művét politikailag megfejlessék s hogy a nedeci kényúr tragikomikus történetéből minél markánsabban hozzák ki a demokratikus tanulságot: a haladásnak nem lehet útjába állni, és az idő kerekét nem lehet visszaforgatni. Ennek érdekében keretet is komponáltak a filmhez, amely időnként megállítja a játékot s a tanár és diák kölcsönös magyarázataival minduntalan figyelmezteti a nézőt arra, aminek magából a filmből kellene kiválgania. A *Beszterce ostroma* azonban nem túlságosan alkalmas a megfogalmazott tétel

bizonyítására, s ha a mikszáthi szatíra itt-ott pálcát is tör a bolond gróf bolondériái felett, sokkalta keményebb kritikát mond a „józanok” világáról, akik a filmben a haladást képviselik. A *Beszterce ostromá-*ban túltengenek a dialógusok, az embernek igen gyakran az az érzése, hogy fotográfált szindarabot lát, ami művészileg teljes visszakanyarodást jelent a régi magyar filmhez . . .»

Színház (május 4—10., IV. évf. 19. sz., 7. l.): kép (Ajtay Andor Pongrácz gróf szerepében) és reklámszerű szöveg: »A *Beszterce ostroma* az új magyar filmgyártás reprezentatív alkotása . . .»

Szivárvány (május 8., III. évf. 19. sz., 14. l.): reklámszöveg a filmről és főszereplőiről. Tolnay Klári (Apolka) és Básti Lajos (Tarnóczy Emil) arcképével.

Uo., május 15. (20. sz. 21. l.) *Laczkó Géza* filmkritikája: »Az apró hibái mellett is kitűnő Mikszáth—Hárs—Békeffi-film nemcsak jeles eredményként jelentkezett, hanem a jövőbe vágón gondolatokat is ébresztett az emberben. Ezek a gondolatok az eredményre vonatkozóan bírálat képét öltik, céljuk azonban a tökéletes magyar filmgyártás irányába mutatni. Tökéletlen technikai eszközökkel igen nagy küzdelem megközelítően is jót alkotni. A klasszikus magyar regények filmrevitele népnevelési, irodalomtanítási kötelességünk, azt nem is említve, hogy hírünk-nevünket ezzel terjeszthetjük a legtágabb körökben és a legjövődélmezőbben. De vigyázzunk! Szakítsunk az átdolgozó és rendező mindenhatóságának a színpadon már elavult babonájával. Mennél kevesebbet változtassunk az eredetin, betoldásoktól, keretektől tartózkodjunk, mert klasszikusaink „saját szavaikkal” is épp eléggé el tudják mondani a mondanivalójukat. A némafilm (a rosszul értelmezett!) idejéből, amikor szó és újonnan írt zene nem segítette az ábrázolást, itt maradt öröklül egy vitustáncos filmszínészkedés az összes riszálásaival és fintorgásaival. A *Beszterce ostromában* ezért a vitustáncosok nyomán inkább a valóság hatott bohócálmának, s Ajtay Andor újstílusú remek játékából folyón a feudális örült álom valóságnak, holott nem ez volt a célja sem az írónak, sem a jeles átdolgozóknak. A magyar filmgyártásnak tökéletes felszerelésre, a klasszikus műhöz való teljes hűségre s új játéktílusra van szüksége, mert egyébként teljes jogot tarthat arra, hogy felvegye a versenyt az idegen filmekkel.» (A cikkel kapcsolatosan a lap újra közli a május 8. számból a kettős színészarcképet.)

Új Világ (május 14., I. évf. 1. sz. 7. l.), ism.: *Szekeres József*: »A magyar filmkultúra nagyjelentőségű eseménye a *Beszterce ostroma* bemutatója. MK megkocmetikázott regénye jó alkalmat nyújt néhány tehetséges filmművész kibontakozására. A filmet őszintén ajánljuk — különösen az ifjúságnak.»

Új Ember (május 16., IV. évf. 20. sz., 9. l.), ism.: — *dal* — »Az egyre gyakrabban alkalmazott recept szerint nem önálló, sajátos filmtémát választottak, hanem regényt filmesítettek meg, szerencsére elég filmszerű regényt. A történet mozgalmas, látványos.»

Valóság (1948 június, IV. évf. 6. sz. 500—501. l.), ism.: *Tardi M. István*: »A MK hasonló című regényéből készült magyar film — amely az utolsó a filmszakma államosítása előtt — szemléltető módon

állítja elének a magyar filmgyártás eddigi hibáit. A feldolgozott regény Mikszáth egyik legjelentősebb műve. Meglehetősen éles gúnnyal leplezi le az író a korai magyar kapitalizmust és ennek a kapitalizmusnak az arisztokráciára gyakorolt hatását. Az erősödő kapitalizmus nyomában a polgárság egyre nagyobb mértékben szerzi meg a városi, vármegyei és általában az egész politikai életben az irányítást. A fejlődésnek ebben a szakaszában az oligarchia számára két út lehetséges. Az egyik út — a viszonylagos haladás útja — beállni a polgárság soraiba . . . Azok az arisztokraták, akik ellenezték a kapitalizálódást, váraik és privilégiumaik odújába vonultak vissza passzív rezisztenciára. [1] Ez volt a második út. Strucepolitikát, esetleg szélmalomharcot folytattak a kapitalizálódással szemben, amint azt Mikszáth főhőse is teszi. Gróf Pongrácz István alakja egyike a főnemesi jogait védő sértődött arisztokratáknak. Egész jelleme, társadalmi helyzete éles állásfoglalást jelent a kapitalizmussal szemben. — Az élesszemű Mikszáth azonban nemcsak a pusztuló arisztokráciát mutatja be, hanem lerántja a leplet az abban az időben még eszményinek vélt kapitalizmusról is. (Ez Mikszáth nagyságának egyik vonása.) Gondoljunk a három Trnowszky-testvér figurájára, a zsolnai polgármester oportunizmusára. Mikszáth nem látta ugyan abban az időben a kapitalizmusból kivezető utat, mindenesetre világosan látta ennek az osztálynak az ellentmondásait. — Véleményünk szerint a film feldolgozását ennél a pontnál kellett volna megragadni. Egyrészt be kellett volna mutatni Pongrácz harcának hiábavalóságán keresztül, hogy az emberi haladást és a társadalmi fejlődést sem egyesek, sem osztályok nem akadályozhatják meg. Másrészt éppen Pongrácznak a korai kapitalizmus ellen folytatott harcán keresztül rá kellett volna mutatni arra is, hogy a magyar kapitalizmus már akkor magában hordta mai bukásának okait. Mindezek helyett a filmen gyakran operettek emlékeztető alakokat látunk. A film készítői először is nem értették meg Mikszáth társadalomkritikáját; amit pedig mégis megsejtettek belőle, azt meglehetősen művészietlen eszközökkel kísérelték meg bemutatni. Pongrácz István emberi alakját a film csaknem operetthőssé süllyesztette. Ezt az átalakítást azonban semmi sem teszi indokolttá, hacsak nem az, hogy a film többi szereplői is, főleg az első részben, nagykőrüti és nagymezőutcai kabarévicceket puffogatnak. . . A regény főhőseinek minden cselekedete indokolt a maga felfogásából és társadalmi helyzetéből. Előttünk fejlődő jellem, aki tudatosan száll szembe a kapitalizálódással, a korabeli társadalmi fejlődéssel. Valóságos „kulturmissziót” vél teljesíteni azért, hogy a polgárság szervezkedését megzavarja, — gondoljunk csak a népgyűlésen eleresztett csahos kutyákra. Minden alkalmat megragad a regényhős, hogy gúnyt fűzön a hivatalos állami szervekkel. Annak az államnak az embereivel teszi ezt, amely üldözi őt és amely tönkretette a középkori nemesi életformát és hagyományokat. — Ugyanígy sorra megvizsgálhatnánk a regény többi alakját is, akik közül a forgatókönyv-írók egyeseket (pl. a Trnowszkyakat) önkényesen kihagytak, a többieket pedig meglehetősen kiemelték környezetükből. A film főhősét a társadalmi haladás elvont gondolatával állították szembe . . . »

Világosság (május 4., 6. 1. és május 6., 3. 1.) a film reklám-hirdetése.

Uo., május 6., 4. 1. ism.: (v.) »Lehet és tudunk átlagon felüli, haladó szellemű jó magyar filmet gyártani — ez bizonyosodott be a Hunnia-filmgyár házivetítőjében a *Beszterce ostroma* sajtóbemutatójakor. MK regényéből Hárs László és Bókeffi István kitűnő forgatókönyvet írtak, és ez a forgatókönyv, a szöveg, szinte lényege, mozgatója a filmnek. A *Beszterce ostroma* minden ötlete eredeti, és a történet — amellet, hogy az első pillanattól az utolsóig remekül elszórakoztat — tanít is. A középkort a XX. [!] században makacsul védelmező várúr mulatságos kalandjain túl látjuk azt is, hogy minden és mindenki nevetségessé válik, eltűnik, elpusztul, aki a haladás útjába áll . . .«

*

A Mikszáth-művek és átdolgozások utóéletének minél teljesebb megismerése céljából ezt a sajtószemlét természetesen ki kellene terjeszteni a vidéki újságokra is. E feladat hosszú ideig tartó további részletmunkálatokat ró a Mikszáth-kutatásra.

Ideiktatunk egy vidéki adatot is:

Hétfői Újság (Szeged, 1948. május 17., 2. 1.) hirdetés: »Belvárosi Mozi. Ma és mindennap az új magyar film! MK örökszép regénye: *Beszterce ostroma* . . .«

Hatása Krúdy Gyula „A podolini kísértet” című regényére

A *Kísértet Lublón* jegyzetei közt (Krk 5. köt. 232–233. 1.) már rámutattunk arra, hogy Krúdy Gyula »A podolini kísértet« (1906) című regénye feltűnő mértékben emlékeztet Mikszáth különböző műveire. Mondhatni: Krúdy regénye nem más, mint Mikszáth-regények és elbeszélések átírt egyvelege. Miután megjelöltük a *Kísértet Lublón*-ból kölcsönzött részeket, most a *Beszterce ostromából* való átvételeket is ki kell fejtenünk.

Krúdy regényének főalakja: Riminszky Kázmér gazdag podolini polgár, aki a Heidelbergből ideszóktetett Wart Erzsébet (Lizi) kegyeire pályázik. Lizit tulajdonképpen a niszderi várúr, Kavaczký György akarta feleségül venni, de a lány egy Pogrányi nevű költőt szeretett. A vetélytársak párbajt vívtak, Pogrányi elesett. Lizi elátkozta Kavaczkýt s cirkuszi lovárnő lett. »Jégkeblű hölgy«-nek nevezték, mert semmiféle férfiostromnak nem engedett. Tizenhat éven át volt cirkusznál. Egyszer csak eltörte a lábát, s akkor mégis beköltözött a niszderi várba, Kavaczkýhoz. Kavaczký Lizi utáni szerelmi bánatában félőrülte itta magát. Végül is Erzsébet rávette, hogy legyen öngyilkos. Kavaczký eleget tett Erzsébet kívánságának: egy csókja ellenében megmérgezte magát. Így lett Wart Erzsébet a niszderi vár úrnője. Most Riminszky (a harmadik volt heidelbergi diák) közeledett Erzsébethez. Erzsébet viszonzza Riminszky szerelmét, de az öregedő lovag közben szemet vet egy Prihoda Anna (Ancsurka) nevű kis parasztlánykára, akit ő maga

vitt Erzsébet szobalányául. Ottszépen kiöltöztették. Később Riminszky Lócsén neveltette, hogy feleségül vegye. A féltékeny Erzsébet ekkor kísértet képében áll Riminszky elé, s ez szörnyethal. A várúrnó mint kísértet továbbra is babonás félelemben tartja a vidéket. Ancsurka a Szepesség leggazdagabb leánya lett, mert Riminszky minden vagyonát ráhagyta, s a lány apja is hazatért Amerikából, meggazdagodva. Ancsurka nemsokára férjhezment egy hozzáillő fiatalemberhez.

E vázlatos tartalmi kivonatból is könnyű megállapítani az átvételek tömegét. Krúdy regényének majd mindenik alakját a *Beszterce ostroma* hőseiről másolta. Pongrácz, Estella, Apolka modellje mellett a mellékszereplők (gazdag polgárok, várnép stb.) mintái is első olvasásra felismerhetők.

A fiatal Krúdy naív Mikszáth-utánzásának közelebbi szemléltetése végett idézzük regénye két részletét:

A IX. fejezetből:

»Hajnalodott, amikor lódobogás hallatszott lenn a piacon.

Riminszky úr nem igen aludt, gyorsan az ablakhoz lépett és felnyitotta azt. A holdvilágos térségen nyargalva jött a fehérszakállú Mik és mögötte a nyeregben ott ült Ancsurka. Hosszú uszályos ruhája lobogott utána és aranyos cipőjén megreszketett a holdsugár.

Riminszky úr a következő percben odalenn volt az utcán. Két karjával leemelte Ancsurkát a nyeregből. Szólni nem igen tudott mindjárt. Csak nézte a leány fehér arcát, tündöklő szemét.

Az öreg Mik a földre zörrent és nagy komolysággal jelentette:

— A kisasszonyt Toporeon megtaláltam, és legjobbnak tartottam mindjárt magammal hozni.

Riminszky úr hálásan veregette meg az öreg Mik hátát.

— Jer, Ancsurka, jer — szólt Riminszky a leányhoz. — Többé sohasem engedlek el magamtól.

Felvitte az emeletre, és ott a legnagyobb székbe leültette, amely széknek piros bársonyból volt az ülése és a lábai aranyozott oroszlánkarmokban végződtek s a legenda szerint, eddig benne csupán lengyel vojvodák ültek, nem pedig elveszett és megtalált tótleánykák.

— Üljj itt, Ancsurka, és ha kedved tartja, sohase is kelj fel innen. Annyi szolgálóleányod lesz, ahány ujjad van és mindnek te parancsolhatsz.

Ancsurka tágranyílt szemmel hallgatott.

— Selyemből, bársonyból lesz a ruhád és színaranyból a papucsod. Mindent megkapsz, amit szád, szemed kíván. Csak itt kell maradnod mindig.

Ancsurka azt hitte, hogy álmodik. Lehajtotta a fejét és titkon megcsípte a karját. Ébren volt, valóság mindaz, amit hallott...

Még mindig az a sárga bársony lovagló-ruha volt rajta, amelyet a nizzséri várban viselt. Riminszky úr hallgatva nézte és nagyon kimelegedett. A következő percben lehajolt és megcsókolta az Ancsurka kezét.

Amire Ancsurkának vérvörös lett az arca.†

A X. fejezetből :

»Aki Podolinban azelőtt ismerte a Riminszky-házat, ugyancsak elbámulhatott, ha útja véletlenül rövid időn belül arra vitte és az ódon háznak nyomát kereste.

Mintha mindenestül elnyelte volna a föld a vén portát. Helyébe egy mosolygó, vidám házikót építettek szorgalmas kezek. Azaz talán a falak megmaradtak, csak régi színüket váltották fel mással. Azelőtt komor zöldék voltak, most rózsaszínűek lettek. A tetőről levették a mohos zsindelet és helyébe tarka, sokszínű zsindelet raktak. Az új kapun rézkilincs ragyogott, amelyet egy görbe lábú öreg ember sűrűn fényesített. És az ablakokból a zordon vasrácsok helyett vidámságot jelentő világos függönyök nevettek ki.

Amíg az ódon ház megifjodott, Riminszky úr se maradt tétlenül . . .

Midőn Ancsurka látogatására ment Lőcsére ahol egy egész házat bérelt ki a leánynak és öreg nénikéjének, ahonnan majd illendő módon elhozassa feleségének, négy fehér lovat fogatott a kocsjába és a bakra zsinóros, kardos huszár ült.

Riminszky szakított az európai viselettel. Szárnyas kabátban, kürtőkalapban, laktópánkában mindenkit láthat Ancsurka. De ugyan van-e Lőcsén olyan valaki, aki zöld szattján-csizmát hord a lábán és minden lépésénél finoman muzsikál az ezüstsarkantyú? De még zöld mentét, arannyal gazdagon kihányva, kócsagtollas fűveget se hord minden ember.

Amikor üveges hintóján végigrobogott a kis falukon, a tótok lekapták a kalapjukat. Azt hitték, hogy maga a király jár közöttük, vagy legalább is annak a helytartója.

Akik ismerősebbek voltak a dolgokkal, szájukkal csettintve magyarázták :

— Nem született még olyan tótleány a világon, mint Pihoda Anna. A Szűz Mária vigyázott reá a bölcsőjében, az vezette a kezénél fogva később is. Azért nem volt szüksége Pihoda Annának az édesanyjára. Mária azt mondta neki : „Eredj pihenni, te szegény tótasszony, eleget dolgoztál, kapáltál már; majd én vigyázok az árvádra.” És akire Mária vigyáz, Riminszkyhez adja feleségül.

Mások nem ebből a szempontból fogták fel a dolgot.

— Bolond ez a Riminszky, az Isten elvette az eszét. Minek neki Pihoda Anna? Egy egész vármegye minden szép leánya a felesége lehetett volna, ő pedig kiválaszt magának egyet. Majd megúnja, majd eldobja . . .

Az üveges batár sohasem jött üresen. A hintó mögé terjedelmes láda volt csatolva és a ládában mindig akadt valami ajándék Ancsurkának, meg Marczinkánének. A legszebb ruhákat Ancsurka viselte Lőcsén, a legdrágább kalapjai neki voltak, selyem, bársony, brokát annyi hevert a szobájában, hogy akár boltot rendezhetett volna be belőle. De több esze volt, hogy boltot rendezett be volna, egész nap azon töprengett Marczinkánéval, hogy mit varrjanak ők abból a sok drága kelméből? Később erről is gondoskodott Riminszky úr,

← mintha csak az Ancsurka gondolatát találta volna ki, — hárfőfi varrónót beállított a lőcsei házba, azok aztán reggeltől estig egyebet sem tettek, mint varrták, varrták a sok drága kelmét...»

FÜGGELÉK

NYÍLT LEVÉL NAGY MIKLÓSHOZ, A »VASÁRNAPI UJSÁG« SZERKESZTŐJÉHEZ

- M. I. *Vasárnapi Ujság*. 1896. február 2. (43.évf. 5. sz. 66—67. l.)
 II. *Pesti Hírlap*. (Fel. szerk. Kenedi Géza.) 1896. február 2. (XVIII. évf. 32. sz. 4—5. l.) *Beszterce ostromáról* főcímmel, a tárcarovatban, a szerkesztő e bevezető soraival: »MK nagy érdeklődést keltett regényének, *Beszterce ostromának* hősről, gróf Pongrácz Istvánról a „Vasárnapi Ujság” összeszedte különböző forrásokból az adatokat s ezeknek közlését kezdi meg Lehoczky Vilmos orsz. képviselő s Marciányi György tollából. — Ez alkalmából Mikszáth a következő nyílt levelet intézte Nagy Miklóshoz :«
 III. *A saját ábrázatomról* c. kötetében. 1914. *Hi 1. köt.* 202—207. l.

Szövegváltozatok

A *Vasárnapi Ujság* szövegét közöljük. (Zárójelben a PH szövegének eltérései :)

Lap Sor

- 185 : 6—7 ahol a Nagy Miklós nem talál meg, *mikor kéziratot ígertem neki*. (PH : ahol a Nagy Miklós nem talál meg.)
 „ 21 ezenkívül (PH : *azonkívül*)
 „ 25 hogy mi *a* nem igaz (PH : hogy mi nem igaz)
 186 : 16 *puhatolódzásaidnak*, (PH : hibásan : *puhatolódzásainak*,)
 „ 24 *Seffert* (PH : *Sefer*)
 „ 26 *Krk : Gautier* (VU és PH : *Gauthier*) *Javítottuk!*
 „ 31 *Kedvtelenül* (PH : *Kedvtelenül*)
 „ 35 *erről* (PH : *arról*)
 187 : 5 *azaz, ami meg nem történt*. (A PH-ban ezek a szavak kurzív-szedéssel.)
 „ 11 *játékba?* (A PH-ban kurzív-szedéssel.)
 „ 15 *budatini* (PH és *Krk : budetini*)
 „ 16 *éjenkénti* (PH : *éjenkénti*)
 „ 26 *valami fiatalemberrel* (A PH-ban kurzív-szedéssel.)
 „ 28 *szinte* (PH : *szintén*)
 188 : 25 *regulázta* (PH-ban kurzív-szedéssel.)
 „ 26 *híttá* (PH : *hívta*)
 189 : 4 *a malheren keresztül* (A PH-ban kurzív-szedéssel.)

Tárgyi magyarázatok

Nagy Miklós (1840—1907) — Jogot végzett s munkatársa lett a Vasárnapi Ujságnak, amelyet 1867 március közepétől — annak társ-lapjával, a Politikai Ujdonsággal együtt — szerkesztett. Szerkesztette továbbá a Képes Nélapot, a »Magyarország képekben« (1867—68), majd pedig (1880-tól kezdve) Jókai-val együtt az »Osztrák—Magyar Monarchia Írásban és Képben« c. vállalatot stb. — Mikszáth egyik kiadója, Révay Mór János (Írók, könyvek, kiadók c. visszaemlékezéseiben, 1920. II. köt. 187. l.) találóan jellemzi Nagy Miklós kitartó, szívós természetét: »Csak egy ember volt, akinek [Mikszáth] soha nem tudott ellentállni, aki mindig tudott tőle kéziratot kapni, aki előre merte hirdetni, hogy karácsonykor hoz Mikszáth-elbeszélést: ez Nagy Miklós, a Vasárnapi Ujság szerkesztője volt, aki csodálatra-méltó kitartással napokig, hetekig tudott Mikszáth nyomában járni, órákig várt rá a szerkesztőségben, vele vacsorált, elkísérte haza és ha látta, hogy alkotó kedvében van, képes volt éjszaka is ott maradni és bevárni, amíg megírja a számára való elbeszélést.«

A *Nyílt levélben* szövegátett közleményeket ld. előbb, jegyzeteink Adalékok c. fejezetében.

Lap Sor

- 185 : 2 az »István« — Az »István főherceg-szálló«. L. a regény Tárgyi magyarázatainál, 7:1.
- 186 : 7—15 »a kritika részéről is . . . hallatszott imitt-amott egy-egy észrevétel . . .« stb. — MK itt Gáspár Imre kritikájára céloz. (Ld. jegyzeteink Irodalom c. fejezetének I. részében!)
- 186 : 19—33 Az ifjabb Dumas (1824—1895) regényének, illetőleg a regényből írt drámájának, A kaméliás hölgy-nek főalakjai : Armand Duval és Marguerite Gautier. A hősnő mintája Alphonsine Plessis volt, akit Marie Duplessis néven ismertek. A kaméliás hölgy-nek mind regény- (1848), mind dráma-változatát (1852) először 1893-ban fordították magyarra.
- 187 : 39 *casus belli* — háborús ok.
- 188 : 6—8 *Böszörményi László* (1823—1869) — ügyvéd, szerkesztő, 1865-ben országgyűlési képviselő. 1867 áprilisában indította meg Magyar Ujság c. napilapját, mely a szélső ellenzékhez csatlakozva élesen támadta a kiegyezést. Kossuth kiegyezést ellenző híres »Kasszandra-levelének« s egyéb üzeneteinek közlése miatt Böszörményt 1868-ban fogságra vetették, s 1869. március 24-én a fogházban meghalt. — A Magyar Ujságban — mint a regény keletkezéséről s forrásairól írt jegyzeteinkben mondtuk — semmiféle közleményt sem találtunk Pongrácz Istvánról.
- 189 : 6 *Hatvani István* (1718—1786) — a debreceni kollégium tudós tanára. Természettudományi kísérletei miatt boszorkány-mester hírébe jutott, aki az ördögökkel cimborál.

A KÉPMELLÉKLETEKRŐL

- I. Gróf Pongrácz Károly képviselő és tábornok, Mikszáth Kálmán barátja (1832—1897). (Közölte: A Magyar Országgyűlés Képben és Írásban 1892—1897 c. album, 492. l.)
- II. Gróf Pongrácz István, a nedeci várúr. Marceziányi György vázлата után rajzolta Cserna Károly. (Közölte 1: Vasárnapi Ujság, 1896. febr. 2., 43. évf. 5. sz. 67. l. 2: Képes Folyóirat, 1896. XIX. köt. 247. l.)
- III. Nedec vára. (Közölte Nagy Miklós: Magyarország képekben. Honismertető album. Pest, 1870. II. rész 235. l., ezzel a felirattal: »Szepesmegyei képek: 9. Nedec és Csorsztin várak. Magyarország és Gallicia határszélein.« — Nedec várának hasonló képe található még az Osztrák—Magyar Monarchia Írásban és Képben c. kiadvány XVIII. köt. (Magyarország VI. köt.) Bp. 1900., 301. lapján: »A Dunajec folyó völgye és Nedec vár«. Mednyánszky László rajza.
- IV. Nedec vára. (»A nedeci várkastély.«) Mednyánszky László rajza. (Közölte 1: Vasárnapi Ujság, 1896. febr. 9., 43. évf. 6. sz. 84. l. 2: Képes Folyóirat, 1896. XIX. köt. 251. l.)
- V. *Beszterce ostroma* első nyomtatott szövege (Pesti Hírlap, 1894).
- VI. A regény első kiadásának címlapja, 1896.
- VII—VIII. és XI. Mühlbeck Károly illusztrációi a *Beszterce ostroma* első kiadásában, 1896., a 13, 75. és 287. lapon. Mühlbeck Károly (szül. 1869) festő és rajzoló; több folyóirat (Uj Idők, Én Ujságom, Borszem Jankó) és könyv (Mackó-könyvek stb.) népszerű illusztrátora.
- IX—X. Paul Rosié illusztrációi a *Beszterce ostroma* német kiadásában. (Der Graf und die Zirkusreiterin, 1955., a 77. és 102. lapon.)
- XII. Mikszáth Kálmán fiaival, Kálmánnal és Bercivel, 1895-ben Jobboldalt Kálmán, baloldalt Berci. (Közölte 1: A Hét, 1895. nov. 17., VI. évf. 46. sz., a borítóklapon. E szám 737. lapján — x. jegyű cikkirő *Beszterce ostroma* c. könyvismertetéséből kitűnik, hogy a fényképet A Hét szerkesztősege csináltatta. — Ugyanezen képet közölte 2: Mikszáth Kálmánné Visszaemlékezéseiben, Bp. 1922., a III. képmellékleten.)

TARTALOM

BESZTERCE OSTROMA.....	5
Bevezetés	7
Első rész : Estella	9
Második rész : Kedélyes atyafiak	52
Harmadik rész : A tűz	88
Negyedik rész : Az éj	138

Függelék

NYÍLT LEVÉL NAGY MIKLÓSHOZ, A »VASÁRNAPI UJSÁG« SZERKESZTŐJÉHEZ.....	183
---	-----

A JEGYZETEK RÉSZLETEZÉSE

Kiadások, fordítások, átdolgozások	193
A regény keletkezése és forrásai	199
Adalékok gróf Pongrácz István életéhez	209
I. Lehoczky Vilmos : Gróf Pongrácz Istvánról	211
II. Marczibányi György : »Turóc királya«	213
III. Csik-Volecz Sándor : »Stefi gróf« viselt dolgai.....	225
IV. Tausk Herman : Még valami Pongrácz István grófról... ..	230
Szövegváltozatok	232
Tárgyi magyarázatok	247
Irodalom	258
I. A regényről	259
II. A színpadi változatról (1929).....	293
III. A filmváltozatról (1948)	308
Hatása Krúdy Gyula »A podolini kísértet« című regényére....	318
A »Nyílt levél« jegyzetei	321
A képmellékletekről	323

